

CİLT : 11 SAYI : 28 HAZİRAN 2019

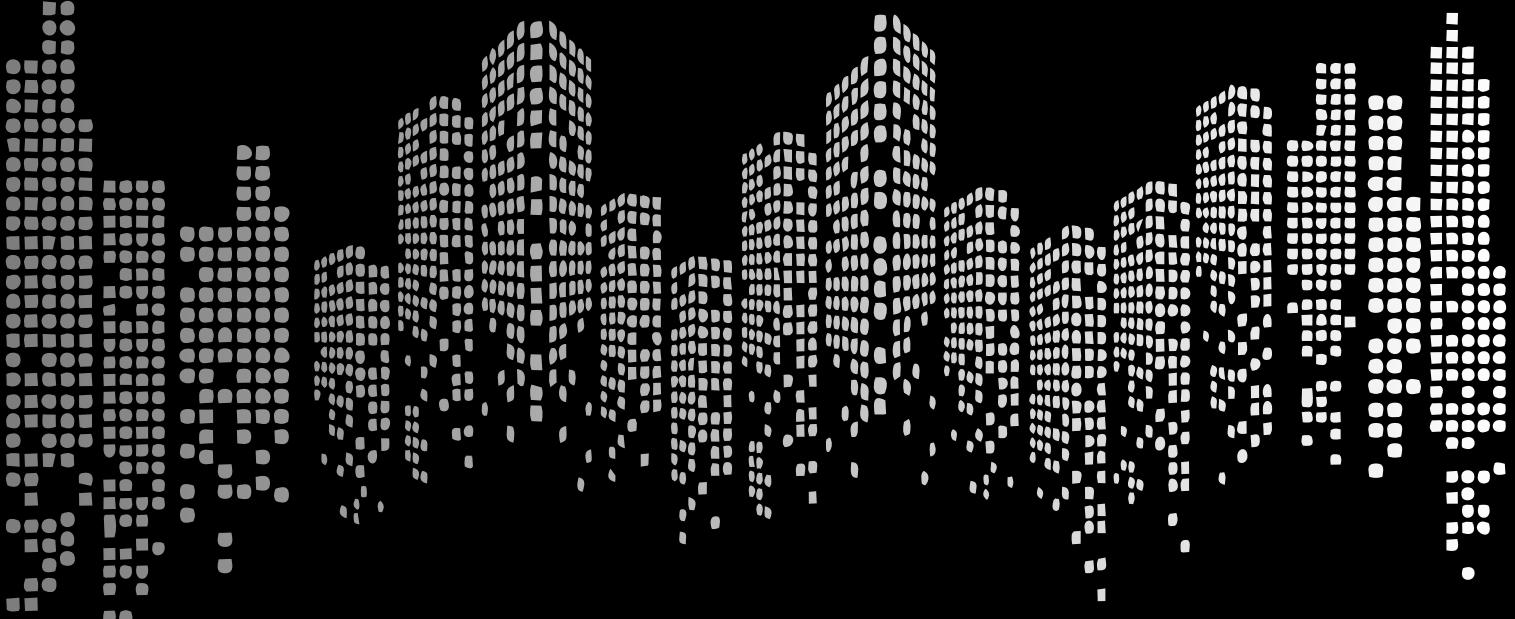
VOLUME : 11 ISSUE : 28 JUNE 2019

ISSN 1309-1387

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
**SOSYAL
BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ**

haziran
june

Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute

**2019
BURDUR**

Burdur Mehmet Akif Ersoy
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İşletme Yüksek Lisans Programı
öğrencimiz Hande KAYA geçirdiği elim
bir trafik kazası sonucu aramızdan
ayrılmıştır.

Bu sayımızı;

Çalışmaları, disiplini ve başarılarıyla
örnek olan öğrencimiz Hande KAYA'ya
ithaf ediyoruz.

PLATFORM ve DİZİNLERİ TARAFINDAN TARANMAKTADIR

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Adına Sahibi

Chief on behalf of Burdur Mehmet Akif Ersoy University

Prof. Dr. Adem KORKMAZ
Rektör

Editör / Editor

Prof. Dr. Murat KAYALAR
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Editör Yardımcıları / Co-Editors

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KALAĞAN
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Öğr. Gör. Behiç ÇETİN
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

- Prof. Dr. Adem KORKMAZ
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Prof. Dr. Belkıs ÖZKARA
Afyon Kocatepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN
Giresun Üniversitesi
- Prof. Dr. Durmuş ACAR
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ
University of Central Florida
- Prof. Dr. Hasan BABACAN
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Prof. Dr. Havva İŞKAN İŞİK
Akdeniz Üniversitesi
- Prof. Dr. Hüseyin GÜL
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet GENÇTÜRK
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Prof. Dr. Metin TOPÇUOĞLU
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
- Prof. Dr. Mithat ÜNER
Atılım Üniversitesi
- Prof. Dr. Nesrin DEMİR
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
- Prof. Dr. Özcan GÜNGÖR
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. Saffet KÖSE
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
- Prof. Dr. Sevil ATASOY
Üsküdar Üniversitesi
- Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Prof. Dr. A. Şevki DUYSMAZ
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Prof. Dr. İbrahim Atilla ACAR
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
- Prof. Dr. Levent AYTEMİZ
Karabük Üniversitesi
- Prof. Dr. Murat KAYALAR
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa Zihni TUNCA
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Prof. Dr. Ümit ARKLAN
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Prof. Dr. Veli ATMACA
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Prof. Dr. Yüksel METİN
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Prof. Dr. Mevlüt ALBAYRAK
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Doç. Dr. B. Ayça POLAT BECKS
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Doç. Dr. Fatma Arzu DEMİREL
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Doç. Dr. Gökhan ÖZDEMİR
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Doç. Dr. Osman TUĞAY
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Doç. Dr. Ökkeş KESİCİ
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Doç. Dr. Zafer YILDIZ
Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi
- Doç. Dr. Nursuale AYTBAEVA
Ahmet Yesevi Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KALAĞAN
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Ummuhan KAYGISIZ
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Bu Sayının Hakemleri / Academic Referees of This Issue

- Prof. Dr. Abdulvahap ÖZCAN - *Pamukkale Üniversitesi*
Prof. Dr. Adem UĞUR - *Sakarya Üniversitesi*
Prof. Dr. Aydın USTA - *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi*
Prof. Dr. Bekir GÖVDERE - *Süleyman Demirel Üniversitesi*
Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN - *Giresun Üniversitesi*
Prof. Dr. İsa İPÇİOĞLU - *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi*
Prof. Dr. Levent AYTEMİZ - *Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi*
Prof. Dr. Muharrem GÜNEŞ - *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi*
Prof. Dr. Mustafa Zihni TUNCA - *Süleyman Demirel Üniversitesi*
Prof. Dr. Orhan ÇOBAN - *Selçuk Üniversitesi*
Prof. Dr. Ramazan ERDEM - *Süleyman Demirel Üniversitesi*
Prof. Dr. Recep GÜNEŞ - *İnönü Üniversitesi*
Prof. Dr. Zeki DOĞAN - *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi*
Doç. Dr. Fatma MIZIKACI - *Ankara Üniversitesi*
Doç. Dr. Gönül KAYA ÖZBAĞ - *Kocaeli Üniversitesi*
Doç. Dr. Gülfer TUNA - *Sakarya Üniversitesi*
Doç. Dr. H.Yunus TAŞ - *Yalova Üniversitesi*
Doç. Dr. Muharrem GÜRKAYNAK - *Süleyman Demirel Üniversitesi*
Doç. Dr. Mustafa LAMBA - *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi*
Doç. Dr. Zeki Atıl BULUT - *Dokuz Eylül Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TAŞTEKİN - *Harran Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Elif KAYA - *Süleyman Demirel Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Gül ALTIN - *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ÖZKUL - *Süleyman Demirel Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Hakan TUNÇ - *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi İlhan GÜLLÜ - *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Meral BEKTAŞ - *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BAYHAN - *Pamukkale Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Osman Kürşat ACAR - *Süleyman Demirel Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Tayfun YILMAZ - *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Turan KOCABIYIK - *Süleyman Demirel Üniversitesi*

İÇİNDEKİLER - CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ - RESEARCH ARTICLES

- ENTEĞRE NEHİR HAVZASINI YÖNETME DENEYİMLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: ABD VE TÜRKİYE ÖRNEKLERİ - THE COMPARATIVE ANALYSIS OF THE INTEGRATED RIVER BASIN MANAGEMENT EXPERIENCES: USA AND TURKEY SAMPLES 218-242
Fatih ÇELİK
- RUS DIŞ POLİTİKASINDA GÜVENLİK FAKTÖRÜ - SECURITY FACTOR IN RUSSIAN FOREIGN POLICY 243-265
Ege DEMİREL
- KIRSAL BÖLGELERDE KADIN GİRİŞİMCİLİĞİNİN ARTIRILMASINA YÖNELİK YEŞİL GİRİŞİMCİLİK UYGULAMALARI - GREEN ENTREPRENEURSHIP APPLICATIONS TO INCREASE WOMEN ENTREPRENEURS IN RURAL REGIONS 284-294
Pınar GÖKTAŞ, Gizem VERGİLİ
- ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN FİNANSAL OKURYAZARLIK DÜZEYLERİNİN ANALİZİ: BANKACILIK ve FİNANS BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA - ANALYSIS OF THE FINANCIAL LITERACY LEVELS OF UNIVERSITY STUDENTS: AN APPLICATION ON DEPARTMENT OF BANKING AND FINANCE 295-305
Murat KAYA, Hidayet GÜNEŞ
- KAMU HASTANELERİNDE İŞ SAĞLIĞI ve GÜVENLİĞİ UYGULAMALARININ ÇALIŞANLARIN İŞ PERFORMANSINA ETKİSİ: BURDUR İLİ ÖRNEĞİ - THE EFFECT OF OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY PRACTICES ON WORK PERFORMANCE OF PUBLIC HOSPITALS: BURDUR PROVINCE CASE 306-331
Yüksel KAVGACI, Hüseyin ÇİÇEK
- 2000 SONRASI YAŞANAN FİNANSAL KRİZLERİN TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİ ÜZERİNE ETKİLERİ - THE EFFECTS OF FINANCIAL CRISES AFTER 2000 ON TURKEY'S FOREIGN TRADE 332-347
Çiğdem UÇAR, Selim Adem HATIRLI, Kübra ÖNDER
- G20 ÜLKELERİNİN EKONOMİK PERFORMANSLARININ GRİ İLİŞKİSEL ANALİZ YÖNTEMİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ - ASSESSING THE ECONOMIC PERFORMANCE OF THE G20 MEMBERS BY USING GREY RELATIONAL ANALYSIS 348-357
Eda Büyükgebiz KOCA, Mustafa Zihni TUNCA
- TERTIARY EDUCATION AND MANAGEMENT OF QUALITY: A RESEARCH IN A DEVELOPING COUNTRY CONTEXT - YÜKSEK ÖĞRETİM VE KALİTE YÖNETİMİ: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKE BAĞLAMINDA BİR ARAŞTIRMA 358-379
Mehmet ERYILMAZ, Ebru AYDOĞAN, Gülcan PETRİÇLİ, Duygu ACAR ERDUR, Esen CİMİLİ KARA, Olcay BEKTAŞ
- ULUSLARARASI AKTÖRLERİN KÜRESEL SAĞLIK POLİTİKALARI ÜZERİNE ETKİLERİ: TEORİK BİR İNCELEME - THE EFFECTS OF INTERNATIONAL ACTORS ON GLOBAL HEALTH POLITICS: A THEORETICAL REVIEW 388-407
Erdal EKE, Selin EROYMAK

KARİYER SEÇİM NİYETİNDE AİLENİN VE MESLEĞE YÖNELİK BİREYSEL TUTUMUN ETKİSİ:
BÜRO HİZMETLERİ VE SEKRETERLİK ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA - THE EFFECT
OF PARENTAL AND INDIVIDUAL ATTITUDES IN CAREER CHOOSE INTENTION FOR THE
OCCUPATION: RESEARCH ON OFFICE SERVICES AND SECRETARY STUDENTS 408-423
Dilek ESEN

DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE KARBON TİCARETİ VE KARBON MUHASEBESİ UYGULAMALARI
ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA - A RESEARCH ON CARBON TRADE AND CARBON ACCOUNTING
APPLICATIONS IN THE WORLD AND TURKEY 424-438
Cennet GÜRBÜZ, Özlem Nilüfer KARATAŞ ARACI, İsmail BEKÇİ

ULUSLARARASI SERMAYE AKIMLARININ MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER İLE İLİŞKİSİ -
THE RELATIONSHIP OF INTERNATIONAL CAPITAL FLOWS WITH MACROECONOMIC
INDICATORS 439-460
Şirin KOVUSOVA, Remzi BULUT

KONFERANS BİLDİRİLERİ - CONFERENCE PROCEEDINGS

KAMU YÖNETİMİ BÖLÜMLERİNDE MESLEK ETİĞİ DERSİ VE GEREKLİLİĞİ ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME - AN ASSESMENT ON THE COURSE OF PROFESSIONAL ETHICS COURSE AND
ITS NECESSITY IN DEPARTMENTS OF PUBLIC ADMINISTRATION / Sayfalar: 380-387..... 380-387
Ali Fuat GÖKÇE

OLGU SUNUMLARI - CASE REPORTS

PASİF İŞGÜCÜ PİYASASI POLİTİKALARI: İŞSİZLİK ÖDENEĞİ VE İŞSİZLİK YARDIMI
UYGULAMALARI..... 266-283
Fatma KOCABAŞ, Verda CANBEY ÖZGÜLER

ENTEĞRE NEHİR HAVZASINI YÖNETME DENEYİMLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: ABD VE TÜRKİYE ÖRNEKLERİ

THE COMPARATIVE ANALYSIS OF THE INTEGRATED RIVER BASIN MANAGEMENT EXPERIENCES: USA AND TURKEY SAMPLES

Fatih ÇELİK¹

Öz

Su havzalarını geliştirmek ve değerlendirmek için geliştirilen yaklaşımlardan biri, entegre nehir havzasını yönetme (IRBM) yaklaşımıdır. IRBM, kısaca nehir havzasının su ve toprak kaynaklarının entegre bir şekilde geliştirilmesi ve kullanılmasıdır. Dünyanın en eski ve en ünlü IRBM örneği, 1933 yılında ABD’de kurulan Tennessee Vadisi Yönetimi’dir (TVA). TVA, çok sayıda ülkede benzer projelere öncülük etmiştir. Bunlardan biri, Türkiye’de Güneydoğu Anadolu Projesi’dir (GAP).

TVA, ABD’nin Tennessee Vadisi’nin ekonomik kalkınmasını hızlandırmak için kurulmuştur. Özel teşebbüsün girişkenliğine ve esnekliğine sahip bir şekilde kurulan TVA, bölgesel kalkınma yaklaşımı temelinde IRBM yaklaşımını uygulamıştır. Bu çerçevede çok sayıda baraj ve sulama kanalları inşa etmiş; elektrik enerjisi üretmiş; bölgenin kalkınmasına katkıda bulunmuştur.

GAP, Türkiye’nin çok sektörlü, entegre bölgesel kalkınma projesidir. Fırat ve Dicle nehirlerinde barajlar ve sulama kanalları yapmak için 1977 yılında geliştirilmiştir. 40 yıllık süreçte tamamlanamayan GAP’ın enerji projelerinde % 78, sulama projelerinde ise % 52 oranında gerçekleştirme sağlanmıştır.

Bu çalışmada TVA ve GAP, kuruluş süreci, amacı, yönetimi, finansmanı ve faaliyetleri bakımından karşılaştırmalı olarak incelenmiş; benzer ve farklı yönleri ortaya konmuştur. Konu, doküman analizi tekniğiyle incelenmiştir. Analizle iki projenin başlıca benzerliklerinin, uygulanan IRBM yaklaşımı; başlıca farklılıkların ise, finansman ve yönetim yapıları ile faaliyetlerinde olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Entegre Nehir Havzasını Yönetme (IRBM), Tennessee Vadisi Yönetimi (TVA), Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), ABD, Türkiye.*

Abstract

One of the approaches developed to develop and evaluate watersheds is the integrated river basin management (IRBM) approach. IRBM is the development and use of water and soil resources in an integrated way. The world’s oldest and most famous IRBM example is Tennessee Valley Authority (TVA) that is founded in 1933 in the USA. TVA has pioneered similar projects in many countries. One of them is the Southeast Anatolia

¹ Milli Eğitim Bakanlığı. fatihcelik66@mynet.com

Project in Turkey (GAP).

TVA has been established to accelerate the economic development of the Tennessee Valley. Established in a way that has the initiative and flexibility of private enterprise TVA has implemented the IRBM approach on the basis of regional development approach. In this context, he built many dams and irrigation canals; produced electrical energy; contributed to the development of the region.

GAP, Turkey's multi-sectoral, integrated regional development project. It was developed in 1977 to make dams and irrigation canals in the Euphrates and Tigris rivers. 78 % of the energy projects of the GAP which could not be completed in 40 years, and 52 % of the irrigation projects were realized.

In this study, TVA and GAP were examined comparatively in terms of establishment process, purpose, management, financing and activities. similar and different aspects have been revealed. Subject was examined by document analysis technique. The main similarities of the two projects were the IRBM approach; The main differences were observed in financing and management structures and activities.

Keywords: *Integrated River Basin Management (IRBM), Tennessee Valley Authority (TVA), Southeastern Anatolia Project (GAP), USA, Turkey.*

1. GİRİŞ

Su, insanoğlu için en değerli doğal kaynaklardan biridir. Eski çağlardan beri medeniyetlerin beşiği olarak kabul edilen bölgeler, su havzalarının yakınında kurulmuş ve gelişmiştir. Tarih boyunca nehirlerden yararlanma imkânı bulan toplumlar, dönemin en ileri medeniyetlerini kurmuşlardır. Dünyada medeniyetin ilk kaynağı olarak gösterilen, yazının icat edildiği verimli topraklarında ilk tarımın yapıldığı ve verimli hilal olarak da adlandırılan Mezopotamya², bunları Dicle ve Fırat nehirlerine borçludur.

Günümüzde de önemini koruyan su, ekonomik, sosyal, çevresel ve stratejik boyutlarıyla ele alınmaktadır. Bunun nedeni suyun, üretimin en önemli girdilerden biri olmasıdır. Dünyada tatlı su kaynaklarının yaklaşık % 70'i tarım sektöründe (tarımsal sulama), % 22'si enerji üretiminde (hidroelektrik enerji), % 8'i de evlerde ve işyerlerinde (içme, temizlik vs.) kullanılmaktadır.

Suyu kontrol etme ve tarımsal sulama, medeniyetlerin en önemli kaygılarından biri olmuştur. Su kaynaklarını yönetmek ve geliştirmek üzere çeşitli yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bunlardan biri, entegre nehir havzasını yönetme (IRBM) yaklaşımıdır. IRBM, kısaca havza bünyesindeki toprak ve su gibi doğal kaynakların entegre bir şekilde geliştirilmesi ve kullanılması olarak tanımlanabilir. Dünyanın bilinen en eski ve en iyi IRBM uygulama örneği, 1933 yılında ABD'de kurulan Tennessee Vadisi Yönetimi'dir (TVA). TVA, çok sayıda ülkede benzer projelerin geliştirilmesine esin kaynağı olmuştur. Bunlardan biri, Türkiye'de 1977 yılında geliştirilen Güneydoğu Anadolu Projesi'dir (GAP).

TVA, Tennessee Nehri'nde barajlar ve sulama kanalları inşa ederek bölgenin kalkınmasını sağlamak için kurulmuştur. IRBM yaklaşımı temelinde bölgesel planlama ve kalkınma yaklaşımlarını uygulamıştır. Bu bakımdan dünyada ilk Bölgesel Kalkınma Ajansı (BKA³) olarak kabul edilmiştir.

GAP, Fırat ve Dicle nehirlerinde barajlar ve sulama kanalları yaparak elektrik enerjisi üretmek ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kalkınmasını sağlamak için geliştirilmiştir. 1989 yılında çok sektörlü ve entegre

² Mezopotamya, iki nehir anlamına gelen Grekçe bir sözcüktür. Dicle (Tigrus) ve Fırat (Efratus) nehirleri arasındaki bir bölgedir. Türkiye'den doğan Dicle ve Fırat nehirleri, Suriye ve Irak'tan geçtikten sonra birleşerek Basra Körfezi'ne dökülmektedir.

³ BKA'lar, bölgesel kalkınmayı içsel ve dışsal kaynaklar temelinde hızlandırmak için kurulan örgütlerdir. ABD'de 1930'lardan, Avrupa'da 1950'lerden, Türkiye'de ise 2000'lerden itibaren kurulmaya başlanmıştır.

bölgesel kalkınma projesine dönüştürülmüştür.

Bu çalışmada IRBM, ABD (TVA) Türkiye (GAP) deneyimleri temelinde karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Çalışma, beş bölümden oluşmuştur. İlk olarak, IRBM kavramı kısaca açıklanmıştır. İkinci bölümde, araştırmanın amacı, yöntemi, sınırları ve sınırlılıkları ortaya konmuştur. Üçüncü bölümde, TVA'ya ve GAP'a ilişkin literatür özetine yer verilmiştir. Dördüncü bölümde Tennessee Vadisi'nin; beşinci bölümde de GAP bölgesinin genel ekonomik durumu ortaya konarak; TVA ve GAP, kuruluş süreci, amacı, yönetimi ve finansmanı bakımından kısaca; faaliyetleri itibarıyla de ayrıntılı olarak incelenmiştir. Son bölümde ise, TVA'nın ve GAP'ın karşılaştırmalı analizi yapılmıştır.

2. ENTEGRE NEHİR HAVZASINI YÖNETME YAKLAŞIMI

Klasik iktisat yaklaşımında işsizlik, 1929 ekonomik krizine (Büyük Bunalım) kadar bir sorun olarak görülmemiştir. Bu yaklaşıma göre ekonomi, tam istihdam halinde olup; yalnızca iradi işsizlik söz konusudur. Ancak ABD'de ortaya çıkan ve dünyaya yayılan kriz, yeni bir ekonomi politikasını gerektirmiştir. ABD'de de yıkıcı sonuçlara yol açan kriz, 1929 yılında % 3,1 olan işsizlik oranının, 1933 yılında % 25,2'ye yükselmesine; 1929 yılında 87,4 milyar \$ olan milli gelirin ise, 1932 yılında 41,7 milyar \$'a düşmesine neden olmuştur (Erikli ve Bayat, 2016: 82).

Başkan Roosevelt (1933-1945), ekonomik krize karşı liberal iktisat politikası yerine müdahaleci iktisat anlayışı ile New Deal politikasını geliştirmiştir. Bu politika ile ABD'de büyük kamu yatırımları yapılmış ve istihdam yaratılmıştır (Erikli ve Bayat, 2016: 80). Ayrıca Tennessee Vadisi'nin kalkınması için barajlar ve sulama kanalları inşa etmek üzere Tennessee Vadisi Projesi geliştirilmiş; projeyi uygulaması için de 1933 yılında TVA kurulmuştur. TVA, entegre nehir havzasını yönetme yaklaşımı (IRBM) temelinde bölgenin kalkınmasını sağlamıştır.

IRBM, havza sınırlarında toprak, su ve diğer doğal kaynakların koordineli bir şekilde planlanması, geliştirilmesi, yönetilmesi ve kullanılması olarak tanımlanabilir (Barrow, 1998: 171; Hooper, 2005: 9; Kauffman, 2015: 2). Başlıca amaçları şunlardır (Barrow, 1998: 174; Mohamed, 2011: 9): Doğal kaynakların (su ve toprak) korunması ve geliştirilmesi, sürdürülebilir kalkınmanın⁴ sağlanması, nehir havzasının entegre bir şekilde planlanması ve yönetilmesi.

IRBM'de kamu-özel-sivil aktörlerden oluşan çeşitli yönetim türleri vardır. Bunlar arasında danışma kurulu, otorite (authority), dernek, komisyon ve şirket yer alır (Hooper, 2005: 27, 54). IRBM'nin başarısı, aktörler arası işbirliğine bağlıdır (Barrow, 1998: 178).

IRBM, yeterli ve sürekli bir finansman gerektirir. Başlıca finansman kaynağı, kamu sektörüdür. Ayrıca özel sektör ile Dünya Bankası gibi aktörlerden de destek sağlanır (Hooper, 2005: 25, 29).

IRBM'nin başlıca işlevleri şunlardır: Su tahsisi, kaynak yönetimi ve planlaması, düzensiz arazilerin ve sulama kanallarının iyileştirilmesi (Hooper, 2005: 27; Mohamed, 2011: 10). Su kaynaklarını planlama ve yönetme, birbiriyle ilişkili üç alt sistemin (nehir alt sistemi, sosyo-ekonomik alt sistem ve kurumsal yönetim alt sistemi) etkileşimi ve gelişimi ile ilgilidir (Mohamed, 2011: 72).

IRBM'nin en eski ve en iyi örneği, TVA'dır (Hooper, 2005: 27, 29; Kitchens, 2012: 12, 87). TVA, çok sayıda ülkede benzer projelerin geliştirilmesine öncülük etmiştir. Bunlardan biri, Türkiye'deki GAP'tır (Barrow,

⁴ 20. yüzyılın sonlarına doğru gündeme gelen sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilme imkanından ödün vermeksizin bugünkü kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilmek şeklinde tanımlanmıştır.

1998: 177; Mukhtarov, 2008: 170, 179).

3. ARAŞTIRMANIN AMACI, YÖNTEMİ, SINIRLARI VE SINIRLILIĞI

TVA ve GAP, IRBM yaklaşımı temelinde bölgesel kalkınmayı sağlamak için geliştirilmiştir. Bu araştırmanın amacı, IRBM deneyimlerini, TVA ve GAP örneğinde karşılaştırmalı olarak analiz etmektir. Karşılaştırmalı analiz, belirli olayların ortaya çıkmasında ve gelişmesinde etkili olan faktörleri sınıflandırmayı ve birimler arasındaki benzer ve farklı yönleri ortaya koymayı amaçlayan bir tekniktir (Aydın ve Hanağası, 2017: 60, 66). Durkheim'in "dolaylı deneyim" olarak adlandırdığı bu teknikte, bir olayın zaman içindeki ve farklı yerlerdeki durumları karşılaştırılarak incelenir (Arslanoğlu: 4).

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği ile yapılmıştır. Doküman analizi, konuya ilişkin yazılı materyallerin incelenmesidir. Bu analiz, dokümanlara ulaşma, orijinalliğini kontrol etme, dokümanları anlama, verileri analiz etme ve kullanma şeklinde beş aşamada yapılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 217-218, 223).

Çalışma, TVA'nın ve GAP'ın kuruluş süreci, amacı, yönetimi, finansmanı ve faaliyetleri bakımından karşılaştırmalı analizi ile sınırlandırılmıştır. Analiz konusu olarak TVA'nın ve GAP'ın seçilmesinin başlıca nedenleri şunlardır:

- TVA,
 - Dünyada entegre nehir havzasını yönetme yaklaşımının ilk örneğidir.
 - Dünyanın ilk büyük ölçekli bölgesel planlama örgütüdür.
 - Dünyanın ilk Bölgesel Kalkınma Ajansı'dır (BKA).
- GAP,
 - Türkiye'nin en büyük bütçeli, çok sektörlü ve entegre bölgesel kalkınma projesidir.
 - Türkiye'de bölgesel kalkınma programları arasında en etkin olarak uygulananıdır.
 - Türkiye'nin ilk bölgesel kalkınma örgütü olan GAP Bölge Kalkınma İdaresi (GAP BKİ) tarafından yönetilmiştir.

Çalışmanın başlıca sınırlılığı, TVA'ya ve GAP'a ilişkin verilerin kısıtlı olmasıdır. Bu sınırlılık, kurumların raporlarından ve bilimsel çalışmalardan derlenebilen verilerle aşılmaya çalışılmıştır.

4. LİTERATÜR ÖZETİ

TVA ve GAP, literatürde ekonomik, sosyal ve siyasal yönlerden çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Bu araştırmalardan başlıcaları Tablo 1'de özet olarak sunulmuştur.

Tablo 1. TVA'ya ve GAP'a İlişkin Literatür Özeti

Yazar	Araştırmanın Amacı ve Sonucu
Kyle (1958)	TVA'nın nehir vadisini geliştirme programını analiz etmiştir. Bölgenin entegre bir şekilde kalkınmasına dayalı programın, Hindistan, Afganistan, Kolombiya, Meksika ve Çin gibi çok sayıda ülkede örnek alınarak uygulandığını belirlemiştir.
Clapp (1971)	TVA'nın faaliyetlerini ele almıştır. Dünyada ilk bölgesel planlama yaklaşımını uygulayan TVA'nın bölgesel kalkınmadaki başarısının, çok sayıda ülkede örnek aldığını belirtmiştir.
Knop (1979)	TVA'nın amaçlarındaki değişimi ve 1970'lere kadar olan faaliyetlerini ele almıştır. TVA'nın, amaçlarına ulaştıkça yenilerini geliştirdiğini belirlemiştir.
Drumright (2005)	ABD'nin II. Dünya Savaşı'na katılmasıyla 1938-1945 döneminde TVA'nın talepleri ne ölçüde karşıladığını ele almıştır. Analizle TVA'nın, görevini başarıyla yerine getirdiğini belirlemiştir.
Kitchens (2012)	TVA'yı üç yönden analiz etmiştir. TVA'nın barajlar kurmak için istimlak ettiği arazilere mahkemenin, daha yüksek bedellere karar verdiğini ⁵ ; barajların, sıtmada artışa yol açtığını ve TVA'dan elektrik alan kentlerin ekonomik büyümelerinin farklı olmadığını belirlemiştir.
Kitchens (2013)	TVA'nın, barajların artırdığı (% 40-50) sıtma ile mücadelesini incelemiştir. Yapılan analizle TVA'nın 1933-1951 yılları arasında sıtma ile mücadelede başarılı olduğunu ve bunun 340 milyon

⁵ TVA'ya ilişkin benzer tespitleri, Kitchens (2014b) de yapmıştır.

	\$ tutarında maliyete yol açtığını belirlemiştir.
Kitchens (2014a)	TVA'nın 1929-1955 döneminde bölgesel kalkınmaya etkisini incelemiştir. TVA'nın elektriğinin kişi başına satış, tarım üretimi, verimlilik, imalat sanayi katma değeri veya istihdamı üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığını belirlemiştir.
Kline ve Moretti (2014)	TVA'nın 1930-2000 döneminde bölge ekonomisine etkilerini incelemişler. Analizle TVA'nın, ödeneklerin en yüksek olduğu 1930-1960 döneminde tarım ve imalat istihdamını; ödeneklerin kısıtlandığı 1960-2000 döneminde ise, imalat sanayi istihdamını artırdığını; fayda-maliyet analizi ile de faydalarının maliyetlerinden nispeten daha büyük olduğunu tespit etmişler.
Owen (2014)	TVA'yı, üç temel argüman ile incelemiştir. Birincisi, ABD'de kamu gücü, enerji politikasının kaynak geliştirmesinde etkili olmuştur. İkincisi, TVA'nın enerji programı, merkezi yönetimin çabalarının bir ürünüdür. Üçüncüsü, TVA'nın başarıları ve başarısızlıkları, II. Dünya Savaşı'ndan sonra liberal devlet yaklaşımının güçlü ve zayıf yönlerini ortaya çıkarmıştır.
Erikli ve Bayat (2016)	Ekonomik kriz döneminde uygulanan kamu istihdam yaratma politikasını ⁶ , ABD (1929 krizi, TVA Projesi) ve Türkiye (2008 krizi, Toplum Yararına Çalışma Programı) örnekleriyle incelemişler. Analizle bu programların Keynesyen politikalarından biri olduğu sonucuna ulaşmışlar.
Allen et al. (2017)	Elektrik üretiminin iklim değişikliğine karşı esnekliğini artıracak yatırımların fayda-maliyet analizi için bir model geliştirmişler. Modelde, 1993-2007 döneminde Tennessee'yi etkileyen aşırı kuraklıkların, elektrik üretimini düşürürken, elektrik talebini artıracacağı; bunların da 0,5 milyon \$ maliyete yol açacağı varsayılmıştır.
Lorenz ve Erickson (1999)	Türkiye'den doğup Suriye ve Irak'tan geçen Dicle ve Fırat nehirlerinde kurulan barajları, güvenlik boyutu ile incelemişler ⁷ . GAP'ın bu ülkelere su akışını azaltabileceğini; dolayısıyla bölgeyi istikrarsızlaştırabileceğini ve "su savaşları"na yol açabileceğini belirtmişler.
Toybıyık (2003)	GAP'ın 1990-2000 döneminde bölgeler arası eşitsizliklere etkisini incelemiştir. Analizle GAP'ın bu konuda daha az etkili olduğunu belirlemiştir.
Erçin (2006)	GAP'ın sosyo-ekonomik etkilerini incelemiştir. Analizle GAP'ın bölgede beklenen düzeyde ekonomik kalkınmayı sağlayamadığını vurgulamıştır.
Altınbilek ve Tortajada (2012)	GAP kapsamında kurulan Atatürk Barajı'nın, Adıyaman ve Şanlıurfa'daki sosyo-ekonomik etkilerini incelemişler. Analizle barajın, ekonomik büyümenin "motor"u olduğunu ve sosyo-kültürel değişimlere yol açtığını gözlemlemişler.
Kurt (2013)	GAP'ın sosyal etkilerini, Birecik Barajı ve Halfeti ilçesi örneğinde araştırmıştır. Yapılan mülakatlar ile Birecik Barajı'nın suları altında kalan Halfeti'de yeniden iskan sonrası bireylerin, tarımsal istihdamdan ücretli istihdama geçtiğini tespit etmiştir.
Arslan ve Pulan (2014)	GAP'ın sosyo-ekonomik etkisini incelemişler. Analizle bölgede, tarım ve sanayi yatırımları, kentleşme ve iç göç açısından belli ölçüde gelişme olduğunu tespit etmişler.
Wohlwend (2014)	Birecik Barajı'nın suları altında kalan Halfeti'nin meyve bahçelerinin nostaljik anlatılarda yansıtılan rollerini incelemiştir. Araştırma ile meyve bahçelerinin, halkın sosyo-ekonomik ve duygusal yaşamı için önemli olduğu sonucuna varmıştır.
Debnath et al. (2016)	GAP ile artan pamuk üretiminin ulusal ve küresel pamuk piyasasına etkisini incelemişler. Analizle bölge üretimindeki artışın dünyada pamuk fiyatını % 9,5 oranında düşüreceğini belirlemişler.
Ökten (2017a, 2017b)	GAP'ı insani gelişme bakımından incelemiştir. Analizle bölgede toprak mülkiyeti ve işletme biçimleri ile aşiret yapısının, GAP kapsamındaki sosyo-ekonomik gelişmelerin toplumun bütününe yayılmasının önündeki en önemli engeller olduğu sonucuna ulaşmıştır.
Bilgen (2017)	Türkiye'de ilgili kesimlerce GAP'ın tasarımı ve uygulamasını şekillendiren hangi söylemler ve pratikler kullanıldığını incelemiştir. Doküman analizi ve mülakat teknikleri ile yapılan analizle projenin siyasetin üstünde ve ötesinde "kutsanmış" konumunu muhafaza ettiğini tespit etmiştir.
Bilgen (2018a)	GAP'ın, planlayanlar ve uygulayanlar tarafından nasıl algılandığını, dokümanlarda hangi boyutlarıyla incelendiğini ele almıştır. TBMM'de 1975-2014 yılları arasında yapılan tartışmalar, GAP'a katkı sağlamış siyasi aktör, karar alıcı ve seçkinlerle yapılan mülakatlarla GAP ile ilgili söylemlerin kapsamını belirleyip, projenin evrim sürecini ortaya koymuştur.
Bilgen (2018b)	GAP'ın aşamalı dönüşümünü incelemiştir. Analizle kesin ya da iyi tanımlanmış bir GAP olmadığını ya da hiç olmadığını; farklı anlamlarla yüklü ve bölgede yaşamın hemen her yönüne etki eden çok sayıda GAP olduğunu; bunun, GAP'ın kusurlarının gerekçelendirilmesini, GAP'la ilgili tartışmaların gizlenmesini ve sorgulanmasını önlemeye yönelik olduğunu tespit etmiştir.
Bilgen (2018c)	GAP'ın gerekçelerini incelemiştir. GAP'ın başlatılmasını katalize eden ve göz ardı edilen faktörleri, 1970'lerden beri proje yetkililerinin görüşleri temelinde ortaya koymuş; GAP'ın evrim sürecini, deneysel veriler temelinde çok yönlü etkileri ile tespit etmiştir.

⁶ Kamunun istihdam yaratma programı, ilk defa 1929 ekonomik krizinde ABD'de uygulanmıştır. Krizin başlıca nedenleri konusunda literatürde talep düşmesi olduğu belirtilmiştir. Kriz sonucu klasik iktisat yaklaşımının yerini devletin ekonomiye müdahalesini savunan Keynesyen yaklaşım almıştır. Başkan Roosevelt'in krizden çıkmak için New Deal kapsamında geliştirdiği TVA Projesi ile büyük kamu yatırımları yapılmış ve önemli ölçüde istihdam sağlanmıştır (Erikli ve Bayat, 2016: 85-86).

⁷ Dicle ve Fırat nehirleri sınır aşan sular olduğu için GAP, Ortadoğu bölgesinde hassas bir proje olarak görülmüştür. GAP ile nehir suyunun kullanımı konusunda Türkiye, Suriye ve Irak arasında görüş ayrılıkları ve gerginlikler ortaya çıkmıştır.

5. TENNESSEE VADİSİ YÖNETİMİ (TVA)

ABD'nin güneydoğusunda yer alan Tennessee Vadisi, 7 eyaleti (Kentucky, Mississippi, Georgia, Güney ve Kuzey Carolina, Alabama ve Virginia) kapsamıştır. 1930'larda yaklaşık 2,3 milyon nüfusa sahip olup; % 75'i kırsal alanlarda (ulusal ortalama % 44) yaşıyordu (Miller ve Reidinger, 1998: 9). Ülkenin en yoksul bölgelerinden biriydi (Drumright, 2005: 1). Kişi başına gelir düzeyi, okuma-yazma ve vasıflı işgücü oranları çok düşüktü. Kişi başına gelir, ulusal ortalamanın % 45'i olan 168 \$'dı (Knop, 1979: 9). ABD'de kırsal alanların % 13'ünde elektrik var iken; bu oran vadide yalnızca % 4'dü. Vadideki 13 milyon dönüm arazinin % 85'i (11 milyon) erozyona uğramıştı (Miller ve Reidinger, 1998: 10). 1920-1930 yılları arasında 1,25 milyon kişi, ekonomik zorluklar nedeniyle göç etmişti (NPS, 2016: 22).

Tarım, bölgenin başlıca geçim kaynağıydı. Başlıca tarım ürünleri mısır, pamuk ve tütündü. Bölgede sık sık meydana gelen seller, tarımsal üretimi olumsuz etkilemişti (Knop, 1979: 9, 11).

Ülkenin beşinci büyük ırmağı olan Tennessee Nehri, bölge için hem bir felaket hem de büyük bir fırsat olmuştur (Seeber, 1974: 7). 650 mil uzunluğa sahip Tennessee'de TVA'nın kurduğu barajlar, seli kontrol altına almış; gemi ulaşımını ve enerji üretimini sağlamıştır. TVA'nın faaliyetleri sonucunda tam anlamıyla geliştirilmiş ve düzenlenmiş bir nehir yatağı olmuştur (Ergün, 1993: 76).

ABD'deki 1929 ekonomik krizi, bölgenin tarıma dayalı ekonomisini daha da kötüleştirmiştir (Knop, 1979: 9, 11). Merkezi yönetim, krizden çıkmak ve bölgenin ekonomik kalkınmasını sağlamak üzere Tennessee Vadisi Projesi'ni geliştirmiş ve uygulaması için de 1933 yılında TVA'yı kurmuştur. TVA, dünyanın en büyük entegre nehir havzasını geliştirme projelerinden biridir (Kitchens, 2012:12, 87).

ABD Başkanı Roosevelt, selefi Hoover gibi Tennessee'nin kalkınmasının barajlar kurularak sağlanmasını öngörmüştür. Ancak Roosevelt, projede Hoover'in aksine işgücünün kullanılmasını önermiştir. Bu durumda harcamaların % 75'inin ücretlere gideceği; makinelerin kullanılması halinde bu oranın % 30 olacağı hesaplanmıştır. Sonuçta projede işgücü tercih edilerek, barajların kurulmasıyla sanayileşmenin ve istihdamın sağlanması hedeflenmiştir (Erikli ve Bayat, 2016: 80-81).

TVA kapsamında bölgeye çalışmak için gelen ailelere ev, okul, hastane gibi altyapı yatırımları yapılmıştır (Freeman, 2011: 46). Bu faaliyetler bölgede büyük bir istihdam yaratmıştır. 1933 yılında 45 kişi ile başlayan projede 1934 yılında yaklaşık 9 bin, 1942 yılında ise 22 bin kişi istihdam edilmiştir (Erikli ve Bayat, 2016: 80-81).

Kısaca 1929 ekonomik krizi, ABD'de bölgesel politika alanında devlet müdahalesine (New Deal) ve kurumsal yeniliklere (TVA'nın kurulması) yol açmıştır (Pike et al., 2006: 26). TVA, New Deal'in en başarılı projelerinden biridir (NPS, 2016: 46).

5.1. TVA'nın Kuruluş Süreci

TVA, eşsiz bir tarihi, politik ve coğrafi ortamda kurulmuştur (Miller ve Reidinger, 1998: 7, 73). TVA öncesinde bölgenin kalkınması için çok sayıda girişim yapılmıştır. Calhoun, ABD Başkanı Monroe'ye sunduğu raporda (1824), bölgenin kalkınmasını önermiştir (Seeber, 1974: 9). Bu doğrultuda 1828 yılında, bölgede sulama kanalı inşaatının maliyeti araştırılmıştır. Bölgede ilk nehir kanalı, Calhoun'un önerisiyle 1836 yılında yapılmıştır. Daha sonra 1875 ve 1890 yıllarında yeni kanallar inşa edilmiştir. Bu projelerin amacı, nehir gemiciliğini geliştirmektir. Nehirde seli kontrol etmeye ve hidroelektrik enerji üretmeye yönelik projeler ise, 1880'lerde hazırlanmıştır (Knop, 1979:5-6).

ABD, I. Dünya Savaşı'nda askeri gücünü artırmak için mühimmat imalatında kullanmak üzere 1917 yılında Muscle Shoals'da (Alabama) iki nitrat tesisi ve bir baraj kurulmasına karar vermiştir (Knop, 1979: 8, 11).

Böylece Ulusal Gübre Geliştirme Merkezi (1917) ve Wilson Barajı (1927) kurulmuştur. Ulusal kalkınmada devletin rolünün artırılmasını savunan ABD Başkanı Roosevelt, 1929 krizine karşı New Deal politikasını geliştirmiştir. Bu çerçevede Tennessee’de doğal kaynakları geliştirmek ve kullanmak üzere bir “kalkınma örgütü”nün kurulması için kongreye sunulan önerilerden 7.’sinin (TVA Yasası⁸), kabul edilmesi üzerine 1933 yılında TVA kurulmuştur (Ergün, 1993: 73; Logue ve MacAvoy, 2003: 4). Roosevelt’e göre yasada; özel teşebbüsün girişkenliğine ve esnekliğine sahip, kamu gücüne dayalı bir işbirliği vurgulanmıştır (Molle, 2006: 9).

TVA, başlıca üç karakteristiğe sahiptir. İlki, çok yönlü amaçlara sahiptir. İkincisi, sorumluluk alanı ülkenin belli bölgesi ile sınırlıdır. Üçüncüsü ise, yönetimde esnekliğe sahiptir (Clapp, 1971: 73-74).

TVA, dünyanın ilk BKA’sıdır (Ergün, 1993: 73). Bölgesel kalkınmaya yönelik “federal ajans”ın kurulması bakımından yeni bir yaklaşımdır. Toprak, su, enerji gibi çok sayıda alandan sorumlu olmuştur. Bölgesel kalkınmada dünyada en başarılı deneyim olan TVA (ST, 2008: 331), büyük ölçekli ilk “bölgesel planlama örgütü”dür. BKA’lara öncülük etmiş (Pike et al., 2006: 76) ve onların “ata”sı olmuştur (Molle, 2006: 8; Molle, 2017: 3).

TVA’nın IRBM deneyimi, çok sayıdaki ülkede benzer projelere öncülük⁹ etmiştir (Barrow, 1998: 175-177; Watson, 2004: 244; Freeman, 2011: 40, 45-46). Ekbladh (2002) ise, TVA’nın Soğuk Savaş döneminde “yeni bir ihracat malı” haline geldiğini belirtmiştir (Molle, 2006: 12-13). 1943 yılına kadar Brezilya, Meksika, İran, Afganistan, G. Afrika, Mısır, Çin, Hindistan, Rusya, İsveç, Türkiye gibi çok sayıda ülkeden başbakan, bakan, bilim insanı, gazeteci, mühendis, uzman gibi 39 milyon kişi TVA’yı ziyaret etmiş (Barrow, 1998: 175-177; Kitchens, 2012: 12-13; Molle, 2006: 13); barajlar ve rezervuar sistemini incelemişler. Ayrıca uzmanlara, TVA sistemi üzerine eğitimler verilmiştir. Sonuçta TVA, bu alanda küresel düzeyde bir “eğitim merkezi” olmuştur (Freeman, 2011: 51-52).

TVA’nın en büyük miraslarından biri, Çin’in Yangtze Nehri havzasının geliştirilmesidir. 6.300 km uzunluğa sahip Yangtze Nehri, Çin’in en uzun ve dünyanın en uzun 3. nehri olup; ülkenin % 20’sini oluşturan bir havza alanıdır. Sulama, tarım ve enerji (ülkenin % 48’i) için başlıca kaynaktır. Çin’in ABD büyükelçisi, TVA’dan ülkesinin yeniden inşası için yardım istemiştir. Yapılan planla Yangtze Vadisi Yönetimi (YVA) kurulmuş ve nehir havzası geliştirilmiştir (Freeman, 2011: 53-54).

Ancak kimi uygulamalarında da başarı sağlanamamıştır. Mesela Hindistan, TVA deneyimini Damodar Vadisi Kurumu (DVC) ile uygulamış; ancak iki ülke arasındaki teknik, fiziki, sosyal, kültürel, ekonomik ve kurumsal farklılıklar gibi nedenlerle başarılı sonuçlar elde edememiştir (Biswas, 2012: 2-3).

5.2. TVA’nın Amacı

TVA’nın temel amacı, bölgesel kalkınmayı sağlamaktır. Başlıca amaçları şunlardır: Nehir suyunu (selin) kontrol etme, elektrik üretme, nehir gemiciliğini geliştirme, ağaçlandırma, marjinal toprakları kullanma ve bölgenin refah düzeyini artırma (Knop, 1979: 6, 11). TVA’nın misyonu zamanla şu şekilde değişmiştir (TVA, 2008: 2): Talep edilebilir enerji, ekonomik ve tarımsal kalkınma, çevresel işbirliği, entegre nehir sistemi yönetimi ve teknolojik yenilik.

⁸ TVA Yasası, Başkan Roosevelt’in yürürlüğe koyduğu ve ABD iktisat tarihinde önemli yeri olan kamu-özel sektör ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına yol açan 13 yasadaki biri olup; 1997 yılına kadar 19 defa değiştirilmiştir (McCaleb, 1999: 16).

⁹ TVA modelinin yaygınlaşmasında, bu konudaki yayınlar da etkili olmuştur. TVA’nın başkanı D. Lilienthal, 1944 yılında yayınlanan ve 14 dile çevrilen “Mart Ayında TVA-Demokrasi” adlı kitabında, ajansın bölgesel kalkınma planlarını özet olarak sunmuştur. Bu kitap yalnızca Çin’de 50 binden fazla satılmıştır (Freeman, 2011: 52).

5.3. TVA'nın Yönetimi

TVA'nın yönetimi, Amerikan *laissez-faire*¹⁰ yaklaşımından farklı olarak merkezi ve bölgesel kamu ve özel sektörün işbirliğine (yönetişim¹¹) dayanmıştır (Barrow, 1998: 175; TVA, 2017: 6). Bu bakımdan TVA, merkezi fonksiyonların bölgesel yönetimi için bir deneyim olmuştur (Clapp, 1971: 91).

TVA, ABD Başkanı tarafından atanan 9 kişilik bir yönetim kurulu tarafından yönetilmiştir. Başkan, üyelerden birini kurulun başkanı olarak seçmiştir. TVA'nın merkezinde, yardımcı ve destek birimleri de görev almıştır (Yudken, 2015: 9; TVA, 2017: 20).

IRBM, çok sayıda disiplinle ve katılımcı bir yaklaşımla uygulanır. Bu bakımdan TVA, faaliyetleri doğrultusunda çok sayıda uzman istihdam etmiştir. Bunlar arasında elektrik ve kimya mühendisleri, biyologlar, tarım ve ekonomi uzmanları yer almıştır (Ergün, 1993: 78).

TVA'nın istihdam miktarı, yürütülen projelere göre değişmiştir. Mesela II. Dünya Savaşı'nda ülkenin enerji arzını artırmak için 12 tane HES kurduğu dönemde istihdam miktarı, 40 bini aşmıştır (Clapp, 1971: 12). Ancak istihdam miktarı, savaş sonrasında azalmıştır. TVA'da 1942 yılında yaklaşık 42 bin kişi çalışırken, bu sayı 1945 yılında yaklaşık 12 bine düşmüştür (Drumright, 2005: 156). 2012 yılı itibarıyla TVA'da yaklaşık 13 bin kişi çalışmıştır (TVA, 2012: 37).

5.4. TVA'nın Finansmanı

TVA, özerk bütçeye¹² sahiptir. 2015 yılı bütçe geliri 11 milyar \$, bütçe gideri de 10 milyar \$'dır (TVA, 2017: 8-10). Finansman kaynakları, üç başlık altında toplanabilir. Bunlar, kamu kaynakları, hizmet gelirleri ve borçlanmadır.

TVA'nın başlıca finansman kaynağı, kongrenin tahsis ettiği ödeneklerdir (Knop, 1979: 8). Kongre, TVA'ya 1934-2000 döneminde yaklaşık 20 milyar \$ ödenek vermiştir (Kline ve Moretti, 2013: 5). TVA'nın enerji faaliyetleri, 1959 yılına kadar bu ödeneklerle finanse edilmiştir. Kongre, 1959 yılında TVA'nın Kendi Kendini Finansman Yasası'nı (Self-Financing Act) çıkarmıştır (Logue ve MacAvoy, 2003: 7). Ayrıca 1999 yılından itibaren TVA'ya fon tahsis etmemiştir (CRS, 2013: 3; Yudken, 2015: 12).

Mali kaynaklarından ikincisi, elektrik satışından sağlanan gelirdir (ST, 2008: 332). TVA, elektrik satışından 1996 yılında 6 milyar \$ (Miller ve Reidinger, 1998: 6); 2012 yılında ise 11,1 milyar \$ gelir sağlamıştır (TVA, 2012: 8). Bu gelir ile enerji programını finanse etmiştir.

Üçüncü finansal kaynak ise, borçlanmadır (Knop, 1979: 7). Ancak kongre, 1979 yılında TVA'ya 30 milyar \$'a kadar borçlanma sınırı getirmiştir (GAO, 1995: 3). TVA'nın borcu yaklaşık 27 milyar \$ olup (Yudken, 2015: 3); bunun yaklaşık % 70'i, nükleer programlardan kaynaklanmıştır (GAO, 1995: 5).

TVA'nın toplam varlıklarının değeri, önemli bir düzeye ulaşmıştır. 1979 yılında 13 milyar \$ olan bu değer, 2015 yılında 48,8 milyar \$ olmuştur. TVA, mali kaynaklarından dolayı ABD Başkanı ile kongreye karşı sorumlu tutulmuştur (Clapp, 1971: 13).

5.5. TVA'nın Faaliyetleri

TVA, nehir havzasını geliştirmek için planlar hazırlamıştır. Planlar çerçevesinde şu faaliyetleri

¹⁰ Laissez-Faire (Bırakınız Yapımlar): Klasik liberal yaklaşımı temsil eden bu görüşe göre devlet, adalet, güvenlik gibi temel görevleri yerine getirmeli; piyasa üzerindeki kısıtlamaları kaldırmalıdır.

¹¹ Yönetişim, kısaca merkezi ve bölgesel kamu, özel ve sivil aktörlerin yerel kalkınmaya yönelik işbirliği yapmasıdır.

¹² Özerk bütçe, devletin bazı ekonomik faaliyetlerinin genel bütçe dışına çıkarılması ve genel bütçenin tâbi olduğu usul ve prensipler dışında idare edilmesi için düzenlenen bütçedir.

yürütmüştür: Nehir gemiciliğini geliştirme, seli kontrol etme, enerji üretme, tarımsal ve endüstriyel kalkınma, kimyasal fabrikalar kurma (Yudken, 2015: 8). Elektrik talebinin artmasıyla Tennessee Nehri, önemli bir enerji üretim kaynağı olmuştur (Knop, 1979: 11). Dolayısıyla enerji üretimi, TVA'nın en önemli faaliyet alanı haline gelmiştir.

TVA'nın faaliyetleri, yaklaşık 100 bin km²'lik alanı kapsamıştır (Knop, 1979: 5). Faaliyetleri, enerji programı ve enerji-dışı program şeklinde ele alınabilir (GAO, 1995: 16). Enerji programı ile enerji üretimi ve iletimi yapılmıştır. Enerji varlıklarının değeri, 1994 yılında 32 milyar \$'a ulaşmış olup; 19 milyar \$'ı nükleer varlıklara aittir (GAO, 1995: 25).

Enerji-dışı program kapsamında şu faaliyetleri yürütmüştür: Su ve toprak yönetimi, ekonomik kalkınma, çevre araştırma merkezi, göller ve rekreasyon alanları. Bu programın mali değeri, 1997 yılı itibariyle toplam varlıkları içinde % 3'den azdır (Logue ve MacAvoy, 2003: 4).

TVA'nın bölgesel kalkınma faaliyetleri, şu çerçevede ele alınmıştır: Planlama faaliyetleri, barajlar ve sulama kanalları yapımı, elektrik enerjisi üretimi, tarımsal gelişme ve sanayileşme.

5.5.1. Planlama Faaliyetleri

TVA'nın nehir havzasını geliştirme programı, şu üç temel faaliyeti içermiştir: Planlama, yönetim ve uzlaşma (Barrow, 1998: 171). Dünyanın ilk havza planı olan Tennessee Nehri Entegre Geliştirme Planı (1936), TVA'nın rezervuar sisteminin temel yapısını oluşturmuştur (Miller ve Reidinger, 1998: 53). Roosevelt'in planlamaya olan ilgisinin, TVA ile gerçekleştirilmesi öngörülmüştür (Molle, 2006: 8).

TVA'nın ideolojik temelleri, ajansın ilk başkanı (1933-1938) A. Morgan'ın şekillendirdiği bilimsel bilgi ve sistematik akılcı planlamanın, bölgeyi radikal bir şekilde değiştirebileceği mühendislik anlayışına dayanmıştır (Molle, 2006: 8). Morgan, Tennessee Nehri'nde barajlar ve rezervuar sistemi kurulması için planlar hazırlamıştır. Bu planlar, ilk başta üç barajın (Wilson Barajı, Norris Barajı ve Wheeler Barajı) planlarının genişletilmesini içermiştir (Kitchens, 2013: 6).

TVA, planlama faaliyetleri kapsamında sonraki yıllarda Stratejik Plan; bu plan temelinde de Entegre Kaynak Planı'nı (IRP) ve Doğal Kaynak Planı'nı (NRP) geliştirmiştir. IRP ve NRP hazırlanırken Ulusal Çevre Politikası (NEPA) ve Çevre Etki Bildirimi (EIS) de dikkate alınmıştır (TVA, 2015: 10). Planlar, TVA'nın enerji, çevre ve ekonomik kalkınma alanlarındaki misyonu temelinde ulusal ve yerel aktörler tarafından hazırlanmıştır.

Stratejik Plan, TVA'nın faaliyetlerinin yol haritası olmuştur. Planla ilgili özel eylemler, TVA İş ve Performans Planları'nda yer almıştır. Periyodik olarak güncellenen (TVA, 2010: 9) plan, birden fazla fonksiyonu (enerji, çevre ve kalkınma) yönlendirmek üzere tasarlanmıştır. Plan, IRP'yi ve NRP'yi kapsamıştır (TVA, 2017: 4-5). IRP, TVA'nın enerji üretim stratejisi olup; amacı, temiz ve güvenli enerji üretmek için en uygun kaynak portföyünü belirlemektir. NRP ise, biyolojik, kültürel, su ve rekreasyon kaynaklarının yönetimine odaklanmıştır (Yudken, 2015: 30).

TVA, faaliyetlerini entegre çözümler stratejisi ile ele almıştır. Bu amaçla Entegre Kaynak Yönetimi yaklaşımını geliştirmiştir. Enerji Politikası'nın (1992), TVA'nın IRP hazırlamasını gerektirmesi üzerine Enerji Vizyonu 2020 adını verdiği IRP sürecini, 1995 yılında tamamlamıştır. IRP (1995), 25 yıllık enerji stratejisi ile 3-5 yıllık eylem planını içermiş olup; NEPA ve EIS ile uyumlu olarak hazırlanmıştır (TVA, 2010: 10; GAO, 1995: 19, 81). IRP, enerji talebini karşılayacak arz kaynaklarını değerlendirme sürecidir. Başlıca hedefi, enerji talebini düşük maliyetli, temiz ve güvenli bir şekilde karşılamak için kaynakların (nükleer, hidroelektrik gibi) en optimum bileşimini belirlemektir. Beklenen talep artışı ile alternatif yatırımların maliyet ve fayda analizini içermiştir

(Barkenbus et al., 2006: 8; TVA, 2017: 4-5). Yürürlükte olan 2015 IRP, 2011 IRP revize edilerek geliştirilmiştir (TVA, 2015: 2,08, 10).

TVA, gelecek 20 yılda doğal kaynakların yönetimi için NRP'yi geliştirmiştir. NRP, sistematik ve entegre bir yaklaşımla biyolojik, su, kültürel ve rekreasyon kaynaklarının yönetim stratejilerini içermiştir. Başlıca hedefi, bu kaynaklarla optimum kamu yararını ve kaynak kullanımını sağlamaktır (TVA, 2017: 5). TVA'nın Çevre Politikası'nın (2008) hedefleri ile NRP'nin çevresel etkilerini (EIS) ve alternatif yönetim stratejilerini kapsamıştır. Bu politikanın amacı, temiz ve uygun fiyatla enerji üretmek, sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek ve proaktif çevre yönetimine katılmaktır (Cardno, 2011: v).

5.5.2. Barajlar ve Sulama Kanalları Yapımı

HES'ler, ekonomik kalkınmanın başlıca araçlarından biridir. Elektrik enerjisi üretilen barajlar, aynı zamanda selin önlenmesini ve tarımsal sulamayı sağlar. Dünyada 1950-2000 döneminde kurulan 40 binden fazla barajda, 2000 yılı itibariyle elektriğin yaklaşık % 20'si üretilmiştir (Kitchens, 2012: 12, 86).

TVA, bölgenin kalkınması ve sellerden korunması için Tennessee Nehri'nde barajlar ve sulama kanalları inşa etmiştir. Bu yatırımların çoğu, kongre ödeneklerinin yaklaşık % 73'ünün verildiği 1940-1958 döneminde gerçekleşmiştir (Kline ve Moretti, 2011: 6). Barajlar, 12 milyon hektarlık alanı selden korumuş; 5,4 milyar \$'dan fazla hasarı önlemiştir. TVA'nın kurduğu sistem, selleri tamamen kontrol edecek şekilde tasarlanmadığı için yalnızca tahribatı azaltmıştır (Miller ve Reidinger, 1998: 42-43).

TVA'nın 49 barajdan oluşan rezervuar sistemi, yaklaşık 800 millik nehir gemiciliğine de imkan sağlamıştır (TVA, 2017: 5). Gemicilik kanalları 1939-1945 döneminde yapılan (Kline ve Moretti, 2013: 6; NPS, 2016: 40) nehirde, 1933 yılında yaklaşık 1 milyon ton yük taşınırken; günümüzde 45-50 milyona yükselmiş ve ulaşım maliyetlerinden 400 milyon \$ tasarruf edilmiştir [1]¹³.

5.5.3. Elektrik Enerjisi Üretimi

TVA'nın başlıca faaliyeti, elektrik enerjisi üretimi ve iletimidir (Yudken, 2015: 9). Enerji üretim ve iletim ağı, ülkenin en büyük entegre sistemidir (Logue ve MacAvoy, 2003: 1, 4; Drumright, 2005: 86; Wood et al., 2012: 1). 1933 yılında Tennessee Nehri'nin kurulu gücü, 500 bin kilowatt/saatten (kwh) daha azdı (Seeber, 1974: 7). TVA'nın enerji sistemi, 2014 yılında ulusal elektrik üretim kapasitesinin % 3'ü olan 37 milyon kwh (37 GigaWatt, GW) kapasitesine ulaşmıştır (Yudken, 2015: 3, 13). Yılda yaklaşık 9 milyon kişinin (7 eyaletin) elektrik talebini karşılamıştır (Allen et al., 2017: 1).

1933 yılında bölgede 250 binden daha az kişi elektrik kullanıyordu. Çiftliklerin % 3'ünden azında elektrik vardı. TVA, HES'ler kurarak 1938 yılında 2 milyondan fazla kişiye elektrik sağlamıştır. Böylece kişi başına elektrik tüketimi, ulusal ortalamanın iki katına ulaşmıştır (Drumright, 2005: 43).

Bölgede elektrik talebinin son 20 yılda % 2,5'den daha hızlı arttığı; gelecek 20 yılda da yaklaşık % 1 oranında artacağı öngörülmüştür (Wood et al., 2012: 2). TVA, artan talebi karşılamak için kaynaklarını çeşitlendirmiştir. Enerji kaynakları şunlardır: Nükleer santraller (% 40), termik santraller (% 26), doğal gaz (% 20), HES'ler (% 10) ve yenilenebilir enerji (% 3) [2].

TVA, ilk HES'i (Norris Barajı) 1936 yılında kurmuştur. ABD'nin II. Dünya Savaşı'na katılması, ulusal enerji talebini artırmıştır (Knop, 1979: 13, 23). TVA, bu talebi karşılamak için 12 tane HES kurmuştur (Kline ve Moretti, 2013: 6). Günümüzde TVA, 29 tane HES'e sahiptir (TVA, 2017: 4).

¹³ İnternette yapılan alıntılarının kaynakları (adresleri), kaynakçada belirtilmiş olup; metinde çok fazla yer kapladığı ve akışını bozduğu için bu şekilde [] gösterilmiştir.

Nehrin hidroelektrik potansiyelinin sınırına ulaşılması üzerine TVA, 1950-1970 döneminde dünyanın en büyük 11 termik santralını kurmuştur (ST, 2018: 587). Bu santrallerle TVA'nın 1950 yılında 3 milyon kwh olan enerji üretim kapasitesi, 1974 yılında 23 milyon kwh'ı aşmıştır. TVA, termik santrallerin çevre tahribatını azaltmak için 59 tanesinden 18'ini 2017 yılında kapatmış; enerji açığını da nükleer ve yenilenebilir enerji kaynakları ile tamamlamıştır (Allen et al., 2017: 1; Yudken, 2015: 11).

TVA, 1960'ların ortasında temiz enerji stratejisi geliştirmiştir (Logue ve MacAvoy, 2003: 5). Bu çerçevede artan elektrik talebini karşılamak için nükleer santraller kurmuştur. 1966 yılında, dünyanın en büyük nükleer santral projesi ile yedi farklı yerde 17 tane nükleer ünite kurma planını açıklamıştır. Bu planla Browns Ferry (1974), Sequoyah (1981) ve Watts Bar (1996) nükleer santrallerini kurmuştur (Freeman, 2011: 49; NPS, 2016: 62). Böylece 1975 yılında dünyanın komünist olmayan en büyük nükleer enerji üreticisi olmuştur (ST, 2018: 587). 2000 yılında nükleer varlıklarının değeri, 18 milyar \$'a ulaşmıştır (Logue ve MacAvoy, 2003: 2). TVA'nın en verimli üretimi olan nükleer santraller, 2011 yılında enerjinin % 28'ini, maliyetlerin de % 7'sini oluşturmuştur (Wood et al., 2012: 1-2).

TVA, başlangıçtaki "enerji üretmek" misyonunu, 2010 yılında "temiz ve güvenli enerji üretmek" şeklinde değiştirmiştir. Bu amaçla hazırlanan çevre politikası, enerji üretiminin çevre tahribatını azaltma ve sürdürülebilir kalkınmayı destekleme anlayışına dayanmıştır (TVA, 2010: 3; Yudken, 2015: 30). Çevreye duyarlı enerji üretmek için yenilenebilir enerji kaynaklarına (rüzgar, güneş ve metan gazı) yönelmiş; güneş enerjisi, rüzgar enerjisi ve metan gazı türbinleri kurmuştur (ST, 2008: 332).

TVA, elektriği nispeten düşük bir fiyattan satmıştır. Ulusal ortalamanın yarısı bir maliyetle elektrik üreten TVA (Drumright, 2005: 43), ülkenin en düşük maliyetli 2. enerji üreticisidir (Miller ve Reidinger, 1998: 59). Enerji Enformasyon İdaresi'ne (EIA) göre de ülkenin en düşük perakende elektrik fiyatı bakımından 11. sırada yer almıştır (Yudken, 2015: 13, 34). Ancak Kitchens (2011) ile Kline ve Moretti (2013), TVA'nın elektrik fiyatının nispeten düşük olmadığını tespit etmişler (Kitchens, 2013: 2).

5.5.4. Tarımsal Gelişme

TVA öncesinde bölge ekonomisinde tarım sektörü egemendi. Başlıca ürünler, mısır, pamuk ve tütündü. TVA, sulama kanalları yapmış, tarımda verimlilik ve gelir artırıcı programlar uygulamış; yeni ürünlerin yetiştirilmesini desteklemiştir (Knop, 1979: 13; Ergün, 1993: 79). Çiftçilerin tarımda gübre ve kireç kullanmasını, erozyonla mücadele etmesini sağlamıştır (Freeman, 2011: 45).

Tarımda makineleşme süreci, bölgede geç başlamasına karşın hızlı bir değişime yol açmıştır. Bölgedeki traktör sayısı, II. Dünya Savaşı sırasında ikiye katlanmış; 1940-1960 döneminde ise on kat artmıştır. Soya fasulyesi, süt sığırları ve burley tütünü, eski ürünlerin yerini almıştır (ST, 2018: 586-587).

Bölge, ucuz elektrik enerjisi ve sulama imkanları ile ülkenin önemli bir tarım merkezi olmuştur. Tarımsal üretim 40 yılda (1933-1973) 25 kat artarak 1,5 milyar \$'a (Knop, 1979: 32); günümüzde ise, 3,3 milyar \$'a ulaşmıştır. Ayrıca yılda yaklaşık 1,5 milyar \$'lık tarım ürünü ihraç edilmiştir (ST, 2018: 237).

5.5.5. Sanayileşme

Tennessee Vadisi'nin sanayileşmesinde başlıca üç unsurun etkili olduğu gözlenmiştir. Bunlar, TVA'nın ucuz elektrik fiyatı, özel sektöre verilen mali ve teknik destek ile dünyadaki savaşlardır.

Enerji üretimi, bölgenin sanayileşmesini sağlamıştır. Enerji fiyatının ucuzlaması, üretim maliyetlerinin düşmesine ve bölgenin sanayi için çekici olmasına yol açmıştır (Knop, 1979: 30).

Ülkeler arası siyasi gerginlikler ve savaşlar da sanayileşme sürecini hızlandırmıştır. TVA¹⁴, II. Dünya Savaşı'nda ABD'nin savunma gücünün artmasında önemli rol oynamıştır. Tennessee, bu dönemde 1,25 milyar \$ tutarında sipariş almıştır (Freeman, 2011: 47; ST, 2018: 586-587). TVA, Ulusal Gübre Geliştirme Merkezi'nde gübre geliştirme ve üretme faaliyetlerini yapmıştır. Merkez, ulusal gübre üretiminin önemli bir kısmını (yaklaşık % 75) karşılamıştır (Seeber, 1974: 30). 1940 yılında merkezde askeri mühimmat imalatında kullanılan alüminyum, nitrat, uranyum, amonyak gibi maddeler üretilmiştir (Drumright, 2005: 86; Kline ve Moretti, 2013: 6; NPS, 2016: 39-40). Ayrıca ordunun talepleri, bazı önemli sanayi tesislerini Tennessee'ye kazandırmıştır (Freeman, 2011: 40, 46).

TVA, Soğuk Savaş döneminde de savunma sanayine enerji temin etmiştir. Bu dönemde artan elektrik talebini karşılamak için 10 tane baraj kurmuştur (Freeman, 2011: 46). Kore Savaşı'nda ise, üretilen elektriğin yarısını, Oak Ridge'deki uranyum zenginleştirme tesislerine vermiştir (ST, 2018: 587).

TVA, özel sektöre mali ve teknik destek vererek bölgeye yatırım yapılmasını ve mevcutların büyümesini teşvik etmiştir. Bu destekler ve Vadi Yatırım Girişimi programı (2008) ile bölgede 37 milyar \$ yatırım ve 350 bin istihdam sağlamıştır (ST, 2008: 333; Yudken, 2015: 26-27; TVA, 2015: 9).

Tennessee Vadisi'nin % 60'ı ormanlarla kaplı olup; bir kısmı, yangın ve bilinçsiz kesim sonucu yok olmuştur. TVA, ağaçlandırma ve bataklıkları kurutma faaliyetleri ile bölgede 1,3 milyon dönüm alanda ağaçlandırma yapmıştır. Böylece bölgede gelişen orman ürünleri ve kağıt sanayi, 1937-1973 yılları arasında 100 milyon \$'dan yaklaşık 1 milyar \$'a yükselmiş ve 50 bin istihdam sağlamıştır (Seeber, 1974: 29). Günümüzde ise bu sanayi, 22 milyar \$'lık bir büyüklüğe ulaşmıştır (ST, 2018: 237).

Bölgede sanayileşme ile istihdamın sektörel dağılımı, tarım aleyhine değişmiştir. Tarımdaki makineleşme ile açığa çıkan işgücü, tarım-dışı sektörlerle kaymıştır (Clapp, 1971: 18). 1930-1960 döneminde tarım/sanayi emek oranı, 4/1'den yaklaşık 2/1'e düşmüştür. 1960-2000 döneminde de imalat sanayi istihdamı, tarıma nispeten daha hızlı artmıştır (Kline ve Moretti, 2013: 3-4, 13).

Bölgenin ekonomik yapısındaki dönüşüm, gelir düzeyini de artırmıştır. 1933-1973 döneminde bölgenin geliri 30 kat (ulusal gelirdeki artış, 20 kat) artarak 25,6 milyar \$'a ulaşmıştır. Aynı dönemde 168 \$ olan kişi başına gelir (ulusal ortalamanın % 45'i) de 20 kat artarak 3.366 \$'a (ulusal ortalamanın % 75'i) yükselmiştir. Bu dönemde ulusal gelir ise, 13 kat artmıştır (Seeber, 1974: 28).

6. GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ (GAP)

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Fırat ve Dicle Havzası¹⁵ ile Yukarı Mezopotamya ovalarında yer alan 9 kenti (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak) kapsamıştır. Coğrafi alan (74 bin km²) ve nüfus (1975 yılı: 3,2 milyon) büyüklüğü ile Türkiye'nin yaklaşık % 10'udur (Özerol, 2013: 78). 1970'lerde nüfusun büyük bir kısmı (yaklaşık % 80) kırsal alanlarda yaşıyordu. Güneyde Suriye, güneydoğuda ise Irak ile sınırdır. Sosyo-ekonomik kalkınmada 7 bölge arasında 6. sırada yer almıştır. Türkiye'nin en fazla göç veren yerlerinden biridir¹⁶. Ülkenin en sıcak ve kurak bölgelerinden biri olan bölge, zengin doğal

¹⁴ ABD Ordusu'nun 1943 yılındaki talebi üzerine bu konuda deneyimli olan TVA, ilk olarak Almanya'nın işgal ettiği 30 bin km²lik alanın haritasını yapmıştır. Ayrıca 0,5 milyon mil²lik yabancı bölgenin haritasını hazırlamıştır (Freeman, 2011: 47).

¹⁵ Fırat'ın havzasının (444 bin km²) % 33'ü Türkiye'de, % 19'u Suriye'de, % 46'sı Irak'tadır. Dicle havzasının (387 bin km²) ise % 12'si Türkiye'de, % 0,2'si Suriye'de, % 54'ü Irak'ta ve % 34'ü İran'dadır (Adamo et al., 2018: 63).

¹⁶ İç göçlerin itici ve çekici güçler yaklaşımına göre, bölgeler arası sosyo-ekonomik eşitsizlikler ve arazi olaylar göçü etkiler. Türkiye'de bölgeler arası eşitsizliklerin yanısıra doğu ve güneydoğudaki güvenlik sorunu nedeniyle bireyler, bölge içi ve bölge dışı

kaynaklara (su ve toprak) sahiptir. Fırat ve Dicle nehirleri¹⁷, bölge, Türkiye ve Ortadoğu için önemlidir¹⁸. Bölge, Türkiye'deki sulanabilir arazinin % 20'sine ve enerji potansiyelinin yaklaşık % 30'una sahiptir (GAP BKİ, 2018c: 8-9, 23).

Bölge, 1985 yılında GSMH'nin % 4'ünü karşılamıştır. Kişi başına geliri, ulusal ortalamanın a % 47'si idi. Başlıca geçim kaynağı tarım olup; GSYİH'nin yaklaşık % 40'ını, istihdamın % 70'ini ve katma değer % 44'ünü sağlamıştır. Tarımsal sulama yetersiz olduğu için daha ziyade kuru tarıma dayalı ürünler yetiştiriliyordu ve verimlilik düşük idi. Bölgede 1980-2005 döneminde imalat sanayi, toplam katma değer % 2'sini üretmiş; sanayi sektörü de istihdamın % 5'ini sağlamıştır (Ünver, 1997: 193).

Bölgenin doğal kaynaklarını harekete geçirmek ve değerlendirmek için 1977 yılında GAP geliştirilmiştir. GAP, Türkiye'nin enerji talebinin yerli kaynaklarla karşılanması ve enerji ithalatına bağımlılığın azaltılması için hidroelektrik santrallerin (HES) ve sulama kanallarının yapılmasının yanı sıra sosyal kalkınma programlarını da içeren bir projedir (Harris, 2002: 748; Harris, 2008: 2649).

6.1. GAP'ın Kuruluş Süreci

GAP'ın temelleri, 1930'lara kadar uzanır. Türkiye'nin kurucusu Atatürk'ün ülkenin nehir potansiyelini değerlendirme düşüncesi üzerine 1936 yılında Elektrik İşleri Etüt İdaresi (EİEİ) kurulmuştur. EİEİ, 1938 yılında Fırat Nehri'nde Keban Projesi ile etüdlere başlamıştır. 1950-1960 döneminde Fırat ve Dicle nehirlerinde sondaj çalışmalarına ağırlık verilmiştir. 1954 yılında Devlet Su İşleri'nin (DSİ) kurulmasıyla Türkiye'de havza çalışmaları¹⁹ yapılmıştır. Böylece Fırat Havzası İstikşaf Raporu (1964) ve Dicle Havzası İstikşaf Raporu (1969) hazırlanmıştır. İki havzanın potansiyelinin değerlendirilmesi için planlanan 13 proje, 1977 yılında GAP adı ile birleştirilmiştir (GAP BKİ, 2018c: 2).

GAP'ın ilham kaynağı, TVA'dır (Mukhtarov, 2008: 179). 1970'lerde su ve toprak kaynaklarını geliştirmek üzere planlanan GAP; 1980'lerde çok sektörlü sosyo-ekonomik bölgesel kalkınma projesine, 1990'larda da sürdürülebilir insani kalkınma projesine dönüştürülmüştür (Kıbaroğlu ve İlker, 2003: 34). Türkiye'nin en kapsamlı, en büyük bütçeli, en etkin uygulanan ve küresel düzeyde bilinen bir bölgesel kalkınma projesidir²⁰. Su yönetimi, çevre koruma ve kadının katılımı konularındaki başarıları sonucu Uluslararası Su Kaynakları Birliği'nin 2000 yılı Milenyum Ödülü'nü almıştır (Mukhtarov, 2008: 179).

GAP kapsamında 1990'lı yıllarda çok sayıda yerli ve yabancı kurumlar ile entegre bölgesel kalkınma sürecine dair bilgi ve deneyimlerin paylaşılması, karşılıklı uzman değişimi ve teknoloji transferi işbirliği yapılmıştır. Bu kurumlardan biri, TVA'dır (GAP BKİ, 2018b: 22).

kent merkezlerine göç etmiş; bu kentler, can ve mal güvenliği açısından önemli bir "sığınma ve çekim merkezi" haline gelmiştir. Buna göre Yıldırım (1995), ülkemizdeki göçmenleri iki gruba ayırmıştır: Yaşamak için göç edenler ve daha iyi yaşamak için göç edenler (Çelik, 2006: 153, 159; Çelik, 2007: 93).

¹⁷ Fırat Nehri'nin (2.800 km) 1.230 km'si; Dicle Nehri'nde (1.850 km) 523 km'si Türkiye'de yer almaktadır.

¹⁸ İklim değişikliği nedeniyle bu nehirlerin su kaynaklarının % 30-70 arasında önemli ölçüde azalacağı tahmin edilmiştir (Adamo et al., 2018: 71). Buna göre, Fırat ve Dicle nehirleri dolayısıyla GAP gelecekte bölge için daha da önem kazanacaktır.

¹⁹ Türkiye'nin su ve hidroelektrik potansiyeli, 26 havzaya dağıtılmıştır. Bunlardan en büyükleri olan Fırat, ulusal hidroelektrik gücünün % 38'ini; Dicle ise, % 16'sını içermiştir. Türkiye'nin havzalarındaki toplam su potansiyeli 186 milyar m³ olup; bunun 32 milyar m³'ü Fırat ve 21 milyar m³'ü Dicle havzasında yer almıştır (GAP BKİ, 2018b: 8).

²⁰ Türkiye'de GAP dışındaki bölgesel kalkınma projeleri şunlardır: Antalya Projesi (1959), Doğu Marmara Planlama Projesi (1960-1964), Zonguldak Projesi (1961-1963), Çukurova Bölge Projesi (1962-1963), Zonguldak-Bartın-Karabük (ZBK) Bölgesel Kalkınma Projesi (1995-1996), Doğu Anadolu Projesi (DAP; 1999-2000), Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Planı (DOKAP, 1999-2000), Yeşilirmak Havzası Geliştirme Projesi (YHGP, 2005-2007) ve Konya Ovaları Projesi (KOP, 2011).

GAP, çok sayıda ülkenin uzmanları tarafından ziyaret edilmiş ve incelenmiştir. 1990-2016 yılları arasında benzer projelere sahip Azerbaycan, Mısır, Çin, Bosna, Makedonya, Bangladeş, Kolombiya, Fas, Uganda, gibi çok sayıda ülkeden yaklaşık 1.500 heyet ve 24 bin kişi, GAP'ı ziyaret etmiş; katılımcılarla eğitimler, çalıştaylar ve seminerler düzenlenmiştir (GAP: 90-92).

6.2. GAP'ın Amacı

GAP'ın amacı, bölgenin sosyo-ekonomik kalkınmasını sağlamaktır (Özerol, 2013: 78). Fırat ve Dicle nehirlerinde barajlar ve sulama kanalları yapılmasını, elektrik üretilmesini ve tarım alanlarının sulanmasını ve bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasını hedeflemiştir (GAP BKİ, 2018a: 22).

6.3. GAP'ın Yönetimi

GAP, zaman içinde üç kamu kurumu tarafından yönetilmiştir. Bunlar, DSİ, DPT²¹ ve GAP BKİ. Başlangıçta DSİ'nin yönettiği GAP, 1986 yılında DPT'ye devredilmiştir. GAP'ın bütünlük içinde yürütülmesi için 1989 yılında GAP BKİ²² kurulmuş ve yönetimi üstlenmiştir. Türkiye'nin ilk bölgesel kalkınma örgütü olan GAP BKİ, bölgede 50 farklı kamu kurumunun faaliyetlerini koordine etmiş; ancak bu konuda yeterince başarılı olamamıştır (GAP BKİ, 2018a: 1-2, 123).

GAP BKİ, merkezi yönetim tarafından atanan başkan ile yönetilmiştir. Yönetim yapısı, iki başkan yardımcısı ile bunlara bağlı 8 birimden oluşmuştur. 2017 yılı itibarıyla 29'u uzman olmak üzere toplam 148 kişi görev yapmıştır (GAP BKİ, 2018a: 9).

6.4. GAP'ın Finansmanı

GAP BKİ, özel bütçeli²³ bir kuruluştur. Bütçesi, Kalkınma Bakanlığı'nın bütçesine konulan ödeneklerden oluşur. GAP yatırımları, çeşitli kamu kurumlarına tahsis edilen ödeneklerle yapılmıştır. Bu nedenle bütçesi düşük düzeyde kalmıştır. Bütçesi, 2017 yılında 138,5 milyon TL'dir (38 milyon \$²⁴).

GAP'ın mali kaynakları, üç grupta ele alınabilir. Bunlar, kamu kaynakları, kredi ve hibeler ile özel sektördür. Başlıca mali kaynağı, merkezi yönetimin verdiği ödeneklerdir. 1990-2017 döneminde merkezi yönetim GAP'a yıllık ortalama % 8,5 oranında pay ayırmıştır²⁵. GAP'ın maliyeti, 32 milyar \$ olup; 30 yıllık süreçte 2007 yılı itibarıyla 19,6 milyar \$ harcanmıştır (Altınbilek ve Tortajada, 2012: 173).

GAP'ın mali kaynaklarından ikincisi, kredi ve hibelerdir. Başlangıçta komşu ülkelerin (başta Irak ve Suriye) de baskılarıyla GAP'a küresel aktörlerden kredi alınamamıştır. Özellikle 1995 yılından sonra yurtdışından yaklaşık 11 milyon \$ ve 66 milyon € tutarında hibe ve 2,1 milyar \$ tutarında kredi temin edilmiştir (GAP BKİ, 2018c: 19). Böylece finansman sorunu kısmen de olsa azaltılmıştır.

GAP kapsamında yap-işlet devret modeli ile özel sektörden de destek alınmıştır. Bu çerçevede 1,5 milyar \$ yatırım yapılmıştır. Mesela Birecik Barajı, 1987-2000 döneminde Alman-Fransız-Belçikalı-Avusturyalı konsorsiyum tarafından yap-işlet devret modeli ile yapılmıştır (Shoup, 2006).

²¹ Daha önce Başbakanlık'a bağlı olan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2011 yılında Kalkınma Bakanlığı'na bağlanmıştır.

²² GAP BKİ, başlangıçta 15 yıllık bir süre için 1989 yılında kurulmuştur. Ancak görev süresi, daha sonraki yıllarda uzatılmıştır.

²³ Özel bütçe, bir bakanlığa bağlı veya ilgili olarak belirli bir kamu hizmetini yürütmek üzere kurulan, gelir tahsis etme ve bunu harcama yapma yetkisi verilen, kuruluş ve çalışma esasları özel kanunla düzenlenen bir kamu kurumunun bütçesidir.

²⁴ Bu tutar yazar tarafından hesaplanmış olup; 2017 yılında 1 ABD \$= 3,65 TL olarak esas alınmıştır.

²⁵ 2008-2015 döneminde ise, % 10 ve daha fazla pay ayrılmıştır (GAP BKİ, 2018b: 13). Kamu yatırımlarında GAP'ın yanısıra bölgeye de düşük pay ayrılmıştır. 1990-2001 dönemi kamu yatırımlarının bölgeler itibarıyla dağılımında en yüksek payı Marmara (% 25), en düşük payı da Güneydoğu Anadolu (% 8,9) almıştır.

6.5. GAP'ın Faaliyetleri

GAP'ın faaliyetleri, şu çerçevede ele alınmıştır: Planlama faaliyetleri, barajlar ve sulama kanalları yapımı, elektrik enerjisi üretimi, tarımsal gelişme ve sanayileşme.

6.5.1. Planlama Faaliyetleri

GAP, DSİ tarafından uygulanan ve 13 proje paketinden oluşan GAP Su ve Toprak Kaynaklarının Geliştirilmesi Programı'na dayanmıştır. Daha sonra Master Plan (1989) ile beş yıllık dönemlerle stratejik planlar ve eylem planları yapılmıştır (Ünver, 1997: 194).

Master Planı, bölgenin kalkınma potansiyelini, hedeflerini ve stratejilerini belirlemek için hazırlanmıştır. GAP, Master Planı ile tarım, sanayi, ulaştırma, eğitim, sağlık ve altyapı yatırımlarını içeren çok sektörlü entegre bölgesel kalkınma projesine dönüştürülmüştür. Temel stratejisi, bölgenin tarıma dayalı ihracat üssü olmasıdır. Plan, 2002 yılında revize edilmiştir (GAP BKİ, 2018c: 4, 6).

GAP'ın "yol haritası" niteliğinde üç tane (2008-2012, 2013-2017, 2018-2022) stratejik plan hazırlanmıştır. Planların başlıca stratejik hedefleri şunlardır: Konu ve sektör bazında işlevsel planlar ve programlar hazırlamak, kurumlar arası koordinasyonu sağlamak, gelişmeleri izlemek ve değerlendirmek, yeni finansman modelleri ile yenilikçi pilot projeler geliştirmek, yerel kurumsal kapasiteyi geliştirmek, GAP'ı ulusal ve küresel düzeyde tanıtmak ve bölgenin sosyo-ekonomik gelişmesini sağlamak. Planlarda belirlenen stratejik hedeflere ulaşılması için projeler ve faaliyetler de ortaya konmuştur (GAP BKİ, 2017).

GAP'ı hızlandırmak için iki tane eylem planı (2008-2012 ve 2014-2018) hazırlanmıştır. Planlarda sosyal gelişme, çevre, doğal ve kültürel varlıkların korunması gibi yeni projeler ve programlar yer almıştır. İlk planda, bölgenin "ulusal ve küresel sisteme entegre olmuş kalkınma ve cazibe merkezi" yapılması öngörülmüş; kümelenme yaklaşımı ile organik tarım, yenilenebilir enerji ve turizm alanlarında faaliyetler öngörülmüştür. İkinci planda da bölgenin rekabet gücünü artırmak üzere yenilikçi ve sürdürülebilir projeler yer almıştır (GAP BKİ, 2018c: 6-8).

GAP'ın tamamlanması için Master Planı'nda 2005 yılı, Eylem Planı'nda 2012 yılı, son değerlendirmede de 2019 yılı, hedef olarak belirtilmişse de; enerji projeleri % 78, sulama projeleri ise % 52 oranında gerçekleşmiştir (Bilgen, 2018a: 816). GAP tamamlandığında Türkiye'nin su potansiyelinin % 29'unun kontrol altına alınması, ülkenin sulanabilir alanın % 20'sinin sulanması ve ulusal elektrik enerjisi üretiminin % 22'sine eşdeğer bir kapasite kurulması öngörülmüştür.

6.5.2. Barajlar ve Sulama Kanalları Yapımı

Bölgedeki Fırat ve Dicle nehirleri, Türkiye'nin en uzun nehirlerinden olup; ulusal nehir suyunun yaklaşık % 28,5'ine sahiptir. GAP ile bu nehirlerde 22 baraj ve 7.302 MegaWatt (MW) kurulu güce sahip 17 HES ile yılda 26,9 milyar kwh enerjisi üretilmesi ve 1.678 km ana sulama kanalları yapılarak 1,8 milyon hektar tarım alanının sulanması hedeflenmiştir. Enerji projeleri % 78, sulama projeleri ise % 52 oranında gerçekleşmiş olup; 13 HES yapılmış, yılda 20 milyar kwh enerji üretilmiş ve 547 bin hektar tarım alanı sulanmıştır (DSİ, 2018: 97, 99; GAP BKİ, 2018c: 29).

Suyun en etkin şekilde kullanılmasını amaçlayan GAP'ta sulama projeleri, entegre kalkınmanın en önemli bileşenidir (Kıbaroğlu, 2002: 2). Bu amaçla Atatürk²⁶ Barajı'ndan, ülkenin en büyük ve verimli tarım alanları olan Harran ve Suruç ovalarına (Ş.Urfa) su vermek için GAP'ın sulama projelerinden en önemlileri olan Urfa

²⁶ 1983-1992 yılları arasında Fırat Nehri'nde yapılan Atatürk Barajı, 2.400 MW kurulu gücü ile Avrupa'nın en büyük barajıdır.

Tünelleri²⁷ ve Suruç Tüneli²⁸ yapılmıştır. GAP ile bölgede sulama yöntemi ve yönetimi değişmiştir. Yeraltı suyu ile küçük ölçekli sulamadan yüzey suyu ile büyük ölçekli sulamaya geçilmiş, sulama birlikleri kurulmuştur (Harris, 2008: 2650-2651; Özerol, 2013: 78-79).

GAP, tarımsal alanlarda olumsuz etkilere de yol açmıştır. Bölgede bilinçsiz sulama ve gübreleme ile toprakta tuzlanma, erozyon ve bitkisel hastalıklar gibi olumsuz etkiler ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine çiftçilere eğitim verilmiş; damlama ve alçak basınçlı sulama sistemleri kurulmuştur (Özerol, 2013: 79).

6.5.3. Elektrik Enerjisi Üretimi

GAP, sanayinin kendi kendine yeterliliğini artırmaya ve ithalatı azaltmaya yönelik çabalarda ifade bulan milliyetçi ideolojinin 20. yüzyıl ortalarındaki ekonomik kalkınma stratejisinin bir simgesidir (Shoup, 2006: 233). Ülkenin enerji ithalatına bağımlılığın azaltılması için HES'leri de içermiştir (Harris, 2002: 748). Başlıca faaliyeti, hidroelektrik enerjisi üretmektir. 7.302 MW kurulu güce sahip 17 HES ile yılda 26,9 milyar kwh enerji üretimi hedeflenmiştir. Enerji projeleri % 78 oranında gerçekleştirilmiş olup; 13 HES kurulmuş, 5.500 MW kurulu güç ile yılda 20 milyar kwh enerji üretilmiştir (DSİ, 2018: 97, 99).

GAP, Türkiye'nin elektrik talebinin önemli bir kısmını karşılamıştır. Ancak diğer bölgelerde de HES'lerin kurulması ile GAP'ın payı azalmıştır. 1995 yılında GAP'ın ulusal hidroelektrik enerji üretimi payı % 45,4'ü iken; bu oran 2017 yılında % 23,8'e düşmüştür (GAP BKİ, 2018c: 36). 1999 yılında ulusal enerjinin üretiminin % 12,7'sini; 2009'da da % 6,2'sini karşılamıştır (Akpınar ve Kaygusuz, 2012: 1153).

GAP'ta üretilen elektrik enerjisinin değeri, yapılan yatırımların tutarını aşmıştır. HES'lerde 2017 yılına kadar 443,8 milyar kwh elektrik enerjisi (1kwh=6 sent; 26,63 milyar \$) üretilmiştir (GAP BKİ, 2018c: 35-36). Mesela Atatürk Barajı, 1993-2002 döneminde yaklaşık 80 milyar kwh ile 4,7 milyar \$ (1kwh=6 sent) değerinde enerji üretmiştir. Bu tutar, bölgede 2002 yılına kadar enerji sektörüne yapılan toplam yatırımlardan (4,17 milyar \$) daha yüksektir (Erçin, 2006: 198-199).

6.5.4. Tarımsal Gelişme

Bölge, yaklaşık 7,5 milyon hektar araziye sahiptir. Bunun % 20'si sulanabilir durumdadır. Master Planı'nda (1989), bölgenin tarım ihracat üssü olması, 3,8 milyon istihdam yaratılması ve tarımsal gelirin iki kat artması hedeflenmiştir (GAP BKİ, 2018c: 23). Tarım sektörü, GAP'ın lokomotifi ve temel bileşenlerinden biri olup; 2017 yılında işgücünün % 25'ini istihdam etmiştir (TUİK, 2018: [1]).

Bölge, sulama kanalları ile ülkenin önemli bir tarım merkezi olmuştur²⁹. Tarımsal sulama, yeni ürünlerin yetiştirilmesini ve yılda en az iki ürün alınmasını sağlamıştır (GAP BKİ, 2018c: 23-27). Gelişen tarım sektörü ile bölgenin GSYİH ve ihracat payı artmıştır. Tarımın GSYİH payı 2005-2014 döneminde % 8,7'den % 9,7'ye; tarım ihracatı da 2005-2017 döneminde 31 milyon \$'dan 400 milyon \$'a; ulusal tarım ihracatındaki payı da % 0,9'dan % 7,5'e yükselmiştir (TUİK, 2018: [2], [3]).

Bölgede, geleneksel tarım teknikleri egemendi. GAP ile makineleşme süreci hızlanmış; traktör sayısı 1995-2017 döneminde 37 binden 65 bine (ülkenin % 5,3'ü) yükselmiştir (GAP BKİ, 2018c: 32).

²⁷ Yılda 10 milyar m3 su taşıyacak olan Urfa Tünelleri, 1977-1995 yılları arasında yapılmıştır. Uzunluğu 26,5 km olan iki tünel ile Fırat nehrinin suları (Türkiye'de birçok nehrin taşıdığından daha fazla su), Harran Ovası'na aktarılmıştır.

²⁸ Suruç Ovası Sulama Projesi kapsamında 2015 yılında yapılan Suruç Tüneli, 17,2 km olup; dünyanın en uzun 5. tüneldir. Projenin tamamlanması ile Suruç Ovası'nda 950 bin dekar alan sulanacak; yılda 316 milyon TL gelir ve 190 bin istihdam sağlanacaktır.

²⁹ Türkiye'de üretilen başlıca ürünlerden durum buğdayın yaklaşık % 36'sı, darının % 26'sı, kırmızı mercimeğin % 97'si, dane mısırın % 25'i, pamuğun (kütülü) % 55'i, salçalık biberin % 21'i, antep fıstığının % 92'si, baharatlık kırmızı biberin % 80'i, sofralık üzümün % 25'i ve kurutmalık üzümün de % 50'si, GAP ile bölgede yetiştirilmeye başlanmıştır (GAP BKİ, 2018c: 23-27).

Bölge, Türkiye’de tarımsal toprağın çiftçiler arasında en eşitsiz dağıldığı yerlerden biridir³⁰. Bölgede yüzyıllardır var olan aşiret yapısı, toprağın dolayısıyla GAP’ın sosyo-ekonomik kazançlarının dengeli dağılımını engellemiş ve bölge dışına göçe neden olmuştur (Harris, 2008; Ökten, 2017a, 2017b).

6.5.5. Sanayileşme

GAP bölgesi, Türkiye’nin az gelişmiş yerlerinden biridir. Bölgenin fiziki ve beşeri özellikleri, sanayileşmesine imkan vermemiştir. GAP ile bölgede yatırımlar yapılırsa da özellikle finansman yetersizliği ve terör olayları, planların uygulanmasını geciktirmiştir. GAP, bölgenin sanayileşmesini özellikle tarıma dayalı sanayilerin (tekstil ve gıda) gelişmesini sağlamıştır (GAP BKİ, 2018c: 36). Bölgede imalat sanayi istihdamı 2002-2017 döneminde 42 binden 226 bine yükselmiştir. Bu dönemde imalat sanayi tesisi (1.100-4.200) 4 kat; istihdamı (42 bin-226 bin) da 5 kat artmıştır [3].

GAP ile bölge, önemli bir sanayi altyapısına kavuşmuştur. 2017 yılı itibarıyla 24 tane Organize Sanayi Bölgesi (OSB) kurulmuş; bunlarda 2 bin firma faaliyete geçmiş ve 174 bin kişi istihdam edilmiştir. Ayrıca 38 tane Küçük Sanayi Sitesi (KSS) tamamlanmış olup; 9.643 adet işyeri yer almıştır (GAP BKİ, 2018c: 41, 43). Bölgede ayrıca 2 tane de serbest bölge kurulmuştur (GAP: 19).

Bölgede sanayinin bir diğer özelliği, belli kentlerde (Gaziantep-Şanlıurfa-Diyarbakır) yoğunlaşmasıdır. Bu kentlerin imalat sanayideki payı % 80’i aşmıştır. Bölgenin en gelişmiş kenti olan Gaziantep, sanayinin yarısından fazlasına (% 52) sahip olup; kentin imalat sanayi istihdam payı, 2017 yılı itibarıyla yaklaşık % 70’dir [4].

Bölgede sanayileşme ile istihdamın ve GSYİH’nın sektörel dağılımı, tarım aleyhine değişmiştir. 2003-2017 döneminde istihdamın dağılımı şöyledir: Tarım (% 61,3 - % 24,8), sanayi (% 7 - % 23,9) ve hizmetler (% 31,7 - % 51,3) (DPT, 2003: 93; (TUİK, 2018: [1]). 2005-2014 döneminde GSYİH’da tarım (% 19 - % 13) ve sanayinin payı (% 26 - % 31) da önemli ölçüde değişmiştir (TUİK, 2018: [2]).

Bölgede sanayi ihracatı da artmıştır. İmalat sanayi ihracatı, 2005-2017 döneminde yaklaşık 2,1 milyar \$’dan 4 kat artarak 8,6 milyar \$’a çıkmıştır. Bu dönemde ulusal imalat sanayi ihracatındaki payı da % 3,17’den % 5,48’e yükselmiştir (TUİK, 2018: [4]).

Bölgede sanayileşme ile gelir düzeyi artmasına karşın; bölgeler arası eşitsizlik farkı azalmamıştır. Bölgede kişi başına gelir, 1998 yılında 1.685 \$ iken (3.243 \$: ulusal ortalamanın % 52’si); bu rakam 2014 yılında 6.164 \$’a (ulusal ortalamanın % 51’i) yükselmiştir (TUİK, 2018: [5]).

SONUÇ YERİNE: TVA VE GAP DENEYİMLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Bu bölümde, ABD’nin (TVA) ve Türkiye’nin (GAP) enterge nehir havzasını yönetme (IRBM) deneyimleri, Tablo 2’de sunulduğu gibi kuruluş süreci, amacı, yönetimi, finansmanı, faaliyetleri ve sonuçları çerçevesinde karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş; benzer ve farklı yönleri ortaya konmuştur.

Tablo 2. TVA’nın ve GAP’ın Karşılaştırmalı Analizi

	Benzer Yönleri	Farklı Yönleri
Kuruluş Süreci	<ul style="list-style-type: none">IRBM Yaklaşımı	<ul style="list-style-type: none">Kuruluş Dönemi (TVA 1930’lar, GAP 1970’ler)Kuruluş Ortamı (TVA, 1929 Büyük Bunalım)
Amacı	<ul style="list-style-type: none">Elektrik Üretimi-Tarımsal SulamaSürdürülebilir Bölgesel Kalkınma	<ul style="list-style-type: none">Nehirde Gemiciliğin Geliştirilmesi (TVA)
Yönetimi	<ul style="list-style-type: none">Merkezi Yönetim	<ul style="list-style-type: none">Personel Sayısı (TVA, 12 bin; GAP, 148)

³⁰ İç göçlerin itici ve çekici güçler yaklaşımına göre, kırsal alanlardaki itici unsurlardan biri, tarımsal toprağın yetersizliği veya eşitsiz dağılımıdır. GAP bölgesi, Türkiye’de tarımsal toprağın en eşitsiz dağıldığı yerlerden biridir (Çelik, 2006: 158).

	<ul style="list-style-type: none">• Yönetişim	<ul style="list-style-type: none">• Çok aktörlü yönetim (GAP)
Finansmanı	<ul style="list-style-type: none">• Kamu kaynakları• Kredi- Borçlanma	<ul style="list-style-type: none">• Bütçe (TVA, Özerk Bütçe; GAP, Özel Bütçe)• Hibe (GAP)• Elektrik Satış Geliri (TVA)• Kendi Kendine Finansman (TVA)
Faaliyetleri	<ul style="list-style-type: none">• Planlama• Enerji Üretimi (Hidroelektrik)• Tarım• Sanayi	<ul style="list-style-type: none">• Enerji Üretimi (TVA: termik, nükleer, rüzgar ve güneş)• Kurulu Güç (TVA, 37.000 MW; GAP 5.500 MW)• Gübre Üretimi (TVA)
Sonuçları	<ul style="list-style-type: none">• Bölgesel kalkınma	<ul style="list-style-type: none">• TVA, başka ülkelere “model” olmuştur.• GAP henüz tamamlanmamıştır.

Kaynak: Yazar tarafından geliştirilmiştir.

Kuruluş Süreci: IRBM yaklaşımı temelinde bölgenin doğal kaynaklarını (su ve toprak) harekete geçirmek ve geliştirmek üzere 1930’larda TVA, 1970’lerde ise GAP kurulmuştur. TVA, 1929 ekonomik krizine karşı liberal iktisat politikalarının yerine geliştirilen ve kamu müdahalesine dayanan New Deal politikaları çerçevesinde kurulmuştur. GAP’ın geliştirilmesine öncülük etmiştir.

Amacı: TVA’nın ve GAP’ın amacı, barajlar ve sulama kanalları yaparak bölgenin sürdürülebilir kalkınmasını sağlamaktır. TVA, ayrıca nehirde gemi taşımacılığının geliştirilmesini amaçlamıştır.

Yönetimi: Bölgesel kalkınma, genel olarak devletin merkez ve bölge kuruluşları ile yönetsel ve mali açıdan özerk bir kamu kuruluşu gibi aktörler aracılığıyla yürütülür. GAP, ilk model; TVA ise ikinci model çerçevesinde değerlendirilebilir. TVA ve GAP, merkezi yönetimin atadığı başkan tarafından yönetilmiştir. Ancak TVA, yönetsel ve finansal açıdan özerk bir statüde olup; özel sektörün hareket serbestliğine sahip olmuş ve yönetim yaklaşımı temelinde faaliyette bulunmuştur.

GAP ise, TVA’nın aksine üç aktör (DSİ, DPT ve GAP BKİ) tarafından yönetilmiştir. Bu bakımdan GAP, TVA’dan farklı bir yapıda kurulduğu için “politika transferi”nin³¹ başarılı bir şekilde gerçekleşmediği ileri sürülmüştür (Mukhtarov, 2008: 179). GAP kapsamında da son yıllarda yönetim yaklaşımı uygulanmaya başlanmıştır. 50’den fazla kamu kurumunun bölgedeki faaliyetlerini koordine etmeye çalışmış; ancak yeterince başarılı olamamıştır.

Personel sayısı bakımından önemli bir farklılık (TVA, 13 bin; GAP 148 kişi) söz konusudur. Bunun temel nedeni, TVA’nın yatırım faaliyetlerini GAP’ın aksine bizzat kendisi yapmasıdır.

Finansmanı: TVA’nın ve GAP’ın finansman kaynakları üç grupta ele alınabilir. Bunlar, kamu kaynakları, borçlanma ve özel sektördür. Başlıca mali kaynakları, merkezi yönetimin verdiği ödeneklerdir. Bu çerçevede TVA’ya 1934-2000 döneminde ve GAP’a 1977-2007 döneminde yaklaşık 20 milyar \$ ödenek verilmiştir.

İki kurum da borçlanma imkanına sahip olmuştur. Ancak TVA, bu imkandan önemli ölçüde (GAP’ın yaklaşık 11 katı) yararlanmış. TVA ayrıca ürettiği elektriği satarak gelir sağlamıştır. GAP ise bazı yatırımları yap-işlet devlet modeli ile gerçekleştirmiştir.

TVA, özerk bütçeye sahip bir kurum olup; ödeneklerini kendisi kullanırken; GAP BKİ, özel bütçeli bir kamu kurumu olup; yatırımların ödenekleri ilgili kamu kurumlarının bütçesinde yer almıştır. Dolayısıyla TVA’nın bütçe büyüklüğü 10 milyar \$’ı aşarken; GAP’ın bütçesi yaklaşık 30 milyon \$’dır.

Faaliyetleri: TVA ve GAP, planlama faaliyetleri temelinde barajlar ve sulama kanalları yapmış, elektrik

³¹ Politika transferi, kabaca bir siyasi/ekonomik sistemdeki kurumların/stratejilerin başka bir siyasi sistemde uygulanmak üzere alınması şeklinde ifade edilebilir.

enerjisi üretmiş, tarımsala gelişmeye ve sanayileşmeye katkıda bulunmuştur.

Planlama: TVA ve GAP, faaliyetlerini planlar temelinde yürütmüşler. Bu çerçevede çok sayıda planlar geliştirilmiştir. TVA, dünyanın ilk bölgesel planlama örgütü olarak kabul edilmiştir. TVA'nın planlarının, GAP'tan farklı olarak daha sistematik, pragmatik, analitik (fayda-maliyet analizi, çevresel etki gibi) ve uzun vadeli olduğu gözlenmiştir.

Barajlar ve sulama kanalları yapımı: TVA ve GAP, hidroelektrik enerjisi üretmek ve tarımsal sulama için barajlar ve sulama kanalları inşa etmiştir. İki proje de ülkenin en büyük bölgesel kalkınma projesidir. TVA ayrıca nehirde gemiciliği geliştirerek, taşıma maliyetlerini düşürmüştür. Ayrıca GAP'ın sulama projeleri 2017 yılı itibariyle % 52 oranında gerçekleşmiştir.

Elektrik enerjisi üretimi: TVA ve GAP, en önemli faaliyet konusu çerçevesinde barajlar inşa ederek elektrik üretmişler. Ancak TVA, nehrin hidroelektrik potansiyelinin sınırına gelince enerji kaynaklarını (termik, nükleer, rüzgar ve güneş) çeşitlendirmiştir. TVA'nın kurulu gücü, 2014 yılı itibariyle yaklaşık 37.000 MW olup; bunun 2.500 MW'ı hidroelektrik santrallara aittir. Enerji varlıklarının değeri, 27 milyar \$ olup; bunun 18 milyar \$'ı nükleer varlıklardan oluşmuştur.

GAP'ın enerji yatırımları 2017 yılı itibariyle % 78 oranında gerçekleşmiş ve 5.500 MW kurulu güç işletmeye alınmıştır. GAP kapsamında yalnızca hidroelektrik üretilmiştir. Ayrıca elektrik, TVA gibi bölgeye düşük bir fiyattan verilmemiştir.

Tarımsal gelişme: TVA ve GAP öncesinde bölgelerde tarım sektörü egemendi. Bu projeler ile bölgede sulu tarıma geçilerek ürün deseni değişmiş; makineleşme süreci hızlanmış, tarımsal üretim ve ihracat miktarı artmış; bu bölgeler ulusal düzeyde birer tarım merkezi olmuşlar. Bu gelişmeler sonucunda bölgelerin sektörel ve istihdam yapısı, tarım aleyhine değişmiştir.

Sanayileşme: TVA ve GAP, bölgelerin sanayileşme sürecini hızlandırmış; üretim ve istihdam yapısını tarım aleyhine değişmesine katkıda bulunmuştur. TVA, sanayileşme sürecine doğrudan ve dolaylı olarak katkı sağlamıştır. Doğrudan üretim faaliyetlerinde bulunarak gübre ve orman ürünleri sanayilerinin kurulup gelişmesini sağlamış; özel sektöre mali ve teknik destek ile ucuz elektrik vererek bölgeye yatırım yapılmasını teşvik etmiştir.

GAP bölgesi, Türkiye'nin en az sanayileşmiş yerlerinden biridir. GAP, bölgenin sanayileşmesine dolaylı olarak katkıda bulunmuştur. Bölgede sanayi altyapısı geliştirilmiştir. GAP ile tarım ve tarıma dayalı sanayi dalları (tekstil ve gıda), hızla gelişmiştir. Sanayileşme ile bölgeden ihracat miktarı artmış; istihdamın sektörel dağılımı tarım aleyhine değişmiştir.

Sonuç: TVA ve GAP, bölgenin ekonomik kalkınma sürecini hızlandırmışlar. TVA'nın faaliyetleri ile bölgenin nüfus, gelir ve istihdam düzeyi artmıştır. 1930'larda 2,3 milyon olan nüfus, 2010 yılında 10,7 milyon; 1933 yılında 168 \$ olan kişi başına gelir, 2009 yılında 32.663 \$ (ulusal ortalamanın yaklaşık % 82); istihdam ise, 5,74 milyon olmuştur.

Benzer şekilde GAP ile de bölgenin nüfus, gelir ve istihdam düzeyi artmıştır. 1975 yılında 3,2 milyon olan nüfus, 2017 yılında 8,6 milyona ulaşmıştır. 1998 yılında 1.685 \$ olan kişi başına gelir (3.243 \$: ulusal ortalamanın % 52'si), 2014 yılında 6.164 \$ (ulusal ortalamanın yaklaşık % 51'i); istihdam ise, 2,1 milyon olmuştur. Bölgenin ekonomik gelişmesine karşın bölgeler arası gelişmişlik farkı azalmamıştır.

Eleştiriler: TVA ve GAP, ekonomik, sosyal ve siyasal yönlerden eleştirilerine maruz kalmışlar. Eleştiriler, bölgesel planlama ve kalkınma yaklaşımları ile faaliyetlerinin çevreye olumsuz etkileri gibi alanlarda yoğunlaşmıştır. TVA'ya yönelik en ağır eleştirilerden biri, ABD Başkanı Eisenhower'ın (1953-1961) TVA'yı

“sürünen sosyalizm” (creeping socialism) olarak nitelendirmesidir. Yapılan eleştiriler üzerine faaliyetleri ve bütçesi, kongre tarafından sınırlandırılmış; kapatılması veya özelleştirilmesi gündeme gelmiştir (Knop, 1979: 8; Freeman, 2011: 47; CRS, 2013). Ancak GAP’a, TVA kadar ağır eleştiriler yöneltilmemiş ve projenin durdurulması gibi öneriler getirilmemiştir.

TVA’ya ve GAP’a yöneltilen başlıca eleştiriler şunlardır (TVA: Barrow, 1998; Drumright, 2005; Freeman, 2011; Yudken, 2015; GAP: Altınbilek ve Tortajada, 2012; Kurt, 2013; Bilgen, 2018a):

- Bölgesel kalkınmada başarısız olmuştur.
- Ekonomik gelişmeyi, bölge içinde dengeli dağıtamamıştır.
- Enerji programı, çevre sorunlarına yol açmıştır.

Başarı/Başarısızlık Unsurları: TVA’nın faaliyetleri ile bölge, ülkenin başlıca enerji, tarım ve sanayi merkezlerinden biri olmuştur. TVA’nın başarısında etkili olan başlıca unsurlar şunlardır:

- Bölgesel Analizler: TVA öncesinde yapılan analizlerde, bölgenin kalkınma sorunları ve çözümleri belirlenerek bilgi birikimi sağlanmıştır.
- Bölgenin Kalkınma Potansiyeli: Tennessee nehri, bölgesel kalkınmanın itici gücü olmuştur.
- Kuruluş Yetkileri: Özel teşebbüsün girişkenliğine ve esnekliğine sahip, kamu gücüne dayalı bir örgüt olarak kurulması, TVA’ya faaliyetlerinde önemli bir esneklik sağlamıştır.
- Finansman: Merkezi yönetim, TVA aracılığıyla bölgeye önemli bir kaynak aktarmıştır.
- Küresel Fırsatlar: I. ve II. Dünya Savaşı, Soğuk Savaş ve Kore Savaşı, bölgede enerji ve gübre üretiminin gelişmesini; dolayısıyla bölgesel kalkınma sürecini hızlandırmıştır.
- Evrim Süreci: TVA, amacı, finansmanı ve faaliyetleri bakımından evrim içinde olmuştur.
- GAP, henüz tamamlanamamıştır. Bu konuda (başarısızlık) etkili olan başlıca unsurlar şunlardır:
- Yönetim: Türkiye’nin katı merkezîyetçi yönetim anlayışı, hantal bürokrasisi, GAP-BKİ’nin idari yapısı ve kapasite eksikliği, kurumlar arasında koordinasyon eksikliği gibi hususlar.
- Finansman: Merkezi yönetim, yeterince mali kaynak aktarmamıştır.
- Küresel Tehditler: Ortadoğu’daki petrol ve su kaynaklarını kontrol etmek isteyen “karanlık dış güçler” olarak algılanan devletler ve devlet dışı aktörler (terör), GAP’ı sabote etmişler.

Kısaca, TVA ve GAP arasında yönetim yapısı, finansman yapısı ve faaliyetleri bakımından önemli farklılıklar olduğu gözlenmiştir. En önemli benzerlik ise, bölgesel kalkınmaya yönelik uygulanan entegre nehir havzasını geliştirme yaklaşımıdır.

KAYNAKÇA

- Adamo, N., Al-Ansari, N., Sissakian, V. K., Laue, J. and Knutsson, S. (2018). The Future of the Tigris and Euphrates Water Resources in view of Climate Change. *Journal of Earth Sciences and Geotechnical Engineering*, Volume 8, Issue 3, (59-74).
- Akpınar, A. ve Kaygusuz, K. (2012). Regional Sustainable Water and Energy Development Projects: A Case of Southeastern Anatolia Project (GAP) in Turkey, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Volume 16, (1146-1156).
- Allen, M., Wilbanks, T. J., Preston, B. L., Kao, Shih-Chieh ve Bradbury, J. (2017). Assessing The Cost and Benefits of Investments in Climate Resilience: Tennessee Valley Authority Case Study. US Department of Energy by Oak Ridge National Laboratory, (28).

- Altınbilek, D. and Tortajada, C. (2012). The Atatürk Dam in the Context of the Southeastern Anatolia (GAP) Project. in *Water Resources Development and Management Impacts of Large Dams: A Global Assessment*, Ed.: C. Tortajada, D. Altınbilek and A. K. Biswas, Berlin, (171-199).
- Arslan, G. E. and Pulan, I. (2014). Economic and Social Impacts of South East Anatolia Project: GAP And Beyond, *Journal of Regional Development and Planning*, Volume 3, Issue 1, (19-34).
- Arslanoğlu, İ. Sosyal Bilimlerde Metod ve Araştırma Teknikleri, w3.gazi.edu.tr/~iarslan/arastek.doc, (24).
- Aydın, K. ve Hanağası, U. B. (2017). Sosyoloji ve Siyasal Araştırmalarda Karşılaştırmalı Yöntem, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 33, (57-86).
- Barkenbus, J. R., Menard, J., English, B. C., Jensen, K. L. (2006). Resource and Employment Impact of a Renewable Portfolio Standard in the Tennessee Valley Authority Region. (Knoxville, TN: Institute for a Secure and Stable Environment at The University of Tennessee), (42).
- Barrow, C. J. (1998). River Basin Development Planning and Management: A Critical Review, *World Development*, Volume 26, Issue 1, (171-186).
- Bilgen, A. (2017). *Demystifying The (Post-) Politics Of Southeastern Anatolia Project (GAP): An Analysis Of The What, Why, and How of GAP and The Operation Of Development in Turkey From A Critical Perspective*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn, Germany.
- Bilgen, A. (2018a). 1977'den 2017'ye Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP): GAP'ın 40 Yılı Üzerine Nitel ve Çok Boyutlu Bir Değerlendirme, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 73, Sayı 3, (811-840).
- Bilgen, A. (2018b). The Southeastern Anatolia Project (GAP) Revisited: The Evolution of GAP Over Forty Years, *New Perspectives on Turkey*, Volume 58, (125-154).
- Bilgen, A. (2018c): The Southeastern Anatolia Project (GAP) in Turkey: An Alternative Perspective on the Major Rationales of GAP, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, (21).
- Biswas, A. K. (2012), Impacts of Large Dams: Issues, Opportunities and Constraints, in *Water Resources Development and Management Impacts of Large Dams: A Global Assessment*, (1-18).
- Cardno (2011). Economic Benefits of the Tennessee Valley Authority's Natural Resource Plan. Prepared for Tennessee Valley Authority. Prepared by Cardno ENTRIX.
- Clapp, G. R. (1971). *The TVA; An Approach to The Development of A Region*, New York, Russell & Russell, (206).
- CRS (Congressional Research Service). (2013). Privatizing the Tennessee Valley Authority: Options and Issues. Report for Congress, (19).
- Çelik, F. (2006). İç Göçlerin İtici ve Çekici Güçler Yaklaşımı İle Analizi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 27, (149-170).
- Çelik, F. (2007). Türkiye'de İç Göçler: 1980-2000, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 22, Sayı 1, (87-109).
- Debnath, D., Thompson, W., Helmar, M. and Orman, T. (2016). Effect of the Southeastern Anatolia Project (GAP) on Cotton Markets of Turkey and the World, *The Journal of Cotton Science*, Volume 20, (46-55).
- DPT (2003). İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Ankara.

- Drumright, W. W. (2005). *A River for War, a Watershed to Change: The Tennessee Valley Authority During World War II*. PhD Dissertation, University of Tennessee.
- DSİ (2018). 2017 Yılı Faaliyet Raporu.
- Erçin, A. E. (2006). *Social and Economic Impacts of The Southeastern Anatolia Project*. A Thesis Submitted to The Graduate School of Natural and Applied Sciences of Middle East Technical University, Turkey.
- Ergün, T. (1993). Bölgelerarası Dengesizliklerin Giderilmesinde Bölgesel Örgütlenmelerin Önemi: Tennessee Valley Authority, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 26, Sayı 1, (71-82).
- Erikli, S. ve Bayat, B. (2016). Kamu İstihdam Yaratma Programı Olarak “Tennessee Vadisi Projesi” ve Toplum Yararına Çalışma Programının İncelenmesi, *İş ve Hayat*, Cilt 2, Sayı 3, (77-88).
- Freeman, M. (2011). The Development Program That Transformed A Region and Inspired the World, *21st Century Science & Technology*, (39-55).
- GAO (United States General Accounting Office) (1995). Tennessee Valley Authority-Financial Problems Raise Questions About Long-term Viability. GAO/AIMD/RCED-95-134, (157).
- GAP BKİ (2014). GAP Eylem Planı 2014-2018.
- GAP BKİ (2017). Stratejik Plan 2018-2022.
- GAP BKİ (2018a). 2017 Yılı Faaliyet Raporu.
- GAP BKİ (2018b). Güneydoğu Anadolu Projesi.
- GAP BKİ (2018c). Güneydoğu Anadolu Projesi Son Durum.
- Harris, L. M. (2002). Water and Conflict Geographies of the Southeastern Anatolia Project, *Society and Natural Resources*, Volume 15, (743-759).
- Harris, L. M. (2008). Water Rich, Resource Poor: Intersections of Gender, Poverty, and Vulnerability in Newly Irrigated Areas of Southeastern Turkey, *World Development*, Volume 36, Issue 12, (2643- 2662).
- Hooper, B. P. (2005). *Integrated River Basin Governance: Learning from International Experiences*. Published by IWA Publishing, Alliance House, London, UK, (306).
- Kıbaroğlu, A. (2002). Issues in Design and Management of Irrigation Systems: The Southeastern Anatolia Project (GAP) Experience. In *Traditional and Modern Irrigation Technologies in the Eastern Mediterranean*, H. Bıcaık and Ö. Mehmet (eds.) International Development Research Center, Canada, (1-15).
- Kıbaroğlu, A. ve İlker, B. (2003). Güneydoğu Anadolu Projesi Sulama Yönetiminde Sürdürülebilirlik. 2. Ulusal Sulama Kongresi, İzmir, (33-41).
- Kitchens, C. T. (2012). *Lessons From The Tennessee Valley Authority*. A Dissertation of Doctor of Philosophy in the Graduate College of The University of Arizona.
- Kitchens, C. T. (2013). A Dam Problem: TVA’s Fight Against Malaria 1926-1951, *The Journal of Economic History*, Volume 73, Issue 3, (694-724).
- Kitchens, C. T. (2014a). The Role of Publicly Provided Electricity in Economic Development: The Experience of the Tennessee Valley Authority, 1929-1955, *The Journal of Economic History*, Volume 74, Issue 2, (389-419).

- Kitchens, C. T. (2014b). The Use of Eminent Domain in Land Assembly: The Case of the Tennessee Valley Authority, *Public Choice*, Volume 160, Issue 3/4, (455-466).
- Kline, P. M. ve Moretti, E. (2011). Local Economic Development, Agglomeration Economies and The Big Push: 100 Years of Evidence from The Tennessee Valley Authority. NBER Working Paper, (49).
- Knop, H. (1979). *The Tennessee Valley Authority: A Field Study*. International Institute for Applied Systems Analysis, Austria, (241).
- Kauffman, G. J. (2015). Governance, Policy, and Economics of Intergovernmental River Basin Management, *Water Resources Management*, Volume 29, Issue 15, (5689-5712).
- Kurt, Ç. (2013). *The Impact of the Southeast Anatolia Project (GAP) on Displaced Families: Household Livelihoods and Gender Relations*. A Thesis Submitted to the Newcastle University in Fulfilment for the Degree of Doctor of Philosophy, USA.
- Kyle, J. H. (1958). *The Building of TVA, An Illustrated History*. Baton Rouge, Louisiana State University Press, (162).
- Logue, D. E. ve MacAvoy, P. W. (2003). The Tennessee Valley Authority: Competing in Markets for Capital and Electricity in Pursuit of Solvency, *Journal of Strategic Management Education*, Volume 1, Issue 1, (48).
- Lorenz, F. M. and Erickson, E. J. (1999). The Euphrates Triangle: Security Implications of the Southeastern Anatolia Project. National Defense University Press Washington, D.C., USA.
- Miller, B. A. ve Reidinger, R. B. (1998). Comprehensive River Basin Development: The Tennessee Valley Authority. World Bank Technical Paper No. 416, (86).
- Mohamed, Y. (Ed.) (2011). Integrated River Basin Management. Strengthening Ethiopian Universities in Integrated River Basin Management Project (NUFFIC NPT/ETH/205), (229).
- Molle, F. (2006). Planning and Managing Water Resources at The River-Basin Level: Emergence and Evolution of a Concept. Colombo, Sri Lanka: International Water Management Institute, IWMI Comprehensive Assessment Research Report 16, (32).
- Molle, F. (2017). River Basin Management and Development. International Encyclopedia of Geography: People, the Earth, Environment, and Technology. Ed. by D. Richardson et al., (13).
- Mukhtarov, F. G. (2008). Intellectual History and Current Status of Integrated Water Resources Management: A Global Perspective. in *Adaptive and Integrated Water Management*, Ed.: C. Pahl-Wostl, P. Kabat, J. Möltgen, Springer Berlin Heidelberg New York, (167-185).
- NPS (United States Department of the Interior National Park Service) (2016). Historic Resources of the Tennessee Valley Authority Hydroelectric System, 1933-1979. Reference No: 64501263, (174).
- Owen, M. D. (2014). *For the Progress of Man: The TVA, Electric Power, and the Environment, 1939-1969*. Dissertation of Doctor of Philosophy in History in Vanderbilt University, Tennessee.
- Ökten, Ş. (2017a). Environmental Justice, Dams And Displacement in Southeastern Anatolia Region, Turkey, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 10, Sayı 50, (414-419).
- Ökten, Ş. (2017b). GAP Projesi'nin Kalkınma Yaklaşımı ya da Sürdürülebilir İnsani Bir Gelişmenin Olanakları, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 64, (269-282).

- Özerol, G. (2013). Institutions of Farmer Participation and Environmental Sustainability: A Multi-level Analysis From Irrigation Management in Harran Plain, Turkey. *International Journal of the Commons*, Volume 7, Issue 1, (73-91).
- Pike, A., Rodriguez-Pose, A. ve Tomaney, J. (2006). *Local and Regional Development*. by RoutledgeTaylor & Francis Group, (312).
- Seeber, L. (1974). History and Accomplishments of The TVA. in *The Tennessee Valley Authority Experience* (Proceeding of The First Conference on Case Studies of Large Scale Planning Projects, Ed.: H. Knop, Austria), (1-38).
- Shoup, D. (2006) Can Archaeology Build a Dam? Sites and Politics in Turkey's Southeast Anatolia Project, *Journal of Mediterranean Archaeology*, Volume 19, Issue 2, (231-258).
- ST (State of Tennessee) (2008). Tennessee Blue Book 2007-2008, The Secretary of State. Authorization No. 305315, (680).
- ST (2018). Tennessee Blue Book 2017-2018, The Secretary of State. Authorization No. 305315, (841).
- Toybıyık, S. S. (2003). *The Impact of The Southeastern Anatolia Project on The Inter-Regional Inequalities in Turkey*. A Thesis Submitted to The Graduate School of Natural and Applied Sciences of Middle East Technical University, Turkey.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2018). [1] İktisadi faaliyet kollarına göre istihdam edilenler [15 yaş ve üzeri]: Tarım, Sanayi ve Hizmetler (%).
- TÜİK (2018). [2] İktisadi faaliyet kollarına göre cari fiyatlarla Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (2009 bazlı).
- TÜİK (2018). [3] Ekonomik faaliyetlere göre ihracat (1000 ABD Doları): Tarım ve ormancılık.
- TÜİK (2018). [4] Ekonomik faaliyetlere (ISIC, Rev.3) göre ihracat (1000 ABD Doları): İmalat.
- TÜİK (2018). [5] Kişi başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (2009 bazlı): Kişi başına GSYH (\$).
- TÜİK (2018). [6] Turizm İşletme Belgeli ve Belediye Belgeli konaklama tesislerinde geliş ve geceleme sayıları: Tesise geliş sayısı.
- TVA (2008). 2008 Environmental Policy, (16).
- TVA (2010). Strategic Sustainability Performance Plan, (91).
- TVA (2012). Annual Reports 2012, (192).
- TVA (2015). Integrated Resource Plan, (199).
- TVA (2017). Budget Proposal and Management Agenda (Performance Report), (35).
- Watson, N. (2004). Integrated River Basin Management: A Case for Collaboration, *International Journal of River Basin Management*, Volume 2, Issue 4, (243-257).
- Wood, B. G., Isbell, S. B. ve Larson, C. (2012). The Tennessee Valley Authority: The Cost Of Power, *IMA Educational Case Journal*, Volume 5, Issue 4, (1-7).
- Wohlwend, W. (2015). "Our heads did not accept it": Development and Nostalgia in Southeastern Anatolia, *Zeitschrift für Ethnologie*, Volume 140, (207-223).
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yay., (448).
- Yudken, J. (2015). Potential Impacts of Privatizing the Tennessee Valley Authority. Economic Policy Institute Briefing Paper No: 402, (44).
- [1] Erişim 12 Mart 2018, <https://www.tva.com/Environment/Managing-the-River/Navigation-on-the-Tennessee-River>.

[2] <https://www.tva.gov/Energy/Our-Power-System>.

[3] http://www.gap.gov.tr/upload/dosyalar/pdfler/icerik/istatiski_veriler/Sanayi_Envanteri.pdf.

[4] http://www.gap.gov.tr/upload/dosyalar/pdfler/icerik/istatiski_veriler/Sanayi_Envanteri.pdf.

RUS DIŞ POLİTİKASINDA GÜVENLİK FAKTÖRÜ

SECURITY FACTOR IN RUSSIAN FOREIGN POLICY

Ege DEMİREL¹

Öz

SSCB sonrasında Rusya Federasyonu siyasal ve ekonomik açıdan benimsenen sosyalist düzeni terk ederek kapitalist sisteme eklenmeye ve “liberal demokratik” ülkelerle de uzlaşmaya başlamıştır. Ancak söz konusu radikal dönüşüm Rusya açısından hem iç politikada hem de dış politikada çok önemli sorunlarla karşılaşılmasına neden olmuştur. Bu noktada dış politika açısından da önemli bir değişim yaşanmıştır. Rusya, SSCB'ye oranla her anlamda (coğrafi, ekonomik, nüfus, askeri kapasite...) bir küçülme yaşamış ve bu durum dış politikaya da yansımıştır. Bir diğer değişim konusu ise güvenlik alanında olmuştur. Bu konuda özellikle bölgesel işbirliği örgütleri ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada ise Rus dış politikasında güvenlik faktörü ele alınacaktır. Öncelikle Rus dış politikasında yaşanan değişim genel hatlarıyla ortaya konulacak ve Rus dış politikasındaki güvenlik faktörü irdelenecektir. Daha sonra ise hem dış politika hem de güvenlik açısından Rusya için son derece işlevsel niteliklere haiz olan Bağımsız Devletler Topluluğu, Şanghay İşbirliği Örgütü ve Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü konu kapsamında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Rus Dış Politikası, Güvenlik, Avrasyacılık, Bağımsız Devletler Topluluğu, Şangay İşbirliği Örgütü, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü.*

Abstract

After the USSR, Russian Federation abandoned the socialist system which adopted politically and economically, and she began to articulate the capitalist system and also reconcile herself with “liberal democratic” countries. However, this radical transformation has brought about serious problems both in domestic politics and foreign policy in terms of Russia. At this point, there has also been a significant change in terms of foreign policy. Russia has experienced a contraction in every sense (geographical, economic, population, military capacity...) compared to the USSR, and this is reflected in foreign policy. Another change has been in the field of security. In this regard, especially regional cooperation organizations are in the foreground. In this study, the security factor will be considered in Russian foreign policy. Firstly, the changes in Russian foreign policy will be outlined in general, and the security factor in Russian foreign policy will be examined. Later, the Commonwealth of Independent States, the Shanghai Cooperation Organization and the Collective Security Treaty Organization which have very functional qualifications for Russia in terms of both foreign policy and security will be examined.

Keywords: *Russian Foreign Policy, Security, Eurasianism, Commonwealth of Independent States, Shanghai Cooperation Organisation, Collective Security Treaty Organisation.*

¹ egedemirel5@gmail.com

1. GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin dağılması uluslararası sistemde sistemik bir değişime neden olmuştur. İki kutuplu sistem sona ermiş, süper güçlerden birisi bu pozisyonunu kaybetmiştir. SSCB'nin en önemli bileşeni olan Rusya ise, siyasal ve ekonomik bir dönüşüm geçirmiştir. Diğer taraftan Rusya, uluslararası sistemin değişen koşullarında yeni bir dış politika belirleme durumunda kalmıştır. Çünkü "Süper güç" ve "sosyalizm" ekseninde şekillenen SSCB dış politikası Rusya'nın liberal-kapitalist sisteme entegre olmaya çalışmasıyla birlikte ciddi bir değişim geçirmiştir.

Yaşanan değişim sürecinde ve daha sonrasında Rusya'nın amacı tekrar SSCB döneminde olduğu gibi uluslararası politikada etkin bir rol alabilmek olmuştur. Rusya'nın SSCB gibi bir süper güç olması yakın zamanda mümkün olmasa da Rus dış politikasında karar vericiler, bölgesel bir güç olabilmek ve SSCB coğrafyasındaki etkinliklerini tekrar sağlayabilmek için bir dış politika perspektifi oluşturmuştur. Söz konusu bu dış politika perspektifinde, önce Yeltsin döneminde özellikle Batı ile iyi ilişkilerin sürdürülmesi ve bu sayede Rusya'nın uluslararası sistemdeki ve kendi iç sistemindeki değişikliklere daha kolay adapte olabilmesi amaçlanmıştır. Rusya, bu süreçte SSCB'den kopan diğer cumhuriyetler ile Bağımsız Devletler Topluluğu üzerinden bölgesinde etkin bir pozisyon elde etmeye/önceki pozisyonunu korumaya çalışmıştır. Çünkü bu bölgedeki yeni devletlerin Batı etkisine girmesi Rusya açısından son derece büyük bir sorun oluşturacaktır. Rusya'nın bölgede etkili olabilmesi, güvenliğini sağlayabilmesi ve uluslararası politikada aktif bir rol alabilmesi için özellikle eski SSCB cumhuriyetleri kritik bir öneme sahiptir. Ayrıca Çin'in de bu yeni bağımsız olan devletler ile ilişkiler kurarak daha etkili olabilmesi durumu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle BDT, Rusya açısından oldukça büyük bir öneme sahiptir.

Diğer taraftan önce sınır anlaşmazlıkları ve bölgesel güvenlik sorunlarını çözmek amacıyla 1996'da kurulan Şanghay Beşlisi daha sonraki süreçte hem üye bakımından hem de odaklandığı alanlar bakımından genişleyerek Şanghay İşbirliği Örgütü'ne dönüşmüştür. Bu örgüt de hem Çin'i dengeleyebilmek hem de Batı'nın bölgeye yönelik politikalarına karşı durabilmek açısından Rus dış politikasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Bunun dışında Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü de Rusya'nın güvenlik politikasında, uluslararası politikada ve bölgede etkin bir dış politika çizgisi izlemeyebilmesini sağlaması açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışmada ise, Rus dış politikasında yaşanan değişim ve dış politikadaki güvenlik faktörünün rolü irdelenecektir. Bu noktada Rusya'nın sözü edilen örgütler vasıtasıyla hangi amaçları olduğu ve söz konusu örgütlerin uluslararası ilişkilerde nasıl bir işleve/öneme/role sahip olduğu da ayrıca sorgulanacaktır. Çalışmanın amacı, Rusya'nın hem yakın çevresinde hem de uluslararası politikada etkili olabilmek için güvenlik politikalarından ve sözü edilen bölgesel işbirliği örgütlerinden yararlanarak daha aktif politikalar takip edebildiğini ortaya koymaktır.

2. RUS DIŞ POLİTİKASININ ANA ÇERÇEVESİ

Rusya sahip olduğu kaynaklar, jeopolitik konumu ve köklü devlet geleneği göz önüne alındığında, güçlü devletlerden birisidir. Bu tespiti açıklamak açısından Rusya'nın nitelik ve nicelik yönünden kısa bir değerlendirmesini yapmak gerekmektedir. Rusya'nın yüzölçümü açısından büyük bir alan kaplaması, sahip olduğu nükleer güç ve uzay gücü, askeri kapasitesi ve gücü, nicelik bakımından önemli ölçüdeki nüfusu, BM Güvenlik Konseyi'ndeki daimi üyelik pozisyonu, zengin enerji kaynakları ve jeopolitik konumu gibi özellikleri Rusya'nın önemli bir güç olarak değerlendirilmesinde etkili olan faktörlerdir (Derman, 2016: 285). Bu nedenle Rusya'nın hem iç politikasında hem de dış politikasında ortaya koyduğu uygulamalar, aldığı kararlar ve yürüttüğü faaliyetler

sadece Rusya'yı etkilememekte aynı zamanda başta yakın çevresi olmak üzere küresel anlamda etkiler doğurmaktadır.

SSCB'nin son döneminde Garbaçov'un başlattığı ekonomide yeniden yapılanma (perestroyka) politikası ve bu politikayı gerçekleştirebilmek amacıyla başlatılan açıklık (glasnost) politikası ile demokratikleşme süreci başarılı olamamıştır. Ancak, Rusya söz konusu politikaları ve anlayışı takip etmiştir. İlk dönemde benimsenen ABD ve Batı yanlısı politikalar Rusya'nın Gorbaçov dönemindeki politikaları izlediğine işaret eden önemli bir göstergedir. Ayrıca her iki dönemde de ekonomi politikaları aynı kişiler tarafından yönetilmiştir. Öte yandan toplumsal açıdan Rusya'nın toplumun dönüşümü gibi önemli bir sorunla uğraştığını da ifade etmek gerekir. Çünkü SSCB döneminde halkın tutunum noktası komünizm iken ve halk "süper güç vatandaşlığı" kimliğine sahipken bu durum radikal bir şekilde değişmiştir. İlk dönemde her alanda yaşanan olumsuz tablo halkı son derece derinden etkilemiştir. Rusya yönetimi ise bu durumu milliyetçilik ve din ekseninde bir tutunum noktası oluşturarak aşmaya çalışmıştır. Zaten Putin döneminde sözü edilen din faktörü Ortodoks Kilisesi ve İslam dini zemininde iç ve dış politikada öne çıkmıştır. Diğer taraftan SSCB döneminden Rusya'ya miras kalan bazı durumlar söz konusudur. Örneğin; diğer cumhuriyetlerle merkezi ekonomi kaynaklı karşılıklı bağımlılık hali ve diğer cumhuriyetlerdeki Rus azınlıklar Rusya'nın dış politikasında SSCB coğrafyasının başat önemini net bir şekilde ortaya koymuştur. Ayrıca, BM Güvenlik Konseyi'ndeki daimi üyelik statüsü, nükleer silahlar, uzay teknolojisi ve Çarlık Rusya'sı ve devamındaki SSCB döneminde de süren güçlü devlet yapısı ve nitelikli nüfus unsuru SSCB'den kalan önemli miras unsurlarıdır (Tellal, 2010: 205).

Rusya'nın ilk dönemde yaşadığı sorunları aşabilmesi ve tekrar güçlü devlet konumunu elde edebilmesi için çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşler farklı adlandırmalar ile ifade edilseler de genel anlamda; Batıcılık, Avrasyacılık ve Milliyetçilik çatısı altında toplanabilir. Kuchins ve Zevelev de bu adlandırmaya yakın bir şekilde üçlü bir sınıflandırma yapmıştır. Bu sınıflandırmaya göre; dış politika akımları Batı Yanlısı Liberaller, Büyük Güç Dengeleyicileri ve Milliyetçiler şeklinde ana gruplara ayrılmıştır. Batı yanlısı liberaller grubu, Batı tipi serbest piyasa düzenini benimsemiş demokratik ülke modelini uygulayarak Rusya'nın siyasal sisteminde büyük çapta reformların olması gerektiğini iddia etmektedirler. Ayrıca Avrupa ve ABD ile de yakın ilişkilerin olması gerektiğini savunmaktadırlar. Büyük güç dengeleyici sistemini savunanlar ise; Rusya'nın iç ekonomi ve siyasal gelişmeleri ile yakından ilgili olmayan çok vektörlü bir dış politikanın olması gerektiği görüşündedirler. Öte yandan milliyetçiler, Rusya'nın uluslararası ilişkilerdeki özel önemine atfen eski SSCB cumhuriyetleri ile entegrasyondan yana tavır almaktadırlar (Kuchins ve Zevelev, 2012: 148).

Kuchins ve Zevelev Rusya'nın ulusal kimliği ve dış politika hedefleri hakkında yaşanan bu tartışmaların Rus tarihindeki 5 ana unsura dayandığını iddia etmektedirler. Birincisi, Rusya'nın büyük bir güç olduğu ve bu pozisyonunu koruması gerektiği inancı söz konusudur. İkincisi, uluslararası politika temel olarak Darvinci ve Hobbescu rekabete dayalı realizm merkezli güç politikalarının egemen olduğu bir alan olarak değerlendirilmektedir. Üçüncüsü, 300 yıl önceki Büyük Petro döneminden Putin'e ve Medvedev'e kalan miras ekonomik, teknolojik ve askeri alanlarda rakiplerinin başarılarını yakalamak için onları bazı zorluklarla karşı karşıya bırakmaktadır. Dördüncüsü, iç ekonomik ve siyasal düzenin dış politika öncelikleri ve oryantasyonu arasındaki bağlantıyı sağlayabilmek için Rus ulusal kimliğinin tartışmalı yönleri açısından nasıl tanımlanacağı ve hangi stratejilerin takip edileceği sorunsalıdır. Son olarak beşinci unsur ise; günümüzde de merkezi rolünü sürdüren ve 200 yıldan bu yana devam eden Batı liberalizminin Rusya için uygun bir model olduğu ve bu açıdan Rusya'nın hedeflerine ulaşabilmek için hangi Batılı müttefikleriyle, ne kadar yakın ilişkiler kurması gerektiği

tartışmasıdır (Kuchins ve Zevelev, 2012: 147-148). Burada ifade edilen ve idealize edilmeye çalışılan farklı görüşlerin izlerini dış politika doktrinlerde görmek mümkündür. Bu kapsamda, öncelikle bakılması gereken ilk doktrin 1993'teki dış politika doktrindir.

SSCB sonrasında Rusya'nın ilk dış politika doktrini Nisan 1993'te oluşturulmuştur. Bu doktrinde yeniden yapılanan Rusya'nın dış politika vizyonuna dair bazı önemli bulgulara ulaşılabilir. Söz konusu doktrine göre; Rusya birtakım dış politika öncelikleri olan büyük bir güç olarak tanımlanmıştır. Rusya'nın birlik-bütünlüğünü ve egemenliğini koruyacağı hususu ifade edilmiş ve devletin sınırlarının (teritoryal bağlamda) istikrarının altı çizilmiştir. Yurt dışındaki Rusların haklarının korunacağı ifadesi de yine bu doktrinde yer verilen konulardandır. Ayrıca iç demokratik reformlar için dış koşulların sağlanacağına yönelik bir beyanın bulunması, Rus piyasa ekonomisinin kurulmasına yönelik uluslararası yardımların harekete geçirilmesi ve Rus ihracatçılarına yardımcı olunması gibi ifadelere yer verilmesi de son derece önemlidir. Zira burada Batılılaşma-demokratikleşme çizgisi dikkat çekmektedir. Diğer taraftan BDT ülkeleri arasındaki entegrasyonun geliştirilmesine yönelik yapılan vurgu ile SSCB coğrafyasının dışarıda bırakılmadığı görülmektedir. Bu unsurların dışında benzer sorunların yaşandığı (yani sosyalist siyasal-ekonomik düzenden liberal-kapitalist sisteme geçen ülkeler) Merkezi/Orta Avrupa ülkelerinin de dâhil olduğu yakın ülkelerle faydalı ilişkilerin sürdürüleceği ve Rusya'nın bir büyük güç olarak aktif rol almasının sağlanacağı dile getirilmiştir (Plekhanov, 2018).

1991-1996 döneminde Rusya'nın uluslararası alandaki yeni konumu bazı fırsatlar sunsa da birtakım sınırlamalar ortaya çıkarmıştır. Bu durumun dış politikaya, karar verme süreçlerine ve siyasal tartışmalara etkileri olmuştur (Jackson, 2003: 15). İki kutuplu sistemin sona ermesi sonrasında Rusya'nın Batı ile yakınlaşması bu kapsamda yeni fırsatlar olarak değerlendirilebilir. Buna karşın bölgede ortaya çıkan yeni devletlerin ve Rusya'nın yeniden yapılanması ve bölgede oluşan güvenlik boşluğu da bu kapsamda yeni sınırlılıkları oluşturmaktadır. Nitekim bahsi geçen bu durumların hem iç politika hem de dış politika bağlamında ortaya konulan doktrinlere yansımaları olmuştur.

Rusya'da genel anlamda bir değerlendirme yapıldığında ilk dönemde Batı yanlısı politikanın benimsendiği ve bu durumun Atlantikçilerin üstünlüğü olduğu söylenebilir. Fakat 1990'lı yılların ortalarından itibaren söz konusu politikalar sorgulanmış ve Primakov'un Dışişleri Bakanlığı görevine gelmesinin ardından Avrasyacılar ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu noktada Avrasyacılık kanadına jeopolitik perspektiften bakıldığında, ABD hegemonyasına karşı bir oluşum şeklinde yorumlamak mümkündür (Tellal, 2010: 204). Primakov'a ve Avrasyacılık akımına değinmişken bu noktada "Yakın Çevre" kavramına/politikasına bir parantez açmak yerinde olacaktır. Zira Primakov ve Avrasyacılık akımı açısından "Yakın Çevre" kavramı/politikası anahtar bir role sahiptir.

Gerek yüzölçümü bakımından dünyada birinci sırada bulunması gerekse bulunduğu konum açısından Rusya'nın yakın çevresini dış politikada ilk sıraya yerleştirmesi anlaşılabilir bir durumdur. Çünkü yakın çevresi jeopolitik konum, güvenlik meselesi ve enerji güvenliği dikkate alınırca oldukça kritik bir öneme sahiptir. Ayrıca belirtmek gerekir ki; Rusya SSCB'nin dağılması sonrasında ortaya çıkan devletleri öncelikle askeri, siyasal ve ekonomik bakımdan etkisi altına alabilme amacıyla "yakın çevre doktrinini" geliştirme ihtiyacı duymuştur. Bu politika ile Rusya hem kendi bölgesinde etkin bir güç olmayı amaçlamakta hem de bu durumu Batı ile ilişkilerinde bir denge unsuru olarak araçsallaştırmayı da amaçlamaktadır. Bu nedenle, Putin döneminde Doğu Avrupa'da, Kafkaslar'da ve Orta Asya'daki SSCB bünyesindeki devletlerden meydana gelen BDT üyeleriyle ilişkilerin güçlendirilmeye çalışması da önem arz etmektedir (Keskin, 2015: 59). Rusya'nın dış politika algılayışında yakın

çevre olarak kullanılan kavram, hem Rusya'nın ekonomik gelişmesini sağlaması için güvenlik boyutunu içermekte hem de uluslararası politikada güçlü bir devlet olabilmesi açısından büyük bir coğrafi alandaki nüfuz anlamını içermektedir. Bu ise söz konusu kavramın güvenlik ve kimlik kavramlarıyla ilişkisini gündeme getirmektedir (Erol ve Amirbek, 2014: 157). "Yakın Çevre" politikasının Rus dış politikasına jeopolitik açıdan bazı yansımaları olmuştur. Bu politika ile Rusya'ya coğrafi açıdan yakın olan ülkeler ön plana çıkmıştır. Diğer taraftan bölgede yer alan ülkeler ile Rusya arasındaki tarihsel gelişmeler ve siyasal açıdan benzerlik durumları ve SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya ile bölge ülkeleri arasında devam eden ekonomik ilişkiler ile aynı ekonomik gelişme sürecinden geçmeleri jeopolitik açıdan Rus dış politikasına etki etmiştir (Mammadov, 2014: 30).

1996'da kabul edilen Primakov Doktrini ile ana hatları belirlenen ve Putin döneminde somut olarak uygulamaya geçirilen Yakın Çevre politikasının ekonomi ve güvenlik olmak üzere iki alan temelinde geliştiği söylenebilir. Rusya, Kazakistan, Belarus, Kırgızistan ve Tacikistan'ın üyesi olduğu Avrasya Ekonomik Birliği; Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya'nın yer aldığı Tek Ekonomik Saha ve Rusya, Kazakistan, Beyaz Rusya ve Kırgızistan'ı kapsayan Gümrük Birliği gibi organizasyonlar ekonomi alanındaki gelişmelerdir. Güvenlik alanında ise; Rusya, Kazakistan, Belarus, Ermenistan, Kırgızistan, Tacikistan'ın üyesi olduğu Kollektif Güvenlik Örgütü yakın çevre politikasının somut uygulamalarındandır (Mammadov, 2014: 35). Her ne kadar sadece bir güvenlik örgütü olarak değerlendirmek mümkün olmasa da Şanghay İşbirliği Örgütü'nü de güvenlik alanında atılan önemli bir adım olarak belirtmek gerekir. Primakov doktrininde, Rusya'nın yakın çevresinde nüfuzunu sağlamlaştırması ana hedef olarak belirlenmiştir. Ayrıca Rusya'nın bu hamlesini önlemeye çalışacak olan ABD'ye ise Rusya, Çin ve Hindistan arasında oluşturulacak üçlü ittifakla yanıt verilecekti. Primakov, bu ittifak ile uluslararası alanda gücü ve etkinliği sürekli bir artış seyri izleyen Çin ve Hindistan sayesinde ABD'nin Avrasya'daki etkinliğini dengeleyebileceğini, hatta azaltabileceğini dahi iddia etmekteydi (Erol ve Amirbek, 2014: 167). Bu noktada, Yakın Çevre doktrini açısından kilit önemdeki Orta Asya'ya ve Orta Asya-Rusya ilişkilerine bir parantez açmak gerekir.

SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkiler oldukça sınırlı bir ölçüde gelişmiştir. Bu durum aslında iki taraftan da kaynaklanmaktadır. Hem Rusya'nın ilk dönemde bölgeye yönelik ilgisinin azalması ve olumsuz ekonomik durumu hem de yeni kurulan Orta Asya devletlerinin "bağımsız" bir devlet yapılanması oluşturma çabaları ilişkileri sınırlandırmıştır. Bu devletlerden enerji kaynakları bakımından zengin olan Kazakistan'ın ve Türkmenistan'ın "bağımsız" bir çizgi takip edebilmek açısından daha avantajlı bir konumda oldukları söylenebilir. Enerji kaynaklarına sahip olmayan Kırgızistan ve Tacikistan ise doğal olarak çok fazla bağımsız hareket kabiliyetine sahip değillerdi. Bu nedenle bu ülkeler askeri ve ekonomik alanda yaşadıkları sorunlarda Rusya'dan yardım istemek durumunda kalmışlardır. Böylece henüz Yeltsin döneminde bu ülkelerde Rusya'nın etkin bir konum elde etmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Yeltsin döneminin sonlarına doğru Orta Asya politikası değişse de bölge devletleri ile ilişkilerin geliştirilmesi ve bölgede Rusya'nın etkinliğini artırabilmesi ancak Putin döneminde bölgeye yönelik izlenen aktif politika sayesinde mümkün olabilmektedir (Kamalov, 2011: 28).

Haziran 2000'de ise Rusya'nın yeni dış politika doktrini kabul edilmiştir. Bu doktrine göre; Rusya çağdaş dünyanın çok yönlü doğasını içerecek biçimde uluslararası ilişkilerde çok kutuplu bir sistemin oluşturulması için çaba gösterecektir. Rusya, çok kutuplu dünya sistemi vurgusuyla aslında sadece kendi hırslarını/isteklerini tatmin etmeyi amaçlamamakta aynı zamanda dünya barışının ve güvenliğinin de bu şekilde sağlanacağı kanaatinde dir. Rusya açısından tek kutuplu sistem şu şekilde yorumlanmaktadır: Bu sistem, uluslararası durumu

istikrarsızlaştırabilir, gerilimleri ve silahlanma yarışını teşvik edebilir ve devletler arasındaki etnik ve dini rekabete dayalı çatışmaları şiddetlendirebilir/artırabilir (Zakaurtseva, 2013: 91).

Öte yandan, 1995 yılında uygulanmaya başlanan Yakın Çevre Politikası, Avrasyacılığın Rus dış politikasındaki yeri açısından önemli bir gösterge olmuştur. Bu kapsamda 2008 yılında yapılan Gürcistan müdahalesi için Rusya'nın "Avrasyacı" karakterini ortaya çıkaran önemli bir jeopolitik gelişme olarak yorumlanabilir. Putin tarafından dile getirilen "Avrasya Birliği" söylemi ile Gümrük Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği gibi oluşumlar da yine Rus dış politikasındaki Avrasyacı eğilimler olarak nitelendirilebilir (Mammadov, 2014: 24). Ancak bu noktada Rusya'nın "sert güç" araçlarını kullanmaya devam ettiğini de hatırlatmak gerekir. Bu açıdan Putin'in 2007'deki Münih Güvenlik Zirvesi'nde yaptığı konuşma ve 2008'deki Gürcistan müdahalesi Rusya'nın Batı ile yakın ilişkiler kurmak isteyen yakın çevre ülkelerine ve Batı'ya yöneltilen oldukça önemli mesajlar olarak dikkat çekmektedir. Buradan Rusya'nın öncelikli çıkarlarını ilgilendiren yakın çevresinde NATO'nun eski Sovyet cumhuriyetlerini kapsayacak bir genişlemeye izin vermeyeceği çıkarsaması yapılabilir. Bu kapsamda Kırım'ın ilhakı ve Doğu Ukrayna'daki çatışmalar da Rusya'nın yakın çevresindeki hassasiyetlerini gösteren diğer önemli gelişmeler olmuştur. Rusya Ukrayna'nın da NATO'ya katılmasına engel olmak istemektedir (Menon ve Rumer, 2015: 96). Rusya'nın Kırım'ı ilhakı, siyasi amaçlara ulaşmak için askeri gücün kullanımı şeklinde değerlendirilebilir (Kofman vd., 2017: 73). Bu noktada Rusya'nın 2016 yılında kabul edilen dış politika doktrine değinmek gerekmektedir. Zira son dönemde yaşanan gelişmeler açısından bu doktrin önem arz etmektedir.

2016 yılında kabul edilen Rus dış politika doktrini irdelendiğinde ana hedefler olarak bazı başlıklar öne çıkmaktadır. Ulusal güvenliğin, egemenliğin ve teritoryal bütünlüğün sağlanması; ekonomi ve teknoloji alanlarında gelişmeye imkân verecek bir dış ortamın yaratılması ve Rusya'nın etkili bir merkez olma konumunun güçlendirilmesi gereği ifade edilmiştir. Öte yandan BM'nin uluslararası ilişkilerde anahtar bir rolünün olduğu belirtilmiştir. Ayrıca uluslararası sorunlarda kolektif olarak karar verilmesine, adil ve demokratik bir uluslararası sistemin kurulmasına ve uluslararası hukukun üstünlüğüne yapılan vurgu da dikkat çekmektedir. Bunun dışında komşu ülkeler ve yakın çevre ile yakın ilişkilerin sürdürüleceği ve söz konusu ülkelere kaynaklı yeni gerilim noktalarının oluşmasının önlenmesi gerektiği kaydedilmiştir. İki taraflı ve çok taraflı bir çerçeve içerisinde hem devletler hem de uluslararası organizasyonlar ile birlikte eşit ve karşılıklı fayda temelinde oluşturulacak ortaklıkların destekleneceği ifadesi de doktrin içerisinde öne çıkan başlıklardan bir diğeridir (The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2016).

Diğer taraftan, Rus kitle iletişim araçlarının desteklenmesine ve Rus perspektifinin uluslararası kamuoyuna aktarılmasına doktrinde yer verilmiş olması da önem arz etmektedir. Çünkü söz konusu doktrinde yumuşak güce atıf yapılmış ve dış politika hedeflerine ulaşmak açısından önemi vurgulanmıştır. Kitle iletişim araçları bu açıdan önemlidir. Uluslararası terörizm tehdidinde yaşanan artışa değinilmiş ve aşırı ideolojilerin ve terörist grupların faaliyetlerinin birçok bölgede (Başta Orta Doğu ve Afrika'da olduğu saptaması yapılmıştır.) yayılmasının küreselleşme sürecinin ortaya çıkardığı sistemik gelişme sorunlarından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Bu kapsamda dış müdahalenin de önemli bir rolü olduğu belirtilmiştir. Doktrinde öne çıkan bir başka önemli nokta da BM Güvenlik Konseyi'ndeki daimi üyeliğe ve Rusya'nın üyesi olduğu etkili uluslararası organizasyonlara değinilmesidir (The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2016). Bu açıdan, belirtmek gerekir ki; Rusya'nın ŞİÖ, KGAÖ ve AEB gibi bölgesel işbirliği örgütleri aracılığıyla ortaya koyduğu

politikaları ve girişimleri bir tür “yumuşak dengeleme” araçları şeklinde değerlendirmek de mümkündür (Ünal, 2016: 66).

Putin’in Rusya devlet başkanı olmasıyla birlikte pek çok kişi tarafından kabul edildiği üzere Rusya tekrar bir yükseliş dönemine geçmiş ve 90’lı yıllardaki yeniden yapılanma ve sisteme yeni kimliğiyle adapte olma sürecini tamamlamıştır. Putin doktrini şeklinde ifade edilebilecek bazı ilkelerin son dönemde Rus dış politikasını analiz etmek açısından göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Putin doktrini kısaca ifade etmek gerekirse; Rusya’nın hem içeride hem de dışarıda tekrar bir büyük güç konumuna erişmesini sağlamaktır. Söz konusu doktrin, 7 ana ilke temelinde kodlanabilir. Birincisi, Yeltsin dönemindeki askeri doktrinin tekrar gözden geçirilmesidir. Bu ilke ile askeri-güvenlik alanında modernizasyon ve yeni, esnek ve etkili araçların kullanıma sokulması anlaşılabilir. İkincisi; yeni bir Batı karşıtlığıdır. Bu ilke ise ABD’nin askeri açıdan dengelenmesi ve Batı Avrupa’nın ise Rusya’nın insani meselelerle ilgili olarak iç işlerine karışmasını önlemek olarak belirtilebilir. Üçüncüsü, NATO’nun iki yönlü bakış açısı ile değerlendirilmesidir. Yani, bir yandan NATO ile diyalog kurulması ve işbirliği çabaları (örneğin NATO-Rusya Konseyi) diğer yandan da NATO’nun genişlemesi ve Rusya’nın çıkarlarına karşı hareket etmesini engelleme çabaları dile getirilmektedir. Dördüncüsü, Avrupa’ya dönüş olarak ifade edilebilir. Bu kapsamda, NATO ve AB ile kurumsal bağlamda ilişkilerin geliştirilmesi, ekonomi alanında Avrupa ile kurulacak bağ önem arz etmektedir. Beşinci olarak, ulusal bir ideolojinin geliştirilmesi ilkesinden söz edilebilir. Bu ideoloji, egemen demokrasi, güçlü ekonomi ve güçlendirilmiş silahlı kuvvetler temelinde şekillenecektir. Altıncı ilkeye göre; küresel düzeyde önemli olan ikincil destek kaynağı ortaya çıkarmaktır. Bu da bir enerji süper gücü olmak şeklinde belirtilebilir. Son olarak yedincisi, BDT bölgesindeki ilişkilerin modernizasyonu meselesidir. Bu açıdan, tekrar bütünleşme stratejisi yerine pazar temelinde bir etki oluşturulması amaçlanmaktadır (Póti, 2008: 41-42).

Son dönemde Rusya iki ana hedefe odaklanmaktadır. Birincisi ülkenin küresel ölçekte nüfuzunu artırmak ve ikincisi ekonomik büyümenin sürdürülmesi meselesidir (Oliker vd., 2009: 83). Ancak bilindiği üzere özellikle 2014’te Kırım’ın ilhakı sonrasında Rusya’ya AB ve ABD tarafından uygulanan yaptırımlar ve petrol fiyatlarında yaşanan düşüş Rusya’nın ekonomik açıdan istediği düzeye ulaşmasına engel olmaktadır. Ayrıca gerek Ukrayna ile sürdürülen savaş esnasında gerekse Suriye krizi için yapılan askeri müdahale mali açıdan Rusya’yı olumsuz etkileyen diğer önemli gelişmelerdir. Küresel nüfuz hedefi açısından ise hem Kırım’ın ilhakı hem de Suriye’de elde edilen başarılı sonuçlar önemli kazanımlar olmuştur. Her ne kadar Kırım’ın ilhakı meşruiyet sorunuyla karşılaşsa da Rusya ekonomik bedeller ödemek pahasına istediği sonucu elde etmiştir. Bu dönemde ayrıca değinilmesi gereken bir başka mesele Suriye İç Savaşı’dır. Zira Suriye Rusya dış politikası ve güvenliği açısından son dönemde gündemi meşgul eden önemli gelişmelerden biri olmuştur.

Suriye’de özellikle Rusya’nın hava kuvvetleri ile müdahalesi sonrasında önemli değişiklikler olmuştur. Gerek terörist grupların püskürtülmesi ve Suriye’nin savunma konumundan saldırı konumuna geçmesinde gerekse tarafların uzlaşmak için aynı masaya oturtulması açısından Rusya’nın müdahalesi etkili olmuştur (Mansurov, 2016: 2248). Rusya açısından Suriye’nin üniter bütünlüğünün korunması önem arz etmektedir. Rusya’nın önerisi; Suriye’de çoğulculuğun sağlandığı bir demokratik yapının oluşturduğu adem-i merkezi bir yapının kurularak farklı bölgelerin ve toplulukların temsiliyetinin sağlanmasıdır. Ayrıca Suriye’nin laik yapısının korunması da Rusya açısından önem arz etmektedir (Stepanova, 2016: 4-5). Zira burada mezhep temelinde ortaya çıkacak bir yapı bölgenin dinamikleri açısından sorun oluşturacak ve böylece Rusya bölgede siyasal ve ekonomik açıdan etkinlik kurmakta zorlanacaktır. Bu konuda özellikle Libya’da takınılan duruştan Rusya’nın ders çıkardığı söylenebilir.

Zaten Lavrov'un görüşleri bu tespiti doğrular niteliktedir. Sergei Lavrov'un şu sözleri Rusya'nın hem Suriye meselesinde hem de genel olarak "demokrasi teşviki" karşısındaki tutumunu ifade etmesi açısından önemlidir: "Saddam Hüseyin asıldı. Irak şimdi daha iyi bir yer mi oldu? Kaddafi halkın gözleri önünde öldürüldü. Libya daha mı iyi oldu? Şimdi ise Esad'ı şeytanlaştırıyoruz. Önceki yaşananlardan ders çıkarmayı deneyebilir miyiz? (Bullmore vd., 2016: 314)."

Rus dış politikası açısından Batı'yı bir bütün olarak ele alıp onunla çatışma halinde olmak önemli bir unsur olmuştur. 1990'lardan bu yana Ukrayna Krizi bu açıdan dile getirilebilecek bir sorun olmuş ve Rusya ile Batı arasındaki farklılıkların artmasına neden olmuştur. Son dönemde bu sorundan kaynaklanan diplomatik izolasyon ve yaptırımlar ise Rusya'nın Çin ve diğer stratejik ortakları ile ilişkileri ve Suriye krizindeki etkin rolü sayesinde aşılabılmıştır. Ancak bu durum ise Rusya'yı yorucu bir silahlanma yarışına sürüklenme riski ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu durum ayrıca ekonomi alanında ülkenin olası yatırım fırsatlarından yeterince yararlanmasına da engel olmaktadır. Yine aynı kapsamda Rusya'nın, Avrupa-Atlantik bölgesi dâhil yurtdışındaki iş fırsatlarının söz konusu durumdan dolayı azaldığı söylenebilir. Bu noktada özellikle belirtmek gerekir ki; Ukrayna ile Rusya arasındaki çatışmalar ülkenin Rusya sınırına yakın kısımlarda istikrarsızlığa neden olmaktadır. Bu da Rusya'nın küresel problemler ve güvenlik konusundaki zorluklar açısından ortak bir tavır alınmasında ve işbirliğinde yer almasını zorlaştıran bir etkide bulunmaktadır. Öte yandan, Avrasya'daki ekonomik entegrasyon sürecinin de olumsuz etkilendiğini belirtmek gerekir. Rusya açısından bir diğer sorun, medya alanında yaşanan rekabetin prestij kaybına neden olması olmuştur. Rusya, Batı ile yaşadığı çatışma nedeniyle hem egemenlik ve güvenlik gibi alanlar ile ilgilenmek zorunda kalırken hem de küresel sınır ötesi faaliyetlere dâhil olmaya çalışmak arasında zor bir durumda kalmaktadır. Bu açıdan son dönemde Rusya'nın güvenlik sorunlarıyla uğraşması küreselleşme süreci açısından olumsuz bir etki yaratmaktadır. Bir başka durum, yabancı ortakların uluslararası projelere katılımı için Rusya'dan siyasi imtiyazlar istemesi durumudur. Değinilen gelişmeler ve durumlar Rusya'nın geri kalmışlık sorununa cevap verememektedir. Aslında ülkenin egemenliğine asıl tehdit geri kalmışlık durumunun ortadan kaldırılması ile aşılabilecektir (Timofeev, 2017: 15).

Sonuç olarak denilebilir ki; Rusya'nın artık kimlik bunalımı yaşayan bir ülke olmadığı aşikârdır ve Rusya uluslararası politikada önemli bir aktördür. Rusya'nın giderek büyük güç statüsüne evrildiği, güçlenen bir ekonomik temelini olduğu ve hırslarını ve iddiasını bilerek daha etkin olmaya çalışan bir ülke olduğu söylenebilir (Póti, 2008: 41). Rusya'nın dış politikası açısından birkaç bölgede aktif rol oynayabilme yeteneği de önemli bir unsurdur. Bu bölgeler; "Avrupa-Atlantik, Asya-Pasifik, Orta Doğu, Orta Asya ve Kuzey Kutbu"dur. Öte yandan Rusya pek çok işlevsel alanda da etkin bir aktördür. Bu alanlar, "nükleer silahların yayılması, silahların kontrolü, nükleer enerjinin barışçıl kullanımı, siber güvenlik, gıda güvenliği, uzay keşifleri, kaynak güvenliği gibi". Ayrıca Rusya'nın birçok uluslararası çatışma ve sorunlar açısından arabulucu rolü üstlenmesi de dış politika açısından önemli aktör konumunu gösterdiği bir başka alandır. Örneğin; İran'ın nükleer programı konusundaki P5+1 görüşmelerinde ve Orta Doğu yerleşimi ile ilgili olarak arabulucu rolü üstlenmektedir. (Timofeev, 2017: 13).

3. GÜVENLİK KAVRAMI VE GÜVENLİK ÇALIŞMALARI

Rusya'nın güvenlik politikalarına ve güvenlik olgusunun Rus dış politikasındaki rolüne ilişkin değerlendirmelere geçmeden önce, ilk olarak güvenlik çalışmalarının genel bir değerlendirmesini yapmak gerekir. Zira güvenlik kavramı ve olgusuna yönelik analizler ve değerlendirmeler zaman içerisinde önemli bir değişime uğramıştır. Bu değişim devletlerin güvenlik politikalarına da etki etmiştir.

Güvenliğin tartışmalı bir kavram olduğu pek çok yazar tarafından kabul edilen bir gerçekliktir. Buna karşın genel olarak güvenlik, gerek bireyler gerekse gruplar açısından temel değerlere yönelik olan tehditlerin olmadığı durumlar şeklinde değerlendirilse de analiz birimi konusunda bu tip bir genel çıkarım yapılamamaktadır. Örneğin, birey mi ulusal mı yoksa uluslararası mı geçerli analiz birimi olmalıdır? Fakat ulusal güvenliğin literatürde baskın bir konumda olduğu iddia edilebilir. Ulusal güvenlik de çoğunlukla askeri alan çerçevesinde değerlendirilmektedir. Ancak son dönemde söz konusu bu geleneksel güvenlik anlayışı sorgulanmış ve birçok uluslararası ilişkiler uzmanı ulusal güvenliği diğer konuları da kapsam içerisine alacak şekilde genişleterek yeni bir güvenlik konsepti önermişlerdir (Baylis, 2008: 73). Fakat öncelikle geçmişten günümüze dek güvenliğin nasıl evrim geçirdiğini aktarmak gerekir. Zira güvenlik çalışmalarını tarihi süreçteki pek çok gelişmeden etkilenerek genişlemiş ve derinleşmiştir.

1648 tarihli Westfalya Antlaşması ile birlikte devletler uluslararası sistemde en güçlü aktörler olarak değerlendirilmiştir. Ve bu değerlendirme geçerliliğini sürdürmektedir. Ayrıca, devletler arası ilişkiler hiyerarşik bir otorite tarafından düzenlenmediği için devletler siyasi meşruiyetin de evrensel bir ölçütü olarak görülmektedir. Böylece güvenlik devlete mal olmuş ve güvenlik alanında devlet belirleyici bir rol üstlenmiştir (Baylis, 2008: 71). Bu kapsamda Klasik güç dengesi dönemine bakıldığında, güvenlikleştirme olgusunun büyük güçlerin kendi aralarındaki rekabetleri şeklinde tezahür ettiği iddia edilebilir. Ancak Soğuk Savaş döneminde söz konusu durum değişmiştir. Fakat yine de bazı özelliklerin aynı kaldığı söylenebilir. Örneğin, savaşlar büyük güçler arasında ihtimal olarak gündemde olmaya devam etmiş ve sömürgeciliğin sona ermesinden sonra bağımsızlığını kazanan devletler arasında bölgesel düzeyde daha yüksek bir olasılığa erişmiştir. Düşmanlık olgusu da I. Dünya Savaşı öncesinde İngiltere ve Almanya arasındaki duruma benzer bir şekilde ABD ve SSCB arasında da söz konusu olmuştur. Sadece silah teknolojisinde yaşanan değişim bu açıdan bir farklılık yaratmıştır. Fakat asıl farklılık, evrensel ölçekteki güvenlikleştirme durumunun ortaya çıkmış olmasıdır. Bu tip güvenlikleştirme, büyük güçler dengesinin belirli çıkarılara ilişkin durumunu ve yerel direnişi de aşan bir niteliğe sahiptir. Bu dönemde, tüm dünyanın insanlığın geleceğine yönelik sıfır toplamlı bir oyunda taraf seçmesini öngören/zorlayan ideolojik açıdan tanımlanmış bir güvenlikleştirme olgusundan bahsedilebilir (Buzan, 2008: 110-112).

Soğuk Savaş döneminin klasik büyük güç dengesi döneminden dört ana noktada farklı özellikler taşıdığı söylenebilir. Birincisi, güç yapısı çok kutupluluk yerine iki kutupluluk temeline oturmuştur. İkincisi, gücün iki kutuplu dağılımını sağlamlaştıran iki evrenselci vizyon arasında ortaya çıkan ideolojik kutuplaşmadır. Yani bir tarafta liberal demokrasi diğer tarafta ise komünizmdir. Bu durum askeri ilişkilerin güvenlikleştirilmesini kolaylaştıran bir etmen olmuştur. Üçüncüsü, nükleer silahların devreye girmesidir. Teknoloji alanında bu unsurdan kaynaklı bir rekabet yaşanmış ve askeri güvenlikleştirmenin asli unsuru nükleer silahlar olmuştur. Dördüncüsü, sömürgeciliğin tasfiyesi ile birlikte Afrika ve Asya'da çok sayıda bağımsız devletin ortaya çıkması olmuştur. Sömürgecilik tasfiye edilse de üçüncü dünya süper güçler arası rekabette güvenlikleştirmenin bir unsuru olmuştur (Buzan, 2008: 112-113).

Soğuk Savaş döneminin başlarında tehditler ve çıkarlar ekseninde bir güvenlik anlayışı benimsenmiştir. Soğuk Savaş döneminin sonlarına doğru ise, “şiddet, risk, korku” gibi kavramlar da güvenlik kapsamı içerisine dâhil edilmiştir. Ayrıca güvenlik çalışmaları olguların hem sonuçları hem de nedenleri dikkate alınarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu gelişmelerle birlikte artık, Eleştirel Güvenlik Çalışmaları gündeme gelmiştir (Birdişi, 2014: 234). Soğuk Savaş döneminde güvenliğe yönelik yaklaşım genel olarak, devletler arasındaki askeri güç ve stratejik ilişkiler temelinde ele alınmıştır. Ancak 1980'lerin sonundan itibaren geleneksel yaklaşımlardan

eleştirel güvenlik çalışmalarına doğru bir yönelme olduğu görülmektedir. İki yaklaşım arasındaki farklılık 11 Eylül saldırılarından sonra daha belirgin bir hale gelmiştir (Booth, 2012: 122).

Eleştirel güvenlik yaklaşımının doğal bir tehdidin olmadığı kabulü önemli bir tespit olarak öne çıkmaktadır. Böylece aslında hiçbir şey tehdit olarak değerlendirilemeyecektir. Ancak olgular sosyal ve siyasal açıdan kontrolden çıktığı zaman bir tehdit durumunun varlığından bahsedilebilir. Bu perspektiften güvensizlik durumunun kaynağı, sosyopolitik yapının dışarısında aranmamaktadır; aksine bu kaynağın sosyopolitik yapı içerisinde olduğu iddia edilmektedir (Birdişi, 2014: 235). Bu nedenle, Eleştirel Güvenlik Çalışmalarında güvenlik “türe(til)miş bir kavram” olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca bu çalışmalar, güvenliğin türetilmiş bir kavram olduğu dikkate alınmazsa dünyanın daha az güvenli bir yer olarak görüleceğini savunmaktadır (Bilgin, 2010: 36). Ayrıca, Eleştirel Güvenlik Çalışmaları, Soğuk Savaş dönemindeki süper güçler odaklı güvenlik analizlerini sorgulamaktadır. Bu çalışmalar bu dönemde güvenliğin dar bir kapsamda ele alınmasını eleştirmişler ve bunun sosyo-ekonomik eşitsizlikler gibi konuların güvenlik gündeminde geri planda kalmasına neden olduğunu vurgulamışlardır (Bilgin, 2010: 33-34). Ancak Eleştirel Güvenlik Çalışmaları, güvenliğin siyasal boyutuna dikkat çekmesine ve insani güvenliği odak noktasına almasına rağmen; devlet güvenliğini de gündem dışına itmemektedir. Çünkü birey güvenliğinin sağlanması için öncelikle devletin güvenliği sağlanmalıdır (Bilgin, 2010: 37).

Her ne kadar eleştirel güvenlik çalışmalarının vurguladığı gibi, güvenlik sadece devlet ile sınırlandırılmasa da ve birey güvenliği son derece büyük önem taşısa da devlet hala güvenlik olgusunun analizindeki başat önemini sürdürmektedir. Çünkü Gramsci'nin iktidar ilişkilerini analiz ederken yerinde bir şekilde belirttiği üzere (Gramsci, 1986), devletler içerisinde hegemonya ve rıza unsurları hala etkili olmaktadır. Yani devletler yapısal olarak kendi içerisindeki hiyerarşik güç ilişkilerini muhafaza etmektedirler. Hala polis ve ordu gücü devlet içerisinde zor gücü olarak araçsallaştırılmaktadır. Rıza unsurları olarak da “milliyetçilik”, “medya” ve “popüler kültür” gibi araçlarla kitlelerin uysallaştırılması ve “sivil toplum”un mümkün olduğunca kontrol altında tutulması için çaba gösterilmektedir. Böylece uluslararası ilişkilerde de devletler başat aktör konumlarını sürdürmektedirler. Bu açıdan devletlerin halen güvenlik çalışmaları analizinde analiz birimi olarak kullanılması mümkündür. Bu çalışmada bahsi geçen durumlar dikkate alınarak devlet odaklı bir güvenlik analizi tercih edilmiştir.

4. GÜVENLİK OLGUSUNUN RUS DIŞ POLİTİKASINA ETKİLERİ

Rus dış politikası açısından dış politikanın çok önemli bir parçasını oluşturan güvenlik faktörünü incelemek son derece elzemdir. Zira her ne kadar güvenliğin her devletin dış politikasında hesaba katılması gereken önemli bir unsur olduğu dile getirilse de bu unsurun dış politikadaki ağırlığı devletlerin gücü, uluslararası alandaki konumu ve bulunduğu coğrafi koşullara göre değişmektedir. Rusya'nın güvenlik politikası açısından askeri güvenliğin sağlanması, bölgesel istikrarın sağlanması, ülkenin sınırlarının korunması ve uluslararası alanda güvenliğin sağlanmasında NATO yerine BM/BMGK'nin ön plana çıkartılması son derece önemlidir. Ayrıca, bu noktada ifade etmek gerekir ki; Rusya diğer bütün çözüm olasılıkları sonuç vermediğinde, nükleer silahlar da dâhil olmak üzere mevcut bütün gücünü ve tesislerini, imkânları ölçüsünde, silahlı düşmana karşı kullanabilecektir (Haas, 2005: 4-6). Rusya'nın “nükleer silaha ilk başvuran taraf olmama” politikasını değiştirmesi hem askeri hem de siyasi açıdan değerlendirebilir. Askeri açıdan bir değerlendirme yapılacak olursa; Soğuk Savaş döneminde Kızıl Ordu konvansiyonel üstünlüğe sahip olduğu için nükleer silahlar ABD ve NATO açısından ilk seçenek olarak gündeme gelirken, buna karşın SSCB yönetiminin nükleer silahları son çare olarak algıladığı görülecektir. Ancak,

şimdi ise Rusya'nın bu politikayı terk ettiğini ve ABD ile pozisyonların yer değiştirdiğini söylemek mümkündür. Siyasi açıdan durum ele alındığında ise; nükleer silahların yarattığı caydırıcılık ile birlikte Rusya'nın uluslararası alanda dikkate alınması gereken önemli bir devlet olarak algılanmasını sağladığı iddia edilebilir (Oğuz, 2001: 115).

Rusya'nın güvenliği açısından dikkate alınması gereken önemli noktalardan birisi de şüphesiz yakın çevresidir. Rusya ve yakın çevresindeki devletlerin ortak tehditler bağlamında aynı sorunlarla karşılaştıklarını söylemek mümkündür. Bu açıdan Rusya'nın askeri-güvenlik alanındaki işbirliğinin adeta bölge için bir zorunluluk olduğu iddia edilebilir. Bu bağlamda BDT ve KGAÖ öne çıkan önemli organizasyonlardır. Rusya'nın bu örgütleri bölgede barış koruma rolünü sağlayabilmek açısından araçsallaştıracağı çıkarımı yapılabilir. Diğer taraftan, Rusya ve Orta Asya arasındaki ilişkiler dikkate alındığında aslında Rusya'nın sadece askeri-güvenlik alanında değil aynı zamanda ekonomik, siyasi ve insani meseleler açısından da bölgede kontrol elde etmek istediği anlaşılmaktadır (Sucu, 2017: 135). Rusya'nın bölge güvenliğinde oynadığı rolü anlayabilmek açısından askeri üslerle ilgili antlaşmalara da değinmek gerekmektedir. Rusya'nın bu alanda Kazakistan ile 2050; Kırgızistan ile 2032 ve Tacikistan ile 2042 yılına kadar sürecek bir antlaşması bulunmaktadır. Bu nedenle BDT'nin ve KGAÖ'nün önemini koruyacağını söylenebilir. Öte yandan her ne kadar işbirliği çok yönlü bir düzeydeymiş gibi görünse de Rusya'nın siyasi, ekonomik ve askeri alanlardaki üstünlüğünü görmezden gelmek mümkün değildir. Ayrıca, Azerbaycan-Ermenistan, Güney Osetya ve Afganistan gibi meseleler Rusya açısından güvenlik bağlamında ve Orta Asya'ya yönelik askeri politikalar açısından öncelikli alanlar olduğu söylenebilir (Sucu, 2017: 134-135). Rusya'nın Orta Asya güvenliği açısından ise; hedeflerini şu üç ana eksene oturtmak mümkündür: Birincisi, eski Sovyet cumhuriyetleri açısından bir güç ve etki merkezi olabilmek; ikincisi, Rusya'ya yakın olan rejimleri desteklemek ve son olarak bölgedeki ABD-Çin etkisini sınırlandırmayı amaçlamaktır (Frost, 2009: 85).

Hem karakteristik hem de coğrafi açıdan güvenlik alanındaki zorlukların çeşitliliği Rusya'yı çok yönlü ve dengeli bir strateji izlemeye itmiştir. Rusya'nın jeostratejik pozisyonu ve ekonomik durumu göz önüne alındığında, Soğuk Savaş dönemindeki politikaların sürdürülmesi mümkün değildi. Devletin ekonomik ve siyasi açıdan yeniden yapılanması, birçok güvenlik problemi ve Çin'in yükselişi gibi birçok unsur açısından önemli bir müttefike de ihtiyaç duyulmaktaydı. Bir diğer önemli mesele ise; Rusya'nın ABD ve NATO hegemonyasına karşı koyabilmek ve güneyindeki radikal İslamcı hareketleri engelleyebilmek için Çin ile kurulacak yakın ilişkilerdi (Zakaurtseva, 2013: 89). Bu kapsamda güvenlik alanında 2000 yılında kabul edilen Rus Askeri Doktrini önemli bir gelişme olmuştur. Bu doktrine göre, Kuzey Kafkasya'daki ayrılıkçı hareketler ile NATO'nun Doğu genişlemesi ve NATO'nun yeni askeri konsepti ana güvenlik tehditleri olarak tespit edilmiştir. Rusya'nın bu tehditlere karşı etkili bir tepki ortaya koyabilmesinin gerekliliği üzerinde önemle durulmuştur (Mammadov, 2014: 33). Ayrıca hatırlatmak gerekir ki; bu dönemde öncelikle, Doğu Avrupa'da yer alan devletler ile Baltık devletlerinin NATO'ya ve AB'ye, üye olmaları sonucunda bu bölgelerin "tampon bölge" niteliğini yitirmeleri Rusya açısından son derece kritik bir gelişme olmuştur. Çünkü SSCB coğrafyasının Rusya için güvenlik bağlamında öncelikli alanlardan olduğu bilinen bir durumdur. Diğer taraftan, Rusya açısından ekonomik ve siyasi çıkarları bağlamında dış politikasını doğrudan ilgilendiren diğer bölgeler ise; Güney Asya, Orta Doğu ve Güney Amerika'dır (Derman, 2016: 286). Bu bölgeler Rusya için güvenlik bağlamında da önem arz etmektedir. Zira ABD ve diğer küresel aktörlerle yaşanan rekabette sözü edilen bölgelerde kurulacak bir etkinlik diğer aktörleri baskılamak açısından ve güvenlik şeridini yakın çevresinden uzakta kurabilmek açısından güvenliğe doğrudan etki etmektedir.

Rusya'nın 2000'li yıllarda Putin döneminde enerji zengini olmasının avantajlarını da kullanarak aktif bir dış politika izlemesi ile birlikte yakın çevresinde (Kafkaslar, Orta Asya Cumhuriyetleri, Doğu Avrupa ve Baltık'ta)

gücünü gittikçe artırması sonucunda NATO ve AB ile söz konusu bölgelerde karşı karşıya geldiği görülmektedir. Bu dönemde Gürcistan ve Ukrayna'da renkli devrimlerin meydana gelmesi, Kosova'nın bağımsızlık ilan etmesi ayrıca Gürcistan'ın ve Ukrayna'nın Batı ile ilişkilerini geliştirmesi Rusya'yı harekete geçiren gelişmeler olmuştur. Bu nedenle, Rusya uluslararası politikada tekrar etkin bir güç olduğunu ortaya koyabilmek ve Batı'nın kendi nüfuz alanına ("arka bahçesi"ne ve/veya "yakın çevresi"ne) girmesini önleyebilmek amacıyla Gürcistan'a müdahale etmiştir. Bunun sonucunda ise; Güney Osetya'nın ve Abhazya'nın bağımsızlık ilan etmesi söz konusu olmuştur (Keskin, 2015: 46). Hem uluslararası politikada değişen koşullar hem de Rusya'nın güvenlik ihtiyaçları bakımından yeni durumların ortaya çıkması 2010 yılında yeni bir askeri doktrinin kabul edilmesini gerektirmiştir. Bu doktrinde, şu başlıklar öne çıkmaktadır:

- a) BDT istikametinde "insani müdahale" kavramı çerçevesinde bölgesel ve uluslar arası güvenliğin sağlanması b) Kollektif Güvenlik Örgütü bağlamında Yakın Çevre'de ortak savunma politikasının güçlendirilmesi c) BM Güvenlik Konseyi'nin ve diğer uluslararası örgütlerin rolüne atfedilen önem d) Şanghay İşbirliği Örgütü kapsamında ortak tehditlere karşı mücadele çabalarının birleştirilmesi e) Belarus başta olmak üzere çevre ülkeleri ile askeri birlikteliğin sağlanması f) Uluslararası terörizmin Rusya'nın yaşamsal çıkarlarının bulunduğu bölgelerdeki varlığı ve bu süreç bağlamında uluslararası işbirliğinin sağlanması sorunsalı (Mammadov, 2014: 43).

Burada BDT, KGAÖ ve ŞİÖ'ye yer verilmesi Rusya'nın söz konusu örgütlere verdiği önemi göstermesi açısından kayda değerdir. 18 Mart 2014 tarihinde ise; Putin'in Kremlin'de gerçekleştirdiği konuşması esnasında dile getirdiği noktalar Putin'in yeni doktrini olarak değerlendirilmiş ve şu şekilde ifade edilmiştir:

- a) Rusya artık Batıyı güvenilir partner olarak görmekten vazgeçmiştir. 2007 tarihli Münih Konuşması² "görmezden gelinmiş" ve NATO Rusya sınırlarına doğru genişleme stratejisini devam ettirmiştir. b) Rusya kendini Avro-Atlantik dünyanın bir parçası olarak görmemektedir. c) Uluslararası hukuk artık bir kurallar bütünü ve uluslararası koordinasyonu sağlayan norm olmaktan çıkmıştır. d) Rusya kendi "Monroe Doktrinini" ilan ederek Yakın Çevresindeki etkinliğini eylemsel düzeye geçirmiştir. Etnik Rusların ve Rusça Konuşanların haklarını korumayı dış politikasının merkezine yerleştirmiştir. Post-Sovyet ülkelerin egemenliğini korumayı hedeflemektedir. Çok kutuplu uluslararası sistem kavramı çerçevesinde güçlü olmak artık "utanılacak bir durum" değildir. e) Westphalia'nın ana prensibi -devlet egemenliği ve toprak bütünlüğünün- dokunulmazlığı modifiye etmektedir. f) Uluslararası örgütlerin rolü keskin düşüşe geçmiştir. g) Yeni doktrinin temel dayanağı uluslararası ilişkilerde meydana çıkan yeni güçler dengesidir (Mammadov, 2014: 73).

Söz konusu doktrinde Rusya'nın kendisini Avro-Atlantik dünyanın içerisinde görmemesine yapılan vurgu önemlidir. Çünkü bu durum özellikle Rusya'nın SSCB sonrasında sıkça tartıştığı bir durumdur. Bunun dışında toprak bütünlüğü, devlet egemenliği ve "yeni güçler dengesi"ne yapılan atıf Rus dış politikasının gelişmeleri realist bir perspektiften değerlendirdiğine işaret etmektedir. Monroe Doktrini-Yakın çevre benzetmesi de başta ABD olmak üzere Batı'ya karşı verilen önemli bir mesajdır ve NATO'ya yönelik eleştiriler Rusya'nın bu konudaki hassasiyetini bir kez daha ortaya koymuştur.

Son dönemde Rusya'nın güvenliği açısından önemli bir gelişme de Suriye Krizi olmuştur. Çünkü Suriye meselesi Rusya'nın özellikle Batı ile girilen jeopolitik ve jeostratejik mücadelede son derece önem arz etmektedir. Eğer Rusya Suriye'de etkin bir rol oynayıp bu krizdeki oyun kurucu rolünü gösterememiş olsaydı, bu durum Rusya açısından hem büyük bir prestij kaybı anlamına gelecek hem de güvenlik zafiyetlerinin ortaya çıkmasına neden olabilecekti. Ancak Rusya Suriye'de gerçekleştirdiği başarılı operasyonlar ve politikalar ile hem prestijini artırmış hem de güvenlik alanındaki etkinliğini bir kez daha gösterme fırsatı elde etmiştir. Suriye İç Savaşı'nın Rusya açısından bir diğer önemi Çeçen meselesidir. Kuzey Kafkasya'dan özellikle Çeçen militanların IŞİD'e katılması

² Putin, söz konusu konuşmada, tek kutuplu dünya düzenini eleştirmiş ve asla kabul edilemez olduğunu söylemiştir. Ayrıca ABD'nin dayatmacı politikalarını açık bir dille eleştirmiştir. Güç kullanımının BM onayı dışında meşru olamayacağı görüşünü de ifade etmiştir. Konuşmanın tam metni için bkz: <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034>

ve IŞİD'e biat etmesi Rusya açısından kendi ülke sınırları içinde de Suriye'den kaynaklanan tehditlerin olabileceği endişesini gündeme getirmiştir. Zira eğer Suriye'de IŞİD ve diğer selefi-cihatçı unsurlar varlığını sürdürecektir olurlarsa, bu bölgede savaşılan Çeçenlerin Rusya'ya yönelik eylemlere girişmesi tehlikesi daha fazla olacaktır. Çünkü Çeçenler Suriye'de işbirliği içerisinde olduğu gruplardan yardım alarak daha etkin eylemler gerçekleştirebilirler.

Diğer taraftan Suriye'de bir tarafta "insan hakları"ni savunduğunu iddia eden ABD ve müttefikleri diğer tarafta ise ülkelerin "egemenlik haklarına saygı duyulması" gerektiğini savunan Rusya liderliğindeki diğer grup yer almaktadır. Kimileri bu gruplaşmayı demokratik Batı ile otokratik Doğu arasında bir mücadele olduğu şeklinde değerlendirmektedir. Ancak bu noktada Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin demokrasi cephesinde yer alması gibi bir durum söz konusu olacaktır. Aslında durum tarafların kendi politikalarını rasyonalize etme ve bu politikalara meşruiyet sağlama çabalarından kaynaklanmaktadır. Uluslararası politika açısından ise; Suriye krizi ABD ve Rusya için bir hâkimiyet mücadelesine sahne olmaktadır. Rusya, Orta Doğu'da varlık gösterebilmesi açısından ve Akdeniz'e açılan kapısı olması nedeniyle Suriye'ye özel bir önem atfetmektedir. Rusya, bu ülkenin ABD'nin etkisinde olacak bir yönetimin kontrolü altına girmesini istemediği için aktif politikalar izlemektedir. Buna karşın ABD ise; Rusya'nın Orta Doğu'daki varlığının güçlenmemesi ve var olan etki alanlarına yeni bir ülkeyi daha katmak amacıyla Suriye'de bir yönetim değişikliğini savunmaktadır.

Rusya'nın yakın zamanlarda güvenlik alanında savunma endüstrisinin konsolidasyonu, sadece klasik anlamda askerlerin ağırlıkta olduğu bir yapı yerine profesyonel çalışanların öne çıktığı bir askeri güç oluşturmak ve ayrıca silahlı kuvvetlerin halk içindeki prestijini artırmak ve ülkenin güvenlik kuvvetlerinin uluslararası alanda başlı başına bir prestij kaynağı olmasını sağlama amacıyla olduğu da görülmektedir (Oliker vd., 2009: 139). Kuşkusuz Rusya'nın güvenlik ve dış politika bağlamında askeri gücünü geliştirmesi elzemdir. Çünkü Rusya'nın hem yakın çevresindeki ülkelere "güvenlik sağlayıcı" olarak çekim merkezi olabilmesi hem de güvenlik alanında ve dış politikada etkili bir güç olabilmesi için savunma endüstrisinin geliştirilmesi, ordunun güçlendirilmesi ve uluslararası alanda Rus askeri gücünün prestijinin artması son derece önemlidir. Bu kapsamda Gürcistan, Kırım ve Suriye müdahaleleri hem Rus askeri gücünün hem de Rusya'nın prestiji açısından önemli kazanımların elde edilmesini sağladığını ifade etmek gerekir.

5. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU

SSCB'nin dağılma sürecine girmesi ve cumhuriyetlerin birer birer bağımsızlık ilan etmeye başlaması ile birlikte Rusya ve SSCB'den ayrılan pek çok cumhuriyet arasında bağımsızlık sonrası özellikle başta güvenlik, ekonomi ve pek çok ortak sorun alanında dayanışma ve işbirliğini sağlayabilmek için Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) kurulması kararlaştırılmıştır.

Hukuki açıdan BDT'nin durumu incelenecek olursak; örgütün hukuki belgeleri olan Kuruluş Antlaşması, Ek Protokol ve Alma-Ata Deklarasyonu'nda pek çok ortak hüküm olduğu göze çarpmaktadır. Söz konusu belgelerde kuruluş ilkeleri belirtilmiştir. Bu belgelerin üçü de bu açıdan "kuruluş belgeleri" şeklinde nitelendirilebilir. Bu nedenle BDT'nin kuruluş tarihleri 8 Aralık 1991 ve 21 Aralık 1991 şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca Alma-Ata toplantısının ardından BDT'nin kurucu üyelerinin sayısının da 11 olarak kabul edildiğini belirtmek gerekir (Hüseynov, 2003: 396). BDT'nin amaçları arasında ise, üyeler arasında güçlü dostlukların kurulabilmesi, iyi komşuluk ilişkilerinin oluşturulabilmesi, etnik gruplar arasında uyumun sağlanabilmesi ve karşılıklı ortak çıkarlardan faydalanılması gibi pek çok önemli faktör bulunmaktadır (Başlar, 2001: 96). Bu kapsamda örgütün amaçları dikkate alındığında; Avrupa Konseyi, NATO ve AGİT gibi örgütler ile

benzer faaliyetler yürüttüğü söylenebilir. Ama BDT'nin faaliyet alanı bahsi geçen örgütlerden daha kapsamlıdır. İnsan haklarını ve temel özgürlükleri, ulaşım ve iletişim alanındaki işbirliğini, sağlık ve çevre alanlarını, sosyal politikaları ve göç politikalarını içeren meseleleri, organize suçlarla mücadeleyi ve sınırların korunması gibi konuları faaliyet alanı içerisinde değerlendiren BDT'nin diğer örgütlerden farkı çok net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan BDT, konsensüs temelinde bir danışma forumu olarak nitelendirilebilir. Bu noktada BDT üyelerinin daima egemenliklerini ve bağımsızlıklarını korumaya oldukça büyük önem attıklarını ancak zaman zaman duruma ve/veya olaya göre bu tutumlarında görecekları faydaya göre değişiklikler olduğunu belirtmek gerekir (Başlar, 2001: 111).

BDT yapısı açısından incelendiğinde, örgütün federalist veya konfederalist bir yapı olarak değerlendirilemeyeceği aşikârdır. BDT için sui generis bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Çünkü var olan siyasi birliklerin oluşturduğu kalıplara uymamaktadır. BM açısından bölgesel örgütler farklı bir şekilde nitelendirilse de BDT coğrafi açıdan, AB, OECD veya NAFTA gibi bölgesel bir örgüt olarak değerlendirilebilir. BM ölçü alınacak olursa, BM Antlaşması'nın 7. Bölümündeki 52.-54. maddeler irdelendiğinde; söz konusu örgütlerin bölgesel anlaşmazlıkları barışçıl yollarla çözmeye çalışan örgütler olarak değerlendirildikleri görülmektedir (Başlar, 2001: 101, 103).

SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya'nın ana stratejik hedefi, eski SSCB cumhuriyetleri üzerinde güvenilir ve birleşik bir askeri kontrolü sağlayabilmek ve karşılıklı olarak tarafların fayda elde edeceği ekonomik işbirliğini mümkün kılmak olarak ifade edilebilir. Bu açıdan BDT'nin önemi oldukça önemlidir. Rusya'nın düşüncesine göre, BDT hem eski SSCB cumhuriyetleri içerisindeki çatışmaları önleme açısından hem BDT ülkelerinin sınırlarının korunması açısından faydalı olacak hem de bölge ülkeleri için bölgesel altyapı ve ekonomi alanlarındaki sorunları ele almak için bir forum işlevi görecekti (Willerton ve Cockerham, 2003: 188). Rusya BDT Ekonomik Birliği'nin gelişimini de sağlamak için girişimde bulunmuş aynı zamanda BDT Kolektif Güvenlik Antlaşması'yla askeri işbirliğini teşvik etmeye çalışmış ve 1994'te ilk defa BDT üyeleriyle işbirliğini sağlamak için bir bakanlık makamı oluşturmuştur. Fakat Rusya'nın kendisini merkeze alarak eski SSCB cumhuriyetleri ile ilişkileri sürdürülebilir ve tutarlı bir çerçeveye oturtabilmek için BDT'yi geliştirme çabalarının başarısız olduğu yorumu yapılabilir. Bunun nedenleri BDT'nin şu özellikleri göz önüne alındığında daha net anlaşılacaktır: BDT, üyelerinin bütünleşmesi konusunda birçok durum açısından engelleyici bir işleve sahiptir. Örneğin, her üyenin çeşitli anlaşmalar yapabildiği farklılaşmış üyelik yapısı; yaptırım mekanizmasının eksikliği ve üyelerin ulusal egemenlik konusundaki hassasiyetleri bu engelleyici işlevin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak bu yapı ikili ilişkileri öne çıkarmış ve Rusya'nın diğer üyeler ile çıkarları temelinde iki taraflı olarak politikalar izleyebilmesine imkân sağlamıştır (Jackson, 2003: 76-77).

Rusya'nın bağımsızlık sonrasında Yeltsin döneminde BDT içerisindeki ilişkilerde önemli bir ilerleme kaydedemediği görülmektedir. Ancak yine de Ortak Güvenlik Antlaşması ile BDT kapsamında Ermenistan'da ortak bir üs kurulmasının ve Kafkasya bölgesinde sınır güvenliğinin Rus askerleri tarafından korunmaya başlamasının önemli gelişmeler olduğu da aşikârdır (Tellal, 2010: 206). Diğer taraftan, 2000 yılında kabul edilen dış politika doktrininde BDT örgütüne de yer verilmesi örgüte atfedilen önem açısından kayda değer bir gelişme olmuştur. Bu açıdan BDT hakkında doktrinde bahsedilen bazı hususları belirtmekte fayda vardır. Söz konusu doktrinde, BDT ile ikili veya çok taraflı iyi ilişkilerin Rus dış politikası açısından son derece önemli olduğu vurgulanmış ve BDT'nin ulusal güvenliğin bir garantisi olduğuna değinilmiştir. Ayrıca yine bu doktrinde, BDT üyesi devletlerdeki mevcut anlaşmazlıkları çözmek açısından ve güvenlik konularında başta terörizm ve radikal

grupların faaliyetlerine karşı olan savaşta katkı sunacak ve güç katacak askeri ve siyasal ortaklıkların önemine de değinildiği görülmektedir (Cameron ve Domanski, 2005: 5). Rusya'nın teritoryal bütünlük, uluslararası hukuka dair verdiği önem, devlet egemenliği gibi dış politikasındaki ana ilkeleri BDT açısından da geçerlilik taşıyan unsurlardır. Bu açıdan NATO'nun "insani müdahale" gerekçelerine egemenlik ve toprak bütünlüğü konusundaki görüşler ile karşı çıkmaktadır (Oldberg, 2010: 11-12).

BDT bölgesi kapsamındaki güvenlik sorunları, Rusya açısından son derece önemlidir. Bu nedenle Rusya'nın bölge ülkeleriyle daima diyalog kurması gerekmektedir ve çoklu seviyede bir kriz olasılığından bahsetmek de mümkün değildir. Bu yüzden her ne kadar Türkmenistan ve Özbekistan gibi ülkelerin dış politikada bağımsız hareket etme düşünceleri olsa dahi siyasi alanda ve güvenlik alanında bu ülkelerin Rusya'ya ihtiyaç duydukları aşikârdır. Ayrıca önümüzdeki on yıl içerisinde, Afganistan sorunu ve uyuşturucu trafiği açısından Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Rusya ve Avrupa arasında askeri-güvenlik alanında bir işbirliği olasılığının daima mümkün olduğu iddia edilebilir. Bunun dışında bölgedeki olası Renkli Devrimler'in de bölgesel düzeyde ortak güvenlik tehditleri olarak algılandığını hatırlatmak gerekir. Söz konusu devrimler resmi Rus belgelerinde belirtildiği üzere, sadece bir ulusal güvenlik tehditi değil aynı zamanda Orta Asya'da istikrarsızlık meydana getirecek bir etkiye bulunabilirler (Sucu, 2017: 134). Bu nedenle BDT'nin Rus dış politikası ve güvenliği açısından vazgeçilmez bir unsur olduğu söylenebilir.

6. KOLEKTİF GÜVENLİK ANTLAŞMASI ÖRGÜTÜ

Çatışmaların yönetimi ve krizlere karşı verilecek tepkiler bölgesel güvenlik örgütlerinin ana işlevleri olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda 1992 yılında imzalandığı zaman Kolektif Güvenlik Antlaşması da karşılıklı yardımlaşma temelinde ve üyeler arasındaki anlaşmazlıkları çözme konusunda yasal zorunlulukları barındırmayan klasik bir askeri ittifak olarak tasarlanmıştır (Nikitina, 2012: 43). Mayıs 2002'de Kolektif Güvenlik Konseyi Toplantısı'nda ise, Kolektif Güvenlik Antlaşması'nın Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır. Ardından resmi olarak 7 Ekim 2002 tarihinde BDT üyelerinden Rusya, Kazakistan, Ermenistan, Kırgızistan, Tacikistan, Beyaz Rusya tarafından KGAÖ örgütünün kurulduğu beyan edilmiştir. Özbekistan, Azerbaycan ve Gürcistan, Kolektif Güvenlik Antlaşması'nı imzalayan devletler arasında olsalar da KGAÖ'ye üye olmamışlardır. Söz konusu antlaşma, 5 yıllık bir dönem için geçerlilik taşımaktaydı ve Özbekistan, Azerbaycan ve Gürcistan antlaşmayı yenilemeyerek KGAÖ'nün tamamen dışında kalmış ancak daha sonra Özbekistan, 2006'da, KGAÖ'ye katılma kararı almıştır. Fakat Haziran 2012'de ise Özbekistan üyeliğini askıya almıştır (Yesevi, 2013: 2).

Rusya'nın BDT ile SSCB coğrafyasındaki etkinliğini koruma arayışı artık daha sınırlı bütünleşme çabaları eksenine kaymıştır. KGAÖ bu açıdan önemlidir. Örgütün asıl faaliyet bölgesi, Orta Asya coğrafyasıdır. Türkmenistan hariç bütün Orta Asya devletlerinin KGAÖ içerisinde yer alması Rusya'nın "güvenlik sağlayıcı" rolünün SSCB coğrafyasında geçerliliğinin sürdüğünü göstermektedir. Özellikle Afganistan'ın durumu bölge devletlerinin Rusya'ya yönelmesindeki ana etkidir. Ancak Rusya'nın Kolektif Güvenlik Antlaşması'nı kendi etki alanını genişletme konusunda bir araç olarak değerlendirmesi, 1999'da Azerbaycan, Gürcistan ve bir süre sonra da Özbekistan'ın söz konusu anlaşmadan çekilmelerine neden olmuştur. 1990'lı yılların sonu itibarıyla Rusya'nın "güvenlik sağlayıcı" rolünün yeterli düzeyde olmadığı ortaya çıkmış ve bölgedeki tehditlere karşı mücadele bağlamında Rusya sorgulanmıştır (Somuncuoğlu, 2011: 29-30).

1990'lı yıllarda genelde Kolektif Güvenlik Antlaşması zayıf ve uygulanamaz bir konumda olmuştur. Ayrıca pek de başarılı olduğu söylenemeyecek bu antlaşmanın 1999'da antlaşmadan çekilen devletlerin durumu

da göz önüne alındığında ciddi bir etki bırakmadığı sonucuna varılabilir. Ancak bu antlaşmanın kurumsal bir yapıya dönüşmesi ve terörizm konusundaki küresel endişelerin ortaya çıkmasıyla birlikte Rus şemsiyesi altında bir “kolektif güvenlik” fikri yeniden gündeme gelmiştir. Ayrıca ilginç bir şekilde 2000’li yıllardaki ABD’nin diplomatik ve askeri operasyonları KGAÖ’yü güçlendirecek bir etki yapmış ve örgütün ilgi alanının askeri işbirliğinin ötesinde bir alana genişlemesine neden olmuştur. Yani Rusya’nın bölgesel hegemonyaya ilgisinin tekrar arttığı bir dönemde, ABD’nin Irak’taki ve Afganistan’daki politikaları eski SSCB cumhuriyetlerini güvenlik alanında Rusya ile işbirliğine itmiştir. KGAÖ’nün evrimine bakıldığı zaman, mevcut durumun süreceğini göstermekte ve bu örgütün tam teşekküllü bir askeri ittifaka dönüşebileceği gözlemlenmektedir. Bu açıdan örgüt için, Rusya’nın SSCB coğrafyasında çıkarlarını gerçekleştirebilmesine yardımcı olacak ve liderlik yapabileceği bir post-modern Varşova Paktı nitelendirmesi yapılabilir (Weinstein, 2007: 167-168).

KGAÖ’nün işlevlerini ise üç ana grupta toplamak mümkündür. Kolektif meşru müdafaa ve dışarıdan gelecek saldırgan bir harekete karşılık verme amaçlarına yönelik olarak oluşturulan bölgesel kuvvetleri birinci grup olarak ifade edilebilir. İkinci grupta yer alan kolektif kuvvetlerin işlevi, barış koruma misyonunu sağlamaktır. 2001 yılında terörizm ve radikal grupların faaliyetleriyle mücadele amacıyla yönelik olarak oluşturulan Orta Asya Kolektif İntikal Kuvvetleri de üçüncü grubu oluşturmaktadır (Nikitina, 2012: 43). Genel anlamda KGAÖ’nün, üyeleri arasında barış, uluslararası güvenlik ve istikrarın sağlanmasını ve üyelerinin bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini kolektif bir çerçevede korunmasını hedeflediği söylenebilir. Ayrıca KGAÖ açısından uluslararası sorunların barışçıl yollar ile çözülmesi son derece önem arz etmektedir. Örgüt kapsamındaki kolektif güvenlik sistemi üyelerin ekonomik, siyasal, etnik, kültürel, sosyal ve çevresel durumları dikkate alınarak oluşturulmaktadır. KGAÖ’nün savunma kapasitesi açısından üye devletlerin silahlı kuvvetleri, bölgesel ve askeri koalisyon güçleri başat önemdedir. Bu askeri güçlerin hedefini ise bölgesel açıdan Doğu Avrupa, Kafkasya ve Merkezi Asya’da güvenliği sağlamak olarak ifade edilebilir (Semerikov, 2013). Burada örgütün odak noktası olan Orta Asya’ya dair birtakım açıklamalar yapmak gerekmektedir.

Orta Asya devletlerinin bağımsızlık ilanlarından itibaren Rusya için bölgeye atfedilen önemde ilk sırada güvenlik konusu gelmektedir. Rusya açısından Orta Asya güvenliği kendi güvenliğinin dahi doğrudan bir parçası olarak algılanmakta ve bu yüzden bölgenin güvenliği büyük önem arz etmektedir. Zaten Rusya’nın güvenlik politikası daima kendi sınırları dışını da içermektedir. Örneğin SSCB döneminde Doğu Avrupa’nın, Suriye başta olmak üzere Orta Doğu’nun, Küba’nın ve Vietnam’ın dahi güvenlik politikalarındaki rolü bu tespiti doğrulamaktadır. Günümüzde ise Rusya açısından genel olarak güvenlik kuşağı, SSCB coğrafyası olarak tespit edilmektedir (Somuncuoğlu, 2011: 29). SSCB sonrasında eski SSCB cumhuriyetlerinin durumunda önemli bir değişim yaşanmıştır. Sözü edilen bu cumhuriyetlerin artık istikrar ve egemenlik bakımından belirli bir olgunluğa eriştikleri söylenebilir. Bu yeni devletler askeri bağlarını yeniden gözden geçirmişlerdir. Böylece Rusya ve eski cumhuriyetler arasındaki güvenlik ilişkisinin yeni formasyonu KGAÖ ile farklı bir çerçeveye oturmuştur (Weinstein, 2007: 167). Yani SSCB döneminde tek taraflı bir bağımlılık ilişkisi söz konusuysen; bu ilişkide artık yeni devletler nispeten daha bağımsız bir hareket kabiliyetine kavuşmuştur. Sözü edilen devletlerde, rejimin korunması ve sürdürülmesi meselesi siyasal kurumlar üzerindeki baskının artmasına ve iç işlerine müdahale konusunda hassas olmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle egemenlik ilkesi çok taraflı ve uluslar üstü organizasyonlar ile yapılan işbirliklerinde bu devletlerin en temel önceliği olmaktadır. Bu açıdan Kırgızistan’daki 2005 ve 2010 yılındaki krizler ve Dağlık Karabağ sorunu karşısında KGAÖ’nün tutumunun egemenlik meselesi ile ilgili olduğu yorumu yapılabilir (Nikitina, 2012: 49).

Ancak Kırgızistan'da meydana gelen olaylara KGAÖ tarafından müdahale edilmemesi örgütün varlık nedeninin sorgulanmasına yol açmıştır. Ayrıca belirtmek gerekir ki; KGAÖ'nün henüz sahada aktif hale geldiği bir operasyon olmamıştır. Fakat örgütün Rusya açısından önemi daha ziyade bölge ülkeleriyle ilişkilerin güçlendirilmesi ve bölgedeki Rus askeri gücünün korunması veya takviye edilmesi açısından ele alınmaktadır. Diğer taraftan, Orta Asya'daki yönetimlerin "renkli devrimler"e ve bu devrimlere destek veren devletlere yönelik olumsuz tutumları Rusya açısından bir avantaj teşkil etmektedir. Bunun dışında Rusya açısından bir başka önemli nokta ise; Çin'in bu örgütte yer almamasıdır (Kamalov, 2011: 42). Çünkü Çin hem uluslararası alanda hem de bölgede Rusya'nın önemli rakiplerinden birisidir. Her ne kadar ŞİÖ, BM Güvenlik Konseyi ve pek çok ortak çıkar alanında Rus-Çin işbirliği söz konusu olsa da iki devlet arasındaki rekabet göz ardı edilemez. Rusya KGAÖ'yü de diğer bölgesel işbirliği örgütleri gibi Çin'i sınırlandırmak açısından bir araç olarak görmektedir.

Öte yandan, kurumsal açıdan KGAÖ'nün NATO ile benzerlikleri olduğu söylenebilir; ancak örgütün kolektif bir kimliğe sahip olmadığını belirtmek gerekir. Örneğin, NATO ve AB ortak kimlikleri olarak liberal ideolojiyi yansıtmaktadır. Yani bu iki örgüt sadece güvenlik açısından meselelere yaklaşmamakta aynı zamanda liberal değerler, insan hakları ve demokrasi bağlamında da durum değerlendirmesi yapmaktadır. Eğer bir örgütte bu tip bir ortak kimlik ya da değerler ekseninde bir dayanışma yoksa örgüt üyeleri açısından birbirlerine karşı sıfır toplamlı bir yaklaşımın benimsenmesine neden olacaktır. KGAÖ krizlere karşı verilecek tepkiler ve barış koruma güçleri açısından etkili ve gelişmiş bir yapıya sahip olsa dahi eğer üyeler ideolojik bir temelden yoksun iseler örgüt faaliyetlerine katılımda sorunlarla karşılaşılabilir. Bu noktada ifade etmek gerekir ki; KGAÖ kolektif güvenlik konusunda coğrafi olarak üç ayrı bölüme ayrılmıştır ve bu bölgelerde farklı çıkarlar söz konusudur. Bu bağlamda örneğin, Özbekistan'ın örgüt içerisindeki muhalefeti bilinmektedir. Diğer taraftan Ermenistan'ın Dağlık Karabağ konusunda destek beklentisi bulunmaktadır; ancak bunun karşılık bulma ihtimali yoktur. Kırgızistan'ın da yaşadığı krizlerde destek alamadığı hatırlanacaktır. Ayrıca Belarus'un KGAÖ'nün Orta Asya'daki faaliyetlerinden herhangi bir çıkarının olması beklenemez. Son olarak, Orta Asya ülkelerinin aralarında pek çok bölgesel anlaşmazlığın olduğu bilinmektedir (Nikitina, 2012: 50-51).

Orta Asya ülkelerinde etnik, dini ve ekonomik açıdan iç savaşların ortaya çıkma olasılığının olduğunu da hatırlatmakta fayda vardır. Zaten bu durum somut olarak 2010'da Kırgızistan'da yaşanan çatışmalarda görülmüştür ancak KGAÖ bu çatışmalara müdahale etmemiştir. Fakat daha sonra örgütün müdahale etmeme tutumunu değiştirdiğini söylemek mümkündür. Bu noktada, KGAÖ'nün bölgedeki otoriter yönetimlerin iktidarlarını sürdürürebilmeleri ve söz konusu ülkelerdeki muhalefetin bastırılması açısından bir araç olarak kullanabileceğini not düşmek gerekir. Diğer taraftan KGAÖ bölgedeki yönetimleri de baskı altına alabilir. NATO'ya karşıt bir pozisyonu benimseyen ve/veya onun bir alternatifi olduğu iddiasındaki örgütün askeri açıdan güçlendiği göz önüne alınırsa; hem bölgesel hem de küresel düzeyde silahlanmanın artmasına neden olacağı tespiti mantıklı bir çıkarım olacaktır. Ancak örgüt için NATO'nun (ABD'nin NATO'daki ağırlığına atfen) bir Rus versiyonu olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Çünkü üyeler arasındaki uyum istenilen düzeyde değildir. Karar alma sürecinin de bu bakımdan yavaş olacağı öngörüsü vardır. Bu nedenle ortak savunma alanında ciddi bir ilerlemenin sağlanması elzemdir. Ayrıca KGAÖ'nün bütçesi yeterli düzeyde değildir (Yesevi, 2013: 10).

Nikitina ise; KGAÖ'nün Batı karşıtı olduğu ve Avrasya'da bölge dışı aktörlere karşı sıfır toplamlı bir yaklaşımı benimsediği yönündeki değerlendirmeye katılmamaktadır. Çünkü ulusal sınırları aşan tehditlerin olduğu bir dönemde etkili bir bölgesel örgütün sözü edilen özellikleri benimsemesi mümkün değildir. Yani bu kapsamda KGAÖ, Batı ile işbirliği yapmak zorundadır. Ayrıca uluslararası tanınma ve meşruiyet açısından da bölgesel

örgütlerin işbirliği içerisinde bulunması son derece önemlidir (Nikitina, 2012: 44). ABD'ye/NATO'ya karşı düşmanlık algısının artmasında özellikle insan hakları, demokrasi ya da silahların yayılması gibi konuların önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Doğal olarak, bu durum Orta Asya'nın ve Avrasya'nın Rusya'ya yakınlaşmasında etkili olmaktadır. ABD açısından ikilem noktası, güçlü bir dış politikayı devam ettirmeye çalışırken; silahların kontrolü meselesi KGAÖ'yü canlandırabilecek bir etki doğurabilir. Ancak bu durumda geri çekilme de aynı sonucu doğurabilir. Yani bölgede güçlü bir alternatifin olmaması Rusya'nın doğal bir söz sahibi ve savunma unsuru rolü olduğu konusundaki kanaati güçlendirebilir (Weinstein, 2007: 178).

7. ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ

Soğuk Savaşın sona ermesi ve SSCB'nin dağılmasından sonra SSCB coğrafyası ve yakın çevresinde bir güvenlik boşluğu ortaya çıkmıştır. Rusya öncülüğünde kurulan BDT ile bu sorun aşılmaya çalışılmış ancak istenilen sonuç elde edilememiştir (Yardımcıoğlu ve Koçarlan, 2012: 172). Daha sonra Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan arasında Şanghay Beşlisi'nin oluşturulması kararlaştırılmıştır (The Shanghai Cooperation Organisation, 2017). Yani sınır sorunları ve bölgede güvenliği sağlayabilmek hedefi doğrultusunda söz konusu güvenlik boşluğu 1996'da kurulan Şanghay Beşlisi ile giderilmek istenmiştir. Şangay Beşlisi Rusya ve Çin'in liderliğinde ortaya çıkmıştır. 1998 yılında ise Kazakistan'daki zirvede ekonomi alanında işbirliği yapılması üzerinde durulması örgüt açısından önemli bir gelişme olmuştur. Özbekistan'ın da Şanghay Beşlisi'ne katılmasından sonra 15 Temmuz 2001 tarihi itibarıyla örgüt artık, Şanghay İşbirliği Örgütü veya ŞİÖ adıyla anılmaya başlanmıştır. ŞİÖ'nün birisi Pekin'deki Sekreterlik ve diğeri Taşkent'teki Terörizme Karşı Bölgesel Yapı olmak üzere iki daimi organı vardır (Yardımcıoğlu ve Koçarlan, 2012: 165-166).

Başlangıçta örgüt üyelerinin ortaklaşa çabaları ile birlikte önemli kazanımlar edinilmiştir. Örneğin; Çin'in dört komşu ülkesi ile arasındaki sınır sorunlarının çözülmesi için yürütülen süreç bu açıdan dikkate değerdir. Ayrıca örgüt terörizm, ayrılıkçı ve radikal grupların faaliyetleriyle mücadele, bölgenin güvenlik ve istikrarının korunması, üyeler arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve genel olarak dünya çapında kalkınma ve barışın sürdürülmesine katkı sunmak gibi pek çok önemli alanda ciddi bir organizasyon olmuştur. ŞİÖ, öncelikle sınır güvenliği konusunda yaşanan sorunları aşmak amacı ile faaliyet göstermeye başlamış ancak daha sonra süreç içerisinde ekonomi, diplomasi ve kültürel alan gibi pek çok alandaki işbirlikleri ile faaliyet alanını genişletmiştir (Altundağ, 2016: 106). ŞİÖ'nün beş ana organı bulunmaktadır. Bunlar: Devlet Başkanları Konseyi, Hükümet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Bakanlar Konferansı, Ulusal Koordinatörler Konseyi ile Sekreterya ve Bölgesel Anti-Terörizm Merkezi şeklinde sıralanabilir (Altundağ, 2016: 110). Diğer taraftan, ŞİÖ'nün üye sayısı ise; 2017 yılında Hindistan ve Pakistan'ın katılımıyla 8'e çıkmıştır. Örgütün gözlemci üyeleri; Afganistan, Belarus, İran ve Moğolistan'dır. Diyalog ortakları da Azerbaycan, Ermenistan, Kamboçya, Nepal, Türkiye ve Sri Lanka'dır (The Shanghai Cooperation Organisation, 2017). Şangay İşbirliği Örgütü Liderler Zirveleri'nin sonunda imzalanan anlaşma metinlerinde üzerinde durulan ve üyelerin mücadele açısından dayanışması gerektiği dile getirilen sorunlar ise; terörizm, radikal ve ayrılıkçı grupların faaliyetleri olarak ifade edilmiştir. Burada dile getirilen sorunların sahadaki karşılıkları Orta Asya'daki İslami akımlar ile Doğu Türkistan ve Çeçenistan meselesidir (Altundağ, 2016: 108-109).

2004 Ocak ayı itibarıyla terörizm, ayrılıkçı hareketler ile radikal gruplarla mücadele etmek ve bu doğrultuda üyeler arasında koordinasyonu sağlamak hedefi doğrultusunda kurulan Bölgesel Anti-Terörizm Merkezi de faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu birimden elde edilecek katkı ile birlikte "terörle mücadele" konusunda bölgeye müdahalede bulunmak isteyen ABD gibi bölge dışı güçlerin etkinlik kurmasına engel olmak

istenmektedir. Diğer taraftan Rusya'nın Orta Asya bölgesine dair amaç ve beklentileri ise şu şekildedir: Enerji konusunda ve bölge pazarı açısından bölgenin kontrolünü sağlayabilmek, bölgede yaşayan Rus azınlığın çıkarlarının korunması, uyuşturucu ticareti ve silah kaçakçılığı gibi istikrar bozucu etkileri olan faaliyetlerin engellenmeye çalışılması amaçlanmaktadır (Altundağ, 2016: 112-113). Bu faaliyetlerin dışında ŞİÖ, Rusya ve Çin açısından çok kutuplu dünya hedefi bağlamında da önemli bir araçtır. Çünkü siyasi ve askeri açıdan önemli bir güç olsa da ekonomik açıdan henüz SSCB düzeyinde bir etkinliği olmayan Rusya ve ekonomik açıdan dünyada önemli güçlerden birisi olarak kabul edilen Çin'in ŞİÖ çatısı altındaki ortaklıkları iki ülkenin çok kutuplu dünya vizyonuna ulaşma imkânlarını artırmaktadır (Altundağ, 2016: 115).

Rusya, ŞİÖ'yü güvenlik politikası açısından önemli bir unsur olarak değerlendirmektedir. Çünkü Rusya, terörizmin yayılması, aşırılıkçı hareketler, organize suçlar ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi sorunların Orta Asya'dan Rusya'ya doğrudan etki edebilecek kapasiteye sahip olduklarını düşünmektedir. Bu da bölgedeki varlığı açısından ŞİÖ'yü gündeme getirmektedir. Diğer taraftan bir başka mesele de Rusya'nın Orta Asya'daki mevcut rejimlerin kendi çıkarları açısından desteklediği bilinmektedir. Bu noktada ŞİÖ'nün bölge güvenliği ile ilgili olarak askeri olmayan çözüm yöntemlerine de odaklandığını belirtmek gerekir. Ayrıca terörizm, aşırılıkçı hareketler ve ayrılıkçı hareketler ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi meselelerde ŞİÖ'nün bölge güvenliği açısından önemi yadsınamaz. Buna karşın Rusya'nın yine de örgüt için ekonomik hedefleri de bulunmaktadır. Örneğin; Putin'in 2006'daki zirvede bir enerji kurumu önerisi bu kapsamda ifade edilebilir. Ancak Rusya'nın ekonomik işbirliği konusunda örgüt içerisinde sınırlı alanlarla ilgilendiği söylenebilir. Çoğunlukla altyapı projelerine odaklanılmaktadır ve gümrük konusunda işbirliği çabalarına da engel olunmak istenmektedir. Rusya, ekonomi alanında ŞİÖ yerine Çin'in yer almadığı Avrasya Ekonomi Birliği'ne odaklanmaktadır. Bunun nedeni ise Rusya'nın Çin'in üstün ekonomik kapasitesinin gölgesinde kalmama endişesinden kaynaklanmaktadır. Rusya açısından ŞİÖ ayrıca devletlerin egemenliklerine müdahale edilmemesi, çok kutupluluk, Çin ile diplomatik bağların güçlendirilmesi gibi konular açısından da önem taşımaktadır. Bu noktada ŞİÖ'nün BRIC(S) grubunun oluşmasına ortam hazırlaması ve alternatif bir uluslararası ilişkiler vizyonunu göstermesi bağlamında da bir fark yarattığını belirtmek gerekir (Aris, 2010: 4).

Rusya için ŞİÖ'nün bir başka önemli özelliği, uluslararası alandaki konumunu güçlendirmesi bakımından örgütün önemli bir araç işlevi görme potansiyelidir. Bölgesel düzeyde bakılacak olursa, örgüt, Rusya'nın Batı'ya karşı alternatif bir güç olmasına katkı sunacaktır/sunmaktadır. Bu noktada belirtmek gerekir ki; hem Rus hem de Batılı uzmanlarca dile getirilen görüşe göre; ŞİÖ, NATO'nun bir alternatifi olabilir. Ayrıca Batı ile sorunları bulunan İran'ın ŞİÖ'deki gözlemci üye konumu, yine Batı ile ilişkileri son derece sorunlu olan Belarus'un ŞİÖ'de diyalog ortağı olması gibi durumlar Batı tarafından endişe kaynağı olarak algılanmaktadır (Kamalov, 2011: 40). Bunun dışında, ŞİÖ üyelerinin liderleri, ABD ve AB'nin demokrasi teşviki kapsamındaki hamlelerine karşı direnç göstermektedirler. Rusya özelindeki durumu ifade edecek olursak; Rusya, demokratikleşme fikrine karşı değildir ancak onların önerisi "egemen/bağımsız demokrasi"dir (sovereign democracy). Ayrıca Rusya bazen Amerikan ya da Batı Avrupa gelenekleriyle uyuşmayan ulusal geleneklerinin korunması konusunda ısrarcı bir tutum içerisinde. Rusya, Avrasya'daki ülkelerde demokratik kurumların aşamalı olarak gelişmesi gerektiği düşüncesindedir. Aslında ABD ve AB'nin "demokrasi teşviki" konusundaki baskıları kendileri için bir tehlike arz etmektedir. Bu politikaya maruz kalan ülkeler yeni ittifaklara yönelmektedir. Bu durumda aşamalı olarak demokrasiye geçiş fikri ve Rusya söz konusu ülkelere daha cazip gelecektir. Bu açıdan Batılı siyaset bilimciler, ŞİÖ'yü bir NATO karşıtı örgüt olarak nitelendirmektedirler (Zakurtseva, 2013: 99).

Ayrıca ŞİÖ'nün, Afganistan, Keşmir ve Kore gibi kriz bölgelerinin çevresinde; Fergana Vadisi ve Doğu Türkistan gibi iç sorunların yaşandığı bölgelerin ise örgüt üyelerinin sınırları içerisinde olması ve İran'ın uluslararası alandaki durumu ile Pakistan ve Hindistan arasındaki sorunlar da göz önüne alındığında oldukça zor bir coğrafyada faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır (Altundağ, 2016: 120). Ancak, ŞİÖ'nün yeterince etkin olamadığı konusunda görüşler de dile getirilmektedir. Üyelerin bölgeye dair amaçları ve örgüt hakkındaki fikirleri açısından farklılıkları bulunması ŞİÖ'nün söz konusu etkinlik sorununun başlıca sebebidir. Özellikle Rusya'nın ve Çin'in bölgede ABD'nin etkinliğini engellemek dışında örgüte dair bakış açılarındaki farklılık göz önüne alındığında ŞİÖ'nün sınırlılıkları ortaya çıkmaktadır. Çin, örgütü önemli bir pazar olarak nitelendirmekte ve askeri alan yerine ekonomi alanına odaklanmaktadır. Bu doğrultuda Çin, örgüt aracılığıyla Orta Asya devletleriyle ekonomik açıdan ilişkilerini geliştirmeyi istemektedir. Buna karşın Rusya ise, ekonomi alanında bölgedeki bütünleşme ve işbirliği hedeflerini Çin'i dışarıda bırakan Avrasya Ekonomik Birliği ile gerçekleştirme çabasıdadır. Bu nedenle Rusya'nın örgüte bakış açısı daha çok askeri konulara odaklanmaktadır (Kamalov, 2011: 40).

8. SONUÇ

Rusya, SSCB sonrasında bir yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Bu yüzden “siyasal ve ekonomik reformlar” yapılmış ve uluslararası sisteme hem iç yapısı itibarıyla hem de dış politika vizyonu itibarıyla adapte olmaya çalışılmıştır. Yeltsin döneminde iç ve dış politika Batıcılık ekseninde yürütülmüştür. Putin döneminde ise genel olarak Avrasyacı bir çizgi takip edilmiştir. Dış politika özelinde durum ele alınacak olursa; Yeltsin döneminde Rusya prestijini yitirmiş, hem iç politika hem de dış politika açısından zayıf bir devlet görüntüsü çizmiştir. Bu dönem genel anlamda geçiş süreci olarak nitelendirilmektedir. Putin döneminde ise, devletin inşa süreci tamamlanmış ve dış politikada çok daha etkili olan, ekonomik açıdan güçlenmiş bir Rusya ortaya çıkmıştır.

Yeltsin döneminde Rusya'nın özellikle iç politikada yaşadığı sorunlar, toplumsal sorunlar ve devletin yeni sisteme adapte edilmesi nedeniyle dış politikada pasif bir görünüme sahip olduğu görülmektedir. Ancak bu dönemde BDT ve Şangay Beşlisi aracılığıyla en azından bölgesel düzeyde güvenlik sorunlarının çözümüne yönelik önemli bir hamle yapılmış; ayrıca Rusya yakın çevresi ile ekonomik ve siyasal ilişkilerini tekrar dengeye oturtmaya çalışmıştır. Öte yandan Putin'in iktidara gelmesinin ardından 2000 yılından günümüze dek Rusya askeri ve ekonomik açıdan güçlenmiş, prestijini artırmış ve hem bölgesel düzeyde hem de küresel düzeyde etkili bir aktör olmuştur. Putin Rusya'sı Yeltsin'den miras alınan BDT ve Şangay Beşlisi/ŞİÖ'ye AEİÖ ve KGAÖ'yü de ekleyerek bölgesel işbirliği örgütleri aracılığıyla bölgede ve uluslararası politikada etkili olmaya çalışmaktadır. Ayrıca BMGK'daki veto yetkisi de Yeltsin dönemine göre çok daha işlevsel olarak kullanılmaktadır. BM ve sözü edilen bölgesel işbirliği örgütleri Rusya'nın yürüttüğü politikalarda meşruiyet sorunsalını aşabilmesi açısından da önem arz etmektedir.

Bu noktada, Rus dış politikasının üç ana amacı olduğu söylenebilir. Birincisi askeri ve ekonomik gücünü artırmak, ikincisi bölgesel düzeyde etkili bir güç olabilmek, üçüncüsü küresel düzeyde etkili olarak tekrar süper güç statüsüne kavuşabilmektir. Fakat bu amaçların gerçekleştirilebilmesi için Rusya'nın yakın çevresindeki eski SSCB cumhuriyetleri üzerinde nüfuz sahibi olabilmesi, Çin'in bölgedeki ve uluslararası alandaki etkisini sınırlayabilmesi ve/veya dengeleyebilmesi, ABD ile Batı Avrupa ülkelerinin Yakın Çevre'deki etki alanlarını sınırlayabilmesi ve bu bölgede hegemonyanın kurulması gerekmektedir. Bu yüzden BDT, ŞİÖ ve KGAÖ gerek güvenlik bağlamında gerekse dış politika bağlamında önemli araçlar olabilir. Ekonomi alanında ise enerji sektöründeki baskın rolün sürdürülmesi ve AEİÖ aracılığıyla Avrasya'da etkin bir ekonomik birliğin oluşturulması

önem arz etmektedir. Rusya'nın yeniden yapılanma sürecini tamamladığı ve ekonomik anlamda belirli bir olgunluğa/yeterliliğe ulaştığı söylenebilir. Ayrıca hem askeri-güvenlik alanında hem de dış politika alanında 2008 Gürcistan, 2014 Kırım ve 2015 Suriye müdahaleleri ile önemli kazanımların elde edildiği görülmüştür. Ancak özellikle Kırım meselesinden kaynaklanan yaptırımlar bağlamında ve önceki dönemlere göre petrol fiyatlarında yaşanan düşüş bağlamında Rus ekonomisinin olumsuz etkilendiği ve bunun da Rusya'nın genel anlamda gücüne etkisi olduğunu belirtmek gerekir. Fakat Rusya-AB arasındaki karşılıklı bağımlılık, Brexit ve Atlantik'in iki yakası arasında yaşanan sorunlar göz önüne alındığında, Rusya'nın bölgesel düzeyde ve uluslararası alanda etkin aktör rolünü sürdüreceği tespitini yapmak mümkündür.

KAYNAKÇA

- Altundağ, Z. (2016). Geçmişten Günümüze Şanghay İşbirliği Örgütü. *Avrasya Etüdlere*, 49(1), 99-124.
- Aris, S. (2010). Russia's Approach to Multilateral Cooperation in the Post-Soviet Space: CSTO, EurAsEC and SCO, Russia and Regional Organizations, *Russian Analytical Digest*, No: 76, 2-5. Erişim 25.08.2018
<https://www.research-collection.ethz.ch/bitstream/handle/20.500.11850/23237/eth-1620-01.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Başlar, K. (2001). The Commonwealth of Independent States: Decayed Within a Decade, *The Turkish Yearbook of International Relations*, 32, 91-125.
- Baylis, J. (2008). Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı, *Uluslararası İlişkiler*, 5(18), 69-85.
- Bilgin, P. (2010). Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları, *Stratejik Araştırmalar*, 8(14), 30-52.
- Birdişi F. (2014). Eleştirel Güvenlik Çalışmaları Kapsamında Frankfurt Okulu ve Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Sorunlarına Eleştirel Bir Yaklaşım: Galler Ekolü, *Güvenlik Stratejileri*, 10(20), 229-256.
- Booth, K. (2012). *Dünya Güvenliği Kuramı*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Bullmore, A., Griffin, A., Hewitt, S., Ogier, T-P., Mendoza, W. S., Stryder, T., Townson, J. ve Buzan, B. (2008). Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi, *Uluslararası İlişkiler*, 5(18), 107-123.
- Cameron, F. ve Domanski, J. M. (2005). Russian Foreign Policy With Special Reference to Its Western Neighbours, *European Policy Center (EPC)*, (7), 1-22.
- Derman, G. S. (2016). Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Dönemi Rus Dış Politikası Paradigmaları, *Gazi Akademik Bakış*, 10(19), 283-295.
- Erol, S. ve Amirbek A., (2014). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya'nın Dış Politikasında Yakın Çevre ve Orta Asya, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 14(1), 155-178.
- Frost, A. (2009). The Collective Security Treaty Organization, the Shanghai Cooperation Organization, and Russia's Strategic Goals in Central Asia, *The China and Euroasia Forum Quarterly*, 7(3), 83-102.
- Gramsci, A. (1986). *Hapishane Defterleri Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler*, (Çev. K. Somer), 1. Baskı, İstanbul: Onur Yayınları.
- Haas, M. (2005). Putin's External and Internal Security Policy, *Conflict Studies Research Center*, 5(5), 1-14.

- Hüseynov, F. (2003). Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Oluşumunun Hukuki Boyutları, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(4), 387-401.
- Jackson, N. J. (2003). *Russian Foreign Policy and the CIS Theories Debates and Actions*, London, New York: Routledge.
- Kamalov, İ. (2011). Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Rusya'nın Orta Asya Politikaları-Rapor, *Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi*, (2), 1-71. Erişim 15.06.2018, http://www.ayu.edu.tr/static/kitaplar/rusya_ortaasya_raporu.pdf
- Keskin, M. (2015). Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Rus Dış Politikası: Ukrayna Müdahalesi, *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 3(2), 45-62.
- Kofman, M., Migacheva, K., Nichiporuk, B., Radin, A., Tkacheva, O. ve Oberholtzer, J., (2017). *Lessons From Russia's Operations in Crimea and Eastern Ukraine*. California: RAND.
- Kuchins, A. C. ve Zevelev, I. A., (2012). Russian Foreign Policy: Continuity in Change, *The Washington Quarterly*, 35(1), 147-161.
- Mammadov, H. (2014). Rus Dış Politikasında Stratejik-Zihinsel Süreklilik ve Putin'in Dış Politika Doktrini-Rapor, *Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi*, C/S. (16), 1-90. Erişim 21.06.2018, http://www.ayu.edu.tr/yayinlar/rus_dis_politika_rapor.pdf
- Mansurov, T. Z. (2016). Russia's Policy in Syria: Characteristics, Conflicts and Mechanisms of Conflict Resolution, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication-TOJDAC*, (Special Edition), 2245-2250.
- Menon, R. ve Rumer, E., (2015). *Conflict in Ukraine The Unwinding of the Post-Cold War Order*, Massachusetts: MIT Press.
- Nikitina, Y. (2012). The Collective Security Treaty Organization Through the Looking Glass, *Problems of Post-Communism*, 59(3), 41-52.
- Oğuz, C. (2001). Büyük Satranç Tahtası ve Rusya'da Silahlı Kuvvetlerin Modernizasyonu, *Avrasya Dosyası Rusya Özel*, 6(4), 107-120.
- Oldberg, I. K. (2010). Russia's Great Power Strategy under Putin and Medvedev, *Swedish Institute of International Affairs, Occasional UI Papers*, No: 1, 1-23.
- Oliker, O., Crane, K., Schwartz, L. H. ve Yusupov, C. (2009). *Russian Foreign Policy Sources and Implications*, Pennsylvania: RAND.
- Plekhanov, S. The Evolution of Russian Foreign Policy, Erişim 23.07.2018 <http://www.yorku.ca/splekhan/docs/4280-5280/Evolution%20of%20Russian%20Foreign%20Policy.pdf>
- Póti, L. (2008). Evolving Russian Foreign and Security Policy: Interpreting the Putin-doctrine, *Acta Slavica Iaponica*, Cilt 25, 29-42.
- Putin, V. (2007). Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy, Erişim 08.07.2018, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034>
- Semerikov, V. (2013). KGAÖ'nün Kolektif Güvenlik Sistemi, (Çev: A. İsina), Erişim 13.08.2018 http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/26764/kgaonun_kolektif_guvenlik_sistemi
- Somuncuoğlu, A. (2011). Rusya'nın Orta Asya Güvenlik Politikası: İç Güvenlik Krizlerinde

Müdahale, 21. Yüzyıl, (26), 29-36.

Stepanova, E. (2016). Russia's Policy on Syria after the Start of Military Engagement, *PONARS Eurasia Policy Memo*, (421), 1-7.

Sucu, A. E. (2017). The Importance of Russian Military Presence in Central Asia for Russia's Regional Security, *Akademik Hassasiyetler*, 4(8), 125-138.

Tellal, E. (2010). Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(3), 189-236.

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, Foreign Policy Concept of the Russian Federation (30.11.2016). Erişim 28.08.2018,

http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCk6BZ29/content/id/2542248

The Shanghai Cooperation Organisation (2017). Erişim 25.08.2018, http://eng.sectsco.org/about_sco/

Timofeev, I. Kortunov A. ve Utkin S. (Ed.), (2017). Theses on Russia's Foreign Policy and Global Positioning (2017–2024), *Russian International Affairs Council Center For Strategic Research*, 4-34.

Ünal, G. (2016). *Putin Dönemi Rus Dış Politikasında Batı'ya Karşı "Yumuşak Dengeleme" Araştırmaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Weinstein, A. (2007). Russian Phoenix: The Collective Security Treaty Organization, *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*, 8, 167-180.

Willerton, J. P. ve Cockerham, G. (2003). *Russia, the CIS and Eurasian*

Interconnections, Sperling, J., Kay, S. ve Papacosma, S. V. (Ed), *Limiting Institutions? The challenge of Eurasian Security Governance* içinde (185-207), Manchester, New York: Manchester University Press.

Yardımcıoğlu, M. ve Koçarslan H. (2012). Çok Kutuplu Dünyaya Doğru: Şanghay İşbirliği Örgütü, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 163-174.

Yesevi, Ç. G., (2013). Orta Asya'da İşbirliği ve Bütünleşme: Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü Örneği, *Küresel Eğilimler Serisi Çalışma Kağıdı*, (4), 1-12.

Zakurtseva, T. (2013). The Current Foreign Policy of Russia, *Social Research Center*, 87-112. Erişim 18.07.2018,

http://src-home.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no16_1_ses/05_zakurtseva.pdf

PASİF İŞGÜCÜ PİYASASI POLİTİKALARI: İŞSİZLİK ÖDENEĞİ VE İŞSİZLİK YARDIMI UYGULAMALARI

PASSIVE LABOR MARKET POLICIES: UNEMPLOYMENT BENEFITS AND UNEMPLOYMENT ASSISTANCE

Fatma KOCABAŞ¹, Verda CANBEY ÖZGÜLER²

Öz

İşsizlik çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri alanında yapılan çalışmalarda en çok tartışılan kavramlardan biridir. İşsizlik içinde bulunduğumuz yüzyılın en önemli sosyo ekonomik sorunlarından birisidir. İşsizlik riski, ülkelerin ekonomileri ve halkı üzerinde ciddi olumsuz sonuçlar yaratmaktadır. Halkın satın alma gücündeki düşüşe bağlı olarak ülkenin üretim kapasitesi azalmakta ve işçinin yaşam standarttı düşmekte dolayısıyla işçi psikolojik sorunlar yaşamaktadır. Bütün bunlardan toplum huzuru da olumsuz yönde etkilenmektedir. Hatta işsizlik sorununun ötesinde asıl tartışılması gereken konu işsizlikle mücadele yöntemleridir. Pasif ve aktif işgücü piyasası politikaları işsizlikle mücadelede kullanılmaktadır. İşsizlik nedeniyle uğranılan gelir kayıplarını gidermek, kişiye asgari düzeyde, ekonomik bir güvence sağlamak amacıyla uygulanan pasif işgücü piyasası politikaları denildiğinde ilk akla gelen işsizlik sigortası ve işsizlik yardımıdır. İşsizlik sigortası ve işsizlik yardımı birbiri ile benzer amaçlara sahip olmakla birlikte yararlanma koşulları ve kapsamı bakımından farklılıklar göstermektedir.

Bu çalışmada genel olarak, işsizlik sigortası konusu ele alınarak Türkiye’de işsizlik sigortasından yararlanma koşulları ilgili mevzuat dikkate alınarak ortaya konularak pasif işgücü piyasası politikaları içinde yer almakla birlikte Türkiye’de uygulanmayan işsizlik yardımı konusuna değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İşsizlik, İşsizlik Yardımı, İşsizlik Ödeneği, Pasif İşgücü Piyasası Politikaları.

Abstract

Unemployment is one of the most widely discussed concepts in the fields of economics and industrial relations. Furthermore, it can be considered one of the most important socio-economic problems of the 21st century. The risk of unemployment creates serious negative consequences for countries’ economies and their people. Due to the decline in people’s purchasing power, the country’s production capacity decreases; furthermore, workers’ standard of living decreases, and this may cause them psychological problems. Social harmony is also adversely affected. Therefore, it is crucial to discuss methods for fighting unemployment. Passive

1 Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, fkocabas@anadolu.edu.tr

2 Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, vcanbey@anadolu.edu.tr

and active labour market policies are used to combat unemployment. Passive labour market policies are applied to compensate for the loss of income due to unemployment and to provide the bare-minimum economic assurance to a person; typical examples of such policies include unemployment insurance and unemployment benefit.

This study discusses unemployment insurance because unemployment benefits are not provided in Turkey. The legislation is being formulated for specifying the conditions under which one can benefit from unemployment insurance in Turkey.

Keywords: *Unemployment, Unemployment Insurance, Unemployment Benefit, Passive Labour Market Policies.*

1. GİRİŞ

İşsizlik, işgücü piyasaları ile ilgili tartışmalarda sıklıkla ele alınan bir konudur. Uzun yıllardan beri çeşitli araştırmalara konu olan işsizlik, bireysel ve toplumsal düzeyde sorunlara yol açtığından mücadele edilmesi gereken bir alanı oluşturmaktadır. İşsizlik ile kendi başına mücadele edilmesi zor olduğundan; devlet işsiz kalmış kişilere gerek işsiz kaldığı dönemi daha az sorunla geçirmesi, gerekse yeniden iş bulabilmesi sağlanması amacıyla çeşitli politikalar uygulamaktadır. Literatürde ve uygulamada aktif ve pasif işgücü piyasası politikaları olarak tanımlanan politikalar daha geniş bir çerçevede devletin uyguladığı makroekonomik ve sosyal politikaların altında yer almaktadır. İşsizlik oranını düşürmek ve fiyat istikrarını sağlamak gibi makroekonomik politika hedefleri zaman zaman birbiri ile çelişmektedir. İşsizlik ve enflasyon sorunlarını birlikte çözümlenecek bir iktisat politikası bulmak kolay olmadığından politika uygulayıcıları düşük işsizlik hedefi ile fiyat istikrarını sağlama hedefi arasında bir tercih yapmak durumunda kalabilirler. Para, maliye ve gelirler politikası gibi araçlarla ekonomiye müdahale eden devletin genel anlamda, “ekonomiyi serbest bırakmak” ya da “ekonomiyi müdahale etmek” gibi iki temel yaklaşımı bulunmaktadır. Neo-klasik görüşü temsil eden ilk görüşe göre, piyasalardaki dengesizliği ortadan kaldırmak ancak piyasaların serbest rekabet koşullarında işlemesiyle mümkün olacaktır. Keynes ve Keynesyen bakış açısına dayalı ikinci görüşe göre piyasada aksaklıkların olduğu ve dengesizlikleri gidermek için piyasalara müdahale edilmesinin gerekli olduğu savunulmaktadır. Sosyal refah devleti olma yolunda hedefleri olan ülkelerde doğrudan doğruya işgücü piyasalarına odaklanmış pasif ve aktif işgücü piyasası politikaları temelde bireyi ekonomik, sosyal ve psikolojik anlamda güçlendirme amacına hizmet etmektedir. Bu bağlamda pasif işgücü piyasası politikaları arasında yer alan işsizlik yardımı ve işsizlik sigortası ekonomi ve toplum için olumlu etkiler yaratan uygulamalardır.

2. İŞSİZLİK KAVRAMI VE İŞSİZLİKLE MÜCADELE POLİTİKALARI

2.1. İşsizlik Kavramı

İşgücü piyasası analizlerinde yaygın olarak kullanılan işsizlik; üretim sürecine katılabilecek potansiyeli olan işgücünün bu süreçte yer alamaması anlamına gelmektedir. Bu nedenle işsizlik mücadele edilmesi gereken bir alandır. İşsizlik ile ilgili tanımlar Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından belirlenen; referans döneminde bir işi olmama, iş arama ve bu konuda girişimde bulunmuş olma, iş bulunduğu takdirde işbaşı yapabilecek durumda olma kriterleri dikkate alınarak geliştirilmektedir.

TÜİK tanımına göre işsiz; “referans dönemi içinde istihdam halinde olmayan (kâr karşılığı, yevmiyeli, ücretli ya da ücretsiz olarak hiçbir işte çalışmamış ve böyle bir iş ile bağlantısı da olmayan) kişilerden iş aramak için –son 4 hafta- içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 2 hafta içinde işbaşı yapabilecek durumda

olan 15 ve daha yukarı yaştaki kişiler” olarak ifade edilmiştir³. Ayrıca, üç ay içinde başlayabileceği bir işi bulmuş ya da kendi işini kurmuş ancak işe başlamak ya da işbaşı yapmak için çeşitli eksikliklerini tamamlamak amacıyla bekleyenler de işsiz nüfus kapsamına dâhildir (TÜİK, 2018).

2.2. İşsizlikle Mücadele Politikaları

İşsizlik sorunu, 1970’li yıllara kadar daha çok gelişmekte olan ülkelerin gündeminde yer alırken nüfusun demografik yapısındaki değişim, istihdam imkânlarının daralması, ekonomik durgunluk vb. nedenlerle birlikte günümüzde gelişmiş ülkelerinde mücadele etmesi gereken son derece ciddi bir sorun haline gelmiştir. Devletlerin işsizlik sorununa müdahalesi; içinde buldukları ekonomik koşullara, işsizlik sorununa bakış açılarına, gelişmişlik düzeylerine ve mali imkânlarına göre şekillenmektedir (Tokol ve Alper, 2013: 145). Devletler, işsizlik sorununun çözerken bir yandan tam istihdam ve yüksek büyüme elde ederek milli geliri artırmayı amaçlarken diğer yandan işsizliğin neden olacağı toplumsal sorunları da ortadan kaldırmayı amaçlamaktadırlar (Tokol ve Alper, 2013: 145).

İşgücü piyasaları kendi işleyişine bırakılmayacak kadar önemli piyasalardır. Ülkelerin aktif nüfuslarının büyük bir kısmı “çalışan” veya “iş arayan” sıfatıyla piyasada yer almaktadır. Her ülkenin amacı çalışabilir nüfusunu mümkün olduğunca istihdamda tutmak, işsizliği olabildiğince azaltmaktır. Bu hedefin piyasanın kendi işleyişi ile başarılabilmesi nedeniyle piyasayı yönlendirecek ve düzenleyecek politikaların uygulanması zorunludur. Bu politikalar pasif ve aktif işgücü piyasası politikaları olarak iki ana başlıkta uygulanmaktadır (Korkmaz ve Mahiroğulları, 2007: 85; Biçerli, 2004: 46). Pasif işgücü piyasası politikalarında temel hedef, bireyin işsiz kaldığı dönemde ekonomik güvence sağlarken, aktif işgücü piyasası politikalarının temel hedefi bireyin istihdama katılmasını sağlamaktır.

20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar işsizliğin neden olduğu ekonomik ve sosyal sorunlarla mücadele edebilmek için pasif istihdam politikalarından yararlanmış ancak pasif istihdam politikalarının yetersiz kaldığı düşüncesiyle 1980 yılı sonrasında işsizlikle mücadelede aktif istihdam politikaları da uygulanmaya başlamıştır (Tokol ve Alper, 2013: 108).

2.2.1. Pasif İstihdam Politikası Uygulamaları

Pasif istihdam politikaları ile işsizlere belirli bir ekonomik güvence sağlanarak; işsizliğin neden olduğu ekonomik sorunlara çözüm yaratılmak amaçlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle pasif istihdam politikalarının amacı, işsizliğin azalması için istihdamı arttırmak değil, işsizleri ekonomik olarak destekleyerek işsizliğin neden olabileceği bireysel ve toplumsal zararı azaltmaktır (Biçerli, 2009: 491). Pasif politika türleri çeşitlidir ve her bir politikanın ülkelerdeki uygulamaları farklılık göstermektedir (ILO, 200; Varçın, 2004: 15). Ancak bu politikalar istihdam hacmini arttırmaya ve yeni istihdam alanları oluşturmaya yönelik önlemler içermemektedir (Tokol ve Alper, 2013: 145).

2.2.2. Aktif İstihdam Politikası Uygulamaları

1970’lerin sonlarından itibaren gelişmiş ülkelerde yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle işsizlik sorunu pasif politikalarla mücadelenin yeterli olamadığı boyutlara ulaşmıştır. Böyle bir ortamda devlet aktif işgücü piyasası politikalarıyla işsiz kalan kesimleri ekonomiye kazandırmaya yönelik çalışmalar yapmaya başlamıştır.

1980 sonrası, dünyada, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik ve sosyal anlamda yoğun sorunların yaşandığı dönemde işsizlik sorunu da kaçınılmaz bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Böyle bir ortamda,

3 2014 yılı öncesinde iş arama kriterinde referans dönemi olarak “son 4 hafta” yerine “son 3 ay” kullanılmaktaydı.

“devletin ekonomiye müdahale etmemesi” ilkesinin benimsendiği liberal düşünceden uzaklaşarak aktif işgücü piyasası politikaları ile emek piyasasına müdahale etmek zorunda kalmıştır.

Aktif istihdam politikaları temelde bazı ilkeler üzerine kurulmuştur. Bu ilkeleri, “iş bulma zorluklarını giderme, yeni istihdam alanları açma, emek arz ve talebini kurumsal yapılanmalar sayesinde bir araya getirerek emek piyasasını kolaylaştırma” olarak sıralamak mümkündür. Aktif istihdam politikaları kavramı, uygulamada çok sayıda ve birbirinden farklı programların oluşturduğu bir bütünü ifade etmek için kullanılmaktadır (Işığışık, 2011: 177). Dolayısıyla devlet tarafından uygulamaya konan ve işsizlerin emek piyasasına girişlerini veya emek piyasasında kalmalarını kolaylaştıracak her türlü politika önlemi aktif istihdam politikası olarak değerlendirilmektedir (Tokol ve Alper, 2013: 147).

Türkiye İş Kurumu (İŞKUR), aktif istihdam politikalarını, “işsizliği azaltmak, istihdamı korumak ve arttırmak amacıyla iş ve meslek danışmanlığının sunulduğu, kariyer yönetimi hizmetlerinin verildiği, iş analizleri ve meslek sınıflandırmasının yapıldığı, istihdamla ilişkilendirilmiş çeşitli meslek eğitiminin uygulandığı, iş arama stratejilerinin geliştirildiği programlar bütünü” şeklinde tanımlamaktadır (Korkmaz ve Mahiroğulları, 2007: 90).

Bu çalışmanın konusunu oluşturan işsizlik sigortası ve işsizlik yardımı pasif işgücü piyasası politikaları arasında yer almaktadır. Uygulamada pasif ve aktif işgücü piyasası politikaları birlikte görülmektedir.

3. İŞSİZLİK SİGORTASI VE İŞSİZLİK YARDIMI

Pasif işgücü piyasası politikaları; işsizlik sigortası, işsizlik yardımı (sosyal yardımlar), çalışma paylaşımı olarak sıralanabilir (Thuy; Hansen ve Price, 2001: 97).

Türkiye’de pasif işgücü piyasası politikaları altında işsizlik sigortası, ücret garanti fonu, kıdem tazminatı, kısa çalışma ödeneği yer almaktadır. Pasif işgücü piyasası politikalarından olan işsizlik yardımı ise sosyal yardımlar kapsamında yer almaktadır.

İşsizlik sigortası (işsizlik ödeneği) ile işsizlik yardımı aynı şeyler değildir. Çünkü işsizlik sigortası (İşsizlik ödeneği) ilgilinin sisteme primle katkısı esasına dayanırken, işsizlik yardımı ilgilinin katkısına ihtiyaç göstermeden devlet bütçesinden (kamusal) yardım yapılması anlamına gelmektedir. İşsizlik sigortası, katımlı (primli) sisteme dayanmaktadır. İşsizlik yardımının işsizlik sigortasından (işsizlik ödeneği) farkı sosyal tarafların (işçi ve işverenlerin) buna primlerle katkısının bulunmaması doğrudan kamu kaynaklarından yardım yapılmasıdır (Thuy; Hansen ve Price, 2001: 97). Ülkemizde işsizlik yardımı yeterince etkin bir şekilde uygulanmamaktadır. Primsiz sistemin benimsendiği ülkelerde “sosyal yardım” kapsamında ve “işsizlik yardımı” aracılığıyla sosyal güvence sağlanmaktadır. Sosyal sigorta tekniğinin kabul edildiği ve başta Avrupa Birliği (AB) ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkelerinde olmak üzere en yaygın olarak uygulanan sosyal güvenlik sistemlerinde ise, işsizlere sağlanacak sosyal güvence “işsizlik sigortası” kapsamında, işsizlik ödeneği aracılığıyla sağlanmaktadır (Güzel; Okur ve Caniklioğlu, 2014: 805; Tuncay ve Ekmekçi, 2017: 600; Alper, 2018, 414).

Sosyal güvenlik sistemleri bireylere ekonomik güvence sağlamak amacıyla olduğundan, işsizlik riskine karşı da güvence oluşturmak sistemin temel amaçları arasında yer almaktadır. Dünya’da zorunlu işsizlik sigortası ilk kez 1911 yılında Birleşik Krallık’ta kurulmuş bunu sırasıyla İrlanda, İtalya, İspanya, Avusturya, Belçika, Almanya ve Yunanistan izlemiştir (Güzel; Okur ve Caniklioğlu, 2014: 85; Tuncay ve Ekmekçi, 2015: 600-601).

Ülkemizde, işsizlik sigortası en geç kurulan sigorta kollarındandır. İşsizlik sigortası 25.8.1999 tarih ve 4447 sayılı Kanunla oluşturulmuş⁴ ve 2000 yılında hayata geçirilebilmiştir (Yüksel, 2016: 250). İşsizlik sigortasının temel amacı, “işsizliğin sonuçlarının giderilmesidir”. Bu sigorta kolu 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu kapsamında değil ayrı bir Kanunda düzenleme altına alınmıştır.

Diğer taraftan, ILO’nun 1952 yılında Sosyal Güvenliğin Asgari Normlarına Dair 102 sayılı Uluslararası Çalışma Sözleşmesi, çalışanlara dokuz temel mesleki riske karşı sosyal güvence sağlanmıştır. Bunlar; hastalık halinde sağlık yardımı, hastalık halinde gelir kaybını karşılayan ödenekler, işsizlik, yaşlılık, iş kazası ve meslek hastalığı, analık, sakatlık, ölüm ve aile yardımlarıdır. Sözleşmeyi onaylamak isteyen ülke bunlardan en az üçünü kabul etmelidir. Ancak sözleşmeyle kabul edilecek üç riskten birinin işsizlik, iş kazası ve meslek hastalığı veya ölüm sigortalarından birisi olması zorunludur. Türkiye bu sözleşmeyi 29.7.1971 tarih ve 1451 sayılı Kanunla onaylamış, Bakanlar Kurulu da 1.4.1974 tarih ve 7/7964 tarihli Kararname ile kabul etmiştir. Ülkemiz başlangıçta bu sözleşmede yer alan risklerden yedisini, daha sonra ise yukarıda da ifade ettiğimiz üzere 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanununu kabul etmiştir. 102 sayılı sözleşmeyi onaylamış bir üye devlet olarak Türkiye’nin işsizlik sigortasını kabul etmesi ülkemizi uluslararası normlara yakınlaştırmaktadır (Tuncay ve Ekmekçi, 2015: 55; Güzel; Okur ve Caniklioğlu, 2014: 85; Taş, 2012:302).

3.1. İşsizlik Sigortası

3.1.1. İşsizlik Sigortasının Amacı ve Özellikleri

Ülkemizde işsizlik sigortasının kurulmasının gereklerinden birisi Anayasanın 2. maddesindeki sosyal devlet ilkesi ve 49. maddesindeki devletin işsizliği önleme görevidir Bu sigorta kolunun kabulü ile İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 25. maddesi ve 102 sayılı ILO Sözleşmesi gibi uluslararası normlara da uyum sağlanmış olacaktır (Tuncay ve Ekmekçi, 2015: 604).

İşsizlik sigortası, ekonomik büyümenin yansırı, sosyal gelişmenin sağlanması ve gelirin toplumda daha adil ve dengeli bir biçimde paylaşılmasını amaçladığı için sosyal devlet olma ilkesinin bir gereğidir (Taş, 2016: 28). İşsizlik sigortası, işsizliğe karşı bir çözüm yolu değildir. İşsizlik sigortasının temel amacı, geçici bir süre işsiz kalan sigortalıya, ücret gelirin yerini geçmek üzere, “işsizlik ödeneği” altında parasal bir yardımın yapılmasıdır. Gerçekten gelişmiş ekonomilerde toplumun büyük bir çoğunluğunun geçimi, bağımlı çalışma ile elde edilen emek gelinine dayanmaktadır. Bu nedenle, kişinin işini kaybetmesi ve hemen yeni bir iş bulamaması durumunda ekonomik anlamda güçlüğü düşeceği açıktır. Dolayısıyla işsizlik sigortası, çalışma istek ve yeteneğine sahip olup da, işini kendi iradesi dışında kaybedenlere geçici bir süre, gelirlerinin bir kısmını karşılayarak kendisi ve ailesinin zor duruma düşmelerini önlemek için geliştirilmiş bir sosyal güvenlik programıdır (Dilic, 1992: 74-75; Taş, 2012:302). Bu sigorta kolunun aynı zamanda işsizlerin yeni bir iş edinmeleri ve onların mesleki eğitim görmelerini sağlayıcı işlevleri de bulunmaktadır (Güzel; Okur ve Caniklioğlu, 2014: 806). Bireylerin işsiz kaldıkları dönem içerisinde gelir kayıplarını azaltacağından, buldukları işi hemen kabul etmeyecekler ve böylece iş ararken daha seçici davranarak kendi niteliklerine uygun iş bulmalarını sağlanacaktır. Bu sigorta kolu, işsiz kalan kişinin kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin bu dönemde gelir kayıplarını telafi etmek de toplumdaki sosyal dengenin bozulmasını da önlemektedir. Aynı zamanda bu sigorta kolu kayıt dışı istihdamın önlenmesinde de önemli katkılar sağlamakta ve işçilerin yeteneklerine uygun işe yerleştirilmelerine ve işverenlerin de ihtiyaçlarına göre eleman bulmalarına olanak yaratmaktadır (Yüksel, 2016: 250). Ayrıca bu sigorta kolu

4 RG., T.08.09.1999, S.23810.

kapsamında verilen mesleki eğitim ve geliştirme sonucu işçilerin verimliliğinin artması sağlanmaktadır (Taş, 2012: 318).

4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu'nun 46. maddesinde de işsizlik sigortasının amacı; *“İşsizlik sigortasına ilişkin kuralları ve uygulanması esaslarını düzenlemek ve bu Kanunda öngörülen hizmetlerin verilmesini sağlamaktır”* şeklinde ifade edilmiştir (4447 sayılı Kanun m.46). Bu Kanunda öngörülen yardımların en önemlisi de işsiz kalınması halinde işsizlik ödeneğinin verilmesidir. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere işsizlik ödeneği dışında sigortalılara, yeni bir iş bulabilmeleri için mesleki geliştirme, yeni bir meslek edinme ve yetiştirme eğitimi hizmetleri de işsizlik sigortasının amaçları arasında yer sayılmıştır.

4447 sayılı Kanunun 47. maddesinde ise işsizlik sigortası; *“Bir işyerinde çalışırken, çalışma istek, yetenek, sağlık ve yeterliliğinde olmasına rağmen herhangi bir kasıt ve kusuru olmaksızın işini kaybeden sigortalılara işsiz kalmaları nedeniyle uğradıkları gelir kaybını belli bir süre karşılayan, sigortacılık tekniği ile faaliyet gösteren zorunlu sigorta”* olarak tanımlanmıştır (4447 sayılı Kanun m.47/c).

Dünyada işsizlik sigortası genellikle işçi, işveren ve devletin temsil edildiği ve istihdam piyasasını düzenlemek ve çalışanlara iş bulmakla görevli bir kamu kurumu tarafından yönetilmektedir. Konuyu sadece işsizlik ödeneği şeklinde ele alacak olursak bunun sosyal sigorta kuruluşları içinde ele alınması gerekmektedir. Mesleki eğitim, işsizliğin azaltılması, işe yerleştirme gibi tam istihdam politikaları açısından ele aldığımızda ise istihdam kurumları aracılığıyla yürütülmesi uygun olacaktır (Tuncay ve Ekmekçi, 2015: 600-601).

Ülkemizde işsizlik sigortasının yönetimi ise İŞKUR tarafından yerine getirilmektedir. İŞKUR 21.1.1946 tarih ve 4837 sayılı Kanunla kurulan İş ve İşçi Kurumunun yerine 25.06.2003 tarih ve 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu ile *“Türkiye İş Kurumu kısaca İŞKUR”* adı ile kurulmuştur. İŞKUR'un amacı; *“istihdamın korunması, geliştirilmesi, yaygınlaştırılması ve işsizlik hizmetlerinin yürütülmesidir (5763 sayılı Kanunla değişik). İşsizlik sigortasının yönetimi de İŞKUR'un başlıca görevleri arasında yer almaktadır.*

İŞKUR; Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının ilgili kuruluşu olup, özel hukuk hükümlerine tabi, tüzel kişiliği haiz, idari ve mali bakımdan özerk bir kamu kuruluşudur (4904 sayılı TİKK m.1; Alper, 2018: 415). Kurum, görev alanı genişletilerek klasik iş ve işçi bulma hizmetlerinin yanı sıra, aktif ve pasif işgücü politikalarını uygulayabilecek bir yapıya kavuşturulmuştur (Taş, 2012: 304).

3.1.2. İşsizlik Sigortasının Kapsamı

İşsizlik sigortasına ilişkin hükümler 4447 sayılı Kanunun 46-54. maddeleri arasındaki 9 maddede düzenlemiştir. Bu sigorta kolunun kapsamına genelde iş sözleşmesiyle bağımlı çalışanlar girmektedir. Nitekim 4447 sayılı Kanunun 47. maddesinde sigortalı kavramı, *“Kapsamına giren bir işyerinde hizmet sözleşmesine dayalı olarak çalışan ve çalıştığı süre içerisinde işsizlik sigortası primini ödeyen kimse”* biçiminde tanımlanmıştır (4447 sayılı Kanun m47/l, d). Sigortalı işsiz ise; *“Bu Kanun kapsamına giren bir işyerinde bir hizmet akdine dayalı ve sigortalı olarak çalışırken bu Kanunun ilgili maddelerinde belirtilen nedenlerle işini kaybeden ve Kuruma başvurarak çalışmaya hazır olduğunu bildiren kimse”* (4447 sayılı Kanun m.47/1, e) olarak tanımlanmıştır. Aynı Kanunun 5754 sayılı Kanunla değişik⁵ 46. maddesinin 2. fıkrası hükmüne göre, 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun 4. maddesinin 1. fıkrasının (a) bendi ile 2. fıkrası kapsamında olanlardan bir hizmet akdine dayalı olarak çalışan sigortalılar; 4857 sayılı Kanuna göre kısmi süreli iş sözleşmesi ile çalışanlardan 5510 sayılı Kanunun 52. maddesinin 1. fıkrası kapsamında işsizlik sigortası primi ödeyen isteğe bağlı sigortalılar ile aynı Kanunun geçici 20. maddesi kapsamındaki sigortalılar ve 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu'nun geçici

5 RG. 08.05.2008, 26870.

20. maddesinde açıklanan sandıklara tabi sigortalılar işsizlik sigortasının da kapsamına girecektir (Güzel; Okur ve Caniklioğlu, 2014: 806; Alper-Kılıç, 2017: 258).

Kanunun bu maddesi dikkate alındığında işsizlik sigortasının kişiler bakımından kapsamının belirlenmesinin 5510 sayılı Kanunun 4. maddesinin 1. fıkrasının (a) bendi kapsamı esas alınacaktır. İlgili maddeye göre, “Hizmet akdi ile bir veya birden fazla işveren tarafından çalıştırılanlar...” sigortalı sayılırlar. Aynı maddenin 2. fıkrasına göre, 1. fıkranın (a) bendi gereği sigortalı sayılanlara ilişkin hükümler; a) İşçi sendikaları ve konfederasyonları ile sendika şubelerinin başkanları ve yönetim kurullarına seçilenler, b) Bir veya birden fazla işveren tarafından çalıştırılan; film, tiyatro, sahne, gösteri, ses ve saz sanatçıları ile müzik, resim, heykel, dekoratif ve benzeri diğer uğraşanları içine alan bütün güzel sanat kollarında çalışanlar ile düşünürler ve yazarlar, c) Mütakabiliyet esasına dayalı olarak uluslararası sosyal güvenlik sözleşmesi yapılmış ülke uyuğunda olanlar hariç olmak üzere, yabancı uyruklu kişilerden hizmet akdi çalışanlar, d) 1/7/1941 tarihli ve 4801 sayılı Çiftçi Mallarının Korunması Hakkında Kanuna göre çalıştırılanlar, e) 24/4/1930 tarihli ve 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanununda belirtilen umumi kadınlar, f) Milli Eğitim Bakanlığı tarafından düzenlenen kurslarda usta öğretici olarak çalıştırılanlar, kamu idarelerinde ders ücreti karşılığı görev verilenler ile 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun 4. maddesinin (c) bendi kapsamında çalıştırılanlar g) İŞKUR tarafından toplum yararına çalışma programına katılanlar, 5510 sayılı Kanunun Ek Madde 6 hükmü kapsamında sigortalı sayılan ticari taksi, dolmuş vb. nitelikteki şehir içi toplu taşıma aracı işyerleriyle 4. maddenin 2. fıkrasının (b) bendinde belirtilen ve Kültür ve Turizm Bakanlığınca belirlenecek alanlarda çalışıp işsizlik sigortası primi ödeyenler hakkında da uygulanır. 4447 sayılı Kanun 46. maddesinin 2. fıkrası hükmü uyarınca, 5510 sayılı Kanunun 4. maddesinin 2. fıkrası kapsamında olan söz konusu kişilerden sadece hizmet akdine dayalı olarak çalışan sigortalılar işsizlik sigortasının kapsamına girecektir (Güzel; Okur ve Caniklioğlu, 2014: 806).

İşsizlik sigortası kısa vadeli sigorta kollarından birisi olup zorunluluk esasına dayalıdır ve sigortaya tabi olmak kişilerin isteğine bırakılmamıştır. 4447 sayılı Kanuna göre işsizlik sigortası kapsamına girenler işe başladıkları tarihten itibaren zorunlu olarak sigortalı sayılmaktadırlar (4447 sayılı Kanun m.48/I). İşsizlik sigortasının yürütülmesi ile ilgili esaslar 5510 sayılı Kanun hükümlerine uygun ve paralel şekilde yürütülmektedir. Nitekim 5510 sayılı Kanuna göre sigortalılar ve işyerleri için yapılan bildirimler 4447 sayılı Kanun bakımından da yapılmış sayılır (4447 sayılı Kanun m.48/2).

Bağımlı çalışanlar grubuna giren memurlar ve diğer kamu görevlileri ile değişik kanunlara tabi olarak sözleşmeli statüde çalışanlar ile 657 sayılı Kanun kapsamında geçici personel statüsünde çalışanlar ve 5510 sayılı Kanunun 4/b kapsamında sigortalı sayılanlar ise işsizlik sigortasının kapsamı dışında bırakılmaktadırlar (Tuncay ve Ekmekçi, 2017: 601; Güzel; Okur ve Caniklioğlu, 2014: 810-811; Alper-Kılıç, 2017: 258). Nitekim 4447 sayılı Kanunun 46. maddesinin üçüncü fıkrasında da işsizlik sigortasının kapsamı dışında kalanlar düzenlenmiştir. Buna göre, 5510 sayılı Kanunun 4. maddesinin birinci fıkrasının (b) ve (c) bentleri, ikinci fıkrası kapsamında olanlardan bir iş sözleşmesine dayalı olarak çalışmayanlar ve üçüncü fıkrası, 5, 6 ve geçici 13. maddeleri kapsamında olanlar işsizlik sigortasının kapsamı dışındadırlar. Ayrıca, 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu’nun geçici 20. maddesi kapsamında olmakla beraber memur veya 22.01.1990 tarihli ve 399 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameye tabi sözleşmeli statüde bulunanlar ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, 926 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu, 3269 sayılı Uzman Erbaş Kanunu, 3466 sayılı Uzman Jandarma Kanunu, 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu, 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu, 233 ve 399 sayılı kanun hükmünde kararname ile 190 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameye tabi kamu kurum ve kuruluşlarının teşkilat kanunlarındaki hükümlerine

göre sözleşmeli personel statüsünde çalışanlar (18.05.1994 tarihli ve 527 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 31. maddesi kapsamında yer alan sözleşmeli personel dâhil) ile 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'na göre geçici personel statüsünde çalıştırılanlar İşsizlik Sigortası Kanunu kapsamına dâhil değillerdir.

3.1.3. İşsizlik Sigortasından Sağlanan Haklar

Sigortalı işsizlere İŞKUR tarafından 4447 sayılı Kanunun 48. maddesi çerçevesinde; işsizlik ödeneği, 5510 sayılı Kanun gereği ödenecek sigorta primleri, yeni bir iş bulma, meslek geliştirme, edindirme ve yetiştirme eğitimi şeklinde düzenleme altına alınmıştır.

Ayrıca Fonun bir önceki yıl gelirlerinin %30'u; işgücünün istihdam edilebilirliğini arttırmak, çalışanların vasıflarını yükselterek işsizlik riskini azaltmak ve teknolojik gelişmeler nedeniyle işsiz kalması beklenenlerin başka alanlara yönlendirilmesini sağlamak, istihdamı artırıcı ve koruyucu tedbirler almak ve uygulamak, işe yerleştirme ve danışmanlık hizmetleri temin etmek, işgücü piyasası araştırma ve planlama çalışmaları yapmak ve Fondan ödenmek üzere vize edilmiş sözleşmeli personel pozisyonlarında çalışanlar ile bunlardan ilgili mevzuatına göre Kurum kadrolarına atanan ve Kurumda çalışmaya devam eden personelin mali ve sosyal haklarına ilişkin ödemeleri gerçekleştirmek amacıyla kullanılabilir. Bu oranı % 50'ye kadar çıkarmaya Cumhurbaşkanı yetkilidir. Ancak, işsizlik ödeneğinden yararlanmakta olanlara yönelik hizmetler için bu sınırlama dikkate alınmaz. Bu fıkraya ilişkin usul ve esaslar yönetmelikle belirlenir (Değişik yedinci fıkra:13/2/2011-311/69. m.48/IV).

3.1.3.1. İşsizlik Ödeneği

3.1.3.1.1. İşsizlik ödeneğine hak kazanma şartları

İşsizlik sigortasından sağlanan en önemli hak işsizlik ödeneğidir. İşsizlik sigortasının işsizlik riskiyle karşılaşan sigortalılara ekonomik güvence sağlama işlevi işsizlik ödeneği aracılığıyla yerine getirilmektedir (Güzel; Okur ve Caniklioğlu, 2014: 819). 4447 Kanunun 47. maddesinde işsizlik ödeneği, “sigortalı işsizlere bu Kanunda belirtilen süre ve miktarda yapılan parasal ödeme” biçiminde tanımlanmaktadır (4447 sayılı Kanun m.47/I, h). Bu ödenek işsize, işsiz kalmadan önceki yaşamını aynı şekilde sürdürmeyi sağlamak için değil, onu bir ölçüde sürdürmeyi sağlaması için verilmektedir. Bu nedenle de işsiz son aldığı ücretin belli bir yüzdesi olarak ödenmektedir (Tuncay ve Ekmekçi, 2017: 603). İşsizlik ödeneğine hak kazanabilmek için sigortalı olmak, iş sözleşmesinin askıda olmaması, belirli bir süre sigortalı olarak çalışma ve kuruma başvurulması gerekmektedir.

i. Sigortalı işsiz olmak

İşsizlik ödeneğine hak kazanmak için aranan ilk koşul sigortalı işsiz olmaktır. 4447 sayılı Kanuna göre sigortalı işsiz, “Bu Kanun kapsamına giren bir işyerinde bir hizmet akdine dayalı ve sigortalı olarak çalışırken bu Kanunun ilgili maddelerinde belirtilen nedenlerle işini kaybeden ve Kuruma başvurarak çalışmaya hazır olduğunu bildiren kimse” olarak tanımlanmıştır (4447 sayılı Kanun m.47/I, e). Bu sigorta koluna yararlanabilmek için sigortalının iradesi dışında işsiz olması ve işsiz çalışma arzu ve iradesinin de olması önemli bir noktadır (Tuncay ve Ekmekçi, 2017: 603-619).

4447 sayılı Kanunun 51. Maddesi'ne göre sigortalı sayılanlardan iş sözleşmesi aşağıda belirtilen hallerden birisine dayalı olarak sona erenler, Kuruma süresi içinde şahsen başvurarak yeni bir iş almaya hazır olduklarını bildirmeleri ve Kanunda belirtilen prim ödeme koşullarını sağlamış olmaları durumunda işsizlik ödeneği almaya hak kazanmaktadırlar (4447 sayılı Kanun m.51/I). Dolayısıyla bu hükümde, yeni bir iş başvurusunda bulunan sigortalı işsiz çalışmaya istekli ve elverişli bulunması vurgulanmaktadır. İşsizlik sigortasının tanımını yapan 47. maddenin (c) fıkrasında “Bir işyerinde çalışırken, çalışma istek, yetenek ve yeterliliğinde olmasına rağmen, herhangi bir kasıt ve kusuru olmaksızın işini kaybeden sigortalılardan, ayrıca aynı maddenin sigortalı işsizi

tanımlayan (e) fıkrasında “İşini kaybeden ve Kuruma başvurarak çalışmaya hazır oluşun bildiren” kimseden söz edilmek suretiyle bu koşul daha açık bir şekilde ifade edilmiştir.

a. İş sözleşmesinin süreli fesih bildirimi ile işverence sona erdirilmesi:

4447 sayılı Kanunun 51. maddesinin I. fıkrasının a bendi hükmüne göre; iş sözleşmesi 1475 sayılı Kanunun 13. maddesi (4857 sayılı İK'nun 17. maddesi), 854 sayılı Deniz İş Kanunu'nun 16. maddesi ve nihayet 5953 sayılı Basın İş Kanunu'nun 6. maddesinin dördüncü fıkrasında belirtilen bildirim önellerine uygun olarak işveren tarafından feshedilenler, diğer koşullar mevcutsa işsizlik ödeneği almaya hak kazanacaklardır.

b. İş sözleşmesinin derhal fesih ile işçi veya işverence sona erdirilmesi:

4447 sayılı Kanunun 51. maddesinin I. fıkrasının b bendine göre; süresi belirli olsun veya olmasın, sürekli iş sözleşmelerinin, belirli süreli olanlarda sürenin bitiminden önce, belirsiz süreli olanlarda ise, bildirim öneli verilmeden sigortalı tarafından 4857 sayılı İş Kanunu'nun m.24/I, II, III hükmüne dayanılarak feshedilmesi halinde de işsizlik ödeneğine hak kazanılmaktadır⁶.

854 sayılı Deniz İş Kanunu kapsamında olanlar ise, bu Kanunun 14. maddesinin (II) ve (III) numaralı bentlerine göre derhal fesih yoluyla iş sözleşmelerini sona erdirmiş işeler, 5953 sayılı Basın İş Kanuna göre de bu Kanun kapsamına giren sigortalılar açısından 7. maddesi ile 11. maddesinin birinci fıkrasına göre sigortalı tarafından feshedilmiş olması gerekmektedir.

4447 sayılı Kanunun 51. maddesinin I. fıkrasının c bendine göre, iş sözleşmesinin süresi belirli olsun veya olmasın süresinin bitiminden önce veya bildirim önelini beklemezsizin 4857 sayılı İş Kanunu'nun m.25/I, III veya 854 sayılı Deniz İş Kanunu'nun 14. maddesinin III numaralı bendine veyahut 5953 sayılı Basın İş Kanunu'nun 12. maddesinin birinci fıkrasına göre işveren tarafından feshedilmiş olması gerekmektedir. (Güzel; Okur ve Caniklioğlu, 2014: 806).

c. Belirli süreli iş sözleşmesinin sürenin bitimiyle sona ermesi:

4447 sayılı Kanunun m.51/I, d hükmüne göre, belirli süreli iş sözleşmesinin sürenin dolmasıyla kendiliğinden sona ermesi halinde, işsiz kalan sigortalıya işsizlik ödeneği verilir.

854 sayılı Deniz İş Kanunu'nda m.7/II'de belirli sefer için yapılmış bir iş sözleşmesinin, seferin sonunda geminin vardığı limanda yükünü boşaltmasıyla sona ereceği de düzenleme altına alınmıştır. Bu durumda da sözleşmesinin kendiliğinden sona erme hali söz konusu olup, işçi için ödenek alma hakkı doğmaktadır (Güzel; Okur ve Caniklioğlu, 2014: 806).

d. İş sözleşmesinin işyerinin el değiştirmesi, kapatılması veya niteliğinin değişmesi nedeniyle feshi:

İş sözleşmesinin işyerinin el değiştirmesi, kapatılması veya niteliğinin değişmesi nedeniyle sona ermesi, 854 sayılı Deniz İş Kanunu'nun 14. maddesinin (IV) numaralı bendine göre, geminin kayba uğraması, terk edilmesi veya harp ganimeti ilan edilmesi veyahut Türk Bayrağından ayrılması nedenlerine dayalı olarak iş sözleşmesinin kendiliğinden sona ermesi gibi nedenlerle işsiz kalmak işsizlik ödeneğine hak kazandıran bir durumdur.

⁶ 4447 sayılı Kanunun 51. maddesi, 22.05.2003 T. ve 4857 sayılı İş Kanunu ile yürürlükten kaldırılmış bulunan 1475 sayılı Kanunun ilgili maddelerine atıfta bulunmaktadır. 25.06.2003 tarih ve 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu ile konumuzla ilgili 4447 sayılı Kanunun 51. maddesinde değişiklik yapıldığı halde, yeni İş Kanunu ile gerekli uyum sağlanamamıştır. 4857 sayılı İş Kanunu'nun Geçici 1. maddesine göre, diğer mevzuatta 1475 sayılı İş Kanunu'na yapılan atıflar bu kanuna yapılmış sayılır. Bu nedenle, ilgili bölümlerde 4857 sayılı İş Kanunu'nun 1475 sayılı İş Kanunu'na tekabül eden maddelerine atıfta bulunulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Güzel-Okur-Caniklioğlu, 2014: 819).

e. 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanununun 21. maddesi kapsamında işsiz kalmak

24.11. 1994 tarihli 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerle Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 21. maddesi, özelleştirme kapsamına alınan kuruluşlarda bir iş sözleşmesine dayalı olarak çalışırken, anılan kuruluşların özelleştirmeye hazırlanması, küçültülmesi veya faaliyetlerinin kısmen veya tamamen durdurulması, süreli veya süresiz kapatılması veya tasfiye edilmesi nedenleriyle, iş sözleşmeleri tabi oldukları iş kanunları uyarınca sona erenlere, ilave olarak iş kaybı tazminatının ödenmesini hükme bağlamaktadır.

ii. İş sözleşmesinin askıda olmaması

4447 sayılı Kanuna göre işsizlik ödeneğine hak kazanabilmek için başvuru sırasında iş sözleşmesinin grev, lokavt veya Kanundan doğan ödevler nedeniyle askıda olmaması gerekmektedir (m.51/son). İş sözleşmesinin askıda kaldığı durumlarda işçi ücret gelirinden yoksun kalmakla birlikte iş sözleşmesi hukuki varlığını devam ettirmektedir. Yukarıda açıklanan tüm hallerde ise iş sözleşmesi sona ermektedir. Dolayısıyla 4447 sayılı Kanunun 51. maddesinin son hükmü uyarınca iş sözleşmesinin grev, lokavt veya kanundan doğan ödevler nedeniyle askıya alınmış olması halinde, işsizlik ödeneğinden yararlanma hakkı söz konusu değildir (Güzel; Okur ve Caniklioğlu, 2014: 825).

iii. Belirli bir süre sigortalı olarak çalışma ve prim ödeme

Bu Kanuna göre sigortalı olarak çalışan kişinin iş sözleşmesinin sona ermesinden önceki son üç yıl içinde en az 600 gün sigortalı olarak çalışıp işsizlik sigortası primi ödemiş ve ayrıca işten ayrılmadan önceki son 120 günü kesintisiz çalışarak ve prim ödeyerek geçirmiş olması gerekmektedir(m.50/I). İşsizlik sigortası primlerinin işverençe ödenmemiş olması sigortalının işsizlik ödeneğinden yararlanmasına engel değildir.

iv. Türkiye İş Kurumu'na başvurma

4447 sayılı Kanun uyarınca işsizlik ödeneğinin verilebilmesi için sadece yukarıda açıklanan koşulların varlığı yeterli değildir. Kanuna göre, sigortalı sayılanlardan iş sözleşmeleri bahsettiğimiz hallerden birine dayanarak sona ermiş olanların, İŞKUR'a şahsen başvurarak yeni bir iş aramaya hazır olduklarını kaydettirmeleri de zorunludur (4447 sayılı Kanun m.51/I).

İşverenler, iş sözleşmesi yukarıda belirttiğimiz nedenlerden biriyle sona eren sigortalılar için örneği Kurum tarafından hazırlanan üç nüsha işten ayrılma bildirgesi düzenleyip 15 gün içinde bir nüshasını İŞKUR'a göndermek, bir nüshasını sigortalı işsize vermek ve bir nüshasını da işyerlerinde saklamak zorundadır (m.48/IV). Ancak 5510 sayılı Kanun Ek 1. madde gereğince 01.08.2009 tarihinden itibaren Sosyal Güvenlik Kurumu'na yapılan bildirimler yeterli sayılacağı için ayrıca İŞKUR'a bildirim yapılmasına gerek yoktur.

Sigortalı işsiz, işsizlik sigortası ödeme ve hizmetlerinden yararlanabilmek için işten ayrılma bildirgesi ile birlikte iş sözleşmesinin feshedildiği tarihi izleyen günden itibaren 30 gün içinde İŞKUR'a doğrudan veya elektronik ortamda başvurması gereklidir. Mücbir nedenler dışında başvuruda gecikilen süre, işsizlik ödeneği almaya hak kazanılan toplam süreden düşülecektir (4447 sayılı Kanun m.48/IV). Bu nedenle sigortalı işsiz Kanunda öngörülen süre içinde Kuruma başvurması kendisinin gelir kaybına uğramaması açısından önemlidir.

İşsizlik ödeneği başvurusu ile kişinin iş arayan kaydı yapılmakta veya güncellenmektedir. Böylece sigortalı işsizlerin danışmanlık, işe yerleştirme ve mesleki eğitim hizmetleri alması sağlanmaktadır. Dolayısıyla, vekaletname ile avukat ya da başkası tarafından başvuru yapılması imkanı bulunmamaktadır (İŞKUR, 2018).

3.1.3.1.2. İşsizlik sigortası ödeneğinin miktarı ve ödenme süresi

İşsizlik ödeneği günlük olarak belirlenmektedir. Sigortalıya verilen günlük işsizlik ödeneği, sigortalının son dört aylık prime esas kazançları dikkate alınarak hesaplanan günlük ortalama brüt kazancının yüzde kırkıdır. Bu şekilde hesaplanan işsizlik ödeneği miktarı, 4857 sayılı İş Kanunu'nun 39. maddesine göre on altı yaşından büyük işçiler için aylık asgari ücretin brüt tutarının yüzde seksenini geçemez (Değişik birinci fıkra: 15.05.2008-5763/15 m.50/I).

İşsizlik ödeneği verilme süresi ile prim ödeme süresi arasında doğrusal bir ilişki kurulmuş ve hizmet akdinin sona ermesinden önceki son 120 gün prim ödeyerek çalışmış olanlardan son üç yıl içinde (4447 sayılı Kanun m.50/II);

- a) 600 gün sigortalı olarak çalışıp işsizlik sigortası primi ödemiş olan sigortalı işsizlere 180 gün,
- b) 900 gün sigortalı olarak çalışıp işsizlik sigortası primi ödemiş olan sigortalı işsizlere 240 gün,
- c) 1080 gün sigortalı olarak çalışıp işsizlik sigortası primi ödemiş olan sigortalı işsizlere 300 gün süre ile işsizlik ödeneği verilir.

İşsizlik ödeneği, başvuruları izleyen ayın sonuna kadar sonuçlandırılır. İşsizlik ödeneği her ayın beşinde aylık olarak işsiz kendisine ödenir. Sigortalı işsizler, TC Kimlik Numaralı Nüfus Cüzdanı ile birlikte herhangi bir PTT Bank şubesine başvurarak işsizlik ödenekleri alabilirler. İşsizlik ödeneği damga vergisi hariç herhangi bir vergi ve kesintiye tabi tutulmaz. İşsizlik ödeneği, nafaka borçları dışında haciz veya başkasına devri ve temlik edilemez. Sigortalının kusurundan kaynaklandığı belirlenen fazla ödemeler yasal faizi ile birlikte geri alınır (Ek cümle: 15/5/2008-5763/m.15). Ölen sigortalı işsizlere ait fazla ödemeler geri tahsil edilmez (4447 sayılı Kanun m.50/III).

İşsizlik ödeneği alınan süre içerisinde; ikamet adresinin değişmesi, herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşundan yaşlılık aylığı alınması, yetkili sağlık kuruluşunca istirahatli kılınması, silahlı hizmete alınması, yurtdışına çıkılması, bir işte çalışmaya başlanması veya mahkeme kararıyla işe iade edilmesi hallerinde durum 15 gün içinde en yakın İŞKUR birimine veya ALO 170'e bildirilmelidir. İşsizlik ödeneğinden yararlananlar, kendi kusuru ve bilgilerdeki eksiklik veya yanlışlık nedeniyle yapılan fazla ödemeleri yasal faizi ile birlikte ödemek zorundadır (İŞKUR, 2018).

2019 yılında en düşük işsizlik ödeneği 1015 lira iken en yüksek 2031 lira olarak uygulanacaktır (NTV, 2019).

3.1.3.1.3. İşsizlik ödeneğinin kesilmesi

İşsizlik ödeneği almakta olan sigortalının bazı davranışlarda bulunması bu ödeneğin kesilmesine neden olabilir (Tuncay ve Ekmekçi, 2015, 623). 4447 sayılı Kanunun 52. maddesinde işsizlik ödeneğinin kesilmesine neden olan durumlar, ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Buna göre;

- a) Kurum tarafından önerilen mesleklerine uygun ve son çalıştıkları işin ücret ve çalışma koşullarına yakın ve ikamet edilen yerin belediye mücavir alan sınırları içinde bir işi haklı bir nedene dayanmaksızın reddeden sigortalı işsizlerin işsizlik ödenekleri kesilir.
- b) İşsizlik ödeneği aldığı süre içinde gelir getiren bir işte çalıştığı veya herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşundan yaşlılık aylığı aldığı belirlenen sigortalı işsizlerin işsizlik ödeneği kesilir.
- c) Kurum tarafından önerilen meslek geliştirme, edindirme ve yetiştirme eğitimini haklı bir neden göstermeksizin reddeden veya kabul etmesine karşın devam etmeyen sigortalı işsizlerin işsizlik ödenekleri kesilir.

- d) Haklı bir nedene dayanmaksızın Kurum tarafından yapılan çağrılar zamanında cevaplamayan, istenen bilgi ve belgeleri öngörülen süre içinde vermeyen sigortalı işsizlerin işsizlik ödenekleri kesilir (4447 sayılı Kanun m.52/I).

Yukarıda (c) ve (d) bentlerinde öngörülen ödeneklerin kesilme gerekçesinin ortadan kalkması halinde, işsizlik ödeneği ödemesi yeniden başlar. Ancak bu şekilde yapılacak ödemenin süresi, başlangıçta belirlenmiş olan toplam hak sahipliği süresinin sonunu geçemez (4447 sayılı Kanun m.52/II).

Yine Kanununun 52. maddesine göre muvazzaf askerlik dışında herhangi bir nedenle silah altına alınanlar ile hastalık ve analık nedeniyle geçici iş göremezlik ödeneği almaya hak kazanan sigortalı işsizlerin ödeneklerinin ödenmesi, bu durumların devamı süresince durdurulur (4447 sayılı Kanun m.52/III).

3.1.3.1.4. İşsizlik Sigortasının Finansmanı

İşsizlik sigortasının finansmanı üçlü katkıya dayanmaktadır. Sigortalı, işveren ve devlet işsizlik sigortasının gerektirdiği ödemeleri, yönetim ve hizmet giderlerini karşılamak üzere prim ödemektedir. İşsizlik sigortası primi, sigortalı için %1, işveren için %2 ve devlet için %1'dir. İsteğe bağlı sigortalılardan ise %2 işveren, %1 sigortalı payı alınır (4447 sayılı Kanun m.49/I). 4447 sayılı Kanuna 6.02.2014 tarih ve 6518 sayılı Kanunla eklenen hükme göre, korumalı işyerlerinde çalışan ve işgücü piyasasına kazandırılmaları güç olan zihinsel ve ruhsal engellilerin işsizlik sigortası işveren payı Hazine tarafından karşılanır (4447 sayılı Kanun m.49).

İşverenler, işsizlik sigortası prim yükümlülüğü nedeniyle sigortalıların ücretlerinden herhangi bir indirim ve kesinti yapamazlar (4447 sayılı Kanun m.49/II). 4447 sayılı Kanun, işsizlik sigortası primlerinin toplanmasından, sigortalı ve işyeri bazında kayıtların tutulmasından, toplam primler ile alınan gecikme zammı, faiz ve cezaların İşsizlik Sigortası Fonuna aktarılmasından, teminat ve hak edişlerin prim borcuna karşılık tutulmasından ve yersiz alınana primlerin iadesinden Sosyal Güvenlik Kurumu'nu görevli, yetkili ve sorumlu tutmuştur (4447 sayılı Kanun m.49/VI). Sosyal Güvenlik Kurumu bir ay içinde tahsil ettiği primler ile gecikme cezası, gecikme zammı ayrı ayrı göstermek suretiyle tahsil edildiği ayı izleyen ayın on beşine kadar Fona aktarır.

3.1.3.1.5. İşsizlik sigortası fonu

4447 sayılı Kanunun getirdiği görev ve hizmetleri yerine getirmek için mali kaynak sağlamak, bunları piyasa şartlarında değerlendirmek, kanunun öngördüğü ödemelerde bulunmak üzere İşsizlik Sigortası Fonu kurulmuştur (4447 sayılı Kanun m.53). Tahsil edilen işsizlik sigortası primleri, bunların getirileri, Devlet katkıları ve yardımları, ayrıca sigortalı ve işverenlerden alınacak gecikme zammı ve faizler ile diğer gelir ve kazançlar Devlet güvencesi altında olmak üzere bir fonda toplanır (4447 sayılı Kanun m.47/f, g). Fonun giderleri, sigortalı işsizlere verilen ödeneklerden, 5510 sayılı Kanun gereği ödenecek sigorta primlerinden, 48. maddenin yedinci fıkrasında sayılan hizmetlere ilişkin giderlerden, işsizlik sigortası hizmetlerinin yerine getirilebilmesi için Yönetim Kurulunun onayı üzerine Kurum tarafından yapılan giderler ile hizmet binası kiralınması, hizmet satın alınması, bilgisayar, bilgisayar yazılım ve donanımı alım giderlerinden, geçici 6. ve 7. madde kapsamına giden giderlerden, kısa çalışma başvurularında talebin uygunluğunun tespiti için Bakanlık tarafından 6245 sayılı Harcırah Kanunu kapsamında yapılan ve usul ve esasları Bakanlık ile kurum tarafından müştereken belirlenen giderlerden, Ek 5. Madde kapsamındaki doğum ve evlat edinme sonrası yarım çalışma ödeneği ödemeleri ve prim giderlerinden, Kurum tarafından aktif işgücü hizmetleri kapsamında Kuruma kayıtlı işsizlere ve öğrencilere yönelik düzenlenecek İş Başı Eğitim Programı giderlerinden oluşur (4447 sayılı Kanun m.53/III). İşsizlik sigortası fonu, bütçe kapsamı dışında olup gelirlerinden hiçbir kesinti yapılamaz ve genel bütçeye de gelir kaydedilemez (m.53/son).

İşsizlik sigortası fonu Türkiye’de dar anlamda istihdam politikasını, geniş anlamda ise sosyal politikanın önemli finansman kaynaklarından biri haline gelmiştir (Alper, 2018: 416). Nitekim son olarak 39.01.2016 tarih ve 6663 sayılı Kanunla doğum ve evlat edinme sonrası yarım çalışma ödenekleri ile Kuruma kayıtlı işsizlere ve öğrencilere yönelik iş başı eğitim giderleri de işsizlik sigortası fonundan karşılanacaktır.

İşsizlik sigortası fonu, diğer sosyal güvenlik kurumları gelirleri gibi bütçe kapsamı dışındadır ve gelirlerinden vergi kesintisi hariç kesinti yapılamaz ve genel bütçeye gelir kaydedilemez.

4447 sayılı Kanuna 15.5.2008 tarih ve 5763 sayılı Kanunla eklenen Ek m.1’e göre “Bu Kanuna göre sigortalı sayılan kişileri hizmet akdine tabi olarak çalıştıran işverenin konkordato ilan etmesi, işveren için aciz vesikası alınması, iflası ve iflasın ertelenmesi nedenleri ile işverenin ödeme gücüne düştüğü hallerde geçerli olmak üzere, işçilerin iş ilişkisinden kaynaklanan üç aylık ödenmeyen ücret alacaklarını karşılamak amacı ile İşsizlik Sigortası Fonu kapsamında ayrı bir Ücret Garanti Fonu oluşturulur. Bu madde kapsamında yapılacak ödemelerde işçinin, işverenin ödeme gücüne düşmesinden önceki son bir yıl içinde aynı işyerinde çalışmış olması koşulu esas alınarak temel ücret üzerinden ödeme yapılır. Bu ödemeler 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununun ilgili maddeleri uyarınca belirlenen kazanç üst sınırını aşamaz”.

Ücret Garanti Fonu, işverenlerce işsizlik sigortası primi olarak yapılan ödemelerin toplamının yüzde biridir. Ücret Garanti Fonunun oluşumu ve uygulanması ile ilgili usul ve esaslar yönetmelikle belirlenir. Belirtilen yönetmelik “Ücret Garanti Fonu Yönetmeliği” adı altında yayımlanarak yürürlüğe girmiştir⁷.

3.1.3.2. Sosyal Sigorta Primlerinin Ödenmesi

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortasının 60. maddesinde genel sağlık sigortası açısından sigortalı sayılanlar düzenlenmiştir. Buna göre, 4447 sayılı Kanun gereğince, işsizlik ödeneği alan kişiler genel sağlık sigortalısı sayılmışlardır (SSGSSK m.6/I, e). 5510 sayılı Kanunu 61. maddesine göre de işsizlik ödeneği alanlar, işsizlik ödeneğinden yararlanmaya başladıkları andan itibaren genel sağlık sigortalısı sayılırlar ve İŞKUR tarafından işsizlik ödeneğinin bağlandığı tarihten itibaren 1 ay içinde Sosyal Güvenlik Kurumu’na bildirilirler (SSGSSK m.81/I, f).

4447 sayılı Kanunun 48. maddesi uyarınca İŞKUR tarafından sigortalı işsizlere yapılacak yardımlar arasında 5510 sayılı Kanun gereğince ödenecek sigorta primleri de yer almaktadır. 4447 sayılı kanunda, 5510 sayılı Kanuna paralel olarak yapılan düzenlemelerle, işsizlik sigortası ödeneği alanların bu süre içinde genel sağlık sigortası bakımından sigortalı sayılmaları ve %4,5 genel sağlık sigortası prim tutarının İŞKUR tarafından, işsizlik sigortası fonundan karşılanması hükmü getirilmiştir Diğer taraftan, işsizlik ödeneği alanlara yönelik İŞKUR tarafından düzenlenen meslek edindirme ve yetiştirme kurslarına katılanların iş kazası ve meslek hastalığı sigorta kolu ile ilgili primleri de Kurumca, işsizlik sigortası fonundan karşılanacaktır (Alper, 2018: 425).

İşsizlik ödeneği ödenirken geçen sürede ilgililer adına sadece genel sağlık sigortası primi yatırılmaktadır. Bu nedenle bu süre, emeklilik yönünden hizmetten sayılmaz (Güzel; Okur ve Caniklioğlu, 20014: 644).

3.1.3.3. Yeni Bir İş Bulma ve Meslek Geliştirme, Edindirme Eğitimi

Kurum, işsizlik ödeneği alanları işe yerleştirme ve bu amaçla mesleki eğitim programlarına almaktadır (Alper, 2018, 424). İŞKUR, son yıllarda işgücü eğitimi ve istihdam oluşturma alanlarında Türkiye’de etkin olan bir kurumdur (Taş, 2011: 176). Kurumca yönlendirilen işi geçerli bir sebebi olmaksızın kabul etmeme veya meslek kurslarına katılmama ödeneğin kesilme nedenlerinden birisidir. İŞKUR, meslek edindirme ve geliştirme eğitimleri

7 RG. T.28.06.2009, S.27272.

için işsizlik sigortası fonunun 1 yıllık prim gelirlerini %30'unu kullanabilir. Diğer taraftan Kurum bu hizmetleri kendisi sunabileceği gibi hizmet satın alma yoluyla da temin edebilir (Alper, 2018: 424).

3.1.3.4. Kısa Çalışma Ödeneği Verme

Ülkemizde kısa çalışmaya ilişkin hukuki düzenlemelerin geçmişi oldukça yenidir. Kısa çalışma başlangıçta İş Kanunu'nun 65. maddesinde düzenlenmiştir. Daha sonra çıkarılan 5763 sayılı Kanun değişikliğiyle İş Kanunu'nun 65. maddesinde yer alan kısa çalışmaya ilişkin düzenleme, madde metninde birtakım değişikliklerle 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu'na aktarılmıştır. 4447 sayılı Kanunun hükümlerine göre kısa çalışma; genel ekonomik, sektörel veya bölgesel kriz ile zorlayıcı sebeplerle işyerindeki haftalık çalışma sürelerinin geçici olarak önemli ölçüde azaltılması veya işyerinde faaliyetin tamamen veya kısmen geçici olarak durdurulması hallerinde, işyerinde üç ayı aşmamak üzere uygulanabilir (4447 sayılı Kanun Ek. m.2/1). Buna göre kısa çalışmaya başvurmak isteyen ve 4447 sayılı Kanuna göre sigortalı sayılan kişileri hizmet akdine tabi olarak çalıştıran işveren, kısa çalışma talebini derhal gerekçeleri ile birlikte İŞKUR'a ve varsa toplu iş sözleşmesi tarafı sendikaya bir yazı ile bildirecektir. Kanunda aranan koşulların varlığı ve Kurumun onayı halinde kısa çalışma yapılması için işçinin onayı aranmaz (Güven ve Aydın, 2017: 263-264; Süzek 2016: 834).

Kısa çalışma yapılan işyerinde işçilere İşsizlik Sigortası Fonundan kısa çalışma ödeneği ödenir. Ancak işçinin kısa çalışma ödeneğine hak kazanabilmesi için, iş sözleşmesinin derhal fesih hariç işsizlik sigortasına hak kazanma koşullarını yerine getirmesi gerekir. Buna göre işçinin ödeneye hak kazanabilmesi için son 3 yıl içinde en az 600 gün sigortalı olarak çalışıp adına işsizlik sigortası priminin bildirilmiş olması ve son 120 gün içinde sürekli çalışıp adına prim bildirilmiş olması gerekmektedir (4447 sayılı Kanun m.50). Kısa çalışma halinde işçiye ödenecek günlük kısa çalışma ödeneği; sigortalının son on iki aylık prime esas kazançları dikkate alınarak hesaplanan günlük ortalama brüt kazancın %60'ıdır. Zorlayıcı sebeplerle kısa çalışma yapılması halinde, kısa çalışma ödeneği ödemeleri İş Kanunu m.40 uyarınca işçiye yarım ücret ödenen bir haftalık süreden sonra başlar. Kısa çalışma süresi kural olarak üç aydır. Ancak kısa çalışma ödeneğinin süresini altı aya kadar uzatmaya ve işsizlik ödeneğinden mahsup edilip edilmeyeceğini belirlemeye Cumhurbaşkanı yetkili kılınmıştır (4447 sayılı Kanun Ek m.2/6).

Kısa çalışma ödeneği verilmesi; kişinin işsiz kalmasını önleyerek aktif sigortalılığını devam ettirmesi anlamına geleceğinden işsizlikle mücadelede pro-aktif bir tedbir olarak değerlendirmek mümkündür (Alper, 2018: 425).

3.1.3.5. Doğum ve Evlat Edinme Sonrası Yarım Çalışma Ödeneği Verilmesi (Ek m.5)

Bu yardım 29.01.2016 tarih ve 6663 sayılı kanunla getirilmiştir. 4857 sayılı İş Kanunu'nun 74. maddesi kapsamında haftalık çalışma süresinin yarısı kadar verilen ücretsiz izin süresince doğum ve evlat edinme sonrası yarım çalışma ödeneği verilecektir.

Sigortalıların bu ödenekten yararlanabilmesi için doğum veya evlat edinme tarihinden önceki üç yıl içinde en az 600 gün işsizlik sigortası primi bildirilmiş olması ve haftalık çalışma süresinin yarısı kadar fiili çalışmasının olması gerekmektedir.

Yarım çalışma ödeneği, çalışılan aya ait prim ve hizmet belgesinin ilişkin olduğu aydan sonraki ikinci ay içinde Fondan ödenir. Günlük miktarı, günlük asgari ücretin brüt tutarı kadardır. Bu ödemeler damga vergisi hariç herhangi bir vergi ve kesintiye tabi tutulmaz. İşverenin hatalı bilgi ve belge vermesi nedeniyle yapılan yersiz ödemeler kanuni faiziyle birlikte geri alınır (Alper, 2018: 425).

Fondan yarım çalışma ödeneği ödenen gün sayısı kadar SGK'ya ilgili sigortalı için %32,5 oranında prim ödenir. Ancak İŞKUR bu ödemelerden dolayı 5510 sayılı Kanun bakımından işveren sayılmayacaktır.

3.2. İşsizlik Yardımları (Sosyal Yardımlar)

Ülkemizde de diğer ülkelerde olduğu gibi primli rejimin yanında primsiz rejim de sosyal güvenlik sisteminin tamamlayıcısı olarak uygulanmaktadır. Primsiz rejimin en belirgin özelliği, yardımlardan yararlananlar, bu yardımlar için yapılan giderlere katılmamaktadır. Bu rejimin finansmanı, devlet bütçesinden karşılanmaktadır. Diğer bir ifadeyle yardıma muhtaç duruma düşen bireylere devlet bütçesinden para yardımı yapılmaktadır. Primli rejimin finansmanı ise ilgililerden kesilen primlerdir. Primsiz rejim, genellikle primli rejimin kapsamı dışında kalmış, sosyal korunmaya en fazla gereksinimi bulunanlara hizmet götürmeyi amaçlamaktadır. Bu yönüyle de sosyal bütünleşme işlevini üstlenerek, sosyal güvenliğin yaygınlaştırılması ilkesini yaşama geçirmektedir Primsiz rejimin en temel amacı yoksullukla mücadeledir. Dolayısıyla her ülkenin ekonomik kalkınmışlık düzeyine bağlı olarak değişik düzey ve kapsamlarda primli rejimin yanında primsiz rejime de yer verilmektedir. Sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler primsiz rejim içerisinde başvurulan en yaygın teknikler arasında yer almaktadır (Güzel; Okur ve Caniklioğlu, 2014: 1031).

Sosyal yardımlar, “zorunlu katılma ilkesine dayanmayan ya da katılma ile yapılan yardım arasında bir ilişki bulunmayan genel Devlet bütçesi ya da belirli bir amaca ayrılmış özel vergilerle finanse edilen kamu yardımları” olarak tanımlanmaktadır (Güzel; Okur ve Caniklioğlu, 2014: 1031). Bu yardımların temel amacı, vatandaşları asgari bir seviyenin üzerine çıkarmaktır. Devlet, özellikle maddi açıdan zor durumda olanları hedeflediği seviyeye çıkarmak için çeşitli ödemeler yapmaktadır. Sosyal yardımlarda hedef, yardım görenin mümkün olan en kısa sürede çalışabilme, gelir elde etme ve böylece kendi geçimini sağlama olanağına kavuşturulmasıdır.

Sosyal yardımlar arasında yer alan işsizlik yardımları ya da sosyal yardımlar, gelir desteği sağlayan pasif istihdam politikalarından bir diğeridir. İşsizlik yardımı, sosyal devlet ilkesini benimsemiş, ekonomik bakımdan güçlü ülkelerde, ihtiyacı olan işsizlere asgari bir gelir güvencesi sağlayan bir yardım sistemidir (Korkmaz ve Mahiroğulları, 2007:89). İşsizlik sigortası ile çok sık karıştırılabilen bir kavram olan işsizlik yardımı; işsizlere minimum bir hayat standarttı sunmayı amaçlayan pasif istihdam piyasası politikasıdır (Tokol ve Alper, 2013: 147). İşsizlik yardımı ihtiyaç sahibi (muhtaç) olduğunu belgelendiren ve işsizlik sigortasından yararlanamayan her işsive verilebilmektedir. İşsizlik yardımını işsizlik sigortasından ayıran temel fark, işsizlik sigortasının finansmanına işçi, işveren ve devlet katkısı varken; işsizlik yardımının sadece devlet tarafından finanse ediliyor olmasıdır (Biçerli, 2009. 494). Diğer bir ifadeyle bireyler sosyal güvenliğin finansmanına vergiler ile katkı yaparak işsiz kalanlara ve sigortasız olanlara devlet tarafından işsizlik yardımı yapılmaktadır. Bu yöntem genel bir dayanışma ortaya çıkarmaktadır. İşsizlik yardımlarından belirli bir süre yararlanılabileceği gibi, ihtiyaç durumu devam ettiği sürece de yararlanabilmektedir. İşsizlik sigortasından yararlanamayan, yararlanma süresi bitmiş işsizler ile yoksul aileler işsizlik yardımlarının hedef kitlesini oluşturmaktadır. Genel olarak işsizlik yardımları, bir ülkede yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayabilmek için gelir desteğine ihtiyaç duyan bireylere yapılacak her türlü ayni ve maddi desteği kapsamaktadır. Ancak bu yardımların etkin olabilmesi için iyi bir planlama ve dağıtım sisteminin oluşturulması gerekmektedir ki bu çoğu ülkede devlet bünyesinde ayrı bir birim tarafından yürütülmektedir

İşsizlik yardımına yönelik bir takım eleştiriler söz konusudur. Her şeyden önce karşılığında herhangi bir yükümlülük altına girilmeksizin, tek yönlü olarak sosyal korumaya hak kazanılmasının bireylerin kişisel sorumluluk duygusunu azaltabileceği ileri sürülmüştür. Sosyal yardımların finansmanı için vergilerden

yararlanılmaktadır. Dolayısıyla kişi herhangi bir prim ödeme yükümlülüğüne katlanmamaktadır. Bu nedenle nasıl harcanması gerektiği konusunda özgürdür. Finansman vergilerle sağlandığı için yeni sosyal yardım alanları açılmasında sorun oluşturmaktadır. İşsizlik yardımına yönelik eleştirilerin yanında bir takım avantajları da söz konusudur. Vergi mükellefi olan herkesten alındığı için aslında toplumun büyük bir kısmı zaten dolaylı olarak finansmana katılmaktadır. Yüksek gelirden yüksek, düşük gelirden düşük vergi alınarak düşük vergi alınarak işsiz ve sigortasız olanlara dağılımı sağlanmaktadır.

Dünyada işsizlik güvencesi, kamusal yardımlarla değil genelde işsizlik sigortası kapsamında işsize işsizlik ödeneği verilmesi ile sağlanmaktadır. Bununla birlikte refah düzeyleri yüksek olan ülkelerde vergilerle ya da kendi finansman kaynakları ile herhangi bir prim ödemesi olmadan bu yardımları sağlayabilmektedirler.

Genel olarak işsizlik oranlarındaki artış işsizlik ödeneği alanlarının sayısının da artmasına yol açmaktadır.

Almanya gibi bazı AB'ne üye ülkelerde işsizlere işsizlik sigortası dışında, zorunlu sigorta koşullarının sağlanması veya ödeneklerin bitmesine rağmen işsizliğin devam etmesi durumunda işsizlik yardımı yapılmaktadır. Örneğin, Finlandiya'da işsizlere, işsizlik sigortası ve işsizlik yardımı ödenekleri verilmektedir (Kumaş ve Karadeniz, 2017: 201; İŞKUR, 2015). Örneğin, Finlandiya'da işsizlik yardımından yararlanmak için, belli bir yaş aralığında olmalı, mesleki eğitimini geri çevirmemek gibi kriterler bulunmaktadır. Estonya, Fransa, Birleşik Krallık (gelir testi) ve İrlanda gibi ülkelerde vergilerle finanse edilirken, Finlandiya ve Portekiz'de katkı ve vergilerle yapılmaktadır (Kumaş ve Karadeniz, 2017: 203).

İşsizlik yardımı alanlar aynı zamanda gelirlerinin azalmış olması nedeniyle kira yardımı talebinde bulunabileceklerdir. Çoğu ülkede bu yardımdan yararlananlar aynı zamanda radyo ve televizyon harcından muaf tutulmakta ve/veya sabit telefon hattı giderlerine de katkı sağlanması için de talepte bulunabilmektedirler.

İşsizlik ödeneği sadece çalışırken işsiz kalanlara yönelik olacağından henüz hiç çalışmamış olanlara haksızlık yapılmış olacaktır. Yapısal işsizliğin bulunduğu ülkelerde işsizlik ödeneği kendinden beklenen yararı sağlamayacağından kaynaklar da israf edilmiş olacaktır. Prim ödeyecekleri için işverenlerin yükünün artması ve maliyetlerinin yükselmesi söz konusu olabilecektir. Primsiz ödemeler içinde olan işsizlik yardımı işverenlerin yükünü azaltır mı? Sorusu literatürde yeterince tartışılmayan bir konudur. Kısmen vergilerle finanse edilen işsizlik yardımlarından beklenen faydaların tam olarak neleir olduğu ve uygulamanın nasıl yürütüldüğü/yürütüleceği önemli bir konudur. Zira cömert işsizlik sigortası ödemelerinin işsizliğin süresini uzattığı ve bireyleri tembelliğe alıştırdığı yolundaki genel bir kabul söz konusudur. Bu nedenle de işsizlik sigortaları uzun süreli olmamalıdır.

İşsizliğin olumsuz etkilerinin giderilmesinde işsizlik sigortasının yanı sıra işsizlik yardımının da uygulanması gerekmektedir. Ancak ülkemizde henüz yeterince etkin değildir. İşsizlik yardımı işsizlik sigortasından farklı olarak işçi ve işverenlerin prim katkısının bulunmaması, yardımın doğrudan kamu kaynaklarından finanse edilmesidir (Tuncay ve Ekmekçi, 2015: 600-601). Dünyada da işsizlik güvencesi kamusal yardımlarla değil genelde işsizlik sigortası kapsamında işsizlik ödeneği verilmesi ile sağlanmaktadır (Güzel; Okur ve Caniklioğlu, 2014: 805; Tuncay ve Ekmekçi, 2015: 600-601).

SONUÇ

İşsizlik sorunu karşısında benimsenen yaklaşım ve politikalar, ülkeden ülkeye değişim göstermektedir. Bu yaklaşımlar arasında bir uçta işsizlik sorununun çözümünü ekonomik gelişmeye bırakan liberal yaklaşımlar yer alırken, diğer uçta ise bu sorunu toplumsal bir sorun olarak kabul eden ve istihdam politikalarına öncelikli bir yer veren yaklaşımlar bulunmaktadır. Ülkelere, dönemlere ve siyasal iktidarlara göre de toplumlar bu iki uç arasında bir yerde bulunmaktadırlar. İşsizlik sorunuyla mücadelede izlenen istihdam politikaları geleneksel olarak,

İşsizlik sigortası ve işsizlik yardımı gibi işsizlere gelir desteği sağlamaya yönelik pasif politikalar ile işsizliği eğitim, iş yaratma, bilgilendirme ve işe yerleştirme faaliyetleri gibi doğrudan önlemlerle azaltmaya yönelik aktif politikalar olarak ikiye ayrılmaktadır. Türkiye’de de uygulanan bu politikalar, dönemsel ve bölgesel olarak işsizliği azaltmada etkili olmakla beraber yeterli bir düzeyde değildir. Bu nedenle ülkemizde işsizlik sigortası ödeneğinden yararlananların sayısı fazla değildir. Dolayısıyla işsizlik sigortasından yararlanma şartlarının genişletilmesi ve işsizlik maaş tutarlarının da artırılması daha fazla kişinin bu haktan yararlanmasını sağlayacaktır.

Son yıllarda artan kentleşme, göç, yüksek enflasyon, gelir dağılımındaki bozukluk, yoksulluk ve aile yapısındaki değişimler gibi nedenlerle sosyal yardımlara ve işsizlik yardımına giderek daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Sosyal yardımlar arasında yer alan işsizlik yardımının da ülkemizde uygulanabilirliğinin sağlanması büyük faydalar yaratacaktır. Bunun için işsizlik yardımının ulaştırılacağı nüfus gruplarının saptanmasına yönelik veri tabanı çalışmalarına ihtiyaç bulunmakta, sosyal yardım ve sosyal hizmet sağlayan kamu kurumları ile yerel yönetimler ve gönüllü kuruluşlar arasında işbirliği sağlanması ve bu yardımlardan yararlanacak kişilerin objektif kriterlere göre belirlenmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak işsizlik sigortasından yararlanamayan büyük bir kesim bulunmaktadır. Bu kişilerin de işsiz kaldıkları dönemde ekonomik güvenceye kavuşabilmeleri için işsizlik yardımıyla desteklenmeleri büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Alper, Y. ve Kalkış, İ. (2017). İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku, B.3, Dora Ya., Bursa.
- Alper, Y. (2018). Türk Sosyal Güvenlik Sistemi Sosyal Sigortalar Hukuku, B.9, Dora Ya., Bursa.
- Bıçerli, M. K. (2004). Çalışma Paylaşımı İşsizlikle Mücadelede Etkili Bir Politika mıdır?, Ege Academic Review, 4 (1-2), 59-68.
- Bıçerli, M. K. (2009). Çalışma Ekonomisi, 5. Baskı, Beta Basım-Yayın, İstanbul.
- Dilic, S. (1992). Sosyal Güvenlik, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Güven, E ve Aydın, U. (2017). Bireysel İş Hukuku, Nisan Kitapevi, Eskişehir.
- Güzel, A.; Okur, R. A. ve Caniklioğlu, N (2014). Sosyal Güvenlik Hukuku, B.15, Beta Basım-Yayın, İstanbul.
- Işığışok, Ö. (2011). İstihdam ve İşsizlik, Ekin Basım-Yayın, Bursa.
- ILO (2000). World Labour Report 2000-Income Security and Social Protection in a Changing World, <https://www.ilo.org/public/english/standards/relm/gb/docs/gb279/pdf/esp-7.pdf> (Erişim Tarihi: 05.08.2018).
- İŞKUR (2015). <https://media.iskur.gov.tr/15176/2015-aktuerya-bilanco-denerim-raporu.pdf>, (Erişim tarihi: 05.11.2018).
- İŞKUR (2018). <https://www.iskur.gov.tr/is-arayan/issizlik-sigortasi/issizlik-odeneği/> (Erişim Tarihi: 28.11.2018).
- Korkmaz, A. ve Mahiroğulları, A. (2007). İşsizlikle Mücadelede Emek Piyasası Politikaları, Türkiye ve AB Ülkeleri, Ekin Basım-Yayın, Bursa.
- Kumaş, H. ve Karadeniz, O. (2017). Türkiye’de İşsizlik Sigortası Ödeneği’nden Yararlanan İşsiz Sayısının Düşük Olma Nedenleri: AB Ülkeleri İle Bir Karşılaştırmalı Bir Analiz, Sosyoekonomi, 25 (33), 195-220.

- NTV (2019). İşsizlik Sigortası Fonunun Büyüklüğü 127 Milyar Liraya Ulaştı, <https://www.ntv.com/ekonomi/issizlik-sigortasi-fonunun-buyuklugu-127-milyar-liraya-ulasti> (Erişim Tarihi: 04.04.2019).
- Süzek, S. (2016). İş Hukuku, B.12, İstanbul.
- Taş, Y. H. (2011). İŞKUR'un Mesleki Eğitim Faaliyetlerinin İstihdam Üzerine Etkileri: Yalova İŞKUR Örneği, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 61 (2), 153-176.
- Taş, Y. H. (2012), Türkiye'de İşsizlik Sigortasından Yararlanma Şartları ve İşsizlik Sigortası Ödemeleri: Gebze İŞKUR Örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17 (3), 211-320.
- Taş, Y. H. (2016). Avrupa Birliği ve Türkiye'de İşsizlik Sigortasının Sosyo-Ekonomik Açından Karşılaştırılması, Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 5 (11), 26-55.
- Tokol A. ve Y. Alper. (2013). Sosyal Politika, Dora Basım-Yayın, Bursa.
- Tuncay, C ve Ekmekçi, Ö (2017), Sosyal Güvenlik Hukuku Dersler, B.17, Beta Basım-Yayın, İstanbul.
- Varçın, R. (2004). İstihdam ve İşgücü Piyasası Politikaları, Siyasal Kitabevi, Ocak, Ankara.
- Yüksel, H. (2016). İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ekin Basım-Yayın, Bursa.
- Thuy, P.; Hansen, E. ve Price, D. (2001). The Public Employment Service in a Changing Labour Market, ILO Geneva.
- TÜİK (2018). <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 19.10.2018).

KIRSAL BÖLGELERDE KADIN GİRİŞİMCİLİĞİNİN ARTIRILMASINA YÖNELİK YEŞİL GİRİŞİMCİLİK UYGULAMALARI

GREEN ENTREPRENEURSHIP APPLICATIONS TO INCREASE WOMEN ENTREPRENEURS IN RURAL REGIONS

Pınar GÖKTAŞ¹, Gizem YILDIRIM²

Öz

Kadın olmanın maddi ve manevi çeşitli zorlukları bulunmaktadır. Bu zorlukların yok edilmesi ancak kadının kendisine güvenmesi ve içindeki girişimci ruhu özgür bırakması ile yok edilebilir. Artık kadınlar profesyonel anlamda girişimciliğe ve yeşil işlere adım atmalı gerçeği göz ardı edilmemelidir. İş hayatının zorlu koşulları çerçevesinde iş kuran ve kurduğu işi yöneten kadın girişimciler, yalnızca kendileri için değil ülke ekonomisine ve toplum refahına sayısız katkılar sağlayacaktır. Çünkü kadınlar topluma refah sağlamak için güçlü bir potansiyele sahiptir. Bu çalışmada, girişimcilik ve yeşil girişimcilik kavramlarının tanımı yapılmıştır. Yeşil girişimciliğin önemi vurgulanmış ve türlerinden bahsedilmiştir. Kadınların yeşil girişimciliğe yönlendirilmesi için yapılması gereken faaliyetlerden söz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Girişimcilik, Yeşil Girişimcilik, Kadın, Tarım.*

Abstract

Being a woman has several material and spiritual difficulties. These difficulties are only possible if the woman trusts herself and frees up the entrepreneurial spirit within. The fact that women now have to step into entrepreneurship and green jobs to become professionals is not be ignored. Women entrepreneurs who start a business and manage the business in the difficult conditions of business life will make numerous contributions not only for themselves but also for the national economy and society. Because women have a strong potential to bring prosperity to society. In this study, concepts of entrepreneurship and green entrepreneurship were defined. The importance of green entrepreneurship has been emphasized and its types have been mentioned. What is needed to be done in order to direct women to green entrepreneurship is mentioned.

Keywords: *Entrepreneurship, Green Entrepreneurship, Woman, Agriculture.*

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, pinargoktas@sdu.edu.tr

² yldrmgizeem@gmail.com

1. GİRİŞ

Toplumun gelişmesinde büyük öneme sahip kişiler girişimcilerdir. Girişimciler sadece işletmeyi kurmayı amaçlamaz, işletmenin uzun vadede ayakta kalmasını, istihdam sağlamasını ve ülke ekonomisine katkıda bulunmasını isterler. İçinde bulunduğumuz toplumlarda ekonomik ve sosyal gelişmeler için cinsiyet ayrımı yapılmaksızın tüm bireylerin katılımı sağlanmalıdır. Kadınların da katılımı ile bu gelişmeler eksiksiz olacaktır. Çünkü kadınların profesyonel iş yaşamına girmesi ile ekonominin kalkınması kolaylaşır ve benimseyecekleri girişimcilik anlayışıyla daha fazla istihdam alanı oluşturabilirler. Kadın girişimcilerin kuracakları küçük yeşil işletmeler sayesinde doğal çevre daha az kirlenecek, doğal kaynakların kullanımı bilinçli hale gelecektir. Bu sayede hem toplumun menfaatleri göz önünde bulundurulacak hem de doğal dengeye zarar vermeden yaşam kalitesi artırılabilecektir.

Bu çalışmanın amacı girişimcilik ve yeşil girişimci tanımlarını vermek ve kırsal bölgelerdeki kadın girişimcilerin yeşil girişimcilik anlayışı ile doğaya zarar vermeden yaptıkları uygulamaların neler olduğunu ortaya koymaktır.

2. GİRİŞİMCİLİK VE GİRİŞİMCİ TANIMI

Girişimcilik kavramı, disiplinlerarası bir kavram olduğundan her disiplin tarafından farklı şekilde yorumlanmıştır ve bundan dolayı farklı girişimcilik kavramları ortaya çıkmıştır. Girişimcilik kavramı, yöneticilik, yol gösterici, kendiliğinden karar verebilme vb. tarafları ile yönetim biliminin; hırslı, özgüvenli, yaratıcı vb. sıfatlarla psikolojinin ve yer aldığı alanda üstlendiği rol ve içinde bulunduğu yapıdaki yer ile sosyolojinin ilgi alanına dâhil olmaktadır (Aykan, 2012, s. 196).

Genel anlamda girişimcilik, birey ve toplum için fayda sağlayan, ekonomik fırsatlara yanıt veren ve ekonomik fırsatların yeniliklere dönüştürüldüğü bir süreçtir (Keskin, 2016, s. 286). Bu süreç birçok yenilikçi adımdan oluşup, ekonomik, bireysel, toplumsal ve çevresel şartları iyileştirmeyi içermektedir. Aynı zamanda ekonomik sistemde değişikliklere neden olmakta ve topluma yarar sağlamaktadır (Gökçen Kapusuz ve Çakar, 2017, s. 108).

Zaman içerisinde girişimci kavramına da çeşitli tanımlar yapılmıştır.

Girişimci, çevreyi gözlemleyip talepleri göz önünde bulunduran, yeni talepler oluşturan, kaynak sağlayan, sağladığı kaynaklarla işletme kuran, rekabet edip, risk alan kişilerdir (Arslan ve Toksoy, 2017, s. 124-125). Orta çağlarda, girişimciler, üretimi planlayan kişi şeklinde tanımlanırken, gün geçtikçe girişimciler için yapılan anlam ve içerik bakımından değişiklik kazanmıştır. Yaratıcı fikirler ortaya çıkaran, risk alan, pazara yenilikler sunan bireylerdir. Toplumlara fayda sağlayacak, ürün ya da hizmet için çaba sarf eden, her türlü fedakârlıklarda bulunabilen kişilerdir (Gökçen Kapusuz ve Çakar, 2017, s. 108-109).

Girişimci; yeni bir örgüt kurmak için gerekli olan tüm nedenleri kendisinde barındıran ve bu nedenlerin farkına vararak örgüt içerisinde anahtar rolü üstlenen kişidir. Girişimciler bağımsız şekilde hareket eden gruptan ya da bireylerden meydana gelebilir. Genel olarak girişimciler bulunduğu örgüt içinde dört fonksiyondan en az birini gerçekleştiren bireyler olarak da tanımlanabilir. Bu fonksiyonlar; mevcut bir örgütü organize etme, yeni örgüt oluşturma, yenilikler ortaya koyma ve örgütün kurallarını yenilemektir (Aydın ve Çakar, 2014, s. 54-55).

3. KADIN GİRİŞİMCİLİĞİ

1980'lerden sonra hızlı bir şekilde gelişen girişimcilik anlayışı üretim faktörü rolü ile ekonomideki yerini alarak, dünyada yer alan tüm çalışanların sahip olduğu demografik özelliklerde çeşitli değişiklikler yaratmıştır ve bu değişikliklerden kadınlar büyük ölçüde etkilenmiştir. Kadınların en önemli görevi, Sanayi Devrimi'ne kadar ev işleri yapmak ve ailesine bakmak olarak algılanmıştı, yaşanan bu değişiklikler nedeniyle kadınlar iş hayatına girmiştir ve anne olarak kadınlar ailelerinin geçimini sağlamaya başlamışlardır (Arslan ve Toksoy, 2017, s. 124).

Girişimcilikte olduğu gibi kadın girişimciyi tek bir tanımla ifade etmek mümkün değildir. Kadın girişimciler, diğer kadınlardan farklı olarak daha fazla risk alırlar, hızlı karar verirler, kendilerini ve kaderlerini kontrol etmekte zorlanmazlar. Girişimci kadınlar sadece kurdukları işi yönetmeyi değil aynı zamanda kariyerlerini de yöneten kadınlardır. Özgüvenli, yenilikçi ve yaratıcı bireyler olarak başkaları ile sağladıkları işbirliğinde bir işletmeyi kurup organize ederler, işletirler ve diğer insanlar için iş imkânları yaratırlar. Kadın girişimciler, girişimcilik anlayışını özümstedikleri ve dışarıya yansıttıkları için girişimcilik faaliyetlerini en iyi şekilde uygulayabilenlerdir. Karşılarına çıkan fırsatları değerlendirmesini bilirler ve ellerinde bulunan kaynakları başarılı bir şekilde bir araya getirirler (Keskin, 2014, s. 72-73).

Kadınların çalışma hayatına katılması ile yeni istihdam alanları oluşur, ihracat artar, ürün çeşitliliği sağlanır, yerel kaynaklar daha çok kullanılır. Girişimci kadınlar sayesinde ülke ekonomisi gelişir. Girişimcilik anlayışı sayesinde kadınların kendine olan güveni artar, özgür şekilde hareket edebilir ve çalışabilirler. Yine girişimcilik anlayışı kadınların kaynakları en uygun şekilde kullanma, kolay bir şekilde insanlarla ilişki kurma, elde ettiği iş tecrübelerini aktarma gibi yetenekler kazanmalarını sağlar (Aşkın ve Barış, 2016, s. 65).

Kadınları girişimciliğe yönelten birçok neden bulunmaktadır. Kişisel açıdan bakıldığında; başarıma isteği, para kazanma isteği, bağımsızlık isteği, sosyal açıdan bakıldığında; başkalarına faydalı olma, eğitimini ve tecrübesini değerlendirme isteği, aile açısından bakıldığında ise; ailesinin geçimini sağlama isteği, eşinin çalışamaz olması gibi nedenler söylenebilir (Takay ve Tüzün, 2015, s. 256; Arslan ve Toksoy, 2017, s. 132).

4. YEŞİL GİRİŞİMCİLİĞE GENEL BAKIŞ

Yeşil Girişimcilik; Bir girişimcinin, hedeflerini gerçekleştirdiği sırada işyerinin topluma olumlu şekilde katkı sağlaması ve insanlar ve çevre üzerindeki olumsuz etkilerini minimize edecek şekilde uygulayabilmenin yollarını aramasıdır. Yeşil girişimcilik, işlerinin odak noktasına çevreyi koruma ve iyileştirme hedefini yerleştiren girişimcilerin faaliyetleri olarak tanımlanabilir. Yeşil girişimciliğin kendi içinde boyutları bulunmaktadır. Bunlar: Çevreyi koruyan işler ve işletmeler, temiz büyüme ve sosyal farkındalıktır (Keskin, 2016, s. 286-287).

Yeşil Girişimci; Yenilikçi, çevreyi korumak için risk alan, yeşil ürün ve hizmet üretmek için değer üreten kişilerdir (Gökçen Kapusuz ve Çakar, 2017, s. 112). Çevreye verilen zararı en aza indirmeyi amaç edinmişlerdir. Yeşil firmalar kurarak, pazarlama maliyetlerini düşürmeyi hedeflerler ve sürekli yenilik peşindedirler. Girişimcilik anlayışı ile buldukları sektörde sosyal ve ahlaki bir değişim yaratmaya çalışırlar (Arabatzis, vd., 2015, s. 292). Yeşil girişimciler, çevresel değerleri, işyerinin temel faktörlerinden biri olarak kabul ederler ve bu değerleri rakiplerine karşı rekabetçi avantaj elde edecek hale dönüştürürler (Aykan, 2012, s. 199).

Yeşil girişimciler müşterilerinin, personelinin ve toplumun hayat standartlarını artırmayı, doğaya verilen zararı azaltmayı, yeni sistem ve teknoloji kullanımı sayesinde yeni ürün ve hizmetleri ortaya çıkarmayı ve bunları çevreye uyumlu halde yapmayı, bireylere ve topluma katkı sağlayacak yeşil işler ortaya çıkarmayı hedefler. Aynı zamanda bunları geleceğe aktarmayı, yeşil girişimcilik boyutlarında olduğu gibi temiz büyüme sağlamayı, sosyal

farkındalığı yaratmayı ve çevreyi koruyan işler yapan işletmeler kurmayı amaçlar (Gökçen Kapusuz ve Çakar, 2017, s. 107-109; Keskin, 2016, s. 287).

4.1. Yeşil Girişimcinin Özellikleri

Yeşil girişimciler, çevreye zararlı etkiyi azaltan ürün veya hizmet sunarlar, sundukları ürün ve hizmetlerin üretimi ve tüketimi arasında oluşabilecek sorunlara yenilikçi yeşil çözümler bulurlar, oluşturacakları iş modellerini ekonomik gelişime katkı sağlayacak şekilde tasarlarlar, piyasa talepleriyle ve toplumun yaşam tarzıyla ilişkili yeni fırsatlar keşfederler (Gevrenova, 2015, s. 322).

İş modeli oluştururken kârlı ve topluma değer katan faktörleri dikkate alırlar, ortaya çıkardığı işlerde çevreci davranırlar, ürün ve hizmetleri gerçekleştirirken sadece toplumun ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamaz aynı zamanda dünyaya katkı sağlamayı hedeflerler (Keskin, 2016, s. 287). Yeşil girişimciler, çevreci faktörler doğrultusunda insanların ihtiyaçlarını yanıtlar, benimsedikleri çevreci amaçlar için, içinde buldukları toplumu özendirir, çevreci faaliyetler yaparlar ve yaptıkları ürün-hizmetlerde çevre odaklı çalışırlar (Gökçen Kapusuz ve Çakar, 2017, s. 111-112).

4.2. Yeşil Girişimciliğin Önemi

Girişimciliğin ve yeniliğin birlikteliği yeşil girişimcilik açısından oldukça önemlidir. Bunun sebebi ise, eko-yeniliklerin yeşil girişimcilikte önemli bir konuma sahip olmasıdır. Eko-yeniliklerin bu konumu ileri dönemlerde şirketlerde ve ülkelerde rekabet avantajı sağlayacaktır. Uluslararası pazarda başarılı olmak isteyen şirketler ve ülkeler düşük maliyet anlayışından ziyade, sağladıkları rekabet avantajındaki önemli kaynakları yeni teknolojiler, yenilikçi hizmet ve süreçler olacaktır. Yeşil girişimcilik, gelişmekte olan ve tarımın büyük rol üstlendiği ülkelerde kadın girişimciliği için fırsat yaratabilir. Çünkü bölgelerin geri kalmış kısımlarında, kadın girişimcilerin kuracakları küçük ve orta ölçekli işletmeler, yeşil işletmeler ve iş geliştirme becerileri ile birleştirilirse kadın güç sahibi olur, gelir yaratır ve bu sayede kadın girişimciliği artar. Çevre için yapılan AR-GE çalışmalarının artış göstermesi, eko-verimlilik çalışmalarının gitgide daha geniş insan topluluklarına yayılması yeşil girişimciliğin temelini oluşmasına katkı sağlar (Keskin, 2016, s. 290-291).

Yeşil girişimcilik, sadece artan çevre sorunlarına ve küresel ısınmaya çözümler bulmaz aynı zamanda kapasite geliştirmek ve artırmak için yeni standartlar oluşturmaya çalışır. İstihdam yaratmaya, teknolojiye ayak uydurmaya ve bu süreçte gelişmekte olan ülkelerde işsizlik sorunlarını çözmeye çalışır. Ülkelerinde yaşayan insanların özellikle gençlerin, yeşil ekonomiyi kabul etmelerini ve daha fazla yeşil girişimcilik hareketlerinin bir parçası haline gelmelerini teşvik eder (Mathur ve Tandon, 2016, s. 2).

4.3. Yeşil Girişimcilik Türleri

Yeşil girişimcilik farklı araştırmacılar tarafından farklı şekilde sınıflandırılmıştır.

Tablo.1 Yeşil Girişimcilik Türleri

Araştırmacı	Yeşil Girişimcilik Türü
Pastakia	1.Ticari Yeşil Girişimciler 2.Sosyal Yeşil Girişimciler
Voler	1. Çevreye Duyarlı Girişimci İşletmeler 2.Yeşil Girişimci İşletmeler
Isaak	1.Yeşil İşletmeler 2.Yeşil Yeşil İşletmeler

Taylor ve Walley	1.Yenilikçi Fırsatçılar 2.Vizyoner Şampiyonlar 3.Geçici Girişimciler 4.Kural Tanımazlar
Linnanen	1.Dünyayı Değiştirmek İsteyenler 2.Para Kazanmak İsteyenler
Schaltegger	1.Çevre Konuları 2.Hedef Pazar

Kaynak: Efeoğlu, (2014, s. 108-109) ve Aykan, (2012, s. 205-206)

Pastakia (1998) yeşil girişimciliği iki şekilde sınıflandırmıştır.

1.Ticari Yeşil Girişimciler: Çevreci ürün ve hizmetleri tespit ederek işletmelere fırsat sağlayan ve bu fırsatları işletme için avantaja dönüştüren işletmelerdir.

2.Sosyal Yeşil Girişimciler: Çevre dostu teknoloji, fikir ve ürünleri pazarda olsun ya da olmasın destekleyen ve gelişimine katkıda bulunan işletmelerdir.

Volery (2002) ise yeşil girişimciliği çevreye duyarlı girişimci işletmeler ve girişimci işletmeler olarak ayırmıştır.

1.Çevreye Duyarlı Girişimci İşletmeler: Çevreyi pazarda yer almamasına rağmen çevreden haberdar olan işletme türüdür.

2.Yeşil Girişimci İşletmeler: Çevreci pazarda yer alarak, çevreye duyarlı davranan işletmeler (Pastakia, 1998; Volery, 2002; Akt. Aykan, 2012, s. 205).

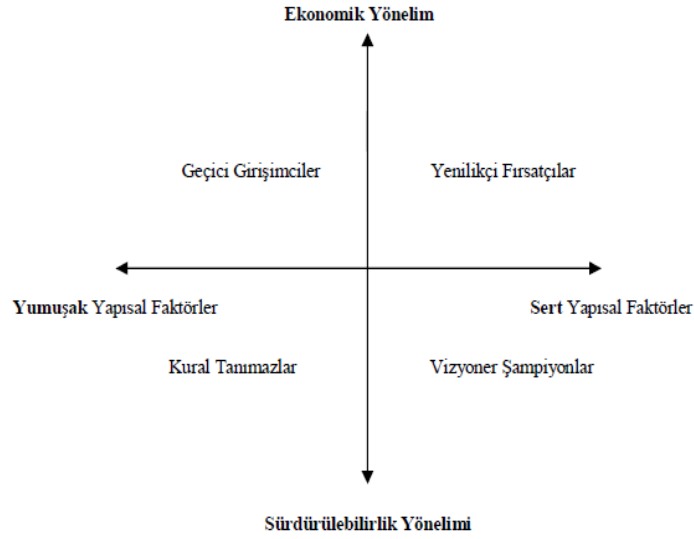
Isaak (2005) yeşil girişimciliği iki gruba ayırmıştır.

1.Yeşil İşletmeler: Yeşil işletme kurulurken ilk olarak çevreci bilincinde düşünmez. İşletme yöneticileri zamanla pazarlama stratejilerini oluştururken çevreci davranmanın kendilerine katkı sağlayacağını düşünürler ve o yönde çalışma yaparlar.

2.Yeşil Yeşil İşletmeler: Yeşil işletmeyi kurdukları andan itibaren anlayışları çevreci olma yönündedir. Faaliyet gösterecekleri alanlarda çevreci düşünce için daha fazla çaba sarf ederler (Isaak, 2005; Akt. Efeoğlu, 2014, s. 109).

Taylor ve Walley (2003), yeşil girişimci işletmeleri sürdürülebilir yönelim ve ekonomik yönelim boyutları altında dört türde incelemiştir.

Şekil.1 Yeşil Girişimcilik Türleri

Kaynak: Aykan, (2012, s. 206)

- 1.Yenilikçi Fırsatçılar: Yeşil fırsatları gören ve amaçları kâr elde etmek olan işletmelerdir.
- 2.Vizyoner Şampiyonlar: Ana amaçları sürdürülebilir olmak ve en dönüşümcü işletmelerdir.
- 3.Geçici Girişimciler: Şans eseri girişimde bulunan işletmeleri temsil eder.
- 4.Kural Tanmazlar: Sürdürülebilirlik temelli ve yapısındaki değişimlere açık olan işletme türüdür (Taylor ve Walley, 2003; Akt. Aykan, 2012, s. 206).

Linnanen (2002) oluşturduğu sınıflandırmada yeşil girişimcileri dünyayı değiştirmek isteyenler ve para kazanmak isteyenler şeklinde ayırmıştır.

1.Dünyayı Değiştirmek İsteyenler: Yeşil girişimcilerin arzusu yaşam standartlarını artırmak olsa da iş kavramı olarak incelendiğinde yetersiz kalmaktadır.

2.Para Kazanmak İsteyenler: Çevreci olan işletmelerde elde bulunan ekonomik başarılar diğer işletme türleri ile benzerlik göstermektedir.

Schaltegger (2005) sınıflandırmasında çevresel konuları ve hedef pazarı ele almıştır.

- 1.Çevre Konuları: Çevresel konunun önceliği örgütlerin amaçları ve pazar etkileridir.
- 2.Hedef Pazar: Bir örgütün pazarla ilgili faaliyetleri küçük, orta ve kitle pazar ile doğrudan ilişkilidir (Linnanen,2002; Schaltegger, 2005; Akt. Efeoğlu, 2014, s. 108-109).

5. KADINLARIN YEŞİL GİRİŞİMCİLİĞE YÖNELMESİ VE YEŞİL GİRİŞİMCİLİĞİN HAYATA GEÇİRİLMESİ

İşletmeler yeşil girişimcilik anlayışı sayesinde çevreci bir yaklaşımla; doğayı tehdit eden bir öge olmaktan çıkar, yok edici profilinden kurtulabilir ve kendisine yeni iş fırsatları oluşturabilir. Kaynakların bilinçsiz ve kötüye kullanılması, üretim aşamasında ortaya çıkan zararlı atıkların doğayı negatif yönde etkilemesi, çeşitli canlı türlerinin yok olması gibi sebepler birçok işletmeyi çevreye duyarlı hale getirmiştir. Bu duyarlılık sayesinde işletmelerin yeşil girişimciliğe olan eğilimleri artmakta ve işletmelerin yeni iş alanları oluşturmasına neden olmaktadır (Balci, 2011, s. 191).

Gelişmekte olan ülkelerde nüfusun büyük çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Kadınlar, ellerinde bulunan doğal kaynakları kullanarak hem ailelerinin hem de yaşadıkları çevrenin devamlılığını sağlarlar. Kırsal bölgelerde yaşayan kadınların güçlendirilmesi konusu dünya gündeminin üst sıralarında yer almaya başlamıştır. Bunun için yapılan bütün çalışmalar kırsaldaki kadınların küçük de olsa çeşitli girişimlerde bulunmasını desteklemektedir. Desteklenen bu küçük girişimler hem ulusal ekonomiye katkı sağlar hem de kırsal bölgelerde yaşayan herkes için önemli ölçüde istihdam yaratır. Yapılabilecek bu girişimler sayesinde kadınlar güç sahibi olur ve ekonomik bağımsızlıklarını kazanırlar. Bu sayede özgüvenli bireyler olarak içinde buldukları toplumu güçlendirir ve toplumdaki diğer kadınlara örnek teşkil ederler. Fakat kadınlarda –özellikle kırsal bölgelerde yaşayan kadınlarda- bu girişimcilik adımını atmak kolay olmayacaktır. Çünkü geleneksel aile yaşantısından çıkmak hatta normal hayatta herhangi bir işte çalışmıyorken girişimci adımını atmak onlar için zorlayıcı gelecektir. Bu çerçevede kadınları girişimciliğe teşvik edecek bir planlama yapması gereken örgütler devletler olmaktadır. Devletlerin yapması gereken; üretimde kadınları sürece dahil etmek ve çevre için yeşil ekonomiyi devreye sokmaktır. Kadınları yeşil girişimciliğe yönlendirmek için onların yeşil işlerde profesyonelleşmesi sağlanmalıdır. Gerekli eğitimler verilerek kadınların girişimcilik ruhları ortaya çıkarılabilir ve kadınların yeşil girişimciliğe olan farkındalıkları artırılabilir (Özyol ve Çobanoğlu, 2013, s. 3-4,13-14).

6. KADIN GİRİŞİMCİLERİN YEŞİL GİRİŞİMCİLİK UYGULAMALARI

Tarım sektörü, ekonomik büyüme katkı sağlamasının yanında, düşük gelirli ailelere sosyo-ekonomik kalkınma için fırsatlar sunmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojisinin (BİT) kullanımı, ekonomik büyüme için gerekli bilgi ve üretkenliği artıracığı kabul görmüştür. Cinsiyet farklılıkları ve eşitsizliğini, bu yeni tarım teknolojileri ile ortadan kaldırmak mümkündür. Fakat kadınlar bu yeni teknolojilerden gerekli faydayı sağlayamamaktadır. Bu yüzden, birçok bölgede tarımsal faaliyetler gitgide azalmaktadır. Bununla birlikte, gelişmekte olan birçok ülkede özellikle kırsal bölgelerde, istihdamın yüzde 50'sinden fazlasını kadınlar temsil etmektedir. Geleneksel anlamda, kırsal bölgelerdeki tarım faaliyetleri aile işçiliğine bağlıdır ve kadınlar yaşam kalitesini artırmada önemli rol oynamaktadır. Kadınlar, tarım dışı faaliyetlerinin dışında topraksız tarım işçisi olarak aile gelirine katkı sağlamaktadır (Sanyang ve Huang, 2008, s. 674).

Isparta Tarım İl Müdürlüğü tarafından düzenlenen “Tarımda Genç Girişimci Kadınlar Güçleniyor” projesinde 4 gün boyunca 32 saatlik eğitim programı kapsamında kadınların girişimci olması teşvik edilmiştir. Girişimci kadınların yaptığı projeler arasından en dikkat çekici 3 adet proje örnek olarak aşağıda verilmiştir.

Projenin Adı: Kadının Eli, Güvenilir Gıdanın Temeli

Projenin Uygulandığı Alan: Aksu İlçe Merkezi ve Köyleri

Projenin Amacı: İlçede yaşayan ev hanımlarının evsel tüketimlerini karşılamak amacıyla ürettikleri peynir, yoğurt, tarhana, erişte, reçel, marmelat, sirke, salça, turşu vb. ürünleri Türk Gıda Kodeksine uygun ve kaliteli-hijyenik gıda üretmeleri için eğitimler vererek evsel (yöresel) ürünlerine ekonomik değer kazandırmaktır. Bununla birlikte yöredeki kadınlara dengeli ve yeterli beslenme, aile ve çocuk eğitimi vb. sosyal hizmet konularında verilen eğitimlerle kadınları bilinçlendirmek ve aldıkları eğitim doğrultusunda evlerinde üretmiş oldukları “Yöresel Ev Yapımı Doğal Ürünleri” satışa sunarak bölge genelindeki halkın gelir seviyesinin ve yaşam kalitesinin artmasına katkı sağlamaktır.

Aksu İlçesi ve köylerinde yaşayan insanlar kendi tüketecekleri ürünlerini ekonomik seviyelerinin düşük olması nedeniyle evlerinde üretmektedir. Yoğurt, peynir, tereyağı, erişte, tarhana, reçel, marmelat, sirke vb. ürünleri geleneksel yöntemler ile ürettikleri için yeterince kaliteli ve hijyenik olarak üretilmemektedir.

Dolayısıyla bu şekilde üretilen gıdaları tüketen kişilerde brucella, tüberküloz gibi süt ve süt ürünlerinden geçen hastalıklar görülebilmekte; ayrıca bu ürünlerin besin değerini kaybettiği ve ekonomik olmadığı görülmektedir. Bu yüzden hammaddelerin besin değerini kaybetmeden, sağlıklı ve ekonomik şekilde üretiminin yapılması için bölge halkı bilgilendirilmiş ve bu bilgileri gündelik yaşamda uygulayabilecek şekilde bilinçlendirilmiştir. Bunların yanı sıra kent merkezlerindeki tüketicilerin hijyen koşullarında üretilmiş yöresel ürünlere kolayca ulaşabilmelerini sağlamaktır. Ayrıca verilen eğitimlerin ardından üretilen bu ürünler sadece kendilerinin tüketmesi için değil, bir gelir elde etmek amacıyla bu proje için hazırlanacak özel konteynırda, eğitim almış olan kadınların evlerinde ürettikleri güvenilir gıdaları satışa sunmaları ile kırsal kalkınmaya destek sağlayarak bölge halkının gelir düzeyi, yaşam kalitesi ve refah seviyesi artırılmış olmaktadır.

Projenin Adı: Sirke, Püre, Cips, Elmadan; Yapımı Ispartalı Kadınlardan

Projenin Uygulandığı Alan: Isparta İli Merkez Kasaba, Köy ve Mahalleleri

Projenin Amacı: Küçük ölçekli elma bahçelerine sahip gelir seviyesi düşük ailelerin, hasat ettikleri ürünü işleyerek katma değerini ve ailelerin gelirini arttırmak amaçlanmıştır. Bu amaçla aileler tarafından hasat edilen elma ürünleri oluşturularak, geçici işletmede eğiticiler yoluyla uygulamalı olarak elma sirkesi, elma cipsi ve meyve suyunun hammaddesi elma püresine işlenerek katılımcılara bu konuda el becerisi kazandırılmıştır. Proje sonunda pratik kazanan hedef grup bir araya gelerek veya bireysel olarak kendi hammaddesinden elde ettiği doğal el yapımı ürünleri pazarlama kanalları yoluyla değerinde satarak araçlara verilecek kâr paylarının direk aile bütçesine girmesi sağlanmıştır. İşlenmiş ürünlerde pazar görsel kalite kriterleri aranmadığından atılan kara leke ve elma iç kurdu ilaçları minimum seviyede kullanılmıştır, bu sayede ürünün kilogram maliyeti ve işlenen üründe pestisit kalıntısı riski azalmıştır. Ortaya çıkan ürünler çocuklar ve yaşlılarca güvenle tüketilebilecektir.

Projenin Adı: Lavanta Kokulu Kadımlar

Projenin Uygulandığı Alan: Isparta İli Merkez Kasaba, Köy ve Mahalleleri

Projenin Amacı: Lavanta, uçucu yağı için yetiştirilen tıbbi ve aromatik bitkilerden birisidir. Dünyada en fazla ticareti yapılan 15 uçucu yağdan birisidir. Ülkemiz koşullarında çoğu bölgede tamamen kurak koşullarda yetiştiriciliği yapılabilmektedir. Proje ile Isparta İli içerisinde dar gelirlili, kısıtlı imkânlarla sahip kadın çiftçilerin, gelir seviyelerini arttırmak hedeflenmiştir. Üretilen ürünün tamamına yakını ihraç edilen, ekolojik açıdan son derece uygun olmasına rağmen tarımı fazla yapılmayan lavanta bitkisinin üretimini artırarak ülke ekonomisine katkı sağlanması planlanmıştır. Çok önemli bir balözü bitkisi olmasından dolayı yöre balcılığının gelişmesine katkı sağlaması amaçlanmıştır. Kozmetik sektörü dışında, alternatif tıpta, hediyelik eşya ve temizlik sektöründe de yoğun olarak kullanılan lavanta bitkisi tanıtılmış ve yaygınlaştırılmıştır.

7.YURT DIŞI YEŞİL GİRİŞİMCİLİK ÖRNEKLERİ

Pakistanlı yeşil girişimci Dr. G. L. Atara, Ayurveda bitkisi ile ilginç bir girişim örneği oluşturmaktadır. Kimyasal reaksiyonsuz, düşük maliyetle, ürün verimliliğini artıran çalışmalarda bulunmaktadır. Aynı şekilde Avusturya Alplerinde Sepp Holzer adlı yeşil girişimci benzer bir strateji uygulayarak egzotik bitkiler yetiştirmektedir (Isaak, 2002: 84).

Ben&Jerry's Dondurmaları, farklı bir yeşil girişimcilik örneğini oluşturmaktadır (Ben ve Jerry, 2011). Kuruluşundan itibaren çevreci ürün ve süreçler üzerine odaklanan işletmede yeşil enerji uygulamaları yer alırken, Sürdürülebilir Mandıra Programı ile ekolojik etkilerini yönlendirmeye çalışmaktadır. Body Shop işletmesi, sorumluluk, çevre koruma bilinci ve doğal içeriklerden ürünler yaratma arzusu ile 25 yıldır faaliyetlerini sürdüren bir yeşil girişim işletmesidir (The Body Shop, 2011). Sosyal sorumluluk projeleri başta olmak üzere toplumsal ve

çevresel değişime yönelik çabalara kendisini adayan bir kozmetik işletmesi olan Body Shop, dünyayı korumak, insan haklarını savunmak, yerel ticareti desteklemek, hayvanlar üzerinde deney yaptırmamak gibi farklı değerler ile ön plana çıkan bir yeşil girişimcilik örneği oluşturmaktadır (Aykan, 2012: 207).

Klinkmar şirketi, çoğunlukla petrol rafinerilerinden açığa çıkan tehlikeli atıklardan taneli yakıt elde etmek amacıyla oldukça etkin bir teknoloji kullanmaktadır. Bu teknolojinin kullanımının atığı üreten açısından yararı, tehlikeli atıkların depolanması için para ödemek zorunda kalmaması ve yakıtı satarak kâr etmesi iken; yakıtı satın alanların ise, normalde ödeyeceklerinin yarısını ödeyerek yakıt giderinden kâr elde etmeleridir. Zheckov (2005) sekiz ülkede (Çekoslovakya, Estonya, Macaristan, Litvanya, Letonya, Polonya, Slovakya ve Slovenya) çevresel politika ve uygulamaların işletmelerin ekoverimlilik üzerindeki etkilerini araştıran bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada, işletmelerin çevreyi daha çok çevre yönetim sistemi çerçevesinde dikkate aldığı görülmekle birlikte, yeşil girişimci işletmelerde görülmüştür. (Satı ve Yılmaz, 2008: 339).

8. SONUÇ

Çevre açısından kadınların yeşil girişimciliğe yönlendirilmesi önemlidir. Kırsal bölgelerde yaşayan mevcut kadınların ve yaşayacak olanların yeşil işlere ulaşmasını sağlamak ve hayatları boyunca gerekli eğitimi vermek ve tüm bunların devamlılığı için desteklemek gerekmektedir. Kadınların yaptığı yeşil işleri hayata geçirmek, iş dünyasında kadınların güçlenmesini sağlamanın yanında hem avantajlı istihdam yaratır hem de dünya ve yerel pazarlarda Türkiye ekonomisinin yarışabileceği rekabet fırsatları oluşturur. Kadınların yeşil işler yapabileceği platformlar oluşturulmalı, gerekli destekler sağlanmalıdır. Verilebilecek desteklerle kadınların çalışmayı istedikleri her alanda bilgiye ulaşmaları da kolay olacaktır. Aynı zamanda tarımda iş yapmak isteyen kadınların kendilerine olan özgüvenleri artacak ve yeni istihdam alanları oluşturulacaktır. Bu sayede hem bireysel hem de toplumsal anlamda daha sağlam bir yapı meydana gelecektir.

Kadınları girişimcilere dönüştürmek için, onlara kredi sağlamak, ürün ve piyasa bilgisine ulaşmaları için teknolojiye erişmelerini kolaylaştırmak, yönetim becerisi oluşturmak için gerekli eğitimi vermek gerekmektedir. Tarım kooperatif kurumları, kırsal bölgelerde yaşayan kadınların gelişmesi için önemli role sahiptir. Kırsal alanda yaşayan kadınlar, üretim, işleme ve pazarlama süreçlerine aktif olarak katılmalarına rağmen yasal uygulamalardan yoksun kalmaktadır. Bu yüzden kadınların kredi, teknoloji ve eğitime olan erişimi kısıtlanmaktadır. Gerekli işbirliği kurumları kurularak, kadınların eksik kaldığı bu süreçlere aktif şekilde katılmaları sağlanabilir. Özellikle kadınların öncülük ettiği ve kadınların üye olduğu kooperatiflerin kurulması ile tarım sektöründe kadın girişimciliği artırılabilir. Kurulan kooperatifler kadın girişimcilerin toplu hareket etmesini sağlar ve maliyetlerini azaltır. Örneğin, tek başına yüklü miktarda ekipman almaya gücü yetmeyen kadın girişimcinin, diğer üyelerle birleşmesi ile ekipman alması kolaylaşabilir. Kadınların mikro geçim kaynakları hem kırsal ekonomide hem de yoksulluğun azaltılmasında büyük bir öneme sahiptir. Kadın girişimciliği, bütün kadınlarda hareketliliği artırır, güçlü kadın ağları oluşturur ve kadınlar arası dayanışmanın kurulmasını sağlar.

KAYNAKÇA

Arabatzis, G. vd., (2015). Green Entrepreneurship and Green Products: Consumers' Views and Attitudes in Regional Unit of Evros. Proceedings of the 7th International Conference on Information and Communication Technologies in Agriculture, Food and Environment (HAICTA 2015), Kavala, Greece, 291-297

- Arslan, İ. K. vd., (2017). Türkiye’de Kadınları Girişimciliğe Yönelten Faktörler Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri. İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi, 1(1), 123-148
- Aşkın, E. Ö. vd., (2016). Kadın İstihdamında Sosyal Sermayenin Etkisi: Tokat İlinde Kadın Girişimciler Üzerine Bir İnceleme. Business and Economics Research Journal, 7(2), 63-82
- Aydın, E. ve Çakar. U. (2013). Girişimcilik ve Ekolojinin Bütünleşmesi: Ekogirişimcilik. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi, 50(581), 53-61
- Aykan, E. (2012). Girişimciliğin Değişen Yüzü: Ekogirişimcilik. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 17(3), 195-212
- Efeoğlu, E. (2014). Çevreci Açından Girişim: Eko-Girişimcilik. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23(1), 103-118
- Gevrenova, T. (2015). Nature and Characteristics of Green Entrepreneurship. Trakia Journal of Sciences, 13(2), 321-323
- Gökçen Kapusuz, A. vd., (2017). Geçmişten Yeni Bir Kavram: Yeşil (Eko) Girişimcilik. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, (52), 104-119
- Isaak, R. (2002). The Making of The Ecopreneur. Greener Management International, 38, 81-91
- İnce Balcı, F. (2011). Girişimciliğe Ekolojik Yaklaşım: Eko-Girişimcilik Teorik Çerçeve. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1, 187-206
- Keskin, S. (2014). Türkiye’de Kadın Girişimcilerin Durumu. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 9(1), 72-94
- Keskin, S. (2016). Yeşil Girişimcilik. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, (12), 285-294
- Linnanen, L. (2002). An Insider’s Experiences with Environmental Entrepreneurship. The Journal of Corporate Environmental Strategy and Practice, (38), 71-82
- Mathur, S. ve Tandon, N. (2016). Green Entrepreneurship: The Emerging Paradigm for Sustainable Growth and Development in India- A Study of the Millennials. Indian Journal of Science and Technology, 9(45), 2-11
- Özyol, A. vd., (2013). Sürdürülebilir Yeşil Kalkınma ve Kadın. Fe Dergi: Feminist Eleştiri, 5(2), 1-21
- Pastakia, A. (1998). Grass-Roots Ecopreneur: Change Agents for Sustainable Society. Journal of Organizational Change Management, 2(2), 157-170
- Sanyang, S. E. vd., (2008). Green Cooperatives: A Strategic Approach Developing Women’s Entrepreneurship in the Asian and Pacific Region. World Journal of Agricultural Sciences, 4(6), 674-683
- Satı, Z. ve Yılmaz, C. (2008). Sürdürülebilir Bir Gelecek için “Yeşil Girişimcilik”. 2. Girişimcilik Kongre Kitabı, 07–10 Mayıs 2008, Bişkek, s. 332–340
- Schaltegger, S. (2005). Research and Markets: Making Ecopreneurs: Developing Sustainable Entrepreneurship. Dublin; M2 Communications Ltd
- Takay, B. A. vd., (2015). Kadın Girişimciler Schumpeter’in Girişimcisi Olursa..., Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(1), 249-259
- Taylor, D. and Walley, L. (2003). The Green Entrepreneur: Visionary, Maverick or Opportunist?. Manchester Metropolitan University Business School Working Paper, 1–22
- Volery, T. (2002). Ecopreneurship: Rationale. Current Issues and Futures Challenges, 541-553

Yeşil, Y. vd., (2017). Çevresel İstidam Bağlamında Yeşil İşlerde Eğitim ve Beceri Kazandırma.
International Journal of Social Sciences and Education Research, 3(2), 607-618

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN FİNANSAL OKURYAZARLIK DÜZEYLERİNİN ANALİZİ: BANKACILIK ve FİNANS BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA*

ANALYSIS OF THE FINANCIAL LITERACY LEVELS OF UNIVERSITY STUDENTS: AN APPLICATION ON DEPARTMENT OF BANKING AND FINANCE

Murat KAYA¹, Hidayet GÜNEŞ²

Öz

Bireylerin kazanmış oldukları gelirlerini, doğru ve etkin bir şekilde değerlendirebilmeleri; bunları yatırım araçlarına kanalize ederken bilinçli olarak karar verebilmeleri, finansal konularda bilgi birikiminin yeterli düzeyde olması ile mümkündür. Finansal açıdan gerekli olan bilgi düzeyinin ölçülmesi ve finansal farkındalığı esas alan finansal okuryazarlık; bireye, kurumlara ve esasında ülke ekonomisine yapacağı katkılar dikkate alındığında ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada kendilerini geliştirebilme imkânı yüksek olan üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyeleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İİBF’de eğitim gören Bankacılık ve Finans Bölümü öğrencilerine anket çalışması yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyeleri; yüksek % 6,5, orta % 47,3, düşük % 37,2, çok düşük % 9 olarak belirlenmiştir. Ayrıca finansal okuryazarlık seviyelerinin cinsiyet, öğretim türü, sınıf, kredi kartı kullanımı, internet bankacılığı kullanımı ve döviz alım satım işlemi yapılması ile istatistiki olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Okuryazarlık, Bankacılık ve Finans Bölümü, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Finansal Bilgi, t-testi.

Abstract

Individuals' ability of evaluating their revenue properly and effectively, consciously deciding while canalizing these revenues to investment instruments is possible through having sufficient level of knowledge in financial issues. Financial literacy, based on calculation of financially necessary level of knowledge and financial awareness, comes forward when its contributions to individual, constitutions and fundamentally national economy.

* Bu çalışma, 04-05 Mayıs 2018 tarihlerinde Ankara’da düzenlenen 1. Uluslararası Bankacılık Kongresi’nde sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş halidir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, mkaya@mehmetakif.edu.tr

² Arş. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, hgunes@mehmetakif.edu.tr

In this study, it was attempted to detect the financial literacy level of the university students who have high opportunity of self-development. In this context, a survey study has been made to Banking and Finance Department students who study at Burdur Mehmet Akif Ersoy University. According to conclusion of analysis, the financial literacy level of the students has been detected as; high % 6,5, medium % 47,3, low % 37,2, very low % 9. In addition, it is detected that financial literacy levels vary meaningfully in statistical aspect with gender, type of education, class, credit card usage, internet banking usage and buying and selling foreign exchange.

Keywords: *Financial Literacy, Department of Banking and Finance, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Financial Information, t-test.*

1. GİRİŞ

21. yüzyılın en önemli çalışma alanlarından birisi hiç şüphesiz “karar verme” konusudur. Bireylerin yaşam süreleri boyunca ailesel, toplumsal, ekonomik vb. konular üzerine tercihlerde bulunmaları gerekmekte olup, bu tercihlerin temeli vermiş oldukları kararlardan oluşmaktadır. Bireylerin söz konusu karar verme sürecinde dikkate aldıkları farklı değişkenler olup, bu değişkenlerin bazıları; kültür, alışkanlık, duygu veya bilgi olarak sıralanabilir. Dolayısı ile karar verme, bireylerin çok yönlü olarak ve genellikle deneyimlerinden ulaştıkları sonuçlar üzerinden gerçekleştirdikleri bir davranış olmaktadır. Verilen kararların daha sağlıklı olması şüphesiz bilgi temelli olması ile yakından ilgilidir. Bu nedenle günümüz toplumunda bilgi, karar verme süreçlerinin temelini oluşturmaktadır.

Karar verme noktasında en çok zorluk yaşanan durumlardan birisi finansal kararlardır. Finansal karar kavramı bir toplumu oluşturan bireylerin tamamı için önemli olup, her bir bireyin farklı kültür, eğitim ve gelir düzeyine sahip olması nedeni ile de kişiye özgü olmaktadır. Bunun yanı sıra bireylerin çevresel, ailesel, toplumsal etkiler ve inançları sonucu oluşan kişilik özellikleri de şüphesiz finansal anlamda karar verme sürecini etkilemektedir. Öte yandan yaşamın sürekliliğini sağlayabilme adına yapılacak temel tüketim harcamaları kadar, yüksek bütçeli yatırımlar için de finansal karar verme zorunluluğunun olması, finansal karar verme davranışının toplumun tümü tarafından paylaşıldığını göstermektedir.

Finansal karar verme sürecinde; yatırım, tüketim, tasarruf, ihtiyaç, harcama, gelir, gider vb. kavramlara ilişkin bilgi sahibi olunması gerekmektedir. Günümüzde söz konusu kavramlara ilişkin asgari düzeyde bilgi, finansal kararların başarısı noktasında yetersiz kalmaktadır. Finansal piyasalarda yaşanan serbestleşme, yeni finansal araçların ortaya çıkmasını sağlamış olup, bu durum ekonomik sistem içerisindeki karar vericilerin gerek kısa vadeli gerekse uzun vadeli planlamalarına ilişkin tutum ve davranışları üzerinde etkili olmaktadır (Ergün vd., 2014: 849). Yatırım aracı sayısının artması ve niteliğinin karmaşıklaşması, tüketim toplumu olmanın getirdiği “sanal” ihtiyaçların artması ve bu ihtiyaçların sağlanması amacıyla sunulan nakdi veya kaydi borçlanma araçlarının yaygınlaşması, teknolojinin gelişmesi ile yatırım ve tüketime ilişkin işlemlerin zahmetsizce ve hızlı bir şekilde gerçekleşmesi gibi birçok yenilik, finansal karar verme sürecinde ileri düzeyde bilgi sahibi olunmasını zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk “finansal okuryazarlık” olarak ifade edilen bir kavramın günümüzde önem kazanmasını sağlamıştır.

Finansal okuryazarlık, bireylerin gündelik olarak kullandıkları finansal araçların seçiminde bilgiye dayalı kararlar vermelerini sağlayan yeterlilik düzeyi olarak ifade edilebilir (Temizel ve Bayram, 2011:73). Söz konusu yeterlilik düzeyi, birey bazında ele alındığında bireysel finansal kararların etkinliğinden, bireylerin oluşturduğu toplumsal bazda ele alındığında ise ülkelerin finansal etkinliğinden söz etmek mümkün olacaktır.

Finansal okuryazarlık, finansal kararların alınmasında etkili olmaktadır (Lusardi, 2008:2). Bu nedenle finansal okuryazarlık seviyesinin artması, bireylerin gündelik hayatlarına ilişkin finansal kararlarının etkinliğine katkı sağlarken, aynı zamanda artan bilgi talebi sayesinde finansal piyasaların şeffaflığını arttıracak ve piyasaların daha verimli olmasına katkı sağlayacaktır (Fettahoğlu, 2015:102). Ayrıca finansal okuryazarlık seviyesinin artması, bireylerin finansal durumlarını doğru bir şekilde analiz edebilmelerine ve ortaya çıkabilecek sorunlar ile daha başarılı bir şekilde baş edebilmelerine olanak sağlayacaktır (Sarıgül, 2015:201). Finansal okuryazarlık seviyesinin artırılması verilecek olan finansal eğitim programları ile sağlanabilecek olup, söz konusu eğitim programlarının daha verimli olabilmesi için öncelikle finansal okuryazarlık seviyesinin tespit edilmesi gerekmektedir (Alkaya ve Yağlı, 2015:586).

Bu çalışmada, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Bankacılık ve Finans Bölümü öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeyleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

2. LİTERATÜR

Yatırımcılar, çalışanlar, yöneticiler, öğrenciler gibi toplumun farklı kesimlerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin tespitine ilişkin yapılan çok sayıda araştırma finans literatüründe yer almaktadır. Bu çalışmanın uygulama alanı ve amacı ile ilişkili olduğu için, üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin tespitine ilişkin yapılan çalışmaların bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Danes ve Hira (1987), Iowa State Üniversitesinde eğitim gören 323 üniversite öğrencisinin finansal okuryazarlık seviyelerini tespit etmek için yaptıkları çalışmalarında; erkeklerin kadınlara oranla daha yüksek bir finansal okuryazarlık seviyesine sahip olduklarını belirlemişlerdir. Aynı şekilde Chen ve Volpe (2002)'da 924 üniversite öğrencisine uyguladıkları anket sonucunda, kadınların erkeklerden daha az finansal bilgi seviyesine sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Volpe vd. (1996), 454 üniversite öğrencisi üzerinde finansal okuryazarlık seviyesinin yatırım ile ilişkilendirildiği çalışmalarında, katılımcıların yatırım ile ilgili finansal bilgilerinin düşük olduğu ayrıca erkeklerin kadınlara ve İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde okuyan öğrencilerin diğer fakültelerde okuyanlara göre daha yüksek bilgi seviyesinde olduğu belirlenmiştir.

Mandell (2008), 2002-2008 yılları arasında, 5.150 lise ve 1.030 üniversite öğrencisi üzerinde eğitim seviyesinin finansal okuryazarlık ile ilişkisini tespit etmek amacıyla yaptığı çalışmada, lisede eğitim görenlerin % 43,3'ünün düşük, üniversite öğrencilerinin % 62,2'sinin ise orta seviyede finansal okuryazarlık seviyesine sahip olduklarını belirlemiştir.

Cull ve Whitton (2011), üniversitede eğitim gören öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerini belirleyen etkileri araştırdıkları çalışmalarında, işletme fakültesinde okuyan öğrencilerin diğer fakültelerde okuyan öğrencilere göre daha düşük finansal okuryazarlık seviyesinde bulduklarını tespit etmişlerdir. Öğrencilerin finansal okuryazarlık ile yaşı arasında anlamlı; cinsiyeti ile anlamsız ilişki içerisinde olduğunu belirlemiştir.

Temizel ve Bayram (2011), Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerini araştırdıkları çalışmalarında; öğrencilerin finansal durumlarını yönetme noktasında kendilerini olduğundan daha başarılı değerlendirdikleri, bu nedenle de finansal okuryazarlık seviyesinin artırılmasına yönelik içeriklerin eğitim müfredatlarına aktarılması gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

Ansong ve Gyensare (2012), öğrencilerin yaşı ile iş deneyimi fazla olanların daha yüksek finansal okuryazarlık seviyelerine sahip olduğu ayrıca annelerin eğitim düzeyinin finansal okuryazarlık seviyesine etkisinin olduğunu belirlemiştir.

Er vd. (2014), üniversitelerin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri ile Mühendislik Fakültesi öğrencilerini finansal okuryazarlık açısından karşılaştırdıkları çalışmalarında; öğrencilerin eğitim alanları ile finansal okuryazarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir.

Ergün vd. (2014), Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencilerinin demografik özellikleri ile finansal okuryazarlık seviyeleri arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında; öğrencilerin temel düzeyde finansal okuryazar oldukları ve cinsiyet, öğretim şekli ve hane geliri gibi farklı demografik özelliklerin farklı finansal okuryazarlık konularında etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Sarıgül (2014), üniversite öğrencilerinin finansal tutum ve davranışları ile finansal bilgi düzeyleri ve sosyodemografik özellikleri arasında ilişki olup olmadığını araştırdığı çalışmada; öğrencilerin finansal tutum ve davranışlarının sosyodemografik değişkenlere ve finansal bilgi düzeyine göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmıştır.

Alkaya ve Yağlı (2015), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin finansal bilgi, tutum ve davranışlarını araştırdıkları çalışmalarında; öğrencilerin finansal tutum ve finansal davranışları arasında ilişki olduğu ve finansal bilgi açısından yeterli seviyede olmadıkları sonucuna ulaşmışlardır.

Bayram (2015), Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ile Porsuk Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyesini belirlemeyi amaçladığı çalışmada; finansal ağırlıklı eğitim gören fakülte öğrencilerinin meslek yüksekokulu öğrencilerine göre finansal okuryazarlık seviyelerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Çam ve Barut (2015), Gümüşhane Üniversitesi önlisans programlarına kayıtlı öğrencilerin finansal davranışlarını tespit etmek ve finansal okuryazarlık seviyelerini belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmalarında; öğrencilerin finansal okuryazar olmadıkları ve finansa ilişkin temel kavramlar hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları sonucuna ulaşmışlardır.

Kılıç vd. (2015), Gaziantep Üniversitesi öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyelerinin belirlendiği ve farklı demografik özellikler açısından incelendiği çalışmalarında; öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerinin düşük, demografik özellikleri ile finansal okuryazarlık seviyeleri arasında farklılık olduğu ve erkek öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyesinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Coşkun (2016), Manisa Celal Bayar Üniversitesi ön lisans öğrencilerinin finansal okuryazarlık algılarının finansal tutum ve davranışlarını nasıl etkilediğini araştırdığı çalışmada; öğrencilerin sahip oldukları finansal ürünler hakkında bilgilerinin olduğu ancak finansal okuryazarlık düzeylerinin düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Tuna ve Ulu (2016), Sakarya Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencilerinin finansal bilgi seviyelerinin cinsiyet, yaş, gelir durumu, öğrenim görülen sınıf veya öğrenim türüne göre farklılaşıp farklılaşmadığını araştırdıkları çalışmalarında; cinsiyet, yaş ve öğrenim görülen sınıfın finansal bilgi düzeyi için istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Barış (2016), Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin bireysel bütçeleme davranışları üzerindeki etkisini araştırdığı çalışmada; finansal okuryazarlık düzeyi ile bütçeleme davranışı arasında anlamlı farklılık olmadığı, öğrencilerin temel düzey finansal okuryazarlıklarının düşük olmamakla birlikte ileri düzey finansal okuryazarlıklarının düşük olduğu ve finansal okuryazarlığın sadece cinsiyete göre farklılaştığı, kadın öğrencilerin finansal okuryazarlığının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Seyrek ve Gül (2017), öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri ile girişimcilik niyetleri arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında; finansal okuryazarlık düzeyi ile girişimciliği cazip bulma arasında pozitif yönlü ilişki olduğu ve finansal okuryazarlığın girişimcilik niyeti üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Çinko vd. (2017), Marmara Üniversitesi'nin farklı fakülte ve yüksekokullarında öğrenim gören öğrencilerin demografik özelliklerine göre finansal bilgi, davranış ve tutum düzeylerinin farklılık gösterip göstermediklerini araştırdıkları çalışmalarında; cinsiyet, fakülte, sınıf, konaklama türü ve gelirin, finansal bilgi, tutum ve davranış düzeylerinin farklılaşmasında önemli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Başarır ve Sarıhan (2017), Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerini ve düzey farklılıklarına sebep olan değişkenleri araştırdıkları çalışmalarında; öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerinin % 58 ve cinsiyet, yaş, sınıf, bölüm ve finansal sisteme katılımı ile ilgili durumların finansal okuryazarlık seviyelerinde farklılığa neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kocacı ve Teker (2018), Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyelerini belirlemek amacıyla 614 öğrenci ile yaptıkları anket çalışmasında; finansal okuryazarlık seviyesi ile cinsiyet arasında farklılaşma olduğunu ve erkeklerin kadınlara göre daha başarılı olduğunu tespit etmişlerdir.

3. YÖNTEM

Araştırma, küreselleşen günümüz dünyasında finansal bilginin ne düzeyde bireyler tarafından bilindiğini ortaya koyabilmek amacıyla seçilen örneklem üzerine yapılmıştır. Bu kapsamda, üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyelerini tespit edebilmek amacıyla Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Toplam 433 Bankacılık ve Finans öğrencisi araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Öğrencilere yapılan anketin amacı ve kapsamı anlatılarak cevaplamaları istenmiştir.

Araştırmada, anket kapsamında yer alan ifadelerin anlaşılır olup olmadığını belirleyebilmek amacıyla ön deneme yapılmıştır. Yapılan uygulama sonrasında geri bildirimleri dikkate alarak ankete son şekli verilmiştir. Son şeklini alan anket formu 2017-2018 eğitim-öğretim yılı içerisinde Eylül-Kasım döneminde öğrencilere uygulanmıştır.

Anket formunu oluşturma aşamasında, önceden yapılmış konuyla ilgili çalışmalar incelenmiş ve literatür taranmıştır. Lusardi (2008), Louw vd. (2013) ve Kılıç vd. (2015) tarafından yapılan çalışmalarda kullanılan sorular esas alınmış, ayrıca ankete araştırmacılar tarafından oluşturulan sorularda eklenerek toplam 50 maddeden oluşan anket formu oluşturulmuştur.

Sekiz bölümden oluşan anket formunda; birinci bölüm öğrencilerin demografik bilgilerini (yaş, cinsiyet, sınıf, öğretim türü, anne ve babanın eğitim düzeyi, kredi kartı ve internet bankacılığı kullanma durumu, döviz al-sat işlemi yapma durumu), kalan yedi bölüm ise finansal okuryazarlık seviyelerini tespit etmek için oluşturulan; temel düzeyde ekonomi ve finans, bireysel bankacılık, emeklilik ve sigortacılık, finansal tablolar, yatırım, ileri düzey ekonomi ve finans ile matematik ve faiz hesaplamaları alt kategorilerinden meydana gelmektedir.

Anket formunda bulunan sorulara verilen yanlış cevaplar 0, doğru cevaplar ise 1 olarak puanlandırılmıştır. Sorulara verilen doğru cevap sayısı arttıkça öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerinin de yükseldiği sonucuna ulaşılmaktadır. Öğrencilerin 50 sorudan oluşan anketten alacakları toplam maksimum puan ise 50 olmaktadır. Araştırmada, soruların % 70 ve üzerini (35 puan ve üzeri) doğru cevaplayanların finansal okuryazarlık seviyelerinin yüksek; % 50 ve % 70 arası (25-35 puan arası) doğru cevaplandırılanların finansal okuryazarlık seviyelerinin orta; % 35 ile % 50 arasında (18-25 puan arası) doğru cevap verenlerin finansal okuryazarlık

seviyelerinin düşük; % 35'inden az (18 puan altı) doğru cevaplayanların ise finansal okuryazarlık seviyelerinin çok düşük olarak değerlendirileceği, Mandel (2008) tarafından yapılan çalışma dikkate alınarak belirlenmiştir.

4. BULGULAR

Yapılan analiz sonuçlarına göre elde edilen bulgular tablolar şeklinde aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1. Öğrencilerin Finansal Okuryazarlık Seviyeleri

Finansal Okuryazarlık Seviyesi	Frekans	Yüzde
Yüksek	28	6,5
Orta	205	47,3
Düşük	161	37,2
Çok Düşük	39	9,0
Toplam	433	100,0

Öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerini gösteren Tablo 1 incelendiği zaman; en yüksek oranın orta seviyede (% 47,3), en düşük oranın ise yüksek seviyede (% 6,5) olduğu; düşük seviye (% 37,2) ve çok düşük seviyenin (% 9) ise bu oranlar arasında bulunduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Öğrencilerin Alt Kategorilerdeki Finansal Okuryazarlık Seviyeleri

Alt Kategorilerde Finansal Okuryazarlık Seviyesi	Yüksek		Orta		Düşük		Çok Düşük	
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
Temel Düzeyde Ekonomi ve Finans	67	15,5	155	35,8	135	31,2	76	17,6
Bireysel Bankacılık	146	33,7	101	23,3	155	35,8	31	7,2
Emeklilik ve Sigortacılık	203	46,9	139	32,1	73	16,9	18	4,2
Finansal Tablolar	245	56,6	130	30	46	10,6	12	2,8
Yatırım	58	13,4	68	15,7	207	47,8	100	23,1
İleri Düzey Ekonomi ve Finans	14	3,2	100	23,1	82	18,9	237	54,7
Matematik ve Faiz Hesaplamaları	225	52	110	25,4	58	13,4	40	9,2

Öğrencilerin alt kategorilerdeki finansal okuryazarlık seviyelerini gösteren Tablo 2 incelendiğinde; finansal tablolar, emeklilik ve sigortacılık ile matematik ve faiz hesaplamaları alt kategorilerinde öğrencilerin yüksek seviyede finansal okuryazar olduğu, temel düzeyde ekonomi ve finansta orta seviyede, bireysel bankacılık ile yatırım alt kategorilerinde düşük seviyede ve ileri düzey ekonomi ve finansta çok düşük seviyede finansal okuryazar oldukları görülmektedir.

Tablo 3. Cinsiyet, Öğretim Türü, Kredi Kartı ve İnternet Bankacılığı Kullanımı, Döviz al-sat Yapma ile Finansal Okuryazarlık Seviyesinin T-Testi Sonuçları

		Ortalama Başarı Seviyesi				Skewness	Kurtosis
		n	Ortalama	t istatistiği	p		
Cinsiyet	Erkek	136	2,6985	3,541	0,000*	-0,804	-1,360
	Kadın	297	2,4276				
Öğretim Türü	1.Öğretim	250	2,5800	2,196	0,029**	0,314	-1,910
	2.Öğretim	183	2,4208				
Kredi Kartı	Evet	176	2,6932	4,231	0,000*	-0,382	-1,863
	Hayır	257	2,3891				
İnternet Bankacılığı	Evet	265	2,6528	5,027	0,000*	0,461	-1,795
	Hayır	168	2,2917				
Döviz al-sat	Evet	61	2,8689	4,080	0,000*	-2,072	2,303
	Hayır	372	2,4543				

*: $\alpha < 0,01$ **: $\alpha < 0,05$ anlamlılık düzeyini ifade etmektedir

Öğrencilerin cinsiyeti, öğretim türü, kredi kartı kullanımı, internet bankacılığı kullanımı ve döviz al-sat işlemi yapmaları ile finansal okuryazarlık seviyeleri arasında farklılık olup olmadığını tespit edebilmek amacıyla t testi uygulanmıştır. Finansal okuryazarlık seviyeleri; çok düşük 1, düşük 2, orta 3 ve yüksek 4 ile ifade edilmiştir. Tablo 3'te yer alan bilgiler doğrultusunda; finansal okuryazarlık seviyesi ile cinsiyet, kredi kartı kullanımı, internet bankacılığı kullanımı ve döviz al-sat işlemi yapma durumu arasında 0,01 düzeyinde, öğretim türü ile 0,05 düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Ankete katılan öğrenciler arasında; erkeklerin ortalama başarı puanı (2,6985) kadınların puanından (2,4276) daha yüksek, 1. öğretim de okuyan öğrencilerin (2,5800) 2. öğretim de okuyanlardan (2,4208) daha yüksek ortalama başarı puanına sahip olduğu, kredi kartı kullananların (2,6932) kredi kartı kullanmayanlara (2,3891) göre daha yüksek ortalama başarı puanına sahip olduğu, internet bankacılığını kullanan öğrencilerin (2,6528) internet bankacılığını kullanmayan öğrencilerin puanından (2,2917) daha yüksek olduğu, daha önce döviz al-sat işlemi yapmayanların ortalama başarı puanları (2,4543) döviz al-sat işlemi yapanların puanından (2,8689) daha düşük olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4. Sınıf İle Finansal Okuryazarlık Seviyesinin ANOVA Testi Sonuçları

	Sınıf			Skewness	Kurtosis
	n	F	p		
Ortalama Başarı Seviyesi	433	40,164	0,000	0,612	-0,679

Farklı sınıflarda yer alan öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyeleri arasında farklılık olup olmadığını belirleyebilmek amacıyla ANOVA testi uygulanmış ve Tablo 4'te sonuçlar verilmiştir. Öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıfları ile finansal okuryazarlık seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin öğrenim gördükleri hangi sınıftan bu farklılığın ortaya çıktığını belirlemek amacıyla Tukey testi yapılmıştır.

Tablo 5. Sınıf İle Finansal Okuryazarlık Seviyesi İlişkisi Tukey Testi

Sınıf (I)	Sınıf (J)	Ortalama Fark	Standart Hata	p
1	2	-,48552	,07560	,000
	3	-,46208	,09044	,000
	4	-1,18272	,11396	,000
2	1	,48552	,07560	,000
	3	,02344	,09176	,994
	4	-,69720	,11501	,000
3	1	,46208	,09044	,000
	2	-,02344	,09176	,994
	4	-,72064	,12526	,000
4	1	1,18272	,11396	,000
	2	,69720	,11501	,000
	3	,72064	,12526	,000

Tablo 5'te yer alan bilgilere göre: 1. sınıfta yer alan öğrenciler ile 2., 3. ve 4. sınıfta yer alan öğrenciler arasında; 2. sınıfta bulunanlar ile 1. ve 4. sınıfta yer alanlar arasında; 3. sınıfta okuyan öğrencilerin 1. ve 4. sınıftakilerle arasında ve son olarak da 4. sınıfta yer alan öğrenciler ile 1., 2. ve 3. sınıfta yer alan öğrenciler arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6. Anne ve Babanın Eğitim Düzeyi İle Finansal Okuryazarlık Seviyesinin ANOVA Testi Sonuçları

	Sınıf			Skewness	Kurtosis
	n	F	p		
Ortalama Başarı Seviyesi	433	0,097	0,984	0,464	-0,897

Öğrencilerin anne ve babalarının eğitim düzeyi ile finansal okuryazarlık seviyeleri arasında bir farklılık olup olmadığı yapılan ANOVA testi ile belirlenmeye çalışılmıştır. Test sonucunda iki değişken arasında anlamlı bir farklılık olmadığı Tablo 6'da yer alan veriler göz önüne alınarak tespit edilmiştir.

5. SONUÇ

Harcama ve tüketimin fazlaştığı günümüz dünyasında, kararların bilgi temelinde verilmesi gerek bireysel gerek toplumsal düzeyde ekonomik istikrarın sağlanması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca bireylerin kazanmış oldukları gelirlerini, doğru ve etkin bir şekilde değerlendirebilmeleri; bunları yatırım araçlarına kanalize ederken bilinçli olarak karar verebilmeleri, finansal konularda bilgi birikiminin yeterli düzeyde olması ile mümkündür. Bu bağlamda, bireylerin finansal araç ve finansal sisteme ilişkin farkındalık seviyelerinin göstergesi olarak değerlendirilebilecek olan finansal okuryazarlık bu çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır.

Çalışmada; Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İİBF Bankacılık ve Finans Bölümü öğrencilerinin genel finansal okuryazarlık seviyelerinin; en yüksek orta seviyede (% 47,3), en düşük ise yüksek seviyede (% 6,5) olduğu; düşük seviye (% 37,2) ve çok düşük seviyenin (% 9) ise bu oranlar arasında bulunduğu tespit edilmiştir. Alt kategorilerde finansal okuryazarlık seviyelerine bakıldığında ise; finansal tablolar, emeklilik ve sigortacılık ile

matematik ve faiz hesaplamaları alt kategorilerinde öğrencilerin yüksek seviyede finansal okuryazar olduğu, temel düzeyde ekonomi ve finasta orta seviyede, bireysel bankacılık ile yatırım alt kategorilerinde düşük seviyede, ileri düzey ekonomi ve finasta ise çok düşük seviyede finansal okuryazar oldukları görülmektedir. Bu sonuçlara göre öğrencilerin genel olarak finansal okuryazarlıklarının yeterli seviyede olmadığı ayrıca katılımcıların bankacılık ve finans bölümünde eğitim görmelerine rağmen bu alanlarla ilgili sorulara vermiş oldukları doğru cevapların sayısının azlığı düşündürücü bir durumdur. Bu durumun; öğrencilerin ilgili bölümü bilinçli seçip seçmedikleri, derslere ve anlatılan konulara karşı olan ilgileri ve motivasyonları, dersin içeriği, anlatım tekniği ve sunumu gibi çok farklı değişkenlere bağlı olduğu söylenebilir.

Analiz sonuçlarına göre, öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyeleri; cinsiyet, öğretim türü, sınıf, kredi kartı kullanımı, internet bankacılığı kullanımı ve döviz alım satım işlemi yapılması ile istatistiki olarak anlamlı şekilde farklılaşmakta olup, bu sonuç cinsiyet açısından, Danes ve Hira (1987), Er vd. (2014), Tuna ve Ulu (2016), Barış (2016), Başarır ve Sarihan (2017)'ın sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca anne ve babaların eğitim durumları açısından finansal okuryazarlık seviyelerinin farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda; erkeklerin kadınlara, 1. öğretimde okuyanların 2. öğretimde okuyanlara, kredi kartı ve internet bankacılığı kullananların kullanmayanlara ve döviz alım satım işlemi yapanların yapmayanlara oranla finansal okuryazarlık seviyelerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu noktadan hareketle; cinsiyet, öğretim türü ve öğrenim görülen sınıf gibi demografik faktörlerin yanı sıra kredi kartı kullanımı, internet bankacılığı kullanımı ve döviz alım satım işlemi yapılması gibi davranışsal faktörlerin de finansal okuryazarlık seviyesini etkilediği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, teorik bilgilerin uygulamaya geçirilerek finansal bir işlem gerçekleştirilmesinin, teorik bilgi ile yetinilerek uygulamaya geçirilmemesine göre, finansal okuryazarlık seviyesini daha olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca bundan sonra ilgili araştırma konusuna ilişkin yapılacak akademik çalışmalarda; farklı fakültelerde eğitim gören öğrencilerin veya fakültede eğitim gören öğrenciler ile meslek yüksekokulunda eğitim gören öğrencilerin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi, üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyelerinin tespitine ilişkin yapılacak çalışmalara farklı bir bakış açısı ve katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Alkaya, A. ve Yağlı, İ. (2015). Finansal Okuryazarlık - Finansal Bilgi, Davranış Ve Tutum: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İİBF Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(40), 585-599.
- Ansong, A. ve Gyensare, M. A. (2012). Determinant of University Working-Students' Financial Literacy at the University of Cape Coast, Ghana. *International Journal of Business and Management*,7(9): 126-133.
- Barış, S. (2016), Finansal Okuryazarlık Ve Bütçeleme Davranışı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *TESAM Akademi Dergisi*, 3 (2), 13-38.
- Başarır, Ç. Ve Sarihan, Y.A. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlıklarının Belirlenmesi: Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15(4). 143-162.
- Bayram, S. (2015). Finansal Okuryazarlık ve Para Yönetimi Davranışları: Anadolu Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Uygulama. *Business & Management Studies: An International Journal*, 2(2), 105-135.

- Chen, H. ve Volpe, R. P. (2002). Gender Differences in Personal Financial Literacy Among College Students. *Financial Services Review*, 11(3): 289-307.
- Coşkun, S. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Finansal Davranış Ve Tutumlarının Belirlenmesi: Finansal Okuryazarlık Algıları Üzerine Bir Araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 2.247-2.258.
- Cull, M. ve Whitton, D. (2011). University Students' Financial Literacy Levels: Obstacles and Aids. *The Economic and Labour Relations Review*, 22(1), 99-114.
- Çam, V. A. ve Barut, A. (2015). Finansal Okuryazarlık Düzeyi ve Davranışları: Gümüşhane Üniversitesi Önlisans Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 4(7), 63-72.
- Çinko, M. ve Avcı, E. Ergun, S. ve Tekçe, M. (2017). Üniversite Öğrencilerinin finansal Okuryazarlık Düzeyleri: Marmara Üniversitesi Örneği. *Marmara Business Review*, 2(1), 25-50.
- Danes, S. M. ve Hira, T. K. (1987). Money Management Knowledge of College Students. *Journal of Student Financial Aid*, 17(1), 3-16.
- Er, F. Temizel, F. Özdemir, A. Ve Sönmez, H. (2014). Lisans Eğitim Programlarının Finansal Okuryazarlık Düzeyine Etkisinin Araştırılması: Türkiye Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 113-126.
- Ergün, B. Şahin, A. ve Ergin, E. (2014). Finansal Okuryazarlık: İşletme Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(34), 847-864.
- Fettahoğlu, S. (2015). Hane Halkının Finans Eğitimi ve Finansal Okuryazarlık Düzeyleri Üzerine Kocaeli'nde Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 67, 101-116.
- Kılıç, Y. Ata, H. A. Ve Seyrek, H. İ. (2015). Finansal Okuryazarlık: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 66, 129-150.
- Kocabıyık, T. Ve Teker, T. (2018). Finansal Okuryazarlık: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2(2), 117-144.
- Louw, J. Fouche, J. ve Oberholzer, M. (2013). Financial Literacy Needs Of South African Third-Year University Students. *International Business & Economics Research Journal*, 12(4), 439-450.
- Lusardi, A. (2008). Financial Literacy: An Essential Tool For Informed Consumer Choice?. *National Bureau Of Economic Research*, 14084, 1-29. <http://www.nber.org/papers/w14084>.
- Mandell, L. (2008). The Financial Literacy of Young American Adults. *The JumpStart Coalition for Personal Financial Literacy*, Washington.
- Sarıgül, H. (2014). Finansal Okuryazarlık: Üniversite Öğrencilerinin Bilgi, Tutum ve Davranışları Arasındaki İlişki Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 51(593), 53-76.
- Sarıgül, H. (2015). Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış Ölçeği: Geliştirme, Geçerlik ve Güvenirlik. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 200-218.
- Seyrek, H.İ. ve Gül, M. (2017). Finansal Okuryazarlık Ve Girişimcilik Niyeti: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 103-118.

- Temizel, F. ve Bayram, F. (2011). Finansal Okuryazarlık: Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi (İİBF) Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 73-86.-
- Tuna, G. ve Ulu, O. M. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: İşletme Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 3. Uluslararası Muhasebe Ve Finans Araştırmaları Kongresi (Icafr 16) Özel Sayısı, 128-141.
- Volpe, R.P. Chen, H. ve Pavlicko, J.J. (1996). Personal Investment Literacy Among College Students: A Survey. *Financial Practice And Education*, 6(2): 86-94.

KAMU HASTANELERİNDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ UYGULAMALARININ ÇALIŞANLARIN İŞ PERFORMANSINA ETKİSİ: BURDUR İLİ ÖRNEĞİ*

THE EFFECT OF OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY PRACTICES ON WORK PERFORMANCE OF PUBLIC HOSPITALS: BURDUR PROVINCE CASE

Yüksel KAVGACI¹, Hüseyin ÇİÇEK²

Öz

Araştırmanın amacı kamu hastanelerindeki iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının, çalışanların iş performansı üzerine etkilerini ortaya koymaktır. Araştırmanın evrenini Mayıs 2016 tarihi itibarı ile Burdur ilindeki 4 kamu hastanesinin kadrolu çalışanları oluşturmaktadır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örnekleme oluşturan 554 çalışana ulaşmak için 800 anket gönderilmiş, bunlardan 570 tanesi geri dönmüş ve 554 anket değerlendirmeye alınmıştır. Verilerin toplanmasında hastanede çalışan sağlık personeli için iş güvenliği ölçeği, iş sağlığı ve güvenliği ölçeği ve iş performansı ölçeği kullanılmıştır. Bağımlı değişken olan iş performansı ile bağımsız değişken olan İSG uygulamalarının alt faktörleri arasındaki ilişkileri belirlemek için Pearson Korelasyon analizi ve etkileri ortaya koymak için Çoklu Regresyon analizinden faydalanılmıştır.

Araştırmanın sonucunda İSG uygulamaları alt boyutlarının tamamının iş performansı ile pozitif yönlü doğrusal ilişkisi olduğu, çoklu regresyon analizi sonucuna göre sağlık taraması ve kayıt sistemleri, malzeme, araç ve gereç denetimi ile koruyucu önlemler ve kurallar alt boyutlarının iş performansını pozitif yönlü ve anlamlı şekilde etkilediği, diğer alt boyutlarının anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışanların hasta veya hasta yakını tarafından sözel veya fiziksel şiddete maruz kalma oranı %90,2, hastane çalışanları tarafından sözel veya fiziksel şiddete maruz kalma oranı %57,2 çıkmıştır. Bu yüksek oran kamu hastanelerinde yaşanan şiddet ve mobingi ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İş Sağlığı, İş Güvenliği, İş Sağlığı ve Güvenliği, Hastane, İş Performansı.

Abstract

The aim of the study is to reveal the effects of occupational health and safety practices in public hospitals on the performance of employees. The population of the study is composed permanent staff of 4 public hospitals in

* Bu makale danışmanlığımı Doç. Dr. Hüseyin Çiçek' in yaptığı Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalında 2018 yılında "Hastane İşletmelerindeki İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamalarının Çalışan Performansına Etkisi: Burdur Kamu Hastaneleri Birliği Örneği" isimli Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

¹ yukselkavgaci@mynet.com

² Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, hcicek@mehmetakif.edu.tr

Burdur province as of May 2016. The sampling method was used easily in the study. In order to reach 554 employees, 800 questionnaires were sent, of which 570 were returned and 554 questionnaires were taken into consideration. The data were collected by using the work safety scale, occupational health and safety scale and work performance scale. Multiple Regression analysis was used to determine Pearson Correlation analysis and effects to determine the relationships between sub-factors of OHS applications, which are independent variables, job performance.

As a result of the research, it is seen that all of the sub-dimensions of OHS applications have positive directional linear relation with job performance, and according to the results of multiple regression analysis, health screening and recording systems, materials, equipment and protective measures and rules sub-dimensions have a positive effect on work performance. The rate of exposure to verbal or physical violence by the patients or their relatives is 90.2% and the rate of exposure to verbal or physical violence by hospital employees is 57.2%. This high rate reveals violence and mobbing in public hospitals.

Keywords: Occupational Health, Work Safety, Occupational Health and Safety, Hospital, Work Performance.

1. GİRİŞ

Günümüzün çalışma dünyasında köklü şekilde değişim ve gelişim gösteren üretim teknolojileri, üretimi ve çeşitliliği artırmasının yanında iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili değişik sorunların meydana gelmesine de neden olmuştur. Meydana gelebilecek bir iş kazası veya ortaya çıkması muhtemel bir meslek hastalığının oluşturacağı etkiyi sadece çalışan açısından değil, çalıştığı işyeri için de yaşam, kazanç, işgücü, üretim, verimlilik gibi hem maddi hem de manevi açısından değerlendirmek gerekli olacaktır. Oluşabilecek maluliyet veya ölümün maddi ve manevi karşılığı olamayacağı kesindir. Bu nedenle meydana gelen ölümler sonucunda geride kalan aile fertlerinin telafisi olmayan kayıplarının olduğu, sakatlanma sonucunda ise çalışanın ve ailesinin gelirinde ciddi kayıplarının olduğu da görülmektedir.

ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) verileri dünyada yılda yaklaşık 313 milyon iş kazası meydana geldiğini ve bu kazalar nedeniyle yaşanan hastalıklardan her yıl yaklaşık 2 milyondan fazla işçinin hayatını kaybettiğini ifade etmektedir (Toklu, 2016, s. 1). Ülkemizde 2016 yılı verilerine göre toplam 286.068 sigortalı çalışan iş kazasına uğramış, 597 sigortalı çalışan meslek hastalığına yakalanmış ve bunlardan 1405 çalışan yaşamını yitirmiştir (tuisag.com). Veriler incelendiğinde iş kazaları ve meslek hastalıklarının olumsuzlukları daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

İş sağlığı ve güvenliğine ilişkin uluslararası mevzuatların hükümleri, istisnalar dışında herhangi bir ayırım gözetilmeksizin bütün sektörleri ve çalışanları kapsamaktadır. Ülkemizde biraz geç kalınmakla beraber çıkarılan “6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu” ile uluslararası düzenlemelere uygun olarak kamu ve özel sektör ayrılmaksızın bütün çalışanlar kanun kapsamına alınarak gerekli düzenlemeye gidilmiştir.

Hastaneler, farklı bölümleri olan ve değişik özelliklerdeki meslek gruplarını içinde bulunduran, yoğun teknoloji ile çalışan ve karmaşık iş süreçlerine sahip olan, çok tehlikeli gruba giren yüksek riskli çalışma alanlarından oluşmaktadır.

Hastane (sağlık) çalışanlarının yüksek riskli çalışma ortamında yaptıkları işten kaynaklanan; ıslak, kaygan ve nemli zeminden dolayı düşmeler, kesici-delici alet maruziyeti, sterilizatör ile temas, hatalı yalıtım, donanım ve elektrik düzeneği, radyasyon maruziyeti, tıbbi araç-gereçlerin çalışanların üzerine düşmesi, ağır kaldırma vb. zorlanma sonucunda oluşan akut bel ağrıları, şiddete maruz kalma gibi tanımlanmış iş kazaları ile karşılaşmaları muhtemeldir. Hastane işletmelerindeki sağlık çalışanlarının sağlığını etkileyen risk faktörlerini ise fiziksel

(aydınlatma, ısı, radyasyon vb.), kimyasal (solventler, anestezi ilaçları, antibiyotikler vb.), biyolojik (enfeksiyonlar, Tbc, HBV, HIV vb.), ergonomik (düzensiz iş yeri vb.), psiko-sosyal (İş stresi, şiddet, mobing vb.) riskler şeklinde sıralayabiliriz.

Yapılan bilimsel araştırmalarda meslek hastalıklarının %100'ünün önlenilebileceği, iş kazalarının %50'sinin kolayca önlenilebileceği, %48'inin sistemli bir çalışma yürütülerek önlenilebileceği, %2'sinin ise önlenemeyen kazalar olduğu belirtilmektedir. Hastane işletmelerinde başarılı bir iş sağlığı ve güvenliği; devlet, hastane yönetimi ve çalışanlar tarafından görev, yetki ve sorumlulukların yerine getirilmesi, kurumdaki iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili yapılacak iyileştirme faaliyetlerinde risk değerlendirilmelerinin yapılması, gerekli eğitimlerin verilmesi, koruma ve önleme mantığının geliştirilmesi, gerekli tedbirlerin alınarak sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamı sağlanması ile gerçekleştirilebilir. Bunun sonucunda çalışanlarda verim ve performans artışı sağlanarak, işleme ve dolaylı olarak ülke ekonomisine katkı sağlanacaktır.

1.1. İş Sağlığı ve Güvenliği

1.1.1. İş Sağlığı ve Güvenliği Kavramları

İş, çalışan insanın sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamının ağırlık merkezidir. Güvenli ve rahat bir ortamda doyurucu bir iş, sağlık kaynağıdır. İnsanlar günün üçte birini işinde, yaşadığı yılların en az üçte ikisini iş yerinde geçirmekte, iş ya da çalışma çevresinin sebep olduğu birden fazla tehlike ile yüzleşmektedirler (Öztürk vd., 2012, s. 260).

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) sağlığı; “yalnızca hastalık veya sakatlık durumunun olmayışı değil, bedensel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik halidir” şeklinde tanımlamaktadır (Tengilimoğlu vd., 2014, s. 69). Bu tanımlama kişilerin sağlık durumlarındaki değişiklikleri ortaya koyduğu gibi, sağlıklı davranışlarla varılmak istenen amacı da ifade etmektedir (Kahya ve Özkar, 2014, s. 5).

İş sağlığı, çalışanların fiziksel, ruhsal, moral ve sosyal yönden tam iyilik durumlarının sağlanmasını ve en üst seviyede devam ettirilmesini; çalışma şartları ile kullanılan araç ve gereçlerden ortaya çıkabilecek tehlikelerin önlenmesini veya en az seviyeye indirilmesini amaçlayan, çalışanın iş ortamında huzurlu yaşayabilmesini ele alan bilimdir (Horozoğlu, 2017, s. 266). İş sağlığı kavramı asıl olarak gerçekleşebilme ihtimali olan kazaları ve hastalıkları önleyici bir anlam taşımaktadır. Önleyici tedbirleri alma konusunda ise temel yükümlülüğü işverene yüklemektedir. Bu bağlamda işveren işgörenlerin çalışma şartlarını düzenleyerek onların fiziksel ve ruhsal bakımdan kendilerini korumalarını sağlayacak tedbirleri almalıdır (Karadoğan, 2014, s. 19). İş sağlığı, endüstriyel hijyen, ergonomi, mühendislik, tıp, psikoloji ve sosyoloji de dahil olmak üzere birçok bilimsel disiplini kapsar (Hasle ve Limborg, 2006, s. 7)

Verimli çalışma ortamlarının birinci temel şartı güvenli iş yerleridir (Cürcani ve Tan, 2009, s. 341). Yapılan her işin öğrenme sürecinde, o işi güvenli bir şekilde nasıl yapılabileceğinin de gösterilmesi söz konusudur. Bundan dolayıdır ki, bir işin doğru yapılması, onun aynı zamanda, güvenli bir şekilde yapılması anlamına gelir (Erkan, 1989, s. 115).

İş yerlerinde işin yapımı ve yürütümü ile ilgili olarak oluşan tehlikelerden, sağlığa zarar verecek şartlardan korunmak, daha iyi bir çalışma ortamı sağlamak için yapılan sistemli çalışmalar iş güvenliği olarak tanımlanır. İş güvenliği aynı zamanda iş kazaları ile meslek hastalıklarının neden olduğu kayıpları en aza indirmek amacıyla, bilimsel araştırmalara dayalı güvenlik önlemlerinin belirlenmesi ve uygulanması doğrultusundaki çalışmalardır (Kahya ve Özkar, 2014, s. 5). İş güvenliği ile çalışanların korunması, verilen hizmetin ve kurum güvenliğinin sağlanması amaçlanmaktadır (Öztürk vd., 2012, s. 254).

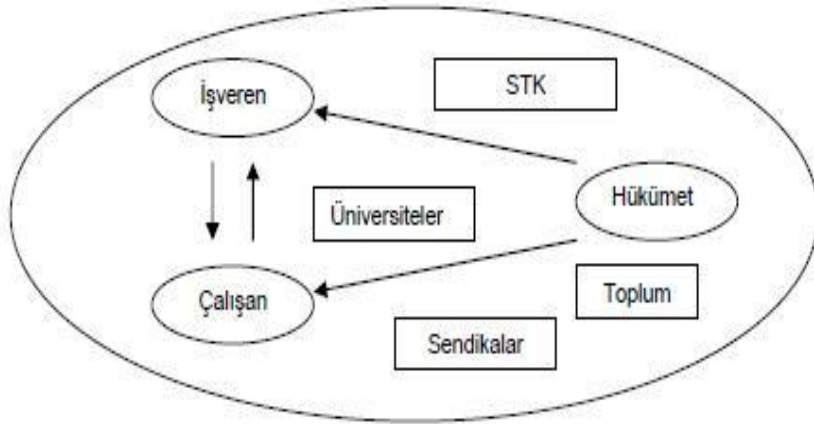
Tehlike, işyerinde var olan ya da dışarıdan gelebilecek, çalışanı veya işyerini etkileyebilecek zarar veya hasar verme potansiyelini ifade eder (ÇSGB, 2012, s. 42). Tehlike, iş kazasına sebebiyet verecek potansiyeli olan durumdur (isokalitebelgesi.com).

Risk, tehlikeden kaynaklanacak kayıp, yaralanma ya da başka zararlı sonuç meydana gelme ihtimalini ifade eder (ÇSGB, 2012, s. 41). Risk, tehlikeli bir olayın veya maruz kalma durumunun meydana gelme olasılığı ile olay veya maruz kalma durumunun neden olabileceği yaralanma veya sağlık bozulmasının ciddiyet derecesinin birleşimidir (Kılıcı, 2015, s. 6). OHSAS 18001’de risk; belirlenmiş tehlikeli bir olayın oluşma olasılığı ve sonuçlarının kombinasyonu olarak, risk değerlendirmesi ise tüm proseslerde, riskin büyüklüğünü tahmin etmek ve riske tahammül edilip edilemeyeceğine karar vermek olarak tanımlanabilir (Seyhan, 2015, s. 80).

İş sağlığı ve güvenliği, çalışanların, geçici işçilerin, müteahhit personelin, ziyaretçilerin ve çalışma alanındaki diğer insanların refahını etkileyen faktörler ve şartlar olarak ifade edilmektedir (Seyhan, 2015, s. 80).

İş sağlığı ve güvenliği; işyerlerinde iş kazalarının ve meslek hastalıklarının önlenmesi için gerekli bütün faaliyetleri kapsayan bir konu olup, işveren ile işçinin birlikte etkili iletişim, eşgüdüm ve katılımıyla yönetilebilecek bir yapıdır (ÇSGB, 2016, s. 5).

Şekil 1: İş Sağlığı ve Güvenliğinin Sağlanmasında İlgili Taraflar

Kaynak: Çuhadar ve Serin, 2015, s. 51

İşletmeler açısından bakıldığında dar anlamda iş sağlığı ve güvenliği, işçilerin sağlık ve güvenliğinin işyeri çalışma alanı ve iş dolayısıyla ortaya çıkan tehlikelere karşı korunmalarını ifade ederken, geniş anlamda iş sağlığı ve güvenliği ise, sadece işyerinden değil, işyeri dışından da olsa işçinin sağlık ve güvenliğini olumsuz etkileyebilecek risklere karşı önlem almayı ifade etmektedir (Tüzüner ve Özasan, 2011, s. 139).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) iş kazasını; “Belirli bir zarara ya da yaralanmaya neden olan, beklenmeyen ve önceden planlanmamış bir olaydır” şeklinde ifade etmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ise iş kazasını; “önceden planlanmamış, çoğu kez bireysel yaralanmalara, makinaların, araç ve gereçlerin zarara uğramasına, üretimin bir süre durmasına neden olan olaylardır” şeklinde ifade etmiştir (Ören, 2015, s. 221).

Mesleki hastalıklar, çalışma hayatı ile ilgili risklerin iş ortamındaki belirli nedensel etkenlerle ilişkilerinin tam manasıyla ortaya konulduğu ve ilgili faktörlerin belirlenip ölçüldükten sonra kontrol altına alındığı işle alakalı kısmını ifade etmektedir (WHO, 2001, s. 40).

İş sağlığı ve güvenliği alanında yapılması gereken ilk iş ve düşünülmesi gereken en önemli önlem, eğitim konusu olarak öne çıkmaktadır. Çünkü iş kazası ve meslek hastalıklarından korunmanın yolu, işin gerektirdiği

riskleri tanımak, alınan önlemleri bilmek ve bunları uygulayarak tehlikeleri bertaraf etmektir. Bu da eğitim ile yerine getirilebilecek kadar önemli bir konudur (Çetin vd., 2016, s. 48).

1.1.2. İş Sağlığı ve Güvenliğinin Tarihsel Gelişimi

Doğada hayatta kalma mücadelesi ile başlayan çalışma yaşamı, hayatı korumaya yönelik önlemlerin alınmasının da insanlık tarihi kadar eskilere dayandığını söylemek mümkündür (Cebeci, 2014, s. 13). İnsanların yaptıkları iş ve bu açıdan yaşadıkları sağlık sorunlarına yönelik olarak karşılaştıkları problemleri işaret eden ilk kişi M.Ö. 2600'lü yıllar içerisinde yaşamış olan, Antik Mısır'da mimar ve mühendis olarak çalışmasının yanı sıra hekim ve rahiplik de yapmış olan İmhotep olmuştur. Özellikle Mısır piramitlerinin yapımı sırasında meydana gelen kazalarda çok sayıda insanın ölmesi ve çalışanlarda sıklıkla bel sorunlarının oluştuğuna yönelik tespitlerde bulunan İmhotep, modern tıbbın babası olarak kabul edilen Hipokrat'tan yüzyıllar önce bu tespitleri yapmıştır.

M.Ö. 2000'lerde; Babil döneminde tarihin bilinen ilk yasalarından olan Hammurabi Kanunlarında yer alan düzenlemelerle iş sağlığı ve iş güvenliğinin temellerinin oluşturulduğu ve işi yaptırmanın işin negatif sonuçlarından sorumlu olduğu ilk hükümler hayata geçirilmiştir (Çiçek ve Öçal, 2016, s. 111).

Çalışanların sağlık durumlarının yaptıkları işten zarar görebileceği düşüncesi Hipokrat (M.Ö. 460-377) tarafından da ortaya atılmıştır. M.S. 23-79 senelerinde yaşayan Pliny'de tozlu ortamdaki işyerlerinde çalışan işçiler arasında öksürük, nefes darlığı gibi sağlık sorunlarının yaşandığını belirtmiştir. M.S. 60-140 senelerinde yaşayan Juvenal ise ayakta durarak çalışanlarda varis meydana geldiğini, demircilik mesleğinde ise göz bozukluklarının oluştuğunu ortaya koymuştur (Çetin, 2014, s. 18).

Paracelsus, madenlerde çalışanlarda ortaya çıkan kurşun ve cıva zehirlenmelerinden de bahsettiği "De Morbis Metallici" adlı eseriyle ilk iş hekimliği kitabını da yazmıştır (Çiçek ve Öçal, 2016, s. 113). Agricola (1494-1555) madenlerdeki iş sağlığı ve güvenliği için olumsuz koşulları ve iş kazalarını inceleyerek, madencilikteki meslek hastalıklarını tanımlayarak madenlerdeki tozlu ortamların havalandırma gibi tedbirlerle iş sağlığı ve güvenliğine uygun hale getirilebileceği gibi konularda çalışmıştır (Kahya ve Özkar, 2014, s. 6).

Herodot çalışanların verimli olabilmesi için yüksek enerjili besinlerle beslenmeleri gerektiği konusu üzerinde durmuştur. Bilimsel esaslara dayanılarak iş sağlığı ve iş güvenliği konusunun ele alınması İtalya'da 17.yüzyılda Bernardino Ramazzini (1633-1714) tarafından ortaya konulmuştur. Bernardino Ramazzini, 1713 yılında kendi deneyimlerine ve bulgularına dayanarak yazdığı meslek hastalıkları hakkındaki "De Morbis Artificum Diatriba" kitabıyla iş sağlığı kavramının kurucusu olarak kabul edilmektedir (Aktekin, 2010, s. 4).

Buharın icadı ile başlayan sanayi devrimiyle birlikte yeni üretim yöntemlerine geçiş yapılmış ve böylece fabrikalar dönemi başlamıştır. Bu dönemde işçiler son derece basit ve ilkel sağlık koşulları altında çalışmak zorunda kalmışlardır (Akkaya, 2007, s. 6). İş güvenliği ile ilgili ilk yasa, İngiltere'de 1802'de çalışma koşullarının düzeltilmesiyle ilgili "Fabrikalarda Çalışanların Ahlak ve Sağlığının Korunması" adıyla yürürlüğe girmiştir (Akkaya, 2007, s. 6).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ile Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve bu örgütlerle ortak çalışma yapan çok sayıdaki örgüt, işçi sağlığı ve iş güvenliğinin gelişmesi için kayda değer çalışmalar yapmıştır. Türkiye'nin de üyesi olduğu ILO'nun kimyasal maddeler için tespit ettiği "işyerlerindeki maruz kalma değerleri", işçi sağlığı ve iş güvenliğiyle alakalı kararlar ve hazırlanan "uluslararası sözleşmeler" bu konuyu ilgilendiren problemleri çözmede önemli katkılar sağlamıştır (Toklu, 2016, s. 30).

Sosyal devlet anlayışının öne çıkması ile kazanılan işçi hakları, iş kazaları ve meslek hastalıklarıyla ilişkili çalışmalar özellikle 1960'lı yıllardan sonra hızla artmıştır. 1970'li yıllarda işçi sağlığı ve iş güvenliğini temel alan

yasal düzenlemelerle hızlanan gelişmeler; ürün güvenliğinin ve zararlı maddelerin kullanımının yanı sıra, binaların ve endüstriyel süreçlerin tasarım ve kullanım güvenliği gibi konuların da bu kavram içinde ele alınmasına sebep olmuştur. Bunun sonucu olarak, işçi sağlığı ve iş güvenliğinin ileri seviyede sağlanması, tüm gelişmiş ülkelerde, en öncelikli konular arasında yerini almıştır (Karaca ve Erdoğan, 2011, s. 103).

1.1.3. İş Sağlığı ve Güvenliği ile İlgili Kurumlar ve Mevzuat

ILO 1919 yılında, Birinci Dünya Savaşı'na son veren Versay Anlaşması kapsamında, evrensel ve kalıcı bir barışın ancak sosyal adalet temelinde inşa edilebileceği inancından hareketle kurulmuştur (ilo.org). ILO çok sayıdaki sözleşmesi ve uygulamaya koyduğu programlarla iş kazaları, meslek hastalıkları ve ölümlerin boyutları ve sonuçlarına ilişkin tüm dünyada farkındalık yaratmak için çalışırken, korunma yollarına ilişkin düzenlemeler de getirmektedir (Kılıkış ve Demir, 2012, s. 24). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Birleşmiş Milletlere bağlı olan ve toplum sağlığıyla ilgili uluslararası çalışmalar yapan örgüt olarak tanımlanmıştır (tr.wikipedia.org).

İnsan haklarının bölünmezlik, bütünsellik ve karşılıklı bağımlılık ilkelerinin ilk “evrensel” belgesi olan, 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinde, tüm insanların hiçbir açıdan ayırım yapılmaksızın faydalanacakları, İSG açısından atıfta bulunduğu maddeleri vardır (ttb.org.tr). Avrupa Sosyal Şartı, temel sosyal ve ekonomik hakları koruyan, medeni ve politik hakları garanti eden Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni takviye eden bir Avrupa Sözleşmesi'dir (ÇSGB, 2014, s. 25). 09/01/1985 tarihli 3146 nolu Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun'un amacı; çalışma hayatını, işçi-işveren ilişkilerini, iş sağlığı ve güvenliğini düzenlemek, denetlemek ve sosyal güvenlik imkanını sağlamak, bu imkanı yaygınlaştırmak ve geliştirmek, yurt dışında çalışan işçilerimizin çalışma hayatından doğan hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek amacıyla, ÇSGB kurulmasını sağlamak, teşkilat ve görevlerine ilişkin esasları düzenlemektir.

14.12.1983 tarihli 18251 nolu ve 181 Sayılı Sağlık Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'de, Madde: 2.a) Herkesin yaşamını bedenlen, ruhen ve sosyal bakımdan tam iyilik hali içinde sürdürmesini sağlamak için fert ve toplum sağlığını korumak ve bu amaçla ülkeyi kapsayan plan ve programlar yapmak, uygulamak ve uygulatmak, her türlü önlemi almak, gerekli teşkilatı kurmak ve kurdurmak, Madde: 2.b) Sağlık hizmetleriyle alakalı olarak milletlerarası ve yurt içindeki kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmak, şeklinde düzenlenmiştir.

18/10/2012 tarihli 6356 nolu Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nun amacı, madde1'de; “işçi ve işveren sendikaları ile konfederasyonların kuruluşu, yönetimi, işleyişi, denetlenmesi, çalışma ve örgütlenmesine ilişkin usul ve esaslar ile işçilerin ve işverenlerin karşılıklı şekilde ekonomik ve sosyal durumları ile çalışma şartlarını ortaya koymak üzere toplu iş sözleşmesi yapmalarına, uyuşmazlıkları anlaşmalı yollarla çözümlenmelerine, grev ve lokavta başvurmalarına ilişkin usul ve esasları düzenlemektir” olarak açıklanmıştır (Sayın ve Tümer, 2014, s. 9).

Anayasa'da Türkiye Cumhuriyetinin sosyal bir hukuk devleti olduğu belirtilmiştir. Anayasanın 2. Maddesi; Sosyal Devleti; çalışanları ve güçsüzleri koruyan, kişinin önündeki ekonomik ve sosyal engelleri kaldıran, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlayan devlettir” şeklinde tanımlamıştır (Karaca, 2013, s. 40).

2 Ocak 1924 tarihli ve 394 sayılı Hafta Tatili Kanunu, 1930 tarihinde kabul edilen Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 1964 tarihli 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu, 2011 yılında kabul edilen 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu, 1981 tarihli 2429 sayılı Ulusal Bayram ve Tatil Günleri Kanunu (Pekeroğlu, 2016, s. 83), 14.07.1965 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanan 12056 sayılı, 657 nolu Devlet Memurları Kanunu, 2003 tarihinde yürürlüğe

giren 4857 sayılı İş Kanunu, 2006 tarihli 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu İş Sağlığı ve Güvenliği ile ilgili maddeler içeren kanunlardır.

Son olarak 20.06.2012 tarihinde kabul edilen 6331 sayılı “İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu” dur. Kanun, iş sağlığı ve güvenliği alanında önemli düzenlemeler getirmektedir. Kanun, iş kazası ve meslek hastalıklarını daha ortaya çıkmadan, kaynağında yok etmeyi amaçlayan önleyici bir anlayışa sahiptir. Konuyla doğrudan ilgili bir kanunun olması da konunun önemini açıkça ortaya koymaktadır (Tepebaş ve Yardan, 2016, s. 238).

1.1.4. İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemleri

Günümüzün işyerlerinde iş kazası ve meslek hastalıklarından korunmak, ayrıca yasal mevzuata uyum sağlamak amacıyla İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemleri kullanılmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) tanımına göre iş sağlığı ve güvenliği yönetim sistemi, bir işletmenin sağlık ve güvenlik ile ilgili kurumsal hedeflerine ulaşmak için birbirleri ile etkileşim halinde olan pek çok uygulamayı bir araya getirdiği bir yapıdır (Üngören ve Koç, 2015, s. 128).

İşyerlerinde tehlike ve risklere karşı önlem almak amacıyla öncelikle mevcut durumun analizi yapılarak risklerin ortaya konulduğu, bu riskleri yok etmek için yasal yönetmelik, mevzuat ve kanunlara entegre edilmiş programların oluşturulduğu ve uygulandığı, bütün çalışmaların sistematik bir yaklaşımla dokümente edildiği ve ilgililere bildirildiği, yürütülen bu faaliyetlerin izlenip denetlendiği yönetim sistemleri iş sağlığı ve güvenliği yönetim sistemleri olarak ifade edilmektedir. Belirlenen hedeflere ulaşmak, dolayısıyla iş kazaları ve meslek hastalıklarını önlemek, iş sağlığı ve güvenliği yönetim sisteminin sorumluluğudur. İş sağlığı ve güvenliği yönetim sisteminin 3 ana görevi vardır. Bunlar (Ayanoglu, 2014, s. 69):

- Tehlikeleri tanımlamak,
- Her tehlike için riskin boyutunu tahmin etmek ve saptamak,
- Riskin kabul edilebilir olup olmadığına karar vermek ve riski kontrol altına almaktır.

İSG yönetim sistemi ile ilgili ilk standart 1996 yılında İngiliz Standart Teşkilatı (BSI) tarafından BS 8800 şekliyle yayımlanmıştır (Karahana, 2014, s. 40). BS 8800 Yönetim Sistemi, rehber bir standarttır ve BSI Sağlık, Güvenlik ve Çevre Kurulu’nun yönetimi kapsamındaki HS/1 Teknik Komitesi tarafınca yazılmıştır (Öcal, 2010, s. 30).

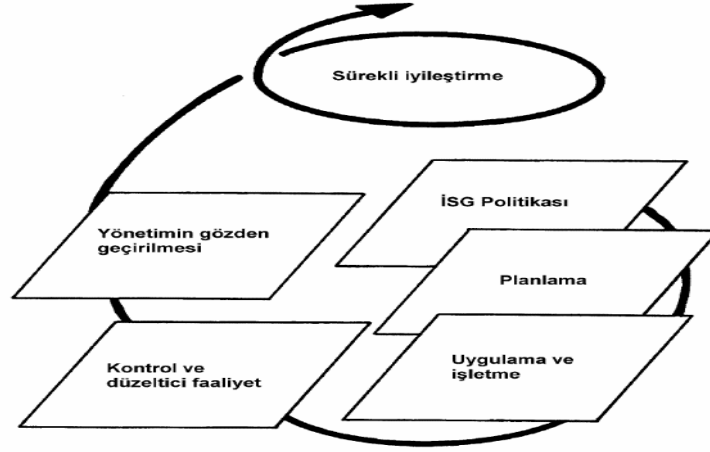
İSG’ in temel oluşumlarından biri olan “HS(G) 65: Başarılı sağlık ve güvenlik dokümanı – Successful health and safety document” HSE tarafından önerilmiş 6 ana fonksiyona dayalı bir modeldir. Bu modelin uygulanması üç temel fazdan oluşmaktadır (Karahana, 2014, s. 42) .

ILO-OSH, ILO sağlık ve güvenlik yönetim sistemleri üzerine rehber Guidelines on occupational health and safety management systems- 2001 Yılında uluslararası uzman bir grup tarafınca hazırlamıştır. Bu rehberin temel amacı İSG yönetim sistemleri için uluslararası bir çerçeve oluşturmaktır (Özdemir, 2007, s. 36). ILO-OSH’ye göre bir işletmedeki iş sağlığı ve güvenliği yönetimi toplamda altı adet bileşenden oluşmaktadır. Bunlar politika geliştirme, örgütlenme, planlama, uygulama, değerlendirme ve sürekli gelişim olarak sıralanmaktadır (Üngören ve Koç, 2015, s. 128).

İngiliz Standartlar Enstitüsü (BSI) tarafından geliştirilen OHSAS 18001 standardı uluslararası alanda kabul edilmiş olan ve risk analizine dayalı yönetim sistemlerinden bir tanesidir (Üngören ve Koç, 2015, s. 129). İş Sağlığı ve İş Güvenliği Değerlendirme Serisi (OHSAS) 18001 spesifikasyonu ve buna ait OHSAS 18002 kılavuzu; hizmet alan müşterilerin kuruluşlardan kabul edilebilir, denetlenebilir ve belgelendirilebilir bir iş sağlığı ve güvenliği yönetim sistemi talep etmeleri neticesinde geliştirilmiştir (Ofloğlu ve Sarıkaya, 2005, s. 3). OHSAS

18001 Yönetim Sistemi; politika oluşturma, organizasyon yapısı, risk analizi, performans ölçümü, denetleme, periyodik durum değerlendirme alt başlıklarından oluşmaktadır.

Şekil 2: TS 18001 İSG Yönetim Sistemi Modeli

Kaynak: (Serin ve Çuhadar, 2015, s. 57)

1.2. Kamu Hastanelerinde İş Sağlığı ve Güvenliği

Sağlık hizmetleri; koruyucu sağlık hizmetleri, tedavi hizmetleri, rehabilitasyon hizmetleri ve sağlığın geliştirilmesi hizmetlerini kapsamaktadır. Sağlık Hizmetlerinin Yürütülmesi Hakkındaki Yönerge'nin dördüncü maddesinde sağlık hizmetleri "insan sağlığına zarar veren çeşitli faktörlerin ortadan kaldırılması ve toplumun bu faktörlerin etkilerinden korunması, hastaların tedavi edilmesi, bedensel ve ruhsal yetenekleri ve beceri seviyeleri azalmış olanların rehabilite edilmesi için verilen hizmetler" şeklinde tanımlanmıştır (Kavuncubaşı ve Yıldırım, 2012, s. 29).

Sağlık alanı ülkemizde iş kazaları bakımından çok riskli bir sektördür. İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin Tehlike Sınıfları Listesi Tebliği uyarınca sağlık kurumlarının iş kazaları ve meslek hastalıkları açısından çok riskli gruba dahil olması nedeniyle sağlık işletmelerinde iş sağlığı ve güvenliğinin önemi daha da fazla ön plana çıkmaktadır (Tüzüner ve Özaslan, 2011, s. 144).

1.2.1. Kamu Hastanelerinin Özellikleri

Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nün yaptığı tanımlamaya göre hastaneler; müşahade, teşhis, tedavi ve rehabilitasyon olmak üzere sınıflandırılacak sağlık hizmetlerini sunan, hastaların uzun veya kısa süreli tedavilerinin yapıldığı kuruluşlar olarak tanımlanmaktadır (Tengilimoğlu vd., 2014, s. 127).

Hizmet sektörü içinde önemli bir paya sahip olan kamu hastanelerinde, farklı meslek grupları yer almaktadır (Özer ve Bakır, 2003, s. 118). Sağlık hizmeti veren bu çalışanların içinde doktorlar, eczacılar, diş hekimleri, mühendisler, işletmeciler, temizlik ve bakım işçileri, sosyal hizmet uzmanları, diyet ve beslenme uzmanları, hemşireler, ebeler, şoförler ve hatta aşçılar yer almaktadır (Tüzüner ve Özaslan, 2011, s. 143). Bu bağlamda hastaneler sağlık uzmanları dışında, diğer meslek gruplarının da yüksek derecede profesyonellerini içinde barındıran dinamik organizasyonlardır.

1.2.2. Kamu Hastanelerinde İş Sağlığı ve Güvenliğini Tehdit Eden Risk Faktörleri

İş sağlığı ve iş güvenliği açısından önemli riskler taşıyan çalışma ortamlarından biri de sağlık hizmetleri alanıdır. Sağlık hizmetlerinin birçok alanında özellikle de hastane çalışanlarının sağlık durumlarını olumsuz yönde

etkileyen biyolojik, kimyasal, fiziksel, psikososyal ve ergonomik riskler şeklinde birçok faktör vardır (Vural vd., 2012, s. 132).

Biyolojik Risk Faktörleri: Biyolojik riskler içerisindeki Hepatit infeksiyonları, kan ve kan ürünlerinin nakledilmesi/taşınması esnasında doğrudan, enfekte noktalarla temas v.b. sebeplerden ise dolaylı olarak sağlık çalışanlarının yaşamını tehdit eden önemli bir halk sağlığı sorunudur (Altun vd., 2012, s. 121).

Kimyasal Risk Faktörleri: Sağlık işletmelerinde insan sağlığına zararlı toz, buhar, gaz, sıvı halinde yaklaşık 300 değişik kimyasal maddenin kullanıldığı yapılan araştırmalarla tespit edilmiştir. Sağlık çalışanlarının yoğun olarak karşılaştığı kimyasal tehlike ve riskler, deterjan, anestetik gazlar, sterilizantlar, dezenfektanlar, kimyasal sterilize ajanlar ve ilaçlar olarak sıralanabilir. Gerekli tedbirler alınmadığında sağlık açısından olumsuz etkilere sebep olan bu kimyasal maddeler özellikle ameliyathane ve laboratuvarlarda daha yoğun risk oluşturmaktadır (Bulut, 2016, s. 21).

Fiziksel Risk Faktörleri: Fiziksel ortam, tüketicinin hizmet satın alımı öncesinde aradığı ipuçlarını vermesi bakımından önemli bir kaynaktır. Fiziksel ve çevresel şartlar; aydınlatma, ısı, temizlik, havalandırma, gürültü, otopark, bekleme odaları, dış görünüm ve benzeri özellikleri kapsamaktadır (Taşdemir vd., 2015, s. 6).

Psikososyal Risk Faktörleri: Psikolojik risk faktörleri arasında iş stresi, işyerinde şiddet ve psikolojik taciz (mobing)'i sayabiliriz. Özellikle sağlık sektörü; strese sebep olan birçok faktörü bünyesinde barındırmaktadır. Bununla beraber yoğun stresler yaşayan hasta şahıslara hizmet vermenin güçlüğüne yanı sıra, bu alanda görev alanların günlük çalışmalarında sık sık stres yaratıcı olaylarla karşı karşıya kalmaları sebebiyle diğer iş ortamlarından farklılık göstermektedir (Atasoy ve Yorgun, 2013, s. 73). Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımına göre şiddet, sahip olunan gücün ve iktidarın, fiziksel ya da ruhsal bir yaralanmaya ve kayba sebep olacak biçimde bir başka kişiye, kendine, bir gruba ya da bir topluma doğrudan ya da dolaylı yolla uygulanma şeklidir. Şiddet; maksatlı, kasıtlı olarak, gücün bedensel ve/veya ruhsal zarar verecek ya da verme riski oluşturacak şekilde kullanılmasıdır (Sayım ve Salman, 2016, s. 33). Mobbing duygusal bir saldırıdır. Kişinin saygısız ve zararlı bir davranışın hedefi olması şeklinde başlar. Bir kişinin diğer insanlar kendi rızaları ile veya rızaları dışında başka bir kişiye karşı çevresinde toplaması ve sürekli kötü niyetli hareketlerde bulunma, ima, alay ve karşısındakinin toplumsal itibarını düşürme gibi yollarla, saldırgan bir tutum oluşturarak onu işten çıkmaya zorlamasıdır (Davenport vd., 2003, s. 15).

Ergonomik Risk Faktörleri: Sağlık hizmetlerinin sunumu sırasında kanıta dayalı (ergonomik tasarım) hastane çalışma ortamının tasarımı, hasta ve işgören çıktılarına önemli etkileri vardır. Yapılan araştırmalarda ergonomik tasarımın hasta ve sağlık hizmet sunucu çıktılarına değişik alanlarda etkilediği görülmüştür (Aydemir ve Yaşar, 2016, s. 179).

1.3. Kamu Hastanelerinde İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları

Sağlık işletmelerinde hasta tedavi hizmetlerinde kullanılan enjektörler, sütür iğneleri, bistüri uçları, damar içi kateterleri, kesici enstrümanlar, jiletler vb. aletlerle meydana gelen yaralanmalar, “kesici-delici alet yaralanmalarıdır”. Kesici-delici alet yaralanmaları hastane şartlarındaki işle alakalı yaralanmaların yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır (Uçak, 2009, s. 19). Sağlık işgörenleri hastaların bir yerden başka bir yere nakil edilmesinde ve el ile yapılan bazı işlerde genellikle kaza ve yaralanma olayı ile karşılaşılır. Söz konusu kazaların büyük bir kısmı kas iskelet yaralanmaları şeklinde olmaktadır (Devebakan, 2007, s. 152).

Enfeksiyon hastalıkları açısından hastane işletmelerinin birçok iş ortamından daha fazla risk taşıdığı söylenebilir. Oysa, ülkemizde hastanelerin “Çok Tehlikeli İşler” sınıfına dahil edilmesi, ancak 2009 yılında

çıkarılan “İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin Tehlike Sınıfları Listesi Tebliği” ile olmuştur (Meydanlıoğlu, 2013, s. 194). Kimyasal maddeler, sağlık personellerinde akut veya kronik etkiler oluşturur. Kimyasal maddelerin etkisi, konsantrasyonuna, temas süresine, temas yoluna, maddenin fiziksel ve kimyasal özellikleriyle bağlantılıdır. Etkinlik, ortamda diğer fiziksel ve kimyasal ajanların varlığına veya kişinin alkol, sigara, ilaç bağımlılığına göre değişiklik göstermektedir. Kimyasal maddeler, sağlam cilt, solunum sistemi, ağız, göz ve iğne batması gibi farklı yollardan vücuda alınmaktadır. Bazı maddelerde vücuda alınmadan, cilt ve gözde hasar oluşturabilmektedir (Öcal, 2010, s. 119).

Doğal radyoaktif maddeler olan radyum, uranyum ve toryum’un ve suni radyoaktif maddeler yani radyoaktif izotopların tıpta kullanımı; radyoterapi, nükleer tıp ve radyoloji personeli başta olmak üzere, hastane çalışanları, iyonizan ve noniyonizan radyasyon riskleri ile karşılaşmaktadırlar (Eren vd., 2014, s. 20). Hastane personeli arasında, mesleki cilt problemleri yaşanması çok sık rastlanılan bir rahatsızlıktır. Çok sık el yıkamaktan kaynaklanan egzama oluşumu, dezenfektan, lastik eldiven ve ilaçlardan özellikle antibiyotikler sebebiyle alerjik cilt rahatsızlıkları sağlık çalışanları arasında oldukça yaygın şekilde görülmektedir (Akkaya, 2007, s. 55).

Günümüzde iş yerinde şiddet kavramı hizmet sektörlerinde de önemli seviyelere ulaşmıştır. Türkiye’de de hemşireler üzerinde yapılan bir araştırmada katılımcıların %92’sinin sözel tacizin morallerini olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Devebakan ve Paşalı, 2015, s. 127). Vardiya, nöbet, gece çalışmaları, çağrı üzerine çalışma gibi sağlık personelinin karşı karşıya kaldığı aşırı ve stabil olmayan çalışma saatleri, çok sayıda sağlık problemine ve iş güvenliği risklerine neden olabilmektedir. Bunlar arasında en sık görülenleri; kronik uykusuzluk, motorlu araç kazaları, hafıza ve konsantrasyon bozuklukları, yorgunluk, basit yaralanmalar, malpraktis, obezite, yaygın kronik hastalıklar, duygu-durum bozuklukları, bazı kanser türleri, tükenmişlik sendromu, işe yabancılaşma ve aile içi problemler şeklinde sıralanabilir (Meydanlıoğlu, 2013, s. 193).

2. PERFORMANS

2.1. Performans Kavramı ve Performansı Etkileyen Faktörler

Performans bir çalışanın belirli bir zaman dilimi içerisinde kendisinden beklenen görevi yerine getirmek suretiyle alınan sonuçlardır. Bu neticeler olumlu ise personelin görev ve sorumlulukları başardığı ve yüksek bir performans göstermiş olduğu; ancak alınan sonuçlar yeterli değil ise çalışanın başarısız olduğu ve düşük bir performans gösterdiği söylenebilir. Diğer bir ifade ile performans, çalışanın ya da ekibin birim ve örgüt amaçlarına niceliksel ve niteliksel katkılarının toplam ölçüsü olarak ifade edilebilmektedir (Geylan vd., 2013, s. 111).

Çalışan performansı, araştırmacılar için olduğu kadar örgütler, yöneticiler ve çalışanlar içinde önemli bir kavramdır. Öyle ki, örgütlerin kurumsal hedeflerine ulaşabilmeleri ve rekabet içinde oldukları sektörde güç kazanabilmeleri için, yaptıkları işte yüksek performansla çalışan işgörenlere ihtiyaçları vardır. Çalışan performansının yüksek olması, örgütler için olduğu kadar çalışanların kendileri içinde önemlidir. Görevlerini hakkıyla yerine getirmek ve başarılı olmak, bireyler için gurur, beceri ve tatmin kaynağı olduğu gibi; çalışan performansı, daha yüksek kazanç, başarılı bir kariyer ve yüksek sosyal itibar gibi çalışanlar için önemli birçok iş sonucunun da genel şartlarıdır (Tayfun ve Çatır, 2013, s. 120).

Rekabet koşullarının zorlaştığı günümüz işletmelerinin çalışma yaşamlarını devam ettirebilmeleri için performanslarını ulaşabilecekleri en üst seviyeye çıkarmaları gerekmektedir. Performansın artırılması hususunda tek bir faktörün etkilerini incelemek çoğu zaman yeterli olmamaktadır. Bu sebeple birden fazla faktörün eş zamanlı olarak performans üzerindeki etkilerinin ortaya konulması büyük önem taşımaktadır (Çelik ve Turunç, 2009, s. 217).

Çalışma yaşamında başarı ve performansı arttırmak için çok fazla çalışma yapılmıştır. Bunlar arasında “aidiyet duygusu”, “motivasyon”, “eşit işe eşit ücret”, “ödüllendirme” vb. çalışmalar sayılabilir (Gerşil ve Aracı, 2011, s. 46). Çalışanın kişiliği ile yaptığı iş, dolayısıyla performansı arasında güçlü bir korelasyon vardır. Yapılan işe, çalışanın kişiliğinin uygun olması halinde, performans olumlu yönde etkilenmektedir (Özdemir, 2007, s. 11).

Yapılan bir çalışmaya göre; (Kamaşak ve Bulutlar, 2010, s. 121)

- Farklı bireylerin kişilikleri arasında içsel farklılıklar vardır,
- Farklı tiplerde işler mevcuttur,
- Kişilikleri ile uyumlu çalışma ortamında bulunan bireylerin iş performanslarının kişilikleri ile uyumsuz iş ortamındaki bireylerden daha yüksek olması ve kendi istekleri ile işi bırakma ihtimallerinin daha düşük olması beklenmektedir.

Performansı etkileyen bir diğer etken örgütsel faktörlerdir. Her örgüt tektir ve kendine özgüdür. Her örgütün teknik donanımı, yapısal ve psikososyal amaçları ve hedefleri, yönetim uygulamaları, kişiler arası ilişkileri de birbirinden farklıdır (Tıknaç, 2013, s. 116).

Dinamik bir ortamda faaliyetine devam eden her işletme, faaliyet alanının bir gereği olarak yakın ve uzak çevresi ile kesintisiz ilişki kurmak durumundadır (Sürmeli, 2014, s. 8). İş performansı, kurumlarda çalışan personelin aldıkları ücret ve diğer imkanlar karşısında gösterdikleri çaba olarak ifade edildiğinde, iş performansının artırılmasında ekonomik ve sosyal motive edici faktörlerin önemli bir yeri olduğu görülmektedir (Yıldız vd., 2014, s. 236).

2.2. Performans Değerleme Yöntemleri

Performans değerlendirme, bir idarecinin önceden belirlenen standartlarla kıyaslama ve ölçme şeklinde personelin işindeki performansının değerlendirilmesi süreci ya da çalışanın işini yaparken ki başarısı, işteki tutumu ve davranışları, ahlaki tutumu ve özelliklerini ayıran ve bütünleyen, kısaca çalışanın işletmenin başarısına olan katkısını değerlendiren planlı bir süreçtir (Eraslan ve Algün, 2005, s. 95).

2.2.1. Çalışanları Karşılaştırma Yöntemleri

Çalışanların performanslarının tespiti için Performans ölçümü yapılmalıdır. Bireylerin performanslarının saptanması için ise, birbirleriyle kıyaslanmaları gerekmektedir. Buna göre bir organizasyonda çalışanların tamamı, daha önceden tespit edilen standartlara göre birbirleriyle karşılaştırılırlar. Çalışanlar arasında adaletli bir sonuç elde edebilmek için standart bir gözlem amaçlanmalıdır. Çalışanları karşılaştırma yöntemleri; sıralama yöntemi, ikili karşılaştırma yöntemi ve zorunlu dağılım yöntemi olarak sıralanabilir.

2.2.2. Ortak Performans Kriterine Bağlı Yaklaşım Yöntemleri

Ortak performans kriter ve standartlarına dayalı yaklaşım grubunda yer alan yöntemlerde her bir bireyin performansı, diğer bireylerden ayrı tutularak kendi iş tanımının gerektirdiği görev ve sorumluluklar göz önünde tutularak değerlendirmeye alınır. Bu yöntemlerde kullanılan performans değerlendirme kriterleri, birden çok olup, bazen çalışanların tamamı için bazen de belirli gruplar için ortak olarak saptanmıştır. Bu yöntemlerdeki performans değerlendirmenin daha mantıklı ve gerçeğe yakın olduğu söylenebilir (Tıknaç, 2013, s. 87). Bu yöntemler; kritik olay yöntemi, kontrol listesi yöntemi, grafik değerlendirme yöntemi, davranış beklenti skalası yöntemi ve zorunlu tercih sıralaması olarak sayılabilir.

2.2.3. Bireylerin Performanslarını Temel Alan Yöntemler

Bireylerin performansı üzerine odaklanan değerlendirmeler, personelin diğer personelle karşılaştırılması yerine, işin gerekleri doğrultusunda önceden tanımlanmış standartlara dayalı olarak ölçümlerin yapıldığı

karşılaştırmalı olmayan yöntemlerdir (Aksoy, 2010, s. 33). Bunlar; amaçlara göre değerlendirme, çalışma standartları yöntemi ve doğrudan endeks yöntemidir.

2.2.4. 360 Derece Performans Değerlendirme Yöntemi

Bireysel performans değerlendirmesinde yeni yöntemlerden biriside birçok kaynaktan elde edilen bulgular kullanılarak, bireyin performansının değerlendirilmesi esasına dayalı olan ve elde edilen neticeleri, değerlendirilen kişiye geri besleme yöntemi ile bildirildiği 360 Derece Performans Değerlendirme Yöntemi'dir. Sistemi diğer yöntemlerden ayıran temel özellik, birçok kaynaktan bilgiye ulaşma ve geri besleme özelliğidir. 360 Derece Performans Değerlendirme Yöntemi bireylerin birbirlerine geri besleme vermesine imkan sağlaması, bireylere güçlü ve gelişmeye açık ortamlarla alakalı detaylı bilgi vermesinden kaynaklanmaktadır. Kısaca kişilerin gelişimine yardımcı olması, personeller arasındaki iletişimi güçlendirmesi, bunun yanında gelişim odaklı bir kültürün oluşmasına katkı sağlaması açısından da ayrı bir önemi vardır (Kubat, 2012, s. 54).

Bir personelin davranışları ve bu davranışların sonuçları hakkında o çalışanın amirlerinden, iş arkadaşlarından, üyesi olduğu proje gruplarının diğer üyelerinden, gerekli olduğu durumlarda müşterilerden ve tedarikçilerden kısaca çalıştığı örgütteki pozisyonda uyguladığı bütün davranışlara tanıklık eden herkesten bilgi aldığı bir sistemdir. Bütün bu faktörlerin yanında belirleyici olarak çalışanı da kapsayan bir sistemdir. Bu özelliği ile yöntem daha çalışır hale gelmekte ve başta idareci ve çalışanlar olmak üzere iş ortamında bulunan tüm elemanlar arasındaki gizli kalmış örgütsel algılama ayrılıklarının tam manasıyla ortaya çıkmasına imkan vermektedir (Geylan vd., 2013, s. 119).

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Yöntemi ve Araçları

Bu araştırma ile ülkemizdeki kamu hastanelerinde uygulanmakta olan iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının işgören (çalışan), işveren ve devlet açısından sorumluluklarını ortaya koyarak, meydana gelen iş kazalarının ve işgörenlerin yakalandığı meslek hastalıklarının, çalışan performansına olan etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

3.1.1. Araştırma Evreni, Örneklemi ve Kısıtları

Araştırmanın evrenini anketin uygulandığı tarih itibari ile Burdur İli Kamu Hastaneler Birliği'ne bağlı Burdur Devlet Hastanesi, Burdur Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi, Bucak Devlet Hastanesi ve Yeşilova Devlet Hastanesi olmak üzere 4 hastanede çalışan 1210 kadrolu sağlık çalışanı oluşturmaktadır.

Tablo 1. Örneklem Tablosu

Hastane Adı	Kadrolu Çalışan Sayısı	Toplanan Anket Sayısı	Hastanenin Örneklem Oranı %
Burdur Devlet Hastanesi	715	353	49,37
Bucak Devlet Hastanesi	380	120	31,57
Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	55	34	61,81
Yeşilova Devlet Hastanesi	60	47	78,33
Toplam	1210	554	45,78

Araştırmanın örnekleme için 01.05.2016-31.05.2016 tarihleri arasında 800 anket uygulanmış. Bu 800 ankettten, 570 tanesi geri dönmüş olup değerlendirmeye alınan geçerli 554 anket araştırmamızın örneklemini oluşturmaktadır (geri dönüş oranı % 69,25).

Burdur İli genelindeki kamu hastaneleri olan Burdur Devlet Hastanesi, Burdur Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi, Bucak Devlet Hastanesi, Gölhisar Devlet Hastanesi ve Yeşilova Devlet Hastanelerinden anket yoluyla veri alınmak istenmiştir. Burdur ili kamu hastanesi olan Gölhisar Devlet Hastanesi yönetimi anketin uygulandığı tarih itibarı ile hizmet verilen hastane binasının eski olması ve yeni hizmet binasına taşınma aşamasında olmalarından dolayı, sağlıklı veri alınamayacağını gerekçe göstererek araştırma izni vermemiştir. Bunun yanında yıllık izinde olan, raporlu olan, nöbet izninde olan ve kişisel verilerini vermekte sakınca gören personeller araştırmanın kısıtlılığı olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan hastane işletmeleri çalışanları, sadece doğrudan sağlık hizmeti veren personel olarak ele alınmış olup, bilgi işlem, güvenlik, temizlik gibi diğer destek hizmeti kapsamında çalışanlar araştırma dışı bırakıldığından, araştırmanın diğer bir kısıtlılığı olarak önümüze çıkmaktadır.

3.1.2. Veri Toplama Yöntemi ve Ankette Kullanılan Ölçekler

Veri toplama yöntemi olarak, en kolay, en düşük maliyetli ve uygulanması en kolay, evren içindeki ögenin seçilme olasılığının bilinmediği tesadüfi olmayan (olasılıksız) örnekleme yöntemlerinden, kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır (İslamoğlu, 2011, s. 173). Araştırmada veri toplamak amacıyla 3 bölümden oluşan anket uygulaması kullanılmıştır. Birinci bölümde hastanelerdeki iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları ile meydana gelen iş kazaları ve çalışanların yakalandığı meslek hastalıklarını ölçmeye yönelik sorular içermektedir. İkinci bölüm çalışanların iş performansını ölçmeye yönelik sorulardan oluşurken üçüncü bölümde ise çalışanların demografik bilgilerine ilişkin sorular bulunmaktadır.

Anketin birinci bölümü oluşturulurken, güvenilirliği ve geçerliliği ($\alpha=0.96$) Öztürk ve Babacan (2012) Bir Ölçek Geliştirme Çalışması; Hastane’de Çalışan Sağlık Personeli İçin İş Güvenliği Ölçeği isimli makale çalışmasında geliştirilen 45 soru ve 7 alt faktörlü İş Güvenliği Ölçeği kullanılmıştır. Birinci bölümün kazalar ve zehirlenmeler alt faktörlü 14. ve 15. soruları ile yönetsel destek ve yaklaşımlar alt faktörlü 27. , 28. ve 29. soruları güvenilirlik ve geçerliliği ($\alpha=0.94$) Devedbakan (2007) Özel Sağlık İşletmelerinde İş Sağlığı ve Güvenliği isimli doktora tezinde uygulanmıştır.

Anket ölçeğinin birinci bölümünün alt faktörleri;

F1- Mesleki Hastalıklar ve Şikayetler

F2- Kazalar ve Zehirlenmeler

F3- Sağlık Taraması ve Kayıt Sistemleri

F4- İSG'nin Sağlanmasında Devletin Yükümlülüğünü Yerine Getirmesi

F5- Yönetsel Destek ve Yaklaşımlar

F6- Malzeme Araç ve Gereç Denetimi

F7- Koruyucu Önlemler ve Kurallar

F8- Fiziksel Ortam Uygunluğu

Anketimizin ikinci bölümünü oluşturan iş performansı ölçeği önce Kirkman ve Rosen (1999), daha sonra ise, Sigler ve Pearson (2000) tarafından yapılan çalışmalarda kullanılmış olup, tüm değişkenlerin güvenilirlikleri kabul edilebilir 0,70’lik Cronbach α düzeyinin üzerinde bulunmuştur (Çöl, 2008, s. 41).

Seçenekleri 5’li Likert ölçeğinde düzenlenmiş: “tamamen katılıyorum”, “katılıyorum”, “ne katılıyorum ne katılmıyorum”, “katılmıyorum” ve “tamamen katılmıyorum” şeklinde olan değerlendirmeler yer almaktadır. Tamamen katılıyorum seçeneğine 5, tamamen katılmıyorum seçeneğine 1 puan verilerek hesaplanmıştır.

3.1.3. Analiz Yöntemi

Veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığının tespit edilmesi amacıyla SPSS programında Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı elde edilmiş ve Bartlett küresellik testi yapılmıştır. Anketteki olumsuz ifade içeren soruların (1-20 arası sorular ve 37. Soru) veri girişi için ters kodlama (rekode) yapılarak (1’e 5, 2’ye 4, 3’e 3, 4’e 2, 5’e 1 değerleri verilerek), anketin güvenilirliği için geçerlilik ve faktör analizleri yapılmıştır. Katılımcıların demografik bilgilerinin belirlenmesi amacıyla frekans analizi yapılmıştır. Ölçeklerin hastanelere göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı düzeyde farklı olup olmadığının tespiti için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Hastanelerde iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarıyla ilgili tutum farklılığının hangi gruptan kaynaklandığının tespit edilmesi amacıyla yapılan TUKEY testi ve Ölçeklerin cinsiyete göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı düzeyde farklı olup olmadığının tespiti için bağımsız gruplarda t testi yapılmıştır. Bağımlı değişken olan iş performansı ile bağımsız değişken olan İSG uygulamalarının alt faktörleri arasındaki ilişkileri belirlemek için korelasyon analizi ve son olarak etkileri ortaya koymak için regresyon analizi yapılmıştır.

4. BULGULAR VE YORUM

4.1. Katılımcılar Hakkında Genel (Demografik) Bilgiler

Katılımcıların demografik bilgilerinin belirlenmesi amacıyla frekans analizi yapılmış ve sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 2. Demografik Bilgilerin Dağılımı

		n	%
Kurum	Ağız ve diş sağlığı merkezi	34	6,1
	Bucak Devlet Hastanesi	120	21,7
	Burdur Devlet Hastanesi	353	63,7
	Yeşilova Devlet Hastanesi	47	8,5
	Total	554	100,0
Cinsiyet	Kadın	341	61,6
	Erkek	213	38,4
	Total	554	100,0
Medeni durum	Evli	459	82,9
	Bekar	95	17,1
	Total	554	100,0
Meslek süre	0-5	67	12,1
	6-10	80	14,4
	11-15	111	20,0
	16-20	119	21,5
	21-25	107	19,3
	26-30	47	8,5
	31 yıl ve üzeri	23	4,2
	Total	554	100,0
Kurum süre	0-5	202	36,5
	6-10	122	22,1
	11-15	85	15,4

	16-20	66	11,9
	21-25	48	8,7
	26-30	18	3,3
	31 yıl ve üzeri	12	2,2
	Total	553	100,0
Unvan	Diğer Sağlık Personeli	192	34,66
	Diş Hekimi	5	0,90
	Doktor	32	5,78
	Eczacı	1	0,18
	Hemşire	269	48,56
	Memur	55	9,93
	Total	554	100,00
Eğitim Durumu	Lise	63	11,37
	Ön lisans	208	37,55
	Lisans	232	41,88
	Yüksek Lisans	25	4,51
	Doktora	26	4,69
	Total	554	100,00
Yönetici misiniz?	Hayır	533	96,21
	Evet	21	3,79
	Total	554	100,00
Yaş Grubu	20-30	93	16,79
	31-40	257	46,39
	41-50	162	29,24
	51-60	42	7,58
	Total	554	100,00

Katılımcıların sağlık kurumlarına göre dağılımı incelendiğinde; %6,1'i Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi, %21,7'si Bucak Devlet Hastanesi, %63,7'sinin Burdur Devlet Hastanesi, %8,5'inin ise Yeşilova Devlet Hastanesinden olduğu görülmektedir. Cinsiyete göre dağılım incelendiğinde; %61,6'sının kadın, %38,4'ünün erkek olduğu görülmektedir. Medeni duruma göre dağılım incelendiğinde; %82,9'unun evli, %17,1'inin ise bekar olduğu görülmektedir.

Katılımcıların meslekte geçirdikleri süreye göre dağılım incelendiğinde; 0-5 yıl süre ile çalışanların oranı %12,1; 6-10 yıl süre ile çalışanların oranı %14,4 iken, 11-15 yıl süre ile çalışanların oranı %20'dir. 16-20 yıl süre ile çalışanların oranı %21,5; 21-25 yıl süre ile çalışanların oranı %19,3 olup, 26-30 yıl süre ile çalışanların oranı %8,5; 31 yıl ve üzeri süre ile çalışanların oranı ise %4,2'dir.

Katılımcıların kurumda çalıştıkları süreye göre dağılım incelendiğinde; 0-5 yıl süre ile çalışanların oranı %36,5; 6-10 yıl süre ile çalışanların oranı %22,1 iken, 11-15 yıl süre ile çalışanların oranı %15,4'tür. 16-20 yıl süre ile çalışanların oranı %11,9; 21-25 yıl süre ile çalışanların oranı %8,7 olup, 26-30 yıl süre ile çalışanların oranı %3,3; 31 yıl ve üzeri süre ile çalışanların oranı ise %2,2'dir.

Ünvana göre dağılım incelendiğinde; hemşirelerin oranı %48,56; memurların oranı %9,93, doktorların oranı %5,78'dir. Diş hekimleri oranı %0,90, eczacı oranı %0,18 olup diğer sağlık personeli oranı %34,66'dır.

Katılımcıların eğitim durumuna göre dağılım incelendiğinde; lise mezunları oranı %11,37; ön lisans mezunları oranı %37,55; lisans mezunları oranı %41,88'dir. Yüksek lisans mezunları oranı %4,51 iken, doktora mezunları oranı %4,69'dur. Katılımcıların yönetici olup olmadıkları incelendiğinde; %3,79'u yönetici olduğunu belirtirken, %96,21'i yönetici olmadığını belirtmiştir. Katılımcıların yaş gruplarına göre dağılımları incelendiğinde; 20-30 yaş grubunda olanların oranı %16,79; 31-40 yaş grubunda olanların oranı %46,39; 41-50 yaş grubunda olanların oranı %29,24 iken, 51-60 yaş grubundaki katılımcıların oranı %7,58'dir.

Katılımcıların iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları ve iş performansına yönelik görüşlerinin sorulduğu ankete verdikleri cevapların dağılımı tabloda verilmiştir;

Tablo 3. Katılımcıların İSG Uygulamaları ve İş Performansına Yönelik Görüşlerinin Dağılımı

	Tamamen Katılmıyorum		Katılmıyorum		Ne katılmıyorum Ne Katılmıyorum		Katılıyorum		Tamamen Katılıyorum	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
1. Çalışanlarda varis yaygın değildir	183	33,0	273	49,3	46	8,3	46	8,3	6	1,1
2. Ruhsal sorunlar yok denecek kadar azdır (depresyon vs.)	204	36,8	282	50,9	44	7,9	22	4,0	2	,4
3. Aşırı yorgunluk yok denecek kadar azdır	223	40,3	274	49,5	33	6,0	19	3,4	5	,9
4. Uykusuzluk sorunu düşüktür	200	36,1	275	49,6	55	9,9	18	3,2	6	1,1
5. Bel fitiği vb. fitik görülmez	184	33,2	300	54,2	54	9,7	11	2,0	5	,9
6. Sindirim sistemi ile ilgili yakınmalar yoktur (kabızlık, ülser vb.)	137	24,7	283	51,1	103	18,6	28	5,1	3	,5
7. Duygusal sorunlar çok az görülür (yalnızlık, uyumsuzluk, tükenme vb.)	174	31,4	287	51,8	62	11,2	25	4,	6	1,1
8. Kol ve bacak ağrılarında şikayetler azdır	175	31,6	297	53,6	53	9,6	21	3,8	8	1,4
9. Zihinsel yorgunluk/koordinasyon eksikliği azdır	164	29,6	291	52,5	68	12,3	23	4,2	8	1,4
10. Allerjik sorunlar yok denecek kadar azdır (dermatit vb.)	97	17,5	232	41,9	142	25,6	72	13,0	11	2,0
11. Çalışanlar arasında solunum yolu hastalıkları sık görülmez	110	19,9	235	42,4	148	26,	50	9,0	11	2,0
12. Enfeksiyon hastalığına yakalanma oranı düşüktür (hepatit, AIDS vb.)	223	40,3	213	38,4	69	12,5	35	6,3	14	2,5
13. Yumuşak doku travması az görülür (iğne batması, bistüri kesiği vb.)	197	35,6	232	41,9	63	11,4	53	9,6	9	1,6
14. Hasta veya hasta yakını tarafından sözel veya fiziksel şiddete maruz kalma oranı düşüktür	276	49,8	224	40,4	25	4,5	22	4,0	7	1,3
15. Hastane çalışanları tarafından sözel veya fiziksel şiddete maruz kalma oranı düşüktür	139	25,1	178	32,1	118	21,3	101	18,2	18	3,2
16. Yanık görülmez	48	8,7	139	25,1	237	42,8	110	19,9	20	3,6
17. Zehirlenme görülmez (etilen oksit, besin, ilaç, radyasyon vb.)	74	13,4	189	34,1	190	34,3	89	16,1	12	2,2
18. Elektrik çarpması görülmez	54	9,7	160	28,9	234	42,2	89	16,1	17	3,1
19. Kol, bacak, el vb. ezilme, sıkışması az görülür	60	10,8	180	32,5	177	31,9	117	21,1	20	3,6
20. Düşme görülmez	63	11,4	211	38,1	182	32,9	87	15,7	11	2,0
21. İş kazası bildirim formları kullanılmaktadır	29	5,2	58	10,5	96	17,3	295	53,2	76	13,7
22. Kesici delici alet yaralanma formları kullanılmaktadır	29	5,2	50	9,0	105	19,0	295	53,2	75	13,5
23. Meslek hastalıkları tespit edilmekte ve formları kullanılmaktadır	42	7,6	88	15,9	148	26,7	221	39,9	55	9,9
24. İş güvenliğine yönelik kayıt sistemi vardır	29	5,2	45	8,1	149	26,9	270	48,7	61	11,0
25. Belirli/düzenli aralıklarla kişisel sağlık taraması ve muayenesi yapılmaktadır	16	2,9	24	4,3	53	9,6	347	62,6	114	20,6
26. İş güvenliği için eğitim programları düzenlenmektedir (stres yönetimi, egzersiz vb.)	25	4,5	48	8,7	95	17,1	285	51,4	101	18,2
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%

27. Devletin, iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili ulusal ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapması yeterlidir	45	8,1	127	22,9	217	39,2	124	22,4	41	7,4
28. Devletin, iş sağlığı ve güvenliği konusundaki yasal düzenleme ve mevzuatları yeterlidir	67	12,1	160	28,9	212	38,3	88	15,9	27	4,9
29. Devletin, çalışanları iş kazası ve meslek hastalıklarından koruma konusundaki çalışma ve tedbirleri yeterlidir	75	13,5	175	31,6	210	37,9	68	12,3	26	4,7
30. Motivasyonu ve iş doyumunu artırıcı uygulamalar yapılmaktadır	127	23,0	243	44,1	111	20,1	55	10,0	15	2,7
31. Çalışanlardaki psikolojik baskıyı azaltmak için etkinlikler düzenlenmektedir (eğlence, eğitim programları vb.)	146	26,4	267	48,2	76	13,7	49	8,8	16	2,9
32. İş kazası/meslek hastalığı durumunda kurum gerekli sorumluluğu üstlenir ve çalışanı destekler	78	14,1	135	24,4	214	38,6	111	20,0	16	2,9
33. Hasta/hemşire oranı uygundur	140	25,3	201	36,3	103	18,6	91	16,4	19	3,4
34. Yönetime güvenlikle ilgili sorunlar iletildiğinde çözüm geciktirilmez	82	14,8	132	23,8	190	34,3	128	23,1	22	4,0
35. Hasta/hekim oranları uygundur	98	17,7	191	34,5	136	24,5	104	18,8	25	4,5
36. Yönetime güvenlikle ilgili sorunlar iletildiğinde ilgili davranır	55	9,9	117	21,1	187	33,8	170	30,7	25	4,5
37. Bozuk/sorunlu alet-araçlar kullanılmaktadır	71	12,8	224	40,4	137	24,7	97	17,5	25	4,5
38. Kullanılan alet-araçların düzenli kontrolleri ve bakımları yapılmaktadır	21	3,8	55	9,9	105	19,0	303	54,7	70	12,6
39. Koruyucu malzemeler (eldiven,gözlük vb.) çok rahat bulunmaktadır	22	4,0	46	8,3	66	11,9	342	61,7	78	14,1
40. Satın alınan malzeme ve araç kalitelidir (sağlam, güvenilir vb.)	62	11,2	124	22,4	189	34,1	143	25,8	36	6,5
41. Satın alınan ve kullanılan ekipman güvenlik açısından değerlendirilir	27	4,9	80	14,4	195	35,2	218	39,4	34	6,1
42. Hasta taşıma kuralları vardır ve uygulanmaktadır	21	3,8	66	11,9	122	22,0	294	53,1	51	9,2
43. Hasta kaldırma kuralları vardır ve uygulanmaktadır	26	4,7	60	10,8	127	22,9	294	53,1	47	8,5
44. Özel ilaçlar (kemoterapi vb.) için özel talimatlar uygulanmaktadır	26	4,7	48	8,7	127	22,9	299	54,0	54	9,7
45. Kan vb. sıvılarından korunmak için özel önlemler alınmaktadır	19	3,4	62	11,2	110	19,9	309	55,8	54	9,7
46. Toksik, tıbbi atıklar vb. için önlemler alınmaktadır	20	3,6	41	7,4	73	13,2	355	64,1	65	11,7
47. Işık/aydınlık uygun ve yeterlidir	52	9,4	60	10,8	93	16,8	293	52,9	56	10,1
48. Çalışma ortamında ısı ve nem takibi yapılmaktadır	46	8,3	59	10,6	60	10,8	308	55,6	81	14,6
49. Isı/ısınma uygun ve yeterlidir	58	10,5	76	13,7	83	15,0	284	51,3	53	9,6
50. Havalandırma uygun ve yeterlidir	80	14,4	114	20,6	114	20,6	198	35,7	48	8,7
51. Görevlerimi tam zamanında tamamlarım	22	4,0	23	4,2	14	2,5	282	50,9	213	38,4
52. İş hedeflerime fazlasıyla ulaşıyorum	14	2,5	30	5,4	64	11,6	314	56,7	132	23,8
53. Sunduğum hizmet kalitesinde standartlara fazlasıyla ulaştığımdan eminim	15	2,7	38	6,9	91	16,4	286	51,6	124	22,4
54. Bir problem gündeme geldiğinde en hızlı şekilde çözüm üretirim	19	3,4	21	3,8	68	12,3	313	56,5	133	24,0

4.2. Değişkenlere Ait Bulgular

1-5 puan aralığında (tamamen katılmıyorum- tamamen katılıyorum) skorlandırılan ölçek maddeleri için aynı alt boyuttaki maddelerin ortalama puanı alınarak ölçek skorları oluşturulmuştur. Ölçeklerin aldıkları maksimum ve minimum değerler ile ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 4. Alt Boyutlara Ait Faktör Ortalamaları

	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. Sapma
Mesleki Hastalıklar ve Şikâyetler	554	1,00	4,92	1,97	0,59
Kazalar ve Zehirlenmeler	554	1,00	5,00	2,70	0,78
Sağlık Taraması ve Kayıt Sistemleri	554	1,00	5,00	3,61	0,72
İSG'nin Sağlanmasında Devletin Yükümlülüğü	554	1,00	5,00	2,78	0,91
Yönetmelik Destek ve Yaklaşımlar	554	1,00	5,00	2,55	0,77
Malzeme,Araç ve Gereç Denetimi	554	1,00	5,00	3,24	0,63
Koruyucu Önlemler ve Kurallar	554	1,00	5,00	3,57	0,77
Fiziksel Ortam Uygunluğu	554	1,00	5,00	3,35	0,96
İş Performansı	554	1,00	5,00	3,97	0,81

4.3. İSG Uygulamaları ile İş Performansı Arasındaki İlişki

Tablo 5. İSG Uygulamaları ile İş Performansı Arasındaki Korelasyon Analizi

		Mesleki Hastalıklar ve Şikâyetler	Kazalar ve Zehirlenmeler	Sağlık Taraması ve Kayıt Sistemleri	İSG'nin Sağlanmasında Devletin Yükümlülüğü	Yönetmelik Destek ve Yaklaşımlar	Malzeme, Araç ve Gereç Denetimi	Koruyucu Önlemler ve Kurallar	Fiziksel Ortam Uygunluğu	İş Performansı
Mesleki Hastalıklar ve Şikâyetler	r	1	,495**	,031	,202**	,366**	,229**	,193**	,210**	,109*
	p		,000	,466	,000	,000	,000	,000	,000	,010
Kazalar ve Zehirlenmeler	r	,495**	1	,087*	,095*	,200**	,176**	,155**	,086*	,102*
	p	,000		,040	,026	,000	,000	,000	,042	,017
Sağlık Taraması ve Kayıt Sistemleri	r	,031	,087*	1	,366**	,242**	,362**	,372**	,337**	,217**
	p	,466	,040		,000	,000	,000	,000	,000	,000
İSG'nin Sağlanmasında Devletin Yükümlülüğü	r	,202**	,095*	,366**	1	,488**	,341**	,275**	,361**	,149**
	p	,000	,026	,000		,000	,000	,000	,000	,000
Yönetmelik Destek ve Yaklaşımlar	r	,366**	,200**	,242**	,488**	1	,472**	,401**	,443**	,128**
	p	,000	,000	,000	,000		,000	,000	,000	,003
Malzeme, Araç ve Gereç Denetimi	r	,229**	,176**	,362**	,341**	,472**	1	,615**	,521**	,270**
	p	,000	,000	,000	,000	,000		,000	,000	,000
Koruyucu Önlemler ve Kurallar	r	,193**	,155**	,372**	,275**	,401**	,615**	1	,626**	,292**
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000		,000	,000
Fiziksel Ortam Uygunluğu	r	,210**	,086*	,337**	,361**	,443**	,521**	,626**	1	,210**
	p	,000	,042	,000	,000	,000	,000	,000		,000
İş Performansı	r	,109*	,102*	,217**	,149**	,128**	,270**	,292**	,210**	1
	p	,010	,017	,000	,000	,003	,000	,000	,000	

*p<0,05

Hastanelerdeki İş sağlığı ve Güvenliği Uygulamaları ölçeğinin İş performansı ile arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla korelasyon analizi yapılmış ve korelasyon katsayısı elde edilmiştir. Buna göre iş performansının mesleki hastalıklar ve şikayet ile %10,9 düzeyinde pozitif yönlü, kazalar ve zehirlenmeler ile %10,2 düzeyinde pozitif yönlü anlamlı düzeyde ilişkisi bulunmaktadır. İş performansı ile sağlık taraması ve kayıt sistemleri ile %21,7 düzeyinde pozitif yönlü, İSG'nin sağlanmasında devletin yükümlülüğü ile %14,9 düzeyinde pozitif yönlü, yönetsel destek ve yaklaşımlar ile %12,8 düzeyinde pozitif yönlü anlamlı düzeyde ilişkisi bulunmaktadır. Malzeme, araç ve gereç denetimi ile %27, koruyucu önlemler ve kurallar ile %29,2, fiziksel ortam uygunluğu ile %21 düzeyinde pozitif yönlü anlamlı ilişki bulunmaktadır.

4.4. İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamalarının İş Performansı Üzerindeki Etkileri

Hastanelerdeki iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları ölçeği alt boyutlarının iş performansına etkisinin belirlenmesi amacıyla regresyon analizi yapılmış ve sonuçları verilmiştir

Tablo 6. İSG Uygulamaları ile İş Performansı Arasındaki Regrasyon Analizi

Model	Standart Olmayan Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	p	
	B	Std. Hata	Beta(β)			
İş performansı R ² =0,115; F=7,834; p<0,05	Mesleki Hastalıklar ve Şikayetler	0,035	0,079	0,025	0,435	0,664
	Kazalar ve Zehirlenmeler	0,029	0,049	0,028	0,594	0,553
	Sağlık Taraması ve Kayıt Sistemleri	0,115	0,052	0,102	2,209	0,028*
	İSG'nin Sağlanmasında Devletin Yükümlülüğü	0,038	0,043	0,043	0,874	0,383
	Yönetsel Destek ve Yaklaşımlar	-0,077	0,055	-0,073	-1,393	0,164
	Malzeme, Araç ve Gereç Denetimi	0,159	0,071	0,124	2,245	0,025*
	Koruyucu Önlemler ve Kurallar	0,190	0,061	0,181	3,107	0,002*
	Fiziksel Ortam Uygunluğu	0,001	0,046	0,002	0,031	0,975
	Sabit	2,234	0,226		9,877	0,000*

*p<0,05

İş performansının bağımlı, hastanelerdeki iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları ölçeği alt boyutlarının bağımsız değişken olarak belirlenip kurulan regresyon modeli anlamlı bulunmuştur (R²=0,115, F=7,834,p<0,05). Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri açıklama oranı %11,5'tir. Standardize edilmiş regrasyon kat sayısına (β) göre bağımsız değişkenlerin iş performansı üzerindeki önem sırası Koruyucu Önlemler ve Kurallar, Malzeme, Araç ve Gereç Denetimi, Sağlık Taraması ve Kayıt Sistemleri, İSG'nin Sağlanmasında Devletin Yükümlülüğü, Kazalar ve Zehirlenmeler, Mesleki Hastalıklar ve Şikayetler, Fiziksel Ortam Uygunluğu ve Yönetsel Destek ve Yaklaşımlar olarak sıralanmaktadır. Model içerisindeki parametrelerin anlamlılık düzeyleri incelendiğinde; sabit terim, Sağlık Taraması ve Kayıt Sistemleri, Malzeme, Araç ve Gereç Denetimi ile Koruyucu Önlemler ve Kurallar

parametrelerinin anlamlı olması, iş performansına bu değişkenlerin anlamlı düzeyde etki ettiğini göstermektedir. Model Denklemi ise aşağıdaki gibidir.

İş performansı = 2,234 + 0,102* (Sağlık Taraması ve Kayıt Sistemleri) + 0,124* (Malzeme, Araç ve Gereç Denetimi) + 0,181* (Koruyucu Önlemler ve Kurallar)

Model parametre katsayılarından görüldüğü üzere Sağlık Taraması ve Kayıt Sistemleri iş performansına %10,2, Malzeme, Araç ve Gereç Denetimi %12,4, Koruyucu Önlemler ve Kurallar ise iş performansına %18,1 ile en yüksek düzeyde etki etmektedir.

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Yapılan bu araştırma da katılımcıların İSG uygulamaları ve iş performansına yönelik değerlendirmeleri ele alındığında, katılımcıların %82,3'ü çalışanlarda varis meydana geldiğini, %87,7'si depresyon vs. gibi ruhsal sorunlar olduğunu, %89,8'i aşırı yorgunluk olduğunu, %89,8'i uykusuzluk problemi yaşadığını, %87,4'ü bel fıtığı vb. sorun yaşadığını, %75,8'i kabızlık ve ülser gibi sindirim sistemiyle ilgili yakınmalar görüldüğünü, %75,8'i yalnızlık, uyumsuzluk, tükenme gibi duygusal sorunlar yaşadığını, %82,1'i zihinsel yorgunluk ve koordinasyon eksikliği yaşadığını, %78,7'si enfeksiyon hastalıklarına yakalanma oranının yüksek olduğunu ve %77,5'i iğne batması, bistüri kesici vb. yumuşak doku travmasının görüldüğünü belirtmişlerdir.

Hemşirelerin Yaşam Alışkanlıkları ve Çalışma Koşullarından Kaynaklı Sağlık Sorunlarının Değerlendirildiği bir çalışmada; bel ve sırt ağrısı %92.4, yorgunluk %77.8, kan yoluyla bulaşan hastalıklar (hepatit B, C, vb.) %77.8, iş stresi %71.5, delici kesici cisimlerle yaralanma %69.6, sosyal yaşam kısıtlılığı %60.8, vardiyalı çalışma %57.6, uykusuzluk %57.0, solunum yoluyla bulaşan hastalıklar %53.2, kbeslenme bozuklukları %45.6, sinirlilik %43.0, alerji %41.8, baş ağrısı, baş dönmesi %41.8 olarak sıralanmıştır (Kesgin ve Kublay, 2011, s. 45).

Yapılan bir çalışmada, hemşirelerin %72.7'sinin varis şikayetinin olduğu belirlenmiştir (Özdemir ve Khorshid, 2006, s. 33). Başka bir çalışmada, vardiyalı çalışmanın katılımcıların %89'unda uyku süresinin ılımlı derecede kısaldığı, vardiyalı çalışanların tamamında kontrol grubu olgularında ise %83'ünde gündüz işlevsellik kaybına neden olduğu görülmüştür. Gece vardiyalı çalışmanın uyku bozukluğuna neden olduğu doğrulanmıştır (Gülser vd., 2012, s. 284).

Farklı bir çalışmada, Beck Anksiyete Ölçeği (BAÖ), Beck Depresyon Ölçeği (BDÖ) puanları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki saptanmış ($r=1$, $p<0.01$), radyoloji çalışanlarını tehdit eden depresyon ve anksiyete belirtilerinin birbirini tamamladığı ve depresif ya da anksiyete belirtileri saptanan çalışanlarda bu iki belirtinin birlikte değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır (Saygın vd., 2011, s. 142).

Diğer bir çalışmada, gece ve gündüz çalışan gruplarda depresyon alt ölçekleri yönünden fark saptanmamış olmasına rağmen, depresyonla yakından ilişkili olan çalışanlar arası duyarlılık alt ölçek puanlarının vardiyalı sistemde gece çalışanlarda anlamlı şekilde daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Selvi vd., 2010, s. 241).Yapılan başka bir çalışmada hemşirelerin duygusal tükenme ortalaması 19.23, doktorların 15.64 olarak belirlenmiş, iki grup arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Hemşirelerin daha fazla duygusal tükenme yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır (Sayıl vd., 1997, s. 75).

Skorlandırmada kazalar ve zehirlenmeler alt boyutu ortalama 2.70 değeri ile ortalama da görünse bile hasta veya hasta yakını tarafından sözlü veya fiziksel şiddete maruz kalma sorusuna verilen cevap ortalamasının altında kalarak, çalışanların yüksek oranda sözlü veya fiziksel şiddete maruz kaldığını göstermektedir. Hasta veya hasta yakını tarafından sözel veya fiziksel şiddete maruz kaldığını düşünen çalışan oranı %90,2 iken hastane

çalışanları tarafından sözel veya fiziksel şiddete maruz kalındığını belirtenlerin oranı %57,2'dir. Hastane çalışanları arasındaki bu yüksek oran yatay ve dikey mobingi akla getirmektedir.

Yapılan bir çalışmada sözel, fiziksel ya da sözel + fiziksel şiddet türlerinin en fazla hasta yakınlarında gerçekleştirildiği, bunu hastaların takip ettiği saptanmış, sözel şiddete maruz kalmada kadınların, fiziksel şiddete maruz kalmada erkeklerin, hem sözel hem de fiziksel şiddete maruz kalmada yine kadınların ve meslek olarak ta hemşirelerin şiddete uğrama konusunda da daha riskli gruplar olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Özcan ve Bilgin, 2011, s. 1454).

2014 yılında Dr. Behçet Uz Çocuk Hastalıkları ve Cerrahisi Eğitim ve Araştırma Hastanesinde yapılan çalışmada, çalışanların %70 psikolojik, %12 fiziksel şiddete maruz kalma oranı çalışmamızla uyumludur. Yine Devedebakan'ın çalışmasındaki %30.8'lik şiddete maruz kalma oranı konunun önemini ortaya koymaktadır.

Katılımcılar sağlık taraması ve kayıt sistemleri alt boyutunu oluşturan iş güvenliği için eğitim programları düzenlenmektedir (stres yönetimi, egzersiz vb.), iş kazası bildirim formları kullanılmaktadır, meslek hastalıkları tespit edilmekte ve formları kullanılmaktadır, iş güvenliğine yönelik kayıt sistemi vardır, belirli/düzenli aralıklarla kişisel sağlık taraması ve muayenesi yapılmaktadır, kesici delici alet yaralanma formları kullanılmaktadır sorularına %60 üzerinde katıldıkları yönünde cevap vermişlerdir. Bu sonuca göre kurumların çalışanlar için sağlık taramalarını düzenli takip ettiği ve kayıt altına aldığı söylenebilir.

Araştırmanın sonucuna göre İSG uygulamalarının bütün alt boyutları ile iş performansı arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Yapılan analiz sonucuna göre İş performansına pozitif yönde anlamlı etkisi olan alt boyutlar İş performansı = 2,234 + 0,102* (Sağlık Taraması ve Kayıt Sistemleri) + 0,124* (Malzeme, Araç ve Gereç Denetimi) + 0,181* (Koruyucu Önlemler ve Kurallar) denklemi ile açıklanmış ve diğer alt boyutlar beklenmedik şekilde istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur.

İş performansı ile ilgili literatürdeki bazı çalışmalar ise şöyledir;

Yapılan bir çalışmada elde edilen veriler çerçevesinde kişilik özelliklerinden dışadönüklük, uyumluluk, sorumluluk ve deneyimlere açıklık özellikleri ile iş performansı arasında anlamlı bir ilişki olduğu, duygusal tutarlılık özelliği ile iş performansı arasında anlamsız bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (İyigün, 2014, s. 58).

Yapılan bir araştırma sonucunda, otantik liderliğin çalışan motivasyonunu ve iş performansını olumlu yönde etkilediğini görmekteyiz (Tercan, 2017, s. 69).

Yönetimsel değerlerin önem düzeyi ile iş performansı arasındaki ilişkide orta düzeyde pozitif ilişki görülmüştür (Doğruel, 2013, s. 130).

Başka bir araştırma sonucuna göre; İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Uygulamaları alt boyutlarından, Güvenlik Prosedürleri ve Risk Yönetimleri $\beta=0,049$ ($p \leq 0,05$) ile Güvenlik ve Sağlık Kuralları ($\beta=0,107$) ve Örgütsel Güvenlik Desteği ($\beta=0,113$) $p \leq 0,01$ düzeyinde İş Performansı üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir (Toklu, 2016, s. 66).

• Başka bir çalışmada, tersanelerde iş yerinden kaynaklanan etkenler çalışanların iş performansını etkilediği görülmüştür. Yine aynı çalışmada tersanelerin ağır sanayi iş kolu olmasından dolayı özellikle dizayn ve üretimde çalışanların iş sağlığı ve güvenliği riskinin farkında oldukları, bunda iş performanslarını etkilediği görülmüştür (Bükülmez, 2013, s. 132).

ÖNERİLER

Konu ile alakalı ileride yapılacak araştırmalar örneklem büyüklüğü ve kısıtlılıklar dikkate alınarak daha büyük bir evren ve örneklem içinde yapılması araştırmacılara tavsiye edilmektedir.

İş performansını etkileyen faktörler dikkate alındığında; öncelikle düzeltici faaliyetlerden çok önleyici faaliyetler tavsiye edilmektedir. Bunlardan Koruyucu önlemler ve kurallar titizlikle uygulanmalı ve yönetim tarafından düzenli denetlenmelidir. Çalışanlara kişisel koruyucu donanımlar, uyarı/ikaz levhaları gibi koruyucu önlemler hakkında gerekli eğitim verilerek bilinçlendirilmelidir.

Kurumdaki malzeme, araç ve gereçlerin kalibrasyon ve kontrolleri düzenli yapılmalı, iş sağlığı ve güvenliği yönünden risk taşıyan ve arızalı olanlar tamir edilmeli veya yenisi ile değiştirilmelidir.

Kurum çalışanları tehlike sınıflarında belirlenen zaman aralıklarında periyodik olarak sağlık taramasından geçirilmeli ve düzenli kayıt sistemi oluşturulmalıdır.

Yeni inşa edilecek olan sağlık tesislerinin, İSG yönünden fiziki şartlarının sağlanabilmesi için daha önce yapılan risk analizleri de dikkate alınarak, ortaya çıkması muhtemel risk ve tehlikeleri ortadan kaldıracak veya tolere edilebilecek seviyeye indirebilmek için, bütün tarafların (Devlet, İşveren, Çalışan) ve ehliyet sahibi kişilerin (Uzmanların) görüşlerinin alınarak planlanması yerinde olacaktır.

İSG'nin uygulanmasında devletin ve işverenin yükümlülüklerinin neler olduğu noktasında çalışanların yapılacak eğitim faaliyetleri ile bilinçlendirilmesi sağlanabilir.

Çalışanlar açısından eksik görülen yönetsel destek ve yaklaşımlar konularında, kurum yöneticilerine konu ile ilgili eğitim faaliyetleri planlanabilir.

Yönetim tarafından çalışanlarca yüksek oranda şikayet konusu olan ruhsal (depresyon vb.) ve duygusal (tükenme vb.) sorunların en aza indirilebilmesi için yine çalışanlarca düşük oranda ifade edilen motivasyon ve iş doyumunu artırıcı, psikolojik baskıyı azaltıcı etkinlikler ve eğitim programları düzenlenebilir.

Şiddet günümüzde bütün yaşamı olumsuz etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. Araştırmamızda çıkan yüksek oran bu sorunun önemini ortaya koymaktadır. Çalışanlar fiziksel ve sözlü şiddete maruz kalmaktadır ki alınan tedbirler çoğu zaman yetersiz kalmaktadır. Bu konuda devletin gerekli yasaları çıkarma ve takip yükümlülüğü olduğu gibi işverenin de uygulama yükümlülüğü vardır. Çalışanlar arasındaki birbiri ile olan sözel ve fiziksel şiddete uğrama oranının yüksek çıkması göstermektedir ki yatay ve dikey mobing'i önleyici eğitim faaliyetleri ve tedbirler alınmalıdır. Yöneticiler özellikle fiziksel veya sözlü şiddetin yoğunlukla yaşandığı bölümleri ve sebeplerini ortaya koymalıdır. Ayrıca kurum ve işletme yöneticilerine, kamera sistemi, güvenlik elemanı uygulamaları, şartları iyileştirici faaliyetler ve yaşanan durumların hukuki sonuçları ile ilgili geri dönüş, bilinçlendirici afiş/broşür, eğitim, sunum, medya, web sayfası kullanımı vb. faaliyetler ile önleyici tedbirleri ortaya koymaları ve bu hususta alınan tedbirlerin devamlılığını sağlamaları önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akkaya, G., (2007). Avrupa Birliği ve Türk Mevzuatı Açısından Sağlık Kuruluşlarında İş Sağlığı, İş Güvenliği Meslek Hastalıkları ve Bir Araştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Aksoy, M., (2010). Performans Değerleme Ve Performansa Dayalı Ücretlendirmenin Analizi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Aktekin, F.A., (2010). İş Sağlığı ve Güvenliğinin Hemşirelerin Tükenmişlik Düzeyleri Üzerine Etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

- Altun, H.U., Eraslan, A., Özdemir, G., (2012). İkinci Basamak Bir Hastanedeki Sağlık Çalışanlarının HBV, HCV ve HIV Seroprevalansları, *Viral Hepatit Dergisi* 2012; 18(3): 120-122.
- Atasoy, A., Yorgun, S., (2013). Sağlık Çalışanlarında İş Gerilimi ve İş Stres Düzeyinin Değerlendirilmesi, *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, (6): 71-88.
- Ayanoğlu, C.C., (2014).SEVESO II Direktifi Kapsamında Güvenlik Yönetim Sistemleri, *Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Dünyası Dergisi*, 2(2): 66-83.
- Aydemir, İ., Yaşar, G.Y., (2016). Ergonomik Tasarımın Sağlık Çalışanları ve Hasta Güvenliğine Etkisi, *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 3(2): 174-184.
- Bulut, A., (2016). 112 Acil Durum Ambulanslarında İSG Risklerinin Tespiti ve İSG Rehberi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği Uzmanlık Tezi, Ankara
- Bükülmez K., (2013). Çalışma Hayatında İş Performansını Etkileyen Faktörler: Altınova Tersaneler Bölgesi Örneği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova: Yalova Üniversitesi.
- Cebeci, H., (2014). Türkiye’de Kamu Kurumlarında İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamaları: Karabük İli Kamu Hastanelerinde Bir Çalışma. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük: Karabük Üniversitesi.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, (2012). *6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu*, Ankara
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, (2014). *Avrupa Sosyal Şartı*, Yayın No: 06, Ankara
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, (2016). *İşyerleri İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulları Çalışma Rehberi*, Yayın No: 24, Ankara.
- Çelik, M., Turunç, Ö., (2009). Aile-İş Çatışması, İş Stresi ve Örgütsel Sadakatin İş Performansına Etkisi: Savunma Sektöründe Ampirik Bir Çalışma, *Savunma Bilimleri Dergisi*, 8(2): 217-245.
- Çetin, A., (2014). Kamuda Yönetici ve Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamasına Yönelik Tutumlarının Belirlenmesi: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Türk Hava Kurumu Üniversitesi.
- Çetin, E., Kenziman, K., Nesanır, N., (2016). *Halk Sağlığı Müdürlüğü ve Toplum Sağlığı Merkezi Çalışanlarının İş Sağlığı ve Güvenliği İle İlgili Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi: Mersin İli Örneği*, VIII. İş Sağlığı ve Güvenliği Konferansı Bildiri Tam Metinler Kitabı, Cilt:1, Yayın No:61, İstanbul.
- Çiçek, Ö., Öcal, M., (2016). Dünyada ve Türkiye’de İş Sağlığı ve İş Güvenliğinin Tarihsel Gelişimi, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5(11): 106-129.
- Çöl, G., (2008). Algılanan Güçlendirmenin İşgören Performansı Üzerine Etkileri, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1): 35-46.
- Davenport, N., Schwartz, R.D., Elliott, G.P., (2003). *Mobing; İşyerinde Duygusal Taciz*. Yayın No:349. (O. C. ÖnerToy, çev.). İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Devebakan, N., (2007). Özel Sağlık İşletmelerinde İş Sağlığı ve Güvenliği. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Devebakan N., Paşalı, N., (2015). Sağlık İşletmelerinde Hizmet Kalitesi Standartlarının Çalışan Güvenliği Açısından Çalışanlar Tarafından Değerlendirilmesi: İzmir İlinde Bir Araştırma, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 2015; 18(2): 123-142.

- Doğruel, H., (2013). Yönetmelik Değerlerin Önem Düzeyi ile İş Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi.
- Eren, E., Yılmaz, M., Bağrıyanık, Ş., (2014). *Ameliyathanelerde Radyasyon Güvenliği; Çalışan Personelin Bilgi, Tutum Ve Davranışları*, V. Uluslararası Sağlıkta Performans ve Kalite Kongresi, Sözel Bildiriler Kitabı, Cilt:2, Ankara.
- Erkan, N., (1989).*İşletmelerde İnsan Gücü Verimliliği İçin İşçi Sağlığı, İş Güvenliği, Kazalardan Korunma, Acil Yardım ve İlgili Mevzuat*, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları:384, Ankara.
- Eraslan, E., Algün, O., (2005). İdeal Performans Değerlendirme Formu Tasarımında Analitik Hiyerarşi Yöntemi Yaklaşımı, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 20(1): 95-106.
- Gerşil, G.S., Aracı, M., (2011). Sosyal Sermayenin Güven Unsurunun İşgörenlerin Performansı Üzerine Etkileri, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, (1): 39-74.
- Geylan, R., Tonus, H.Z., Kağmıoğlu, D., Benligiray, S., Baraz, B., Özler, D.E., (2013). İnsan Kaynakları Yönetimi, T.C. Anadolu Üniversitesi, Yayın No:2900, Ankara.
- Gülser, N., Öztürk, L., Top, M. Ş., Asil, T., Balcı, K., Çelik, Y., (2012). Vardiyalı Çalışanlarda Huzursuz Bacaklar Sendromu ve Subjektif Uyku Kalitesi, *Nöropsikiyatri Arşivi*, 49(4): 281-285.
- Horozoğlu, K., (2017). İş Kazalarının İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından Analizi *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1): 265-281.
- İslamoğlu, A.H., (2011). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Yayın No:2385, İstanbul: Beta Yayınları.
- Hasle, P., Limborg, H.J.,(2006).A Review of the Literature on Preventive Occupational Health and Safety Activities in Small Enterprises, *Industrial Health*, 44: 6-12.
- İyigün, H. U., (2014). Kişilik Özelliklerinin İş Performansına Etkisi: Çalışanlar Üzerinde Bir Uygulama, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi.
- Kahya, E. , Özkaz, E. (2014). *İş Güvenliği*, ESOGÜ Yayın No: 246, Eskişehir
- Kamaşak, R., Bulutlar, F., (2010). Kişilik Mesleki Tercih ve Performans İlişkisi: Akademik Personel Üzerine Bir Araştırma, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2): 119-126.
- Karacan, E., Erdoğan, Ö.N., (2011). İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğine İnsan Kaynakları Yönetimi Fonksiyonları Açısından Çözümsel Bir Yaklaşım, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(21): 102-116.
- Karaca, Y., (2013). Sağlık Çalışanlarında İş Sağlığı ve Güvenliği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Beykent Üniversitesi.
- Karadoğan, E., (2014). *Liman İşçilerinin Sağlığı ve Güvenliği*, İstanbul: Liman-İş Sendikası Eğitim ve Kültür Yayınları.
- Karahan, B., (2014). Sağlık Kurumlarında İş Sağlığı ve Güvenliği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Beykent Üniversitesi.
- Kavuncubaşı, Ş., Yıldırım, S., (2012). *Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi*, 3. Basım, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kesgin, M.T., Kublay, G., (2011). Özel Bir Hastanede Çalışan Hemşirelerin Yaşam Alışkanlıkları ve Çalışma Koşullarından Kaynaklı Sağlık Sorunlarının Değerlendirilmesi, *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*, 41-49.

- Kılıcı, S., (2015). İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemi Kapsamında Risk Değerlendirmesi: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Gediz Üniversitesi.
- Kılıkış İ., Demir, S., (2012). İşverenin İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimi Verme Yükümlülüğü Üzerine Bir İnceleme, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3(1): 23-47.
- Kubat, G. , (2012). Öz Değerlendirmenin 360 Derece Geri Besleme Yöntemindeki İşlevselliği, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1): 51-65.
- Öcal, A., (2010). Sağlık Çalışanlarında İş Sağlığı ve Güvenliği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Beykent Üniversitesi.
- Ören, K., (2015). *İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku*, Yayın No:1340, İstanbul: Nobel Yayınları.
- Özdemir, İ., (2007). Performans Değerleme Yöntemleri; Performans Belirleme Yöntemleri Tercihlerinin Belirlenmesine Yönelik Araştırma ve Model Önerisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Pekeroğlu, Y. , (2016). *Çalışma Hayatı Temel Kanunları*, 1. Baskı, Kocaeli: Mavi Bilge Yayınları.
- Saygın, M. , Yaşar, S. , Çetinkaya, G. , Kayan, M. , Özgüner, M.F. , Korucu, C.Ç. , (2011). Radyoloji Çalışanlarında Depresyon ve Anksiyete Düzeyleri, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2(3): 139-144.
- Sayıl, I., Haran, S., Ölmez, Ş., Özgüven, H.D., (1997). Ankara Üniversitesi Hastanelerinde Çalışan Doktor ve Hemşirelerin Tükenmişlik Düzeyleri, *Kriz Dergisi*, 5(2): 71-77.
- Sayım, E. , Salman, Ş. , (2016). Hastaların Çalışan Hakları Bilgi Düzeyinin, Hasta Davranışları ve Sağlık Çalışanına Şiddet Üzerine Etkileri, *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, (11): 27-41.
- Sayım, A.K., Tümer, E.Ö., (2014). Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ankara.
- Selvi, Y., Özdemir, P.G., Özdemir, O., Aydın, A., Beşiroğlu, L., (2010). Sağlık Çalışanlarında Vardiyalı Çalışma Sisteminin Sebep Olduğu Genel Ruhsal Belirtiler ve Yaşam Kalitesi Üzerine Etkisi, *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 23: 238-243.
- Serin, G., Çuhadar, M.T., (2015). İş Güvenliği ve Sağlığı Yönetim Sistemi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Teknik Bilimler Dergisi*, 5(2): 44-59.
- Seyhan, G., (2015). *İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemi*, Yayın No:286, İzmir: İlya Yayıncılık.
- Sürmeli, S., (2014). Geleneksel ve Çok Boyutlu Performans Değerleme Modelleri ve Bir Araştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Taşdemir, R., Oğuzöncül, A.F. , Bengü Durmuş, B. , (2015). Hastaneleri Fiziki Yapısının Yatan Hastaların Memnuniyet Düzeyleri Üzerine Etkisi, *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, (10): 1-12.
- Tayfun, A., Çatır, O., (2013). Örgütsel Sessizlik ve Çalışanların Performansları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3): 114-134.
- Tengilimlioğlu, D., Işık, O., Akbolat, M., (2014). *Sağlık İşletmeleri Yönetimi*, 6. Basım, Yayın No:282, Ankara: Nobel Yayınları.
- Tepebaş, Ş., Yardan, T., (2016). *Acil Servis Çalışanlarının İş Güvenliğine İlişkin Algı Düzeylerinin İncelenmesi*, VI. Uluslar Arası Sağlıkta Performans ve Kalite Kongresi, Kongre Bilimsel Kitabı, Ankara.

- Tercan, S., (2017). Hastane ve Sağlık Kurumları Yöneticiliği Otantik Liderliğin Çalışan Motivasyonu ve İş Performansına Etkisi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi.
- Tıknaz, P., (2013). *Çalışma Yaşamında Örnek Olaylar*, 3. Baskı, Yayın No:2810, İstanbul: Beta Yayınları
- Toklu, A.T., (2016). Çalışanlarda İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamalarının Örgütsel Bağlılık, İşe Yabancılaşma ve İş Performansına Olan Etkisinin İncelenmesi. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gebze: Gebze Teknik Üniversitesi.
- Tüzüner, V.L., Özasan, B.Ö., (2011). Hastanelerde İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamalarının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 40(2): 138-154.
- Uçak, A., (2009). Sağlık Personelinin Maruz Kaldığı İş Kazaları ve Geri Bildirimlerinin Değerlendirilmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar: Kocatepe Üniversitesi.
- Üngören, E., Koç, T.S., (2015), İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamaları Performans Değerlendirme Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 5(2): 124-144.
- Vural, F., Fil, Ş., Çiftçi, S., Dura, A.A., Yıldırım, F., Patan, R., (2012). Ameliyathanelerde Radyasyon Güvenliği; Çalışan Personelin Bilgi, Tutum ve Davranışları, *Balikesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(3): 131-136.
- Yıldız, S., Savcı, G., Kapu, H., (2014). Motive Edici Faktörlerin Çalışanların İş Performansına ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi, *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 21(1): 233-249.
- World Health Organization (WHO), Regional Office for the Eastern Mediterranean, (2001). Occupational health A manual for primary health care workers, Mediterranean (Kahire).
- <https://www.ilo.org/>, (Erişim Tarihi: 10.11.2017).
- <http://www.isokalitebelgesi.com/ohsas-nedir-ohsas-18001-nedir-tehlike-nedir-risk-nedir-kaza-nedir-is-sagligi-guvenligi-tanimlari>, (Erişim Tarihi: 10.11.2017).
- <https://www.ttb.org/>, (Erişim Tarihi: 10.11.2017).
- 14.12.1983 tarihli, 18251 nolu, 181 Sayılı Sağlık Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname.
- 09/01/1985 tarihli 3146 nolu Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının Teşkilat Ve Görevleri Hakkında Kanun.

2000 SONRASI YAŞANAN FİNANSAL KRİZLERİN TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİ ÜZERİNE ETKİLERİ*

THE EFFECTS OF FINANCIAL CRISES AFTER 2000 ON TURKEY'S FOREIGN TRADE

Çiğdem UÇAR¹, Selim Adem HATIRLI², Kübra ÖNDER³

Öz

Türkiye, 2000 yılı ve sonrası; Kasım 2000, Şubat 2001 ve 2008 olmak üzere üç büyük kriz yaşamıştır. 2000 ve sonrası yaşanan krizlerin etkilediği ekonomik aktörlerden biri de dış ticarettir. Dış ticaret, özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik hacmini etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Dış ticaretin ekonomi üzerindeki öneminden dolayı bu çalışmada, Türkiye'nin 2000 ve sonrası yaşamış olduğu krizlerin dış ticaret üzerindeki etkisinin analizi amaçlanmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda; ihracat ve ithalat denklemlerinin kurulabilmesi için reel efektif döviz kuru, büyüme ve Türkiye'nin ihracatta yoğun olduğu 6 ülkenin milli gelir değerleri analize dahil edilmiştir. Analizde, 2000-2017 dönemlerine ait aylık zaman serileri kullanılmıştır. Analizde ilk olarak zaman serisi verilerinin durağan olup olmadıkları analiz edilmiş ve birim kök analizi sonucunda aynı derecede bütünlük oldukları tespit edilen verilerin uzun dönem ilişkileri Johansen Eşbütünlük analizi çerçevesinde tahmin edilmiştir. Ayrıca, ithalat ve ihracat denklemleri için zayıf dışsal olmayan değişkenler kullanılarak uzun dönem denge değerine doğru yaklaşma hızları ise Hata Düzeltme Modeli (VECM) kullanılarak analiz edilmiştir. Analizde; ihracat ve ithalatın yaşanan bir şok karşısında uzun dönemde tekrar dengeye geldiği ve dengeye gelme süresinin; ihracatta yaklaşık 34 dönem (34 ayda) ve ithalatta ise 142 dönem (142 ay) sürdüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Kriz, İhracat-İthalat, Dış Ticaret, Türkiye, Vektör Hata Düzeltme Modeli

Abstract

Turkey experienced three great economic crises in November 2000, February 2001 and 2008 just after 2000. One of the economic actors which has been affected by the 2000 crisis and the following crises is foreign

* Bu eser, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalında kabul edilen Çiğdem UÇAR'ın yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ cigdem-ucar1@hotmail.com

² Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, selimhatirli@sdu.edu.tr

³ Dr, Öğr, Üyesi., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, konder@mehmetakif.edu.tr

trade. Foreign trade is one of the most significant factors which influences economic capacity of developing countries. Due to the significance of foreign trade on economy, it is aimed to be analyzed the influence of financial crises experienced after 2000 in Turkey on foreign trade in this study. For this purpose, real effective exchange rate, growth and the values national incomes of 6 countries which are leadings on Turkey's exportation were included to the analysis as explanatory variables in the economic model in order to equate exportation and importation equations as goal of the study. The economic model was estimated by using monthly data during the periods between 2000-2017. At first, it was tested if time-series data are stable or not and predicted long-term relationships of the data that was determined equally integrated within the frame of Johansen Cointegration Analysis as a result of unit root test. For import and export equations, the convergence speeds towards the long-term equilibrium value using weak non-exogenous variables were analyzed using the Error Correction Model (ECM). At the analysis, exportation and importation bring into balance again in the long term in the face of any shock and it is made out that long term equilibrium is again achieved after around 34 periods (34 months) in export and 142 periods (142 months) in import.

Keywords: Financial Crisis, Export-Import, Foreign Trade, Turkey, Vector Error Correction

1. GİRİŞ

Finansal krizler; ihracat, ithalat, büyüme, enflasyon ve istihdam oranı, işsizlik, iç talep ve bunun gibi birçok ekonomik etmenler ile kişinin yaşam koşullarını olumsuz yönde etkileyen bir sürü aksaklıklara neden olmaktadır.

Ülkelerin ekonomisini doğrudan etkileyen dış ticaret, Türkiye'de de ithalat giderlerinin artmasına ve ihracat gelirlerinin azalmasına neden olmuş ve dış ticaret açığını sürekli artırmıştır. İhracat ve ithalatta yaşanan büyüme dış ticaret hacmini genişlemesi, dış borçların artmasıyla net sermaye çıkışı sonucunda cari işlemler açığının artması, bankacılık sektörünün kırılgan yapısı ve uluslararası piyasalardaki dalgalanmaların da etkisiyle Türkiye 2000 krizine girmiştir. Kasım 2000 krizinin hemen ardından 2001 krizinin de yaşanması, Türkiye'nin ekonomisi açısından değerlendirildiğinde en kötü yıllardan biri olduğu söylenebilir. 2002 yılında krizin olumsuz sonuçlarını giderme yolunda önemli girişimler içerisinde bulunan Türkiye, 2003 yılı itibarıyla küresel atmosferin de etkisiyle güçlü bir büyüme dönemine girmiştir. Etkili maliye ve para politikaları ile istikrar ve güven ekonomik alanda büyük oranda artmıştır (Acar, 2013, s. 16-17)

2000 yılında ihracat ve ithalat değerleri 1999 yılına kıyasla düşmüştür. 1999 yılında ihracat 26.587 milyon \$ ve ithalat ise 400.671 milyon \$ tutarında gerçekleşirken; 2000 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı son yirmi yılın en düşük seviyesine inerek %51 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran 2001 yılında güçlü ekonomiye geçiş programıyla %75,7'ye kadar yükselmiştir (Apak ve Ayaç, 2009, s. 130). 2003 yılına gelindiğinde Türkiye küreselleşmenin etkisiyle güçlü bir büyüme dönemine girmiş ve ekonomiyi esnek, etkin ve üretken bir yapıya kavuşturacak yapısal reformlarla birlikte uygulamaya konulan sıkı para ve maliye politikaları ekonomide güven ve istikrarı büyük oranda sağlamıştır (Acar, 2013, s. 16-17).

2001 krizini takiben bütün dünya ekonomilerini etkisi altına alan diğer bir kriz ise 2007 mortgage krizidir. İlk olarak Amerika'da ortaya çıkan bu kriz kısa sürede tüm dünya ülkelerini etkisi altına almıştır. 2008 finansal krizinin diğer ülkeleri etkisi altına almasındaki temel neden; konut kredisinde yaşanan olumsuzluklar ve Lehman Brothers'in Eylül 2008'de iflasını açıklamasıdır. Türkiye ekonomisi de iç etmenlerden kaynaklı olmamasına rağmen dış ticaretinin krizden derin etkilenen ülkelerle bağlantılı olması nedeniyle 2008'in son çeyreğinden itibaren bu finansal krizden etkilenmiştir. Piyasalardaki denetim yetersizliği, risk yönetimindeki eksiklikler,

borçlanmadaki artış, uygulanan ekonomi politikalarındaki istikrarsızlıklar ve ülkelerin ödemeler bilançosundaki dengesizlikler küresel finansal krizin en önemli nedenleri arasındadır.

Ekonomik veya finansal krizlerin etkisinde kalan Türkiye'nin 2004 sonrası ekonomik yapısı incelendiğinde; 2004-2012 yılları arasında ihracatının yaklaşık 2,5 kat artışı ve 2004 yılında 63.167 milyon \$ olan ihracatın 2012 yılında 152.462 milyon \$'a kadar yükseldiği görülmektedir. Nitekim ihracat değeri 2007 yılında 107.272 milyon \$ ve 2008 yılında ise 132.027 milyon \$ seviyelerine ulaşmıştır. Fakat 2008 küresel kriz sonrası, 2009 yılında, ihracatta %22,6 daralma yaşanmış ve 102.143 milyon \$ seviyelerine kadar gerilemiştir. Bu gerileme yerini 2010 yılından itibaren artış trendine bırakmış ve 2012 yılında ihracat 152.462 milyon \$'a ulaşmıştır. İthalatta da ihracatta olduğu gibi 2004-2008 yılları arasında artış yaşanmış ve 2008 yılı itibariyle ithalat 201.964 milyon \$'a yükselmiştir. 2009 yılına gelindiğinde ithalatta %30'luk daralma yaşandığı ve 140.923 milyon \$'a gerilediği görülmektedir. Bu daralma, Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin talebinde yaşanan düşüşten kaynaklanmıştır. İhracatta ve ithalatta eş zamanlı bir daralma yaşanmasına rağmen 2009 yılı itibariyle ithalatındaki daralma (%30) ihracattaki daralmadan (%22,6) daha büyük bir oranda gerçekleşmiştir. 2008 finansal krizin etkileri zaman içinde ortadan kalkmış ve ekonomi tekrar toparlanmaya başlamıştır. 2012 yılına gelindiğinde, ihracat yükselerek 152.462 milyon \$ ve ithalat azalarak 236.545 milyon \$ olarak gerçekleşmiş, ihracatın ithalatı karşılama oranı da %64,5'e yükselmiştir (TÜİK, 2018).

Krizlerin etkisinde kalan Türkiye, ekonomik istikrara kavuşmak ve istihdamı artırılabilme adına birçok ekonomik tedbir paketini hayata geçirmiştir. Yaşanan krizin bir yansıması olarak birçok işyeri kapanma noktasına gelmiş ve işgücü talebi azalmıştır. Çeşitli sebeplere bağlı olarak işgücü arzında çekilmeler yaşanmıştır. İşsiz kişi sayısı 1998 de 1.607 kişi iken 2000-2001 finansal krizinden sonrası bu rakam 2002'de 2.464 ve 2003'de ise 2.496'e kişiye çıkmıştır. 2008 krizinden sonra 2008, 2009 ve 2010 yıllarında işsiz kişi sayısı sırasıyla 2.611, 3.471 ve 3.046 olarak gerçekleşmiştir. Mortgage Krizin dünyada etkisinin en fazla görüldüğü 2008, 2009 ve 2010 yıllarında Türkiye işsizlik oranları ise 2000 ile 2012 dönemleri arası en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2008 yılında %11, 2009 yılında %14 ve 2010 yılında ise %11,9 rekor seviyelere ulaşmıştır. 2011 ve 2012 yıllarında ise işsizlik oranı tek haneli rakama düşmüştür (TÜİK, 2018:126).

Yüksek enflasyon, Türkiye'nin ekonomik istikrarını uzun dönemler bozan en büyük nedenlerden biri olmuştur. 2000/2001 krizi öncesindeki yıllarda meydana çıkan tarım destekleme fiyatları, maaşlardaki yükselmeler ve kamu açıklarının artması enflasyonda etkili olmuştur. Yine bu dönemde bütçe açıklarının artması, devletin iç borcu 25 milyar \$ civarında olması ve sorun borcun miktarından ziyade ödeme süresindedir. Çünkü devlet bir yıl içinde milli gelirin %30'u kadar iç borçlanmaya başvurmak zorunda kalmış ve Türkiye bu borçlarını yüksek faizle alınan borçlarla kapatmaya çalışmıştır. Enflasyon tekrar yükseliş sürecine girmiştir (Aydoğan, 2004, s. 96).

2000 ve 2001 krizlerinden sonra 2001 Mayıs ayında uygulamaya koyulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP), 2002 yılı sonrasında TEFE ve TÜFE oranlarında düşüş yaşanmıştır. 2002 Ocak aylık yüzde değişimine göre TÜFE %5,32, TEFE %4,2 en yüksek oranlardı. Ocak ayından sonraki aylarda daha düşük oranlarda değişim yaşanmış ve böylece 2001 yılının Mayıs ayında uygulanan GEGP olan güven artmış ve enflasyon ile mücadelede önemli bir adım atılmıştır. Enflasyon oranları uzun yıllar korunmuştur. Fakat 2009 yılının son aylarına kadar düşük olan enflasyon 2009 yılının sonuna doğru petrol ve diğer emtia fiyatlarındaki yükselmelerle ekonomik faaliyeti desteklemek amacıyla enflasyon seviyesini yükseltmiştir. 2009 Aralık'tan itibaren Para Politikası Kurulu, faizleri sabit tutmuş, 2009'un sonundan itibaren enflasyonda belirgin bir yükseliş gözlenmesi ise enflasyon beklentilerini olumsuz şekilde etkilemiştir (Aras, 2010, s. 100-101). Kısacası 2008

küresel finansal krizi, başlı başına 2007 ve 2008 yıllarındaki enflasyondaki artışlardan sorumlu değildir. Bu dönemdeki enflasyonist etkiye yol açan petrol ve gıda fiyatlarındaki artışlar önemli derecede etkilidir. Özellikle enerji talebi hızla artan gelişmekte olan ülkelerde enflasyon oranları hızla artmıştır.

Çalışmanın amacı; 2000 yılı sonrası Türkiye ekonomisinde etkili olan krizlerin dış ticaret üzerindeki etkisini 2000-2017 dönemine ait aylık zaman serileri kullanılarak incelenmektir. Çalışmada, ilk olarak küreselleşmenin etkisiyle yaşanan krizlerin nedenleri ile krizlerin Türkiye ekonomisi özellikle dış ticaret yapısı üzerindeki etkisi dile getirilmiştir. İkinci bölümde; ulusal ve uluslararası literatürde konuyu ele alan belli başlı çalışmalara yer verilmiştir. Takip eden bölümde; krizlerin Türkiye'nin ihracat ve ithalat yapısı üzerindeki etkisi kriz kukla değişkenlerinden yararlanılarak analiz edilmiştir. Son bölümde ise yapılan ampirik analiz sonuçları kullanılarak; değişkenlerin ihracat ve ithalat üzerindeki etkileri nelerdir? sorusuna cevap verilmiş ve konu ile ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Mıhçı ve Atılğan (2010)'nın çalışmalarında; Türkiye ekonomisinde işsizlik ve büyüme oranları arasındaki ilişkiyi 1991-2006 dönemlerine ait veriler kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda; Türkiye'nin 2001 krizi sonrasında büyüme oranında yükseliş kaydedildiği ve istihdam oranında düşüş yaşandığını ifade etmişlerdir. Bu sonucun elde edilmesinde; çalışma saatlerinin uzatılması ile kapasite kullanımlarındaki iyileşmenin etkili olabileceğinden söz etmişlerdir.

Gül ve Ekinci (2006), "Türkiye'de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi:1990-2006" adlı çalışmalarında; Türkiye'de reel döviz kurları ile ihracat ve ithalat arasındaki etkileşimi, eş bütünleşme analizini ve Granger nedensellik testi kullanarak analiz etmişlerdir. Test sonuçlarına göre; reel döviz kurundan ihracata ve ithalata doğru bir nedensellik ilişkisi saptanamazken, ihracat ve ithalattan reel döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla dış ticaret dengesini sağlamada reel döviz kurunun etkili bir şekilde kullanılamayacağını ifade etmişlerdir.

Temel (2016), "Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi" adlı çalışmasında Türkiye'nin büyüme ve dış ticareti arasındaki ilişkiyi ve ilişkinin yönünü saptamaya çalışmıştır. İlk olarak Dickey Fuller birim kök testinden, daha sonra nedenselliğin yönünü tespit etmek için Granger Nedensellik Testi'nden faydalanılmıştır. Ülkeler arası yapılan ticaret alışverişinin ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin daha rahat görüldüğünü ve ithalattaki artışın ekonomik büyümeye katkı sağladığını dile getirmiştir. Bu çalışmada, Türkiye'de GSYİH ile ithalat arasında karşılıklı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Erkekoğlu ve Bilgili (2005), "Parasal Krizlerin Tahmin Edilmesi: Teori ve Uygulama" adlı çalışmasında, her krizin başlamasında kendine özgü farklılıklarının olması ve incelediği ampirik çalışmalar sonucu krizlerin göstergelerini belirlemede net bir bulguya ulaşılamamıştır. Kriz yılları ve diğer yılları birbirinden ayırmak için ayırma (diskriminant) analizi kullanılmıştır. Yapılan ampirik çalışma sonucunda; makro ekonomik göstergelerdeki aksaklıkların, tek başına krizin öngörülmesinde önemli bir rol oynadığını, spekülasyon ataklara karşı ülkeyi kırılgan bir duruma koyduğunu belirtmiştir.

Şerefli (2016), "Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği" adlı çalışmasında Türkiye'nin 1975-2014 yıllarındaki dış ticaretinin, ekonomik büyümeye bir etkisinin olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada ihracat ve ithalatın olumlu etkilerinin olduğu kadar olumsuz etkilerinin de bulunduğu iddia edilmektedir. Bu çalışmada, ihracat ile büyüme arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yazar, ihracatın katma

değeri yüksek ürünler üzerinde artmasının; Türkiye'de ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini artırdığını, refah düzeyini yükselttiğini ve istihdam yarattığını dile getirmiştir.

Gül ve Kamacı (2012), “Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri: Bir Panel Veri Analizi” adlı çalışmada, Dış ticaret ile büyüme arasındaki ilişki, gelişmekte olan 7 ülke (Türkiye de dahil) için 1993-2010 dönem verileriyle panel veri analizi kullanılarak test edilmiştir. Bu ülkelerde büyümeden dış ticarete doğru nedensellik ilişkisi bulunmamış fakat ithalat ve ihracattan büyüme doğru nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Bu çalışmada, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ithalat ve ihracattan büyüme doğru bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu, büyümeden ihracat ve ithalata doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmadığını göstermektedir.

Yardımcıoğlu (2012), “2001 ve 2008 Yılında Oluşan Krizlerin Faktör Analizi İle Açıklanması” adlı çalışmada, 2000:Q1 - 2011:Q4 dönemlerine ait veriler kullanılarak krizlerin yorumlanması için faktör analizi uygulaması kullanılmıştır. Çok sayıda değişken kullanılarak faktör analizi yardımıyla krizle ilgili olan değişkenler, daha az sayıya dönüştürülmüştür.

Korkmaz, Çevik ve Birkan (2010), “Finansal Dışa Açıklığın Ekonomik Büyüme ve Finansal Krizler Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği” adlı çalışmada finansal dış serbestleşmenin ekonomik büyüme ile krizlere etkisinin hangi yönde ilişki olduğunu ampirik analiz yardımıyla araştırmıştır. Yanlılık sorununu ortadan kaldırmak için düzeltme etkisi modeli kullanılmıştır. Finansal serbestleşmenin artmasının kriz olgusunu yükselttiği ve buna bağlı olarak ekonomik büyümeyi azalttığı kanıtlanmıştır. Dolayısıyla Türkiye’de dışa açılmanın kriz ihtimalini yükselttiğini ve bununla birlikte ekonomik büyüme üzerindeki etkileşimini artırdığını göstermişlerdir.

Yücel ve Kalyoncu (2010), “Finansal Krizlerin Öncü Göstergeleri ve Ülke Ekonomilerini Etkileme Kanalları: Türkiye Örneği” adlı çalışmada, kriz öncesi öncü göstergelerle, krizin erken uyarı sistemi ile öngörülüp öngörülemeyeceğini araştırmışlardır. Çalışmada yaptıkları literatüre göre kriz öncesi göstergeleri üç grupta toplamıştır ve kriz ihtimallerine karşı göstergeler ne kadar doğru bilgi verse bile, eğer bu bilgiler doğru stratejilerle doğru zamanda yönetilmez ise, kriz kavramının yeterli olmayacağını dile getirmişlerdir.

Aktaş ve Şen (2013), “2008 Global Ekonomik Krizinin Öncü Göstergeleri ve Ülkeler Üzerinde Bir Uygulama” adlı çalışmada 2008 krizinin kriz yaşanmadan önce krizin yaşanmasına engel olmak için öncü göstergeleri tespit etmeye çalışmışlardır. ABD, İtalya, Türkiye, İngiltere ve Yunanistan ülkelerine ait 2005 ve 2011 dönemini kapsayan yıllık verilerden yararlanarak trend analizi ile incelemişlerdir. Analizin sonuçları, toplam yatırımlar/GSMH, mal ve hizmet ihracatındaki artış, işsizlik oran, yıllık enflasyon oranı ve toplam dış borç (kamu+özel)/GSMH değerlerinin 2008 krizinin öncü göstergeleri olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

Korkma ve Aydın (2015), “Türkiye’de Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi” adlı çalışmada, Türkiye’nin 2002 ve 2014 yılları arasındaki dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Modelin sonuçlarına göre; ihracat ile büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememesine karşın, ithalat ile büyüme arasında iki taraflı nedensellik ilişkisini tespit etmişlerdir.

Aytaç ve Akdoğan (2012), “Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Üzerine Bir Nedensellik Analizi: 2001-2011 Türkiye Örneği” adlı çalışmada, Türkiye’nin dış ticareti ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılmıştır. Granger nedensellik sınamasında kullanılan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını Johansen Eşbütünlük testi ile analiz etmişlerdir. Bu analiz sonucunda nedensellik olduğu ve ithalattan ihracata ve GSYİH’ya doğru nedensellik, ihracattan da GSYİH’ya doğru nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Uçan ve Koçak (2014), “Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki” adlı çalışmada Türkiye’de dış ticaret ile büyüme arasındaki ilişkiyi 1990-2011 yılları arasında incelemişlerdir. İnceleme sonucunda

değişkenler arasında bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kısa dönemde meydana gelen sapmaların ise uzun dönemde yaklaşık 2 yıl sonra dengeye ulaşacağını ifade etmişlerdir. Bu çalışmada, Granger nedensellik analizine göre ihracattan büyümeye tek yönlü, ithalat ile büyüme arasında ise iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

2000 sonrası yaşanan finansal krizlerin Türkiye'nin dış ticareti üzerine etkisinin incelendiği bu çalışmada, 2000-2017 dönemini kapsayan aylık zaman serileri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan ihracat, ithalat ve sanayi üretim endeksi serilerine Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nden, ÜFE bazlı reel efektif döviz kuru verisine Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (BUMKO)'nden, ihracatın yoğun olduğu 6 ülkeye ait (ABD, Fransa, Almanya, İtalya, İspanya ve Birleşik Krallık) milli gelir verileri Uluslararası Para Fonu (IMF)'nden ve ABD'nin milli gelir verisi ise Avrupa İstatistik Ofisi (EUROSTAT)'nden elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait veriler Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) deflatörü (2003=100) kullanılarak reelleştirildikten sonra modele dahil edilmiştir. Modellerin tahmininde Eviews 9 ekonometrik paket programından yararlanılmıştır. Çalışmada kullanılan tüm veriler ve açıklamaları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo1. Modele Dahil Edilen Değişkenler

Değişkenler	Değişken Tanımları
LX	Reel İhracat (Milyon \$)
LM	Reel İthalat (Milyon \$)
LY	Reel Sanayi Üretim Endeksi (2003=100)
LK	ÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100)
LWY	İhracatın Yoğun Olduğu 6 Ülke (ABD, Fransa, Almanya, İtalya, İspanya ve Birleşik Krallık)
DMY1	Kriz Kukla Değişkeni (2001 yılı birinci çeyrek için 1 diğer dönemler için 0 kullanılmıştır.)
DMY2	Kriz Kukla Değişkeni (2007:Q4-2008:Q1 dönemleri için 1 diğer dönemler için 0 kullanılmıştır.)

İhracat yapılan ülkelerin milli gelir düzeyleri ihracat modelleri için önemli bir değişkendir. Ancak Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerin milli gelir düzeyinin hesaplanmasında yaşanan güçlük nedeniyle çalışmada, toplam ihracat içerisinde %35,88 paya sahip olan 6 ülkeye ait milli gelir düzeyleri, ağırlıklandırılmış değerleri dikkate alarak hesaplanmış ve modele dahil edilmiştir. Ülkelerin milli gelir düzeyleri Euro, İngiliz Sterlini ve ABD Doları cinsinden olduğundan öncelikle ülkelere ait milli gelir verileri TCMB'nin aylık ortalama döviz kurları kullanılarak Türk Lira'sına dönüştürülmüştür. Aylık zaman serilerinin kullanıldığı bu çalışmada, ihracatın yoğun olduğu 6 ülkenin GSYİH verilerinin çeyrek dönemlik olması nedeniyle seriler SPSS 24 paket programı kullanılarak kayıp veri (missing value) yöntemi ile tamamlanmıştır. Kayıp verilerin tamamlanmasında, ilk olarak serilerin EM (Beklenti Maksimizasyonu) istatistik değeri ile kayıp veri atanıp atanamayacağı analiz edilmiştir. EM istatistik değerleri 0,10'dan yukarı olduğu için LWY değişkeni için kayıp veriler hesaplanmış ve oluşturulan yeni seri modele dahil edilmiştir. Ayrıca aylık bazda Türkiye'nin milli gelir değerlerine de ulaşamadığı için literatürde milli gelir değişkeni yerine yaygın sanayi üretim endeksi değişkeni kullanılmıştır. Sanayi üretim endeksi ile

GSYİH yüksek düzeyde ilişkili olmasından dolayı literatürdeki birçok çalışmada aynı yol izlenmiştir (Taştan, 2010, s. 89).

4. YÖNTEM

Çalışmada 2000 yılı sonrası Türkiye’de yaşanan finansal krizlerin dış ticaret üzerindeki etkisi zaman serisi verileri kullanılarak analiz edilmiştir. Zaman serisinin en önemli özelliklerinden biri geleceğe yönelik tahminler yapmaktır. Bir zaman serisi modeli geliştirildiğinde, elde edilen stokastik sürecin zamanla değişip değişmediğinin bilinmesi gerekmektedir. Eğer seri durağan değilse, yani stokastik sürecin niteliği zaman boyunca değişiyorsa basit bir cebirsel model ile serinin geçmiş ve gelecek yapısını ifade etmek mümkün değildir. Eğer seri durağan değil ise, otokorelasyonlar önemli ölçüde sıfırdan sapar veya gecikmeler arttıkça sıfırdan uzaklaşır ve dolayısıyla sahte bir örnek ortaya çıkar (Kutlar, 2007, s.284).

Zaman serilerinin uygun bir modele oturtulabilmesi için bu seriler durağan değilse önce durağan hale getirilmesi gerekmektedir. Herhangi bir zaman serisinin durağan olup olmadığı birim kök testi ile anlaşılabilir. Birim kök testlerinden bazıları: Dickey Fuller (DF), Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillip ve Perron (PP) vb’dir⁴. Literatürde yaygın olarak kullanılan birim kök testi ise PP ve ADF birim kök testidir.

Dickey Fuller tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testinde (ADF) otokorelasyonu ortadan kaldırmak için en az sayıda gecikmeli bağımlı değişken bağımsız değişken olarak kullanılır. Otokorelasyon sorununu gideren bağımlı değişkenin en az gecikme sayısını sağlayan denklem, optimum gecikmeli denklemdir (Yıldırta, 2011, s. 246-247). Eğer u_t hata terimi otokorelasyonlu ise gecikmeli fark terimleri kullanılmıştır. Gecikmeli fark terimlerinin sayısı, genellikle ampirik olarak belirlenmektedir. Buradaki temel düşünce, aşağıdaki eşitlikte yer alan hata teriminin otokorelasyon sorununun ortadan kaldıracağı kadar gecikmeli terimin modele dahil etmektir (Tarı, 2014, s. 390):

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 + \delta Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (1)$$

DF birim kök testinin varsayımlarının biraz yumuşatılmış şekli Phillip ve Perron (PP) (1988) birim kök testidir (Kutlar, 2007, s. 335). PP testi, DF ve ADF testlerinin hata terimine ilişkin varsayımlarına göre daha esneklerdir (Tarı, 2014, s. 399).

$$Y_t = \mu_0 + \mu_1 * Y_{t-1} + \mu_2 * \left(t - \frac{T}{2} \right) + u_t \quad (2)$$

Yukarıdaki denklemlerde t gözlem sayısını, u_t ise hata terimlerinin göstermekte olup $E(u_t)=0$ olduğundan bozucu terimlerin seri korelasyon ilişkisi içinde olmamasıdır. PP testi, DF testinin tersine t istatistikleri geliştirilmesinde zayıf bağımlılığa ve heterojenliğe izin vermektedir (Kutlar, 2007, s. 335; Tarı, 2014, s. 400).

Zaman serilerinin durağanlık düzeyleri incelendikten sonra serilerin elde edilen durağanlık düzeyine göre farklı testler uygulanmaktadır. Eğer seriler aynı düzeyde durağan ise bu serilerde eş bütünleşme analizi kullanılmaktadır.

Eşbütünleşme testi, durağan olmayan serilerin uzun dönemde bir denge noktasına yakınsayıp yakınsamayacağını araştırmaktadır. Eşbütünleşme analizinin uygulanabilmesi için değişkenlerin aynı dereceden

⁴ Genişletilmiş detaylı bilgi için bkz. (Tarı, 2014, s. 387-410)

durağan olmaları gerekmektedir (Yıldırta, 2011, s. 247). Seriler durağan değilse fark almaktan kaynaklanan bilgi kaybı ve çözümsüzlüğü önleyen bir eş bütünleşme yaklaşımı söz konusudur (Dikmen, 2012, s. 321). Eşbütünleşme testi, bir serinin farkının alınmasından kaynaklanan bilgi kaybını önleyen bir yaklaşımdır (Tarı, 2014, s. 415).

Eşbütünleşme testi yapılan çalışmada, serilerin uzun dönemde dengeye gelip gelmedikleri ise Hata Düzeltme Modelleri Kullanılarak analiz edilmektedir.

İktisat teorisinde denge, istenen ve gerçekleşen serilerin eşitliğidir ve nerdeyse her serinin denge değeri vardır. Fakat ekonometride aynı mertebeden bütünleşik serilerin uzun dönem dengelerinin olup olmadığı araştırılır. Dolayısıyla hata terimi u_t kısa dönem değerleri ile uzun dönem değerleri arasında köprü rolü üstlenebilir (Tarı, 2014, s. 435). Hata düzeltme modeli, serilerin uzun dönemde yol alırken karşılaştıkları şokların etkisinin geçici olup olmadığını ve ne kadar sürede ortadan kalkacağı incelemektedir (Yıldırta, 2011, s. 248).

Hata Düzeltme Modeli (VECM), X ve Y değişkenlerinin eş bütünleşik olduğu varsayımı altında aşağıda yer alan eşitlikteki gibi ifade edilmektedir (Dikmen, 2012, s. 331-332):

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 X_t + \alpha_2 u_t + u_t \quad (3)$$

İlgili eşitlikte X_t değişkenindeki kısa dönem dalgalanmaları, u_{t-1} ise uzun dönem dengeye doğru olan yönelmeyi ifade etmekteyken, α_2 katsayısı ise sapmayı göstermektedir. α_2 katsayısı istatistiksel olarak anlamlı olması durumunda X_t , kısa dönem dengesizliğinin bir dönem sonra ne oranda düzeltilebileceğini göstermektedir. Eğer α_2 katsayısı pozitif ise dengeden uzaklaşıldığına, negatif işaretli ise kısa dönem dengesizliklerden uzun dönem dengeye doğru bir yönelme olduğunu ifade etmektedir. Bir başka ifade ile denge değerleri arasındaki farkın her bir dönemde α_2 kadar azaldığı anlamına gelmektedir (Dikmen, 2012, s. 331-332; Yıldırta, 2011, s. 248).

5. AMPİRİK ANALİZ SONUÇLARI

Türkiye’de 2000 sonrası yaşanan finansal krizlerin dış ticaret üzerine etkilerinin araştırıldığı bu çalışmada 2000-2017 dönemine ait aylık veriler kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada öncelikle incelenecek ihracat ve ithalat denklemleri çift logaritmik formda tahmin edilmiştir. Çift logaritmik form, hem değişkenlere ait katsayı değerlerinin esneklik değerini vermesi hem de diğer matematiksel yöntemlere göre daha iyi sonuç vermesi nedeniyle tercih edilmiştir. Modellerin analizine geçilmeden önce ilk olarak serilerin durağan olup olmadıkları belirlenmiştir. Bu çalışmada kullanılan değişkenlerin durağan olup olmadıkları eğer durağan ise kaçınıcı dereceden durağan oldukları Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Philips-Perron (PP) birim kök testleri kullanılarak belirlenmiştir. ADF ve PP birim kök test sonuçları Tablo 2 ve Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo2. ADF Birim Kök Testi Sonucu

		ADF Birim Kök Testi			
		Düzey (Level)		1.Fark	
		Sabit	Trend+Sabit	Sabit	Trend+Sabit
LX	t-istatistiği	-2.5726	-0.9788***	-4.6350*	-6.5756*
	olasılık değeri	0.1004 (11)	0.09435 (11)	0.0002 (11)	0.0000 (10)
LM	t-istatistiği	-1.4513	-1.8427	-3.6766*	-3.7339**
	olasılık değeri	0.5563 (12)	0.6803 (12)	0.0051 (11)	0.0223 (11)
LY	t-istatistiği	-0.4690	-3.3957***	-3.3689**	-3.3640***
	olasılık değeri	0.8932 (13)	0.0548 (13)	0.0132 (12)	0.0593 (12)
LK	t-istatistiği	-2.9471**	-2.8388	-12.336*	-12.3496*
	olasılık değeri	0.0418 (1)	0.1851 (1)	0.0000 (0)	0.0000 (0)
LWY	t-istatistiği	-1.7800	-3.9754**	-3.8709*	-3.4966**
	olasılık değeri	0.3898 (6)	0,0109 (6)	0.0027 (5)	0.0423 (4)

Not: Kritik değerler * %1,** %5 ve ***%10 anlamlılık düzeyinde sabitli model için sırası ile -3.460884, -2.874868 ve -2.573951; sabit+trendli model için -0.4001516, -3.430963 ve -3.139114'dir. Gecikme katsayıları parantez içerisinde verilmiştir.

Tablo3. Philips-Perron Birim Kök Testi Sonucu

		PP Birim Kök Testi			
		Düzye (Level)		1.Fark	
		Trend+Sabit	Sabit	Trend+Sabit	Sabit
LX	t-istatistiği	-1.9296	-2.8291	-32.6068*	-46.9198*
	olasılık değeri	0.318311 (46)	0.1885 (3)	0.0001 (44)	0.0001 (60)
LM	t-istatistiği	-1.8421	-2.7384	-21.7888*	-21.9707*
	olasılık değeri	0.3594 (8)	0.2223 (1)	0.0000 (4)	0.0000 (5)
LY	t-istatistiği	-1.6101	-8.1977*	-71.1226*	-66.5681*
	olasılık değeri	0.4757 (37)	0.0000 (5)	0.0001 (83)	0.0001 (82)
LK	t-istatistiği	-2.7307***	-2.5781	-12.1924*	-12.3068*
	olasılık değeri	0.0705 (4)	0.2909 (4)	0.0000 (9)	0.0000 (10)
LWY	t-istatistiği	-2.0165	-3,1657***	-14.5247*	-14.5364*
	olasılık değeri	0.2797 (9)	0.0942 (9)	0.0000 (9)	0.0000 (9)

Not: Kritik değerler * %1, ** %5 ve *** %10 anlamlılık düzeyinde sabitli model için sırası ile -3.460739, -2.874804 ve -2.573917; sabit+trendli model için -4.001311, -3.430864 ve -3.139056'dır. Gecikme katsayıları parantez içerisinde verilmiştir.

Birim kök testleri incelendiğinde; değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmadıkları %1 anlamlılık düzeyinde birinci sıra fark durağan oldukları [I(1)] görülmektedir. Tüm değişkenler aynı düzeyde fark durağan oldukları için çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığı Johansen eşbütünleşme analizi ile gerçekleştirilmiştir. Eşbütünleşme analizine geçmeden önce ilk olarak çalışmada kullanılan eşbütünleşme modellerinin belirlenmesinde kullanılan Vektör Otoregrasyon (VAR) modeline ait varsayımları sağlanıp sağlanmadığı test edilmiştir Ek-1(a-c). Test sonuçlarına göre, her iki modelde değişen varyans ve otokorelasyon probleminin olmadığına, diğer bir ifade ile her iki modelde de hata terimleri arasında ilişkinin olmadığı ve sabit varyansın geçerli olduğu tespit edilmiştir. Tanımlayıcı istatistikler analiz edildikten sonra VAR analizi için uygun gecikme uzunluğu belirlenmiş ve Ek-2 (a-b)'de sunulmuştur. Ek-2 incelendiğinde; ithalat ve ihracat denklemlerine ait VAR modelinin gecikme uzunluklarının bir olduğu görülmüştür.

VAR modeline ait tüm varsayımları sağlayan ihracat ve ithalat denklemlerinin kısa dönem analizi Johansen eşbütünleşme testi ile analiz edilmeden önce ihracat ve ithalat denklemlerinin hangi model kullanılarak analiz edileceği Pantula Prensibi ile belirlenmiştir (Tablo: 4 ve Tablo: 5).

Tablo4. İhracat İçin Pantula Prensibine Göre Johansen Eşbütünleşme Model Tahmin Sonuçları

H ₀	Model 2	Model 3	Model 4
r=0	158.0494 (0.000)	142.8668 (0.0000)	142.9778 (0.0005)
r ≤ 1	99.96107 (0.0003)	92.84637 (0.0003)	92.92632 (0.0244)
r ≤ 2	53.01001 (0.0621)	59.04854 (0.0032)	59.12552 (0.1176)
r ≤ 3	25.84392 (0.3507)	33.56981 (0.0175)	33.62918 (0.3057)

Not: iz istatistikleri, maks. özdeğer istatistiklerinin toplamına eşit olduğu için model seçimi sırasında iz istatistik değerleri kullanılmıştır.

Tablo5. İthalat İçin Pantula Prensibine Göre Johansen Eşbütünleşme Model Tahmin Sonuçları

H ₀	Model 2	Model 3	Model 4
r=0	121.3163	115.8542	169.4984
	(0.0021)	(0.0000)	(0.0010)
r ≤ 1	66.9537	61.9768	103.4220
	(0.2277)	(0.0030)	(0.1797)

Not: iz istatistikleri, maks. Özdeğer istatistiklerinin toplamına eşit olduğu için model seçimi sırasında iz istatistik değerleri kullanılmıştır.

Tablo 4-5 incelendiğinde; Pantula prensibine göre, ithalat denklemi için bir tane eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu ve en uygun eşbütünleşme modelinin ise Model 3 olduğu; ihracat denkleminde ise en uygun eşbütünleşme modelinin Model 3 olduğu ve denklemin üç adet eşbütünleşme ilişkisine sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca analiz sonuçlarına göre, kısa dönemde birbirinden farklı hareket ediyor gibi görünen değişkenlerin aslında aynı stokastik süreci paylaştığı ve uzun dönemli bir dengeye sahip olduğu görülmektedir. Bir diğer ifade ile durağan olmayan zaman serisi değişkenlerinin düzeyleri arasında uzun dönem bir denge ilişkisinin olabileceğini işaret etmektedir. Pantula prensibi ile en uygun model belirlendikten sonra ithalat ve ihracat denklemleri için uygulanan Johansen Eşbütünleşme testi sonucu elde edilen kısa dönem denge modelleri Tablo 6-7'de sunulmuştur.

Tablo6. İhracat Kısa Dönem Denge Modeli

Eşbütünleşme Denklemi		Log Olasılık	1859.483		
LX	LM	LWY	LK	DMY1	DMY2
1.000000	-0.784969	-0.116353	0.059305	-0.321600	-0.107041
	(18.5440)	(2.8261)	(4.4570)	(5.6839)	(3.1089)

Not: t istatistik değerleri parantez içerisinde verilmiştir.

Tablo7. İthalat Kısa Dönem Denge Modeli

Eşbütünleşme Denklemi		Log Olasılık	1859.483		
LM	LX	LY	LK	DMY1	DMY2
1.000000	1,118945	0,438756	-0,210854	-0,629249	-0,183819
	(11.74807)	(6.3169)	(5.9215)	(7.66983)	(4.79418)

Not: t istatistik değerleri parantez içerisinde verilmiştir.

İhracata ait eşbütünleşme denklemi incelendiğinde; reel efektif döviz kuru değişkeni hariç bütün değişkenlerin istatistiki açıdan anlamlı olduğu görülmektedir. Denklem iktisadi açıdan incelendiğinde ise kukla değişkenlerinin ihracat üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu ithalat (LM) ile ihracat yapılan 6 ülkeye ait GSYİH (LWY) değişkenlerinin ise pozitif bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

İthalat modeline ait eşbütünleşme denklemi incelendiğinde; ihracat (LX), büyüme (LY), reel efektif döviz kuru (LK) ve kriz kukla değişkeninin istatistiki açıdan anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İstatistiki olarak anlamlı olan bu model iktisadi açıdan incelendiğinde, sadece ihracat ile milli gelir değişkenlerinin anlamlı olduğu görülmektedir.

Eşbütünleşme modeli tahmini sonuçları, katsayıların işaretlerini yorumlamaya izin vermektedir. Dolayısıyla değişkenlerin arasında ilişkinin yönü ve ne kadar süre sonra dengeye geleceği hakkında bilgi vermemektedir. Bu nedenle modellerin uzun dönemde dengeye gelip gelmeyecekleri hata düzeltme modeli ile tahmin edilmiştir. Uzun dönem tahminini, kısa dönemde dengeden herhangi bir sapma olduğunda sistemin uzun dönem dengeye dönüp dönmediğini, eğer dönüyor ise değişkenlerden hangisinin kısa dönem dengesizliğe uyum gösterdiğini işaret etmektedir. Dolayısıyla çalışmada uzun dönem dengeye hangi değişken ve/veya değişkenlerden dolayı döndüğünü saptamak için Zayıf Dışsallık Testi uygulanmıştır (Tablo: 8-9). Zayıf dışsallık testleri incelendiğinde; ihracat denklemi için LM, LWY, LK, DMY1 ve DMY2 değişkenlerinin ithalat denklemi için ise LX, LK ve DMY değişkenlerinin zayıf dışsal olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo8. İhracat Denklemi Zayıf Dışsallık Testi

Eşbütünleşme Sınırlılığı		Açıklama
A(1,1)=0		Zayıf dışsal
X2 (1)	6.134080	LX
Olasılık	0.013260**	
A(2,1)=0		Zayıf dışsal değil
X2 (1)	2.206959	LM
Olasılık	0.137389	
A(3,1)=0		Zayıf dışsal değil
X2 (1)	0.090591	LWY
Olasılık	0.763427	
A(4,1)=0		Zayıf dışsal değil
X2 (1)	1.569420	LK
Olasılık	0.210291	
A(5,1)=0		Zayıf dışsal değil
X2 (1)	2.022788	DMY1
Olasılık	0.154954	
A(6,1)=0		Zayıf dışsal değil
X2 (1)	0.239314	DMY2
Olasılık	0,624702	

Not: değerler * %1, ** %5 ve *** %10 anlamlılık düzeyi

Tablo9. İthalat Denklemi Zayıf Dışsallık Testi Sonucu

Eşbütünleşme Sınırlılığı		Açıklama
A(1,1)=0		Zayıf dışsal
X2 (1)	11.40832	LM
Olasılık	0.000731*	
A(2,1)=0		Zayıf dışsal değil
X2 (1)	2.013473	LX
Olasılık	0.182575	
A(3,1)=0		Zayıf dışsal
X2 (1)	13,9664	LY
Olasılık	0,000186*	
A(4,1)=0		Zayıf dışsal değil
X2 (1)	1,74386	LK
Olasılık	0,39762	
A(5,1)=0		Zayıf dışsal
X2 (1)	5,0505	DMY1
Olasılık	0,0441**	
A(6,1)=0		Zayıf dışsal değil
X2 (1)	0,001277	DMY2
Olasılık	0,97149	

Not: değerler * %1, ** %5 ve *** %10 anlamlılık düzeyi

İhracat ve ithalat denklemleri için zayıf dışsal olmayan değişkenler kullanılarak her iki model için ayrı ayrı uzun dönem denge değerine doğru yaklaşma hızları Hata Düzeltme Modeli (VECH) kullanılarak analiz edilmiş ve elde edilen analiz sonuçları Tablo 10 ve 11'de sunulmuştur.

Tablo10. İhracat Hata Düzeltme Test Sonuçları

LM	LWY	LK	DMY1	DMY2
-0.000733	0.001693	-0.002105	0.002582	-0.001297
(0.00188)	(0.00057)	(0.00057)	(0.0018)	(0,00119)

Not: standart hatalar parantez içerisinde

Tablo11. İthalat Hata Düzeltme Test Sonuçları

LX2	LK2	DMY2
-0.029517	-0.020680	-0.001753
(0.01679)	(0.00584)	(0,01153)

Not: standart hatalar parantez içerisinde

Hata düzeltme mekanizmasının oluşumu için katsayıların sıfırdan farklı olması gerekmektedir. Katsayılarının negatif olması kısa dönemli dengesizliklerden dengeye azalarak yöneldiğini, pozitif olması ise artarak dengeye yöneldiğini ifade etmektedir. Yukarıdaki Tablo 10-11 incelendiğinde; ithalat ve ihracat denklemini oluşturan değişken katsayılarının tümünün sıfırdan farkı olduğu ve bazı değişkenlerin artarak bazılarının ise azalarak dengeye ulaştığı görülmektedir. Uyum katsayı değerlerine göre; ithalat hata düzeltme test sonucunda, ihracat katsayısı değerinin (-0.029) ve döviz kuru değerinin (-0.020) olduğu; ihracat denkleminde hata düzeltme modeli sonucunda ise ithalat katsayısı değerinin (-0.0007), ihracat yapılan 6 ülkeye ait milli gelir değişkeninin katsayı değerinin (0.0005) ve döviz kuru katsayı değerinin ise (0.0005) olduğu görülmektedir.

Analiz sonuçlarına göre uzun dönemdeki dengede herhangi bir sapma olduğunda; ihracatın yaklaşık 34 dönem (34 ayda) sonra ithalatın ise yaklaşık 142 dönem (142 ay) sonra uzun dönemde tekrar dengeye geldiği sonucuna ulaşılmıştır.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye'de yaşanan finansal krizlerin ortaya çıkışı birbirinden farklı nedenlerden kaynaklanmaktadır. 2000/2001 finansal krizler geçmiş yıllarda yaşanan, Körfez savaşı, Asya krizi, Rusya krizi, Marmara depremi ve koalisyon hükümetlerinin popülist ekonomi politikalarının yaşanması, kendini daha toparlayamadan Türkiye'yi tekrar kriz sürecine sürüklemiştir.

2000 yılı boyunca uygulanmış olan 'Kur Çapasına Dayalı Enflasyon Düşürme Programı' yaşanan bu ikiz kriz sonucunda programın sürdürülemez bir hal alması ve güvenin sarsılması sonuçlarından dolayı 'Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı' uygulanmıştır. Ancak ülkemizde 2001 yılının Mayıs ayında uygulamaya konulan bu program hedeflenen başarıya ulaşamamıştır. 2001 yılının sonu gelmesine karşın programın nihai amacını oluşturan kaynak kullanımında verimliliğin artırılması, ekonominin rekabet gücünün geliştirilmesi ve böylece ekonomide büyümenin, yatırımın ve istihdamın artırılarak halkın refah düzeyinin kalıcı bir biçimde yükseltilmesi sağlanamamıştır.

Küresel özellikli bir kriz olan 2008 finansal kriz, konut kredisinde meydana gelen olumsuzluklar ile başlamış ve ABD'nin en büyük yatırım bankalarından biri olan ve Lehman Brothers'in 2008 yılının Eylül ayında iflasını açıklamasıyla diğer ülkeleri de etkisi altına almıştır. Konut kredilerinde meydana gelen bu olumsuzluklar küresel finansal krizin kıvılcımı olmuş ve bankacılık sektörüne sıçramıştır. Dolayısıyla diğer piyasaları da etkisi altına almıştır.

Bu çalışmada, 2000 yılı sonrası Türkiye ekonomisinde etkili olan krizlerin, dış ticaret üzerindeki etkisi 2000-2017 dönemleri arası aylık zaman serisi kullanılarak, eşbütünleşme ve hata düzeltme analizi yardımıyla ekonometrik olarak incelenmiştir. Bu amaçla ihracat ve ithalat modelleri geliştirilmiştir. İhracat ve ithalat modellerinde bağımsız değişkenler olarak reel efektif döviz kuruna, reel sanayi üretim endeksine ve ihracat yoğunluklu altı ülkenin milli gelirine yer verilmiştir. Finansal krizlerin ihracat ve ithalat değerleri üzerindeki etkilerinin tespiti için ilk olarak ihracat ve ithalat denklemleri çift logaritmik formda tahmin edilmiştir. Ardından kullanılan değişkenlerin birim kök analizleri yapılmıştır. Yapılan birim kök analizi sonucunda seriler durağan hale getirilmiş ve seriler birinci fark durağan bulunmuştur. Daha sonra ihracat ve ithalatı ilgilendiren aynı düzeyde durağan olan değişkenler arasındaki uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı Johansen eşbütünleşme testi ile doğrulanmıştır. Eşbütünleşme testini uygulamadan önce, eşbütünleşme testinin belirlenmesinde kullanılan Vektör Otoregrasyon (VAR) modeline ait varsayımların sağlanıp sağlanmadığı analiz edilmiştir. İthalat ve ihracat denklemleri için ayrı ayrı tespit edilen, uygun VAR modellerine uygulanan Johansen Eşbütünleşme testi sonucunda elde edilen kısa dönem denge modelleri sonucuna göre; ithalat denkleminde ait model tahmin sonuçları incelendiğinde; ihracat denkleminde ortaya çıkan %1'lik bir artışın ithalatta %11.18'lik artışa sebep olduğu, Türkiye'nin milli gelir düzeyinde ortaya çıkan %1'lik bir artışın ithalatta %4.38'lük artışa sebep olduğu görülmektedir. Reel efektif döviz kurunda yaşanan %1'lik bir artış ise ithalatta %2'lik bir azalışa neden olmaktadır. Reel efektif döviz kuruna benzer bir şekilde, kriz kukla değişkenlerinin de ithalatta sırasıyla %6,26 ve %1,83 azalışa sebep oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

İhracat denkleminde ait model tahmin sonuçları incelendiğinde ise; ithalatta ortaya çıkan %1'lik bir artışın ihracatta %7,84'lük bir artışa sebep olduğu görülmektedir. Çalışma ile edinilen bir diğer sonuç ise yurt dışı milli gelir düzeyinin ihracatımızı olumlu etkilemesidir. Yurt dışı milli gelir düzeyinde ortaya çıkan %1'lik bir artış Türkiye ihracatında %1.16'lık bir artışa neden olmaktadır. Bu durum iktisadi teori ile uyumluluk göstermektedir. Çalışmada elde edilen bir diğer sonuçta kriz kukla değişkenleridir. Bu değişkenlerin sonuçları incelendiğinde, krizlerin ihracatta düşüşe sebep olduğudur. Literatürde bu konu ile ilgili birçok ampirik analiz yapılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlar literatürde yer alan Aktaş (2009), Taştan (2010), Tapşın ve Karabulut (2013) çalışmalar ile uyumlu sonuçlara sahiptir. Gül ve Ekici (2006) ve Aktaş (2010) çalışmalarında reel döviz kurunun ihracat ve ithalat üzerinde etkisinin olmadığını belirtmişlerdir. Gül ve Kamacı (2012) büyümenin ithalata doğru bir etkinin olmadığını, Ilıkhan Özgür (2015) ile Korkmaz ve Aydın (2015) büyümenin ithalatı etkilediği sonuçlarına ulaşmışlardır.

Eşbütünleşme ilişkisi tespit edilen ihracat ve ithalat denklemlerinde meydana gelen herhangi bir şok hangi değişken veya değişkenler tarafından ve ne hızla düzeltildiğini belirlemek için Vektör Hata Düzeltme Analizi uygulanmıştır. Analiz sonucuna göre herhangi bir şok karşısında sapma olduğunda; ihracatta yaklaşık 34 dönem (34 ayda) ve ithalatta ise 142 dönem (142 ay yaklaşık 12 yıl) sonra tekrar uzun dönemde denge sağlanmaktadır.

Tüm bu sonuçlar değerlendirildiğinde, döviz kurundaki artış ithalatta anlamsız iken ihracatta artışa neden olmuştur. Döviz kurlarındaki artış ile birlikte teorik olarak sanayi ürünlerinin ihracatında Türkiye'nin rekabet

gücünün artacağı beklenmektedir (TİM, 2018). Ancak döviz kurundaki artış tek başına ihracatı etkilemede yeterli değildir. Döviz kurunda ortaya çıkan artış Türkiye ihracatında önemli bir oranı sahip olan 6 ülkenin milli gelir düzeyinde olumlu yansımaları neden olmaktadır. Bu gelişmenin bir sonucu olarak da bu ülkelerin Türkiye'den daha fazla ürün ithal etmelerinin önünü açmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin ihracatında pozitif etkiye sahip olmaktadır. Çalışmadan elde edilen bir diğer ampirik sonuca göre ise ithalatta ortaya çıkan %1'lik artış ihracatta daha fazla artışa neden olacaktır. Bu durumun altında yatan temel neden ise Türkiye nihai mal ihracatının hammadde ithalatına dayalı olmasıdır.

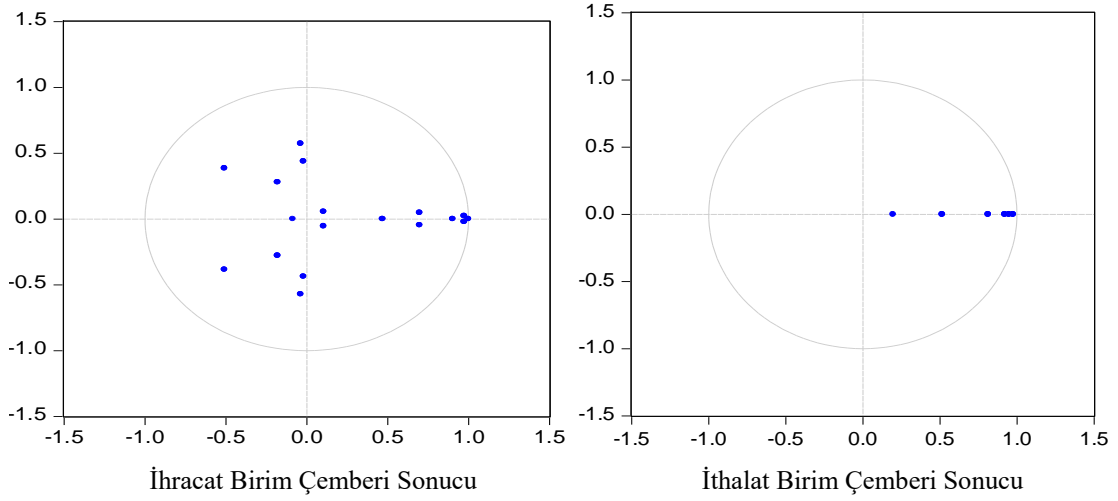
KAYNAKÇA

- Acar, F. (2013). Türkiye Ekonomisine Genel Bakış (2001- 2013). *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, 1(2), 15-32.
- Aktaş, C. (2010). Türkiye'de Reel Döviz Kuru İle İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin Var Tekniğiyle Analizi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 123-140.
- Aktaş, C. (2009). Türkiye'nin İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 35-47.
- Aktaş, M. ve Şen, B. (2013). Global Ekonomik Krizinin Öncü Göstergeleri Ve Ülkeler Üzerinde Bir Uygulama. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 137-147.
- Apak, S. ve Aytaç, A. (2009). *Küresel Krizler Kronolojik Değerlendirme Ve Analiz* (1.Baskı). İstanbul: Avcıol Yayın.
- Atılğan, E. ve Mihçı, S. (2010). İşsizlik ve büyüme: Türkiye ekonomisi için Okun katsayıları. *İktisat İşletme ve Finans*, 25 (296), 33-54.
- Aydoğan, E. (2004). 1980'den Günümüze Türkiye de Enflasyon Serüveni. *Yönetim ve Ekonomi*, 11(1), 91-110.
- Aytaç, A. ve Akdoğan, U. (2012). Dış Ticaret Ve Ekonomik Büyüme Üzerine Bir Nedensellik Analizi: 2001-2011 Türkiye Örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 55-70.
- Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü - Döviz Kurları. Erişim 13 Mayıs 2018, <http://www.bumko.gov.tr/TR,150/doviz-kurlari.html>
- Dikmen, N. (2012). *Ekonometri Temel Kavramlar ve Uygulamalar* (2.Baskı). Bursa: Dora Yayın.
- Erkekoğlu, H. ve Bilgili, E. (2005). Parasal Krizlerin Tahmin Edilmesi: Teori Ve Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24, 15-36.
- GDP and main aggregates - selected international quarterly data. Erişim 14 Mayıs 2018, http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=naidq_10_gdp&lang=en
- Gül, E. ve Ekinci, A. (2006). Türkiye'de Reel Döviz Kuru İle İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1990 – 2006. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 165-190.
- Gül, E. ve Kamacı, A. (2012). Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri: Bir Panel Veri Analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(3), 81-91.
- Ilıkkan, Ö., M. (2015). İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkileri: Türkiye Örneği. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(2), 187-194.
- Kocabıyık, T. (2016). Johansen Eşbütünlük Testinde Karar Aşamalarının Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, CİEP Özel Sayısı, 40-50.

- Korkmaz, S. ve Aydın, A. (2015). Türkiye’de Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(3), 47-76.
- Korkmaz, T., Çevik, E., İ. ve Birkan, E. (2010). Finansal Dışa Açıklığın Ekonomik Büyüme Ve Finansal Krizler Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Journal of Yasar University*, 17(5), 2821-2831.
- Kutlar, A. (2007). *Ekonometriye Giriş* (1.Basım). Ankara: Nobel Yayını.
- Şerefli, M. (2016). Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13, 136-143.
- Tarı, R. (2014). *Ekonometri* (10. Baskı). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Tapşın, G. ve Karabulut, A., T. (2013). Reel Döviz Kuru, İthalat ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 26, 190-205.
- Taştan, H. (2010). Türkiye’de İhracat, İthalat Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Spektral Analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 85-98.
- Temel, Ü., C. (2016). Ekonomik Büyüme Ve Dış Ticaret İlişkisi. *Paradigma*, 1(1), 1-14.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. Erişim 09 Mayıs 2018, <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?>
- Türkiye İhracatçılar Meclisi, Döviz Kuru Artışları Dış Ticareti Nasıl Etkiliyor. Erişim 04 Temmuz 2018, <http://www.tim.org.tr/tr/kose-yazarlari-can-fuat-gurlesel-doviz-kuru-artislari-dis-ticareti-nasil-etkiliyor-.html>
- Türkiye İstatistik Kurumu, Dış Ticaret İstatistikleri. Erişim 10 Mayıs 2018, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>
- Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistik Göstergeler 1923 – 2013. Erişim 12 Mayıs 2018, <https://www.tuik.gov.tr>
- Türkiye İstatistik Kurumu, Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (Yİ-ÜFE). Erişim 11 Mayıs 2018, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1076
- Uçan, O. ve Koçak, E. (2014). Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 51-60.
- Yardımcıoğlu, M. (2012). 2001 ve 2008 Yılında Oluşan Krizlerin Faktör Analizi ile Açıklanması. *Mahmut Maliye Dergisi*, 162, 175-183.
- Yıldirtan, D., Ç. (2011). *E-Views Uygulamalı Temel Ekonometri* (2.Baskı). İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Yücel, F. ve Kalyoncu, H. (2010). Finansal Krizlerin Öncü Göstergeleri ve Ülke Ekonomilerini Etkileme Kanalları: Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi*, 159, 53-59.

EKLER

Ek-1 (a): Ters Köklerin Birim Çemberi

Ek-1 (b): İhracat ve İthalat Otokorelasyon Sonucu

Değişkenler	Gecikme	LM-İstatistik	Olasılık
LX	1	98.9252	0.1500
	2	58.6518	0.0704
LY	1	78.4759	0.0418

Ek-1 (c): İhracat ve İthalat Değişen Varyans Sonucu

Değişkenler	X ² Değeri	Olasılık
LX	1719.214	0.05212
LY	329.4551	0.0854

Ek-2 (a): İhracat İçin Uygun Gecikme Uzunluk Sonucu

G	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	7312.	NA	7.48e-	-	-	-
1	7449.	264.3	2.73e	-	-	-
2	7471.	41.38	3.14e-	-	-	-
3	7186.	-	7.81e-	-	-	-

Not: *Gecikme uzunlukları

Ek-2 (b): İthalat İçin Uygun Gecikme Uzunluk Sonucu

G	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	7544.	NA	7.77e-	-	-	-
1	7287.	-	1.46e-	-	-	-
2	7256.	-	2.85e-	-	-	-
3	7249.	-	4.42e-	-	-	-

Not: *Gecikme uzunlukları

G20 ÜLKELERİNİN EKONOMİK PERFORMANSLARININ GRİ İLİŞKİSEL ANALİZ YÖNTEMİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

ASSESSING THE ECONOMIC PERFORMANCE OF THE G20 MEMBERS BY USING GREY RELATIONAL ANALYSIS

Eda BÜYÜKGEBİZ KOCA¹, Mustafa Zihni TUNCA²

Öz

Dünya çapında geçmişten günümüze pek çok ekonomik, siyasi, toplumsal kriz yaşanmıştır. Her ne kadar bu krizler önemli ölçüde ülkesel ya da bölgesel düzeyde gerçekleşse de Büyük Buhran ve Küresel Finans Krizi gibi bazı ekonomik krizler tüm dünyayı önemli ölçüde etkilemiştir. Bu çalışmada G20 ülkelerinin Küresel Finans Krizi'nden etkilenme durumları çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan Gri İlişkisel Analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bu doğrultuda G20 ülkelerine ait çeşitli makro ekonomik veriler 2000 ve 2017 yıllarını da kapsayacak şekilde kriz öncesi dönem, kriz dönemi ve kriz sonrası dönem olmak üzere altışar yıllık üç dönem halinde ele alınmıştır. Çalışma sonucunda çok sayıda ülkenin Küresel Finans Krizi'nden olumsuz etkilendiği gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gri İlişkisel Analiz, Küresel Finans Krizi, G20 Ülkeleri, ÇKKV.

Abstract

There have been many economic, political and social crises in the world. Although these crises have been largely at the national or regional level, some economic crises, such as the Great Depression and the Global Financial Crisis, have significantly affected the world. In this study, the effects of the Global Financial Crisis on the G20 members were examined using the Gray Relational Analysis method, which is one of the multi-criteria decision-making techniques. In this respect, various macroeconomic data belonging to G20 countries were analyzed in three periods of six years as the pre-crisis period, crisis period and post-crisis period, including the years 2000 and 2017. As a result of the study, it was observed that a large number of countries were negatively affected by the Global Financial Crisis.

Keywords: Grey Relational Analysis, Global Financial Crisis, G20 Members, MCDM.

¹ Dr., eda_bykgbz@hotmail.com

² Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, mustafatunca@sdu.edu.tr

1. GİRİŞ

Dünya çapında geçmişten günümüze kadar birçok ekonomik, siyasi ve toplumsal kriz yaşanmıştır. Kriz, “birdenbire meydana gelen kötüye gidiş yönündeki gelişme”, “büyük sıkıntı”, “buhan” ve “bunalım” gibi kelimelerle sosyal bilimler alanında aynı anlamda kullanılabilir (Aktan ve Şen, 2001). Her yaşanan krizin gerçekleştiği toplumda ya da bölgede birtakım etkileri olmuştur fakat Büyük Buhan ve Küresel Finansal Kriz gibi bazı ekonomik krizler dünyayı önemli ölçüde etkilemiştir. Dünden bugüne ekonomi tarihi ele alındığı zaman, 1929’da ortaya çıkan Büyük Buhan’ın ardından tüm dünyayı büyük ölçüde etkileyen ikinci en önemli ekonomik krizin Küresel Finansal Kriz olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Yıldız, 2011, s. 29). ABD’de konut kredilerinin ödeme gücü yeterli düzeyde olmayan kişilere verilmesiyle başlayan süreçte faiz oranlarının yükselmesi ve kredilerin geri ödenememesiyle birlikte emlak fiyatları düşüşe geçmiş, türev ürünleri vasıtasıyla finansal kuruluşlar arasında el değiştiren ipotekler bankaları ve finans kuruluşlarını zarara uğratmıştır (Eğilmez, 2016, ss. 66-68). ABD’de baş gösteren bu kriz daha sonra tüm dünyayı etkilemiştir. Bu çalışmada G20 ülkelerinin 2000-2017 yılları arasındaki ekonomik göstergeleri çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden Gri İlişkisel Analiz (GİA) yöntemi yardımıyla analiz edilerek karşılaştırılmıştır. Söz konusu analizde kullanılan makro ekonomik veriler 2000-2005 yıllarını kapsayan kriz öncesi dönem, 2006-2011 yıllarını kapsayan ve Küresel Finansal Krizi de içeren kriz dönemi ve son olarak 2012-2017 yıllarını kapsayan kriz sonrası dönem olmak üzere altışar yıllık üç dönem halinde ele alınmıştır.

Karar, Türk Dil Kurumu’na göre bir iş veya sorun hakkında düşünülerek verilen kesin yargı anlamına gelmektedir. Karar verme; hedefe ulaşmak ve hedeflenen amacı gerçekleştirmek amacıyla neyin ne zaman ne şekilde yapılacağına dair alternatif davranış biçimleri arasından bilinçli seçim yapma eylemidir (Genç, 2007, s. 171). Karar verme problemlerinde incelenmesi gereken kriter sayısı çok olduğunda bu problemlere çözüm bulabilmek amacıyla çeşitli bilimsel metotlar kullanılmaktadır. Bu çözüm metotlarına ÇKKV metotları adı verilmekte ve duruma göre farklı yaklaşımlar tercih edilmektedir (Göksu ve Güngör, 2008, s. 2). ÇKKV, birden fazla ve aynı anda uygulanan kriterlerin içerisinden en iyi tercihin seçilmesine imkân sağlayan bir araçtır. Rasyonel bir karar verme çevresinden iyi tercih edilmiş seçim genellikle kısıtlar ve yönetim amacı doğrultusunda sınırlandırılarak oluşturulur (Kuru ve Akın, 2012, s. 130). ÇKKV yöntemleri karara etki eden faktörlerin seçilmesi ve bu problemlerin amacına uygun bir şekilde ağırlıklandırılması, alternatiflerin seçilmiş olan kriterlere bağlı olarak sıralanması, önceliklendirilmesi ve alternatifler arasından seçim yapılması için kullanılmaktadır (Aktaş vd., 2015, s. 191). ÇKKV yöntemleri kararsızlık durumlarında karar verici için güvenilir çözümler sunmaktadır (Yaraloğlu, 2010, s. 13).

Bu çalışmada, farklı makro ekonomik kriterler temel alınarak ÇKKV tekniklerinden GİA yöntemi ile Küresel Finans Krizi’nin ülke performanslarını etkileyip etkilemediği incelenmiştir. Çalışmada ilk olarak GİA yönteminden bahsedilmiş ve yazın taramasına yer verilmiştir. Daha sonra ise yapılan uygulama hakkında bilgi verilmiş ve ait analizler bulguları aktarılmıştır.

2. GRİ İLİŞKİSEL ANALİZ

Gri sistem, ilk kez Deng tarafından bilinenleri ve bilinmeyenleri içeren bir sistem olarak tanımlanmıştır (1982). Gri sistem teorisi (GST) küçük örnekleme ve eksik bilgiye sahip problemlerin çözümünde kullanılmak amacıyla yeni bir metodoloji olarak önerilmiştir (Yıldırım, 2014, s. 229). GST, eksik ya da hatalı bilginin olduğu ya da tahmin gerektiren belirsiz sistemlerde sahip olunan kısmi bilgiyi kullanarak faydalı bilgi elde etmeye yarar (Liu vd., 2012). Gri sistemlerde bir konu hakkında sahip olunan bilgi düzeyi siyah ve beyaz renk skalası üzerindeki

konumuna benzetilerek nitelendirilir: siyah renk hiç bilgi sahibi olunmamasını ve maksimum belirsizliğin olduğunu anlatırken beyaz renk tam ve kusursuz bilgiyi ifade eder, gri ise kısmi bilgi sahibi olmayı ifade etmektedir (Liu vd., 2012, s. 99).

Gri ilişki bir sisteme ait iki faktör arasındaki ilişkinin ya da faktörlerin temel davranış üzerindeki etkilerinin belirsiz olması durumudur (Chen ve Ting, 2002, s. 849). GİA, seriler arasındaki yakınlığın bu serilerin eğrilerinin geometrik şekillerine göre değerlendirilmesi fikrine dayanmaktadır (Liu vd., 2013, s. 8). GİA faktörler arasındaki etki derecelerini ya da faktörlerin ana davranışa olan katkılarını analiz eder ve belirler (Chen ve Ting, 2002, s. 849). Karmaşık ve kaotik yapıya sahip sistemlerin modellenmesi ve tahmini GİA ile başarıyla yapılabilmektedir (Üstünişik, 2007: ss. 50-51). GİA, ÇKKV problemlerinde mevcut olan belirsizlikleri analiz etmek amacıyla kullanılan yöntemlerden biri olmakla birlikte belirsizliğin söz konusu olduğu durumlarda diğer matematiksel analiz yöntemlerine oranla daha kolay çözüm sunmaktadır. Belirsizliğin daha yüksek olduğu durumlarda sınırlı sayıda veri ile daha kolay ve başarılı sonuçlar sunduğu için bu yöntem tercih edilmektedir. GİA çoğunlukla sistemler arası analiz, model kurulması, tahmin ve karar verme problemlerinde tercih edilen bir yöntem olarak görülmektedir (Feng ve Wang, 2000, s. 139). GİA altı adımdan oluşmaktadır. Bu adımlar aşağıdaki gibidir (Yıldırım, 2014, ss. 232-236).

Adım 1. Öncelikle veri seti hazırlanır ve karar matrisi oluşturulur.

$$X = \begin{bmatrix} x_1(1) & x_1(2) & \cdots & x_1(n) \\ x_2(1) & x_2(2) & \cdots & x_2(n) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_m(1) & x_m(2) & \cdots & x_m(n) \end{bmatrix} \quad (1)$$

Adım 2. Karar matrisi oluşturulduktan sonra referans serisi oluşturulur.

$$x_0 = (x_0(1), x_0(2), \dots, x_0(n)) \quad (2)$$

Daha sonra referans serisi karar matrisinin ilk satırına eklenerek karşılaştırma matrisi oluşturulur.

Adım 3. Normalizasyon yapılarak normalizasyon matrisi oluşturulur.

Farklı ölçeklere ve birimlere sahip değişkenlerin birlikte değerlendirilebilmesi için yapılan normalizasyon işlemi serinin amaç fonksiyonunda gösterdiği etkiye göre üç şekilde yapılır (Yıldırım, 2014, s. 233). Seri değerleri büyüdükçe amaç fonksiyonu iyileşiyorsa normalizasyon işlemi 3 numaralı eşitlikle yapılır:

$$x_i^* = \frac{x_i(j) - \min_j x_i(j)}{\max_j x_i(j) - \min_j x_i(j)} \quad (3)$$

Seri değerleri küçüldükçe amaç fonksiyonu iyileşiyorsa normalizasyon işlemi 4 numaralı eşitlikle yapılır:

$$x_i^* = \frac{\max_j x_i(j) - x_i(j)}{\max_j x_i(j) - \min_j x_i(j)} \quad (4)$$

Seri değerleri optimum değere göre normalleştirilmek istendiğinde ise 5 numaralı eşitlik kullanılır:

$$x_i^* = \frac{|x_i(j) - x_{ob}(j)|}{\max_j x_i(j) - x_{ob}(j)} \quad (5)$$

Normalizasyon işlemlerinin ardından normalizasyon matrisi elde edilir.

$$X^* = \begin{bmatrix} x_1^*(1) & x_1^*(2) & \cdots & x_1^*(n) \\ x_2^*(1) & x_2^*(2) & \cdots & x_2^*(n) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_m^*(1) & x_m^*(2) & \cdots & x_m^*(n) \end{bmatrix} \quad (6)$$

Adım 4. Mutlak değer tablosu oluşturulur.

$$\Delta_{0i} = |x_0^*(j) - x_i^*(j)| \quad (7)$$

Referans serisi ile normalizasyon matrisi arasındaki fark 7 numaralı eşitlikle hesaplanarak 8 numaralı eşitlikteki mutlak değer matrisi elde edilir.

$$\Delta_{0i} = \begin{bmatrix} \Delta_{01}(1) & \Delta_{01}(2) & \cdots & \Delta_{01}(n) \\ \Delta_{02}(1) & \Delta_{02}(2) & \cdots & \Delta_{02}(n) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \Delta_{0m}(1) & \Delta_{0m}(2) & \cdots & \Delta_{0m}(n) \end{bmatrix} \quad (8)$$

Adım 5. Gri ilişkisel katsayı matrisi oluşturulur.

Gri ilişkisel katsayı matrisi 9 numaralı eşitlikle hesaplanır:

$$\gamma_{0i}(j) = \frac{\Delta_{\min} + \zeta \Delta_{\max}}{\Delta_{0i}(j) + \zeta \Delta_{\max}} \quad (9)$$

Burada γ ifadesi ayırıcı katsayıdır ve $[0,1]$ aralığında yer alır. Δ_{\max} ve Δ_{\min} ise aşağıdaki gibidir:

$$\begin{aligned} \Delta_{\max} &= \max_i \max_j \Delta_{0i}(j) \\ \Delta_{\min} &= \min_i \min_j \Delta_{0i}(j) \end{aligned} \quad (10)$$

Adım 6. Gri ilişkisel dereceler hesaplanır.

Gri ilişkisel derece karar kriterlerinin önemi eşit ağırlığa sahipse 11 numaralı eşitlikle hesaplanır:

$$\Gamma_{0i} = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n \gamma_{0i}(j) \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (11)$$

Karar kriterlerin önem derecelerinin birbirlerinden farklı olduğu durumlarda ise 12 numaralı eşitlik kullanılır:

$$\Gamma_{0i} = \sum_{j=1}^n [w_j(j) \gamma_{0i}(j)] \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (12)$$

Gri ilişkisel dereceler büyükten küçüğe doğru sıralanır, en yüksek dereceye sahip olan alternatif, karar problemi için en iyi alternatif olarak nitelendirilir (Yıldırım, 2014, s. 236).

3. YAZIN TARAMASI

GİA yöntemi başta mühendislik bilimleri ve sosyal bilimler olmak üzere birçok alanda kullanılmaktadır. GİA kullanılarak değişik alanlarda gerçekleştirilen çeşitli çalışmaların bazıları şunlardır: Feng ve Wang (2000), GİA yöntemi ile işletmelerin finansal göstergelerini kıyaslayarak bu yönteme farklı bir kullanım alanı açmışlardır. Diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada üretim, pazarlama ve yönetim bölümleri ele alınmıştır ve ampirik

bir çalışma ile Tayvan'ın beş büyük havayolu şirketinin performans değerlendirilmesi yapılmıştır. Hsu ve Wen (2000), yaptıkları çalışmada GİA yönteminden yararlanarak belirsizlik ortamında en az sayıdaki veriler vasıtasıyla havayolu trafiği konusunda tahmin ve buna dayalı olarak uçuş frekanslarının belirlenmesi yoluyla havayolu ağ tasarımı gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada yolcuların hizmet düzeylerini artırmak ve havayolunun işletme maliyetlerini düşürmek için GİA yönteminden yararlanılmıştır. Chang vd. (2001), ürün tasarımı ve süreç planlamada Hata Modu ve Etki Analizi (Failure Mode and Effects Analysis) çalışmalarına GİA yöntemini uyarlayarak Hata Modu ve Etki Analizi hesaplamasında ortaya çıkan eksikliklerin yani sayısal olmayan öznel yargıların sisteme dahil edilmesini sağlamışlardır. Cheng ve Ting (2002), oto tamiri sektöründe teknik ve fonksiyonel 10 faktörün servis kalitesi ve dolayısıyla müşteri memnuniyeti üzerindeki etkilerini ölçmek için GİA yöntemini kullanmışlardır. Wu ve Chang (2003), GİA yöntemiyle genetik algoritma tabanlı bir model geliştirerek kumaş boyama fabrikasının çevreye yaptığı etkileri dikkate alan bir karar verme problemine çözüm oluşturmuşlardır. Huang ve Liao (2003), yaptıkları çalışmada çok yantlı performans karakteristiklerine sahip problemler için optimum parametre düzeylerinin belirlenmesinde GİA yöntemini uygulamışlardır. Aynı yıl içerisinde Kao ve Hocheng de aynı problem üzerine GİA yöntemini uygulamışlardır (2003). Lin (2004), çok sayıda performans özelliği bulunan torna operasyonunun optimizasyonunda Taguchi yöntemi ile GİA yöntemini beraber kullanmıştır. Song ve Jamalipour (2005), mobil sistemlerde en iyi kablolu yerel ağın seçimini garanti edecek bir ağ seçim tekniği geliştirmişler, bu uygulamada GİA ile AHP'yi beraber kullanmışlardır. Bu çalışmada GİA, ağ parametrelerinin değerlerine göre en iyi ağın seçiminde kullanılmıştır. AHP ise bu seçimde kullanılan kriter ağırlıklarının belirlenmesinde rol almıştır.

Peker ve Baki (2011), sigortacılık sektöründe yaptıkları çalışmada, sigorta sektöründe faaliyet gösteren üç şirketi GİA yöntemi aracılığıyla finansal performanslarına göre sıralayıp likidite, kaldıraç ve kârlılık oranları yardımıyla bir performans ölçümü yapmışlardır. Uçkun ve Girginer (2011), çalışmalarında Türk Bankacılık Sistemi'ndeki kamu ve özel mevduat bankalarının finansal performanslarını finansal oranlar yardımıyla belirlemede GİA yöntemini kullanmışlardır. Hamzaçebi ve Pekmaya (2011) hisse senedi seçimini ÇKKV problemi olarak görmüşler ve çalışmalarında etkin bir portföy için hisse senedi seçimini GİA yöntemiyle gerçekleştirmişlerdir. Ayriçay vd. (2013) İMKB-30 endeksinde yer alan ve finansal nitelikte olmayan firmaların 2011 yılı Mart ayında yayınladıkları finansal tablolarından 23 adet finansal oran hesaplamış ve performans değerlendirilmesi sıralamasında GİA yöntemini kullanmışlardır. Şişman ve Eleren (2013) en uygun otomobil seçimi için Electre ve GİA yöntemlerini kullanmışlardır. Tayyar vd. (2014) Borsa İstanbul'da bilişim ve teknoloji sektöründe faaliyet göstermekte olan firmaların performans değerlendirmesini GİA yönteminden faydalanarak gerçekleştirmişlerdir. Çakır (2015) Türkiye'de bir toptan gıda işletmecisi için dış kaynak kullanımının önemine vurgu yaparak nakliye firması seçiminde Bütünleşik Shannon Entropi-GİA yöntemini kullanmıştır. Karakoç vd. (2016) Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksinde yer alan 2007 yılı ve sonrası işlem gören beş şirket üzerine yaptıkları çalışmada bu şirketlere ait yedi yıllık finansal performans GİA yöntemi ile analiz etmişlerdir. Karaatlı (2016) Türkiye'nin 2003-2014 yılları arasındaki turizm performansını 19 kriteri dikkate kıyaslamıştır. Çalışmada kriterlere ait ağırlıklar Entropi yöntemi ile belirlenirken yılların kendi içinde performans değerlendirmesi için GİA yöntemi kullanılmıştır. Vijaya vd. (2017) CNC makinesinin delme işlem parametrelerinin eş zamanlı optimizasyonunu belirleyebilmede GİA yöntemini kullanmışlardır. Anh vd. (2017) yüksek çözünürlüklü iletken hatlarının basılması üzerine yaptıkları çalışmada işleme parametrelerinin optimal kombinasyonunu GİA yöntemiyle belirlemişlerdir. Çakır (2017) kentsel dönüşüm kapsamında yeni bina inşa edecek müteahhitleri GİA

yöntemi ile değerlendirmiştir. Duran vd. (2017) GİA yöntemini kullanarak Türkiye'nin makro ekonomik göstergeleri ile yurt içi tasarruflar arasındaki ilişkiyi 2001 krizi öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı dönem için incelemişlerdir. Günay vd. (2018) Türkiye'de en yüksek net satış gelirin sahip ilk 20 şirketin finansal performanslarını GİA yöntemiyle incelemişlerdir. Tayyar ve Gökakın (2018) yapmış oldukları çalışmada Borsa İstanbul gelişen işletmeler piyasasında işlem görmekte olan 21 adet şirketin finansal performanslarını VIKOR ve GİA yöntemi ile değerlendirip karşılaştırmışlardır.

4. G20 ÜLKELERİNİN EKONOMİK PERFORMANSLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Yapılmış olan bu çalışmada Küresel Finans Krizi'nin G20 ülkelerinin ekonomik performanslarını etkileyip etkilemediğini değerlendirebilmek amacıyla ülkelerin 2000 ile 2017 yılları arasındaki ekonomik göstergeleri kriz öncesi dönem, kriz dönemi ve kriz sonrası dönem olmak üzere altışar yıllık üç dönem halinde incelenmiştir. Ülkelerin bu dönemlerdeki ekonomik performanslarında herhangi bir değişiklik olup olmadığı ve değişikliklere sebep olan kriterlerin neler olduğu araştırılmıştır. Ülkelerin ekonomik performanslarına göre derecelendirilmesi amacıyla GİA yöntemi kullanılmıştır. GİA yöntemi, yeterli veri ile çalışıldığında başarılı sonuçlar veren ÇKKV yaklaşımlarının aksine, belirsizliğin daha yüksek olduğu durumlarda sınırlı sayıda veri aracılığıyla daha kolay ve başarılı sonuçlar sunabilmektedir (Feng ve Wang, 2000, s. 137). Araştırmada kullanılan karar kriterlerine ve kriterlerin ağırlıklarına uzman görüşleri alınarak karar verilmiştir. Karar kriterleri ve kriterlerin ağırlıkları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışmada kullanılan karar kriterleri ve kriterlerin ağırlıkları

Sıra	Kriter	Ağırlık (%)	Sıra	Kriter	Ağırlık (%)
1	Cari işlemler dengesi	6,00	21	Eğitim harcamaları	3,00
2	Net gelir	2,00	22	Sağlık harcamaları	3,00
3	Doğrudan net yabancı yatırım	10,00	23	Toplam işgücü	2,00
4	Elektrik üretimi (kWh)	2,00	24	Toplam işsizlik	1,00
5	Toplam rezervler (Altın dahil)	3,00	25	Kırsal nüfus	0,50
6	Yıllık enflasyon oranı	2,00	26	Kentsel nüfus	0,50
7	Merkezi yönetim borcu	6,00	27	Uluslararası turizm, gelen sayısı	1,00
8	Vergi gelirinin GSYİH'daki yüzdesi	5,00	28	Uluslararası turizm, giden sayısı	1,00
9	Faiz ödemeleri	3,00	29	Uluslararası turizm, kazanç	2,00
10	Giderlerin GSYİH'daki yüzdesi	2,00	30	Uluslararası turizm, harcamalar	1,00
11	Askeri harcamalar	1,00	31	Tarımsal hammadde ithalatı	2,00
12	Gayri safi milli harcamalar	1,00	32	Gıda ithalatı	1,00
13	Mal ve hizmet ihracatı	3,00	33	BİT mal ithalatı	3,00
14	Mal ve hizmet ithalatı	4,00	34	GSYİH	3,00
15	Tarım değeri	1,00	35	Mal ithalatı	3,00
16	Üretim değeri	2,00	36	Tarımsal hammadde ihracatı	1,00
17	Sanayi katma değeri	2,00	37	Gıda ihracatı	1,50
18	Hizmetler vb. değeri	1,00	38	BİT mal ihracatı	4,00
19	İmalat sanayi ithalatının mal ithalatındaki yüzdesi	2,00	39	İmalat sanayi ihracatının mal ihracatındaki yüzdesi	2,00
20	Brüt tasarruf	3,00	40	Mal ihracatı	3,50

G20 1999 yılında, küresel ekonomide temel konuların tartışılması amacıyla Maliye Bakanları ve Merkez Bankası Governörleri tarafından kurulan, belli başlı sanayileşmiş ve gelişmekte olan ekonomilerine sahip ülkelerden oluşan bir gruptur. G20 ülkelerini; ABD, İngiltere, Japonya, Kanada, Almanya, Fransa, İtalya, Rusya, Avustralya, Brezilya, Arjantin, Hindistan, Çin, Endonezya, Meksika, Suudi Arabistan, Güney Afrika, Güney Kore, Türkiye ve Avrupa Birliği Komisyonu (birçok AB ülkesi G20'de bağımsız olarak değil sadece AB komisyonu olarak temsil edilmektedir) oluşturmaktadır. G20 ülkeleri dünya ekonomisinin %85'ini oluştururken, dünya

ticaretinin ise %80'ini gerçekleştirmektedirler. G20 ülkelerinin nüfusu ise dünya nüfusunun üçte ikisine denk gelmektedir ve G20 toplantılarında, uluslararası finansal istikrarın artırılmasına ilişkin görüşme ve çalışmalar yapılmaktadır. G20 grubuna dâhil olan ülkelerden Arjantin, Suudi Arabistan, Güney Kore, Avrupa Birliği Komisyonu'na ait veriler tedarik edilemediği için analizlere dâhil edilmemiştir. G20 ülkelerine ait gri ilişki dereceleri Tablo 2'de görülmektedir:

Tablo 2. G20 ülkelerinin kriz öncesi, kriz dönemi ve kriz sonrası dönemdeki gri ilişki dereceleri ve sıralamaları

Ülkeler	2000-2005		2006-2011		2012-2017	
	Sıra	G.İ.D.	Sıra	G.İ.D.	Sıra	G.İ.D.
ABD	1	0,875	2	0,830	6	0,567
Almanya	6	0,817	10	0,786	2	0,606
Avustralya	5	0,818	4	0,795	8	0,531
Birleşik Krallık	4	0,819	5	0,792	13	0,517
Brezilya	12	0,804	8	0,788	16	0,496
Çin	2	0,844	1	0,846	1	0,660
Endonezya	14	0,802	14	0,782	14	0,516
Fransa	8	0,811	7	0,789	4	0,579
Güney Afrika	9	0,811	3	0,802	5	0,572
Hindistan	10	0,807	11	0,785	15	0,507
İtalya	13	0,803	13	0,783	11	0,527
Japonya	3	0,825	9	0,787	3	0,588
Kanada	11	0,806	12	0,785	7	0,536
Meksika	7	0,814	6	0,792	10	0,529
Rusya	15	0,799	16	0,777	12	0,522
Türkiye	16	0,793	15	0,778	9	0,530

Tablo 2 incelendiğinde kriz öncesinde sırasıyla birinci ve ikinci sırada yer alan ABD ve Çin'in sıralamalarının kriz döneminde yer değiştirdiği görülmektedir. Bu durum, ABD'nin Çin'e göre krizden daha fazla etkilenmiş olmasından kaynaklandığı şeklinde yorumlanabilir. Kriz sonrası dönemde ise ABD altıncı sıraya gerilerken Çin birinci sıradaki yerini korumuştur. Japonya kriz döneminde dış yatırımların azalıp borcun artmasıyla krizden olumsuz etkilenmiş, kriz sonrası dönemde krizden önceki sıralamasına geri dönmüştür. Almanya, kriz öncesinde altıncı sırada yer alırken kriz döneminde cari işlemler dengesinde artış olmasına rağmen dış yatırımlardaki düşüş ve borçtaki artıştan dolayı onuncu sıraya gerilemiştir. Kriz sonrası dönemde ise ikinci sıraya yükselmiştir. Güney Afrika ve Brezilya'nın kriz döneminde üst sıralara yükseldikleri gözlenmektedir. Kriz sonrası dönemde Brezilya yaşadığı ekonomik daralmalar neticesinde sonuncu sıraya gerilemiştir. Hindistan, kriz öncesinde onuncu sırada yer alırken, cari işlemler dengesindeki azalıştan dolayı on ikinci sıraya gerilemiş, kriz sonrası dönemde ise on beşinci sıraya kadar düşmüştür. Kriz sonrası dönemi atlatan ülkeler zamanla krizin etkilerini atlatmış ve kriz dönemlerinde bile üst sıralarda yer alan ülkelerin önüne geçebilmişlerdir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dünyayı büyük ölçüde etkileyen en önemli ikinci ekonomik kriz olarak kabul edilen Küresel Finans Krizi pek çok ülkeyi finansal açıdan önemli şekilde etkilemiştir. Araştırma kapsamında incelenmek üzere elde edilen mevcut verilerin sınırlı sayıda olması sebebiyle daha başarılı sonuçlar elde edebilmek için GİA yöntemi tercih edilmiştir. Araştırma G20 ülkeleri üzerinde yapılmıştır. Araştırmada kullanılan veriler OECD ve Dünya Bankası veri tabanlarından elde edilen 40 temel makro ekonomik göstergeden oluşmaktadır. Araştırmada kullanılan makro ekonomik göstergelerin seçimi ve derecelendirilmesinde uzman görüşünden yararlanılmıştır.

Çalışmanın sonuçları değerlendirildiği zaman, kriz döneminde daha fazla dış yatırım çekerek cari açığı azaltan ülkelerin GİA performanslarını yükselterek sıralamada yukarı sıralara doğru yükseldiği anlaşılırken, sıralamada düşüş yaşayan ülkelerin ayrıca merkezi yönetim borçlarındaki artışlardan da önemli ölçüde etkilendikleri anlaşılmaktadır. Kriz sonrası dönem incelendiğinde ise kriz döneminde olumsuz etkilenen ülkelerin zaman içerisinde üst sıralara yükseldikleri görülmüştür.

Bu çalışmanın en önemli katkılarından birisi, özellikle iktisat ve finans alanında araştırma yapan araştırmacıların ÇKKV yöntemlerinden yararlanılarak farklı periyotlara ilişkin karşılaştırmalı performans analizlerinin yapılabileceğinin gösterilmiş olmasıdır. Bu çalışmada kullanılan makro ekonomik değişkenlerin önem derecelerine göre ağırlık katsayılarının belirlenmesinde uzman görüşünden yararlanılmıştır. Bununla birlikte başka bir çalışmada analizlerin yapılması için değişik ağırlık katsayıları test edilebilir. Ayrıca, farklı uzmanların ortak görüşünün sağlanabileceği bir panel sisteminden de yararlanılabilir. Son olarak, farklı karar verme modellerinden yararlanılıp değerlendirmeler yapılarak sonuçlar bu çalışmada gerçekleştirilen GİA sonuçları ile karşılaştırılıp varsa farklılıklar değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Aktan, C.C. ve Şen, H. (2001). Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri. *Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, 42(2), 1225-1230.
- Aktaş R., Doğanay M., Gökmen Y., Gazibey Y. ve TÜREN U. (2015). *Sayısal Karar Verme Yöntemleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Anh, H., Nguyen, D., Lee, C. ve Shin, K. (2017). An Approach To Optimizing Printed Conductive Lines In High-Resolution Roll-To-Roll Gravure Printing. *Robotics and Computer Integrated Manufacturing*, 46, 122–129.
- Ayrıçay, Y., Özçalıcı, M. ve Kaya, A. (2013). Gri İlişkisel Analizin Finansal Kıyaslama Aracı Olarak Kullanılması: İMKB-30 Endeksindeki Finansal Olmayan Firmalar Üzerine Bir Uygulama, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 219-238.
- Chang, C-L., Liu, P-H. ve Wei, C-C. (2001). Failure Mode and Effects Analysis Using Grey Theory, *Integrated Manufacturing Systems*, 12(3), 211-216.
- Chen, C-N. ve Ting, S-C. (2002). A Study Using The Grey System Theory to Evaluate the Importance of Various Service Quality Factors. *The International Journal of Quality and Reliability Management*, 19(7), 838-861.
- Çakır, E. (2017). Kentsel Dönüşüm Kapsamında Müteahhit Firmanın SWARA – Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Seçilmesi. *The Journal of International Scientific Researches*, 2(6), 79–95.
- Çakır, S. (2015). Bir Toptan Gıda İşletmesinde Bütünleşik Shannon Entropi-Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Nakliye Firması Seçimi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(1), 199-216.
- Deng, J.L. (1982). Control Problems of Grey Systems. *Systems & Control Letters*, 1(5), 288-294.
- Duran, E., Duran, B.U., Akay, D. ve Boran, F.E. (2017). Grey Relational Analysis Between Turkey's Macroeconomic Indicators and Domestic Savings. *Grey Systems: Theory and Application*, 7(1), 45-59.
- Eğilmez, M. (2017). *Küresel Finans Krizi*, 14. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Feng, C.M. ve Wang, R.T. (2000). Performance Evaluation for Airlines Including the Consideration of Financial Ratios. *Journal of Air Transport Management*, 6, 133-142.
- Genç, N. (2007). *Yönetim ve Organizasyon: Çağdaş Sistemler ve Yaklaşımlar*, 3. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Göksu A. ve Güngör, İ. (2008). Bulanık Analitik Hiyerarşi Proses ve Üniversite Tercih Sıralamasında Uygulanması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 1-26.
- Günay, F., Karadeniz, E. ve Dalak, S. (2018). Türkiye’de En Yüksek Net Satış Gelirine Sahip 20 Şirketin Finansal Performanslarının Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle İncelenmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 51-73.
- Hamzaçebi, C. ve Pekkaya, M. (2011). Determining of Stock Investments with Grey Relational Analysis. *Expert Systems with Application*, 38, 9186-9195.
- Hsu, C.I. ve Wen, Y.H. (2000). Application of Grey Theory and Multiobjective Programming Towards Airline Network Design. *European Journal of Operational Research*, 127(1), 44–68.
- Huang, J.T. ve Liao, Y.S. (2003). Optimization of Machining Parameters Of Wire-EDM Based on Grey Relational Analysis and Statistical Analysis. *International Journal of Production Research*, 41(8), 1707-1720.
- Song, Q. ve Jamalipour, A. (2005). An Adaptive Quality-Of-Service Network Selection Mechanism for Heterogeneous Mobile Networks. *Wireless Communications and Mobile Computing*, 5, 697–708.
- Kao, P.S. ve Hocheng, H. (2003). Optimization of Electrochemical Polishing of Stainless Steel by Grey Relational Analysis. *Journal of Materials Processing Technology*, 140, 255-259.
- Karaatlı, M. (2016). ENTROPİ-GRİ İlişkisel Analiz Yöntemleri İle Bütünleşik Bir Yaklaşım: Turizm Sektöründe Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 63-77.
- Karakoç, M., Tayyar, N. ve Genç, E. (2016). Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Kurumsal Yönetim Endeksinde Yer Alan Şirketlerin Finansal Performanslarının Ölçümü ve Kurumsal Derecelendirme Notları İlişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59). 1327-1338.
- Kuru, A. ve Akın, B. (2012). Entegre Yönetim Sistemlerinde Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerinin Kullanımına Yönelik Yaklaşımlar ve Uygulamalar. *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(38), 129-144.
- Lin, C.L. (2004). Use of the Taguchi Method and Grey Relational Analysis to Optimize Turning Operations with Multiple Performance Characteristics. *Materials and Manufacturing Process*, 19(2), 209-220.
- Liu, S., Forrest J. ve Yang J. (2012). A Brief Introduction to Grey System Theory. *Grey Systems: Theory and Application*, 2(2), 89-104.
- Liu, S., Yang, Y., Cao, Y. ve Xie, N. (2013). A Summary on the Research of GRA models. *Grey Systems: Theory and Application*, 3(1), 7-15.
- Peker, İ. ve Baki, B. (2011). Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Türk Sigortacılık Sektöründe Performans Ölçümü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*. 4(7), 1-17.

- Şişman, B. ve Eleren, A. (2013). En Uygun Otomobilin Gri İlişkisel Analiz ve Electre Yöntemleri ile Seçimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 411-429.
- Tayyar, N. ve Gökakın, E. (2018). BİST Gelişen İşletmeler Piyasasına Dâhil Şirketlerin Finansal Performanslarının ÇKKV Yöntemleri ile Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(65), 62-78.
- Tayyar, N., Akcanlı, F., Genç, E. ve Erem, I. (2014). BİST'e Kayıtlı Bilişim ve Teknoloji Alanında Faaliyet Gösteren İşletmelerin Finansal Performanslarının AHP ve GİA Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ocak, 19-40.
- Uçkun, N. ve Girginer, N. (2011). Türkiye'deki Kamu ve Özel Bankaların Performanslarının Gri İlişki Analizi ile İncelenmesi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 21, 46-66.
- Üstünişik, N.Z. (2007). Türkiye'deki İller Ve Bölgeler Bazında Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması: Gri İlişkisel Analiz Yöntemi Ve Uygulaması, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Vijaya, B., Sharavanan, S. ve Jeykrishnan, J. (2017). Optimization of Process Parameters in Drilling of Fibre Hybrid Composite Using Taguchi and Grey Relational Analysis. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 183(12003), 1-13.
- Wu, C.C. ve Chang, N.B. (2003). Grey Input-Output Analysis and Its Application for Environmental Cost Allocation. *European Journal of Operational Research*, 145, 175-201.
- Yaraloğlu, K. (2010). *Karar Verme Yöntemleri*, Ankara: Detay Yayıncılık
- Yıldırım, B.F. (2014). Gri İlişkisel Analiz. B.F. Yıldırım ve E. Önder, (Ed.), *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri içinde* (229-244), İstanbul: Dora Yayıncılık.
- Yıldız, O. (2011). 2008 Küresel Finans Krizinin Batı Akdeniz Bölgesindeki İşletmeler Üzerindeki Etkilerinin Araştırılması, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, Isparta.

TERTIARY EDUCATION AND MANAGEMENT OF QUALITY: A RESEARCH IN A DEVELOPING COUNTRY CONTEXT*

YÜKSEKÖĞRETİM VE KALİTE YÖNETİMİ: GELİŞMEKTE OLAN BİR ÜLKE BAĞLAMINDA BİR ARAŞTIRMA

Mehmet ERYILMAZ¹, Ebru AYDOĞAN², Gülcan PETRİÇLİ³, Duygu ACAR ERDUR⁴,
Esen CİMİLLİ KARA⁵, Olcay BEKTAŞ⁶

Abstract

Tertiary education is accepted as one of the engines of economic growth at the national level. However, as far as is known, there have been only a few research studies in the literature on efforts to increase the quality level of tertiary education institutions that have both an extensive data set and are based on the context of a developing country. Therefore, this study aims to examine the current situation of quality management efforts in Turkish tertiary education institutions. The data for this study were collected from 672 units of 149 Turkish universities. According to the findings, more than half of the participating organizations did not have any quality management certificate, nor were they making any quality management efforts. Therefore, the findings indicated that there is still a very long and arduous way to be covered by Turkish tertiary education institutions in spite of some important developments.

Keywords: *Tertiary Education, Tertiary Education Institutions, Quality Management, Turkey.*

Öz

Yükseköğretim, ulusal düzeyde ekonomik büyümenin en mühim öncüllerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte bilindiği kadarıyla yazında, yükseköğretim kurumlarının kalite seviyesini artırmaya yönelik çabalar üzerine, hem kapsamlı bir veri setini esas alan hem de gelişmekte olan ülkeler bağlamına dayanan pek az araştırma yapılmıştır. Çalışma, bu doğrultuda Türk yükseköğretim kurumlarında kalite yönetimi

* A previous version of this study was presented at "5th International Conference of Leadership, Technology, Innovation and Business Management" held on 10-12 December 2015, Istanbul/Turkey

¹ Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, mehmetery@uludag.edu.tr

² Arş. Gör., Uludağ Üniversitesi, ebruaydogan@uludag.edu.tr

³ Arş. Gör., Uludağ Üniversitesi, gulcanp@uludag.edu.tr

⁴ Dr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi, duyguerdur@beykent.edu.tr

⁵ Dr. Öğr. Üyesi, Uludağ Üniversitesi, esencimilli@uludag.edu.tr

⁶ Arş. Gör., Uludağ Üniversitesi, olcaybektas@uludag.edu.tr

çabalarının mevcut durumunu incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın verileri 149 Türk üniversitesinin 672 farklı biriminden toplanmıştır. Bulgulara göre araştırmaya katılan birimlerin yarısından fazlasının ne herhangi bir kalite yönetimi sertifikası vardır ne de herhangi bir kalite yönetimi çabası bulunmaktadır. Özetle, çalışmanın bulgularına göre, alandaki bazı mühim gelişmelere rağmen, Türk yükseköğretim kurumlarının önünde kalite çalışmalarını bağlamında hala oldukça uzun ve meşakkatli bir yolun bulunduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yükseköğretim, Yükseköğretim Kurumları, Kalite Yönetimi, Türkiye.

1. INTRODUCTION

Some previous studies (e.g. Gyimah-Brempong et al. 2006) found a significant relationship between tertiary education and economic growth of countries. This relationship and some positive organizational outcomes that have been indicated by some research on “Quality Management (QM)” in educational organizations prove the importance of QM for “Tertiary Education Institutions (TEIs)” (Langstrand et al., 2012) and whole countries. Therefore, it is crucial that studies guide and share findings with the relevant audiences.

However, the research-based studies in the field of TEIs have generally focussed on the context of developed countries (e.g. the UK, the USA) (Tari and Dick, 2016). It is known that there are some differences between “Higher Education Systems (HESs)” of developed and developing countries such as expected slower growth in enrollment in HESs of developed countries due to aging populations (Guimarães, 2013). Therefore, examining problems and solutions for HESs of these two groups of countries may be better. However, there are relatively fewer empirical studies on the TEIs of “Developing Countries (DCs)” in the context of QM (Bayraktar et al., 2013). Manatos et al. (2017) also drew attention to the small sample size in many of these empirical studies. Moreover, although there are few QM studies (e.g. Aly and Akpovi, 2001) in the literature that emphasize the subunits of TEIs as most research studies have regarded TEIs as a whole. However, there may be different levels of quality consciousness within a single TEI. Finally, Tari and Dick (2016) underlined the scarcity of studies that focus on the barriers and benefits of QM implementation.

On the other hand, the sample of this study that has an extensive data set covers all regions of Turkey, as a DC. This study also centers on the subunits of TEIs, including faculties, institutes, vocational schools and schools and examines difficulties and benefits of QM implementation and reasons behind non-implementation. Finally, the data of this study were collected from three different types of organizations in terms of their QM efforts, namely organizations with a certificate on QM, organizations that implement QM without holding a certificate and finally, organizations that neither hold a certificate nor currently implement QM. The majority of previous studies have appeared to focus on TEIs in only one or two of these categories.

In brief, the aim of this study was to understand the current status of QM efforts in Turkish TEIs. It is thought that detailed studies on QM in TEIs can enable some comparisons between institutions and countries. For example, administrators in other DCs may take some lessons from the study. In addition, the councils of higher education in other DCs may find an opportunity to compare their HES as a whole with the current situation of QM in Turkish TEIs. With this aim, the study sought the answer to a general research question:

RQ1. “What is the overall status of QM in Turkish TEIs?”.

2. LITERATURE REVIEW OF QUALITY MANAGEMENT AND TERTIARY EDUCATION INSTITUTIONS

Since there is no absolute consensus on what QM means (Fuentes et al., 2006), it is possible to give several definitions of QM, which has been adopted as an umbrella term in this study. However, it is fair to say that QM is basically a set of activities that involves planning (determination of goals, policies, strategies related to quality etc.), implementation (providing consistency between quality goals, strategies etc. and leadership, culture and structure of organization) of quality efforts and finally control of quality-based results (Manyaga, 2008). It may be considered as the glue that unifies all these aspects and a driving force for improving quality (Chen et al., 2014). QM has a long past this phase and has been largely institutionalized (Kennedy and Fiss, 2009) and even been transformed into a social movement/order in some countries, including the USA (Hackman and Wageman, 1995) and Turkey (Özen, 2002).

As previously stated, QM has gained considerable popularity and become institutionalized almost all over the world. One possible factor behind this may be that positive organisational results have been revealed in research on QM in industrial and service organisations. For example, various studies have found that QM has a positive impact on competitive advantage and plant competitiveness (Douglas and Judge, 2001), customer results such as satisfaction and loyalty (Hossain and Dwivedi, 2015; Karapetrovic et al., 2010), development of an organisational culture (Beskese and Cebeci, 2001), efficiency (Wu and Chen, 2011), employee empowerment (Yang, 2003), employee motivation and satisfaction (Jun et al., 2006), employee skills and workforce quality (Aoun and Hasnan, 2017), financial performance (Bagur-Femenias et al., 2016; Wayhan et al., 2013), innovational development, environment and performance (Hoang et al., 2006a; Hung, 2007; Martinez-Costa and Martinez-Lorente, 2008), internal and external communication (especially with suppliers) (Melao and Guia, 2015), job involvement (Lambert and Ouedraogo 2008), partial and total productivity (especially labour) (Tanninen et al., 2010), learning orientation and organisational learning (Lam et al., 2011; Martínez-Costa and Jiménez-Jiménez, 2008), level of newness (market development and orientation) (Demirbag et al., 2006), market performance and share (Hoang et al., 2006b), on time delivery (Bayazit, 2003), organisational commitment (Elçi et al., 2007), organisational performance (Delic et al., 2014), organisational prestige (Beskese and Cebeci, 2001), perceived organisational support (Allen and Brady, 1997), process improvements (Beattie and Sohal, 1999), product and service quality (Jaca and Psomas, 2015), quality improvement (Bayazit, 2003; Wu and Chen, 2011), social responsibility performance (Sadikoglu and Olcay, 2014) and teamwork (Idris et al., 1996).

Quality of tertiary education seems an important variable for the economic growth of countries. Intense competition among TEIs also appears to necessitate QM implementation in this field (Alves and Raposo, 2007) since students and scholars have more options of available universities as the world becomes smaller day by day. In other words, competition in the global arena forces (Langstrand et al., 2012) TEIs increasingly to recognize the importance of meeting student expectations and delivering high-quality educational services (Raharjo et al., 2007). In conclusion, it is imperative that TEIs not only provide valuable lectures and use modern teaching methods for students but also include the administrative staff into the process of QM (Dlacic et al., 2014).

In contrast, some studies have claimed that QM delivers a lower performance than expected in the context of TEIs. The possible reasons behind this can be collected under two groups of factors; problems that are principally attributed to the nature of QM and problems that originate from the related TEIs. For example, Karapetrovic et al. (1999) stated that QM might be doomed to failure without having a methodical approach and

a specific focus on the TEIs. In a similar vein, according to Koch (2003), the failure that is attributed to QM stems from manifold reasons, one of which is the incompatibility of QM with the culture of a contemporary university. In those terms, ambiguity about who the customers are in the context of higher education and its primary focus on secondary (administrative) processes are other crucial reasons behind this failure. Many scholars (e.g. Langstrand et al., 2012; Quinn et al., 2009) agree with Koch (2003) about the vagueness of customer concept in the TEI context. A further possible problem of QM in the context of TEIs is that quality may have different meanings for various stakeholders of TEIs (Bae, 2007). Furthermore, QM implementation in TEIs is still limited to operations such as business, finance and administrative services to a large extent (Aly and Akpovi, 2001). At this point, Montano et al. (2005) indicate that the success of QM implementation in an TEI largely depends on the participation of all academic and non-academic staff, even though the application of this principle into the TEI setting is a very arduous task (Langstrand et al., 2012) since there is often resistance to change among faculty members (Duarte et al., 2014). Some authors have also claimed that the origin of QM based on industrial organisations is the main problem (Motwani and Kumar, 1997). Also, some difficulties can be derived from specific conditions of related TEIs before and during QM implementation. For example, some studies (e.g. Alia et al., 2010; Campatellia et al., 2011; Nadiri et al., 2009) have stated and sometimes empirically indicated that another crucial factor for the success of QM in TEIs are the human resources-related conditions such as experience and education levels, and numbers of staff. Similarly, some other studies have argued that the success of QM rests on the importance of committed top management (Arturo et al., 2007), quality-based mission and vision statements (Mehta et al., 2014) and flexible financial resources (Tambi et al., 2008).

However, the majority of studies on QM in TEIs appear to report quite positive results as a consequence of QM implementations. For example, various studies have found positive impacts of QM on the clarification of roles and responsibilities (Gamboa and Melao, 2012), cognitive learning outcomes of students (Duque, 2014), competitive advantage of TEI (Yildiz, 2014), cost reduction (Elmuti et al., 1996), institutional image, prestige and reputation (Yildiz, 2014), institutionalization, involvement of people, leadership and time savings (Gamboa and Melao, 2012), morale and motivation of staff (Elmuti et al., 1996), more coordinated management (Sohail et al., 2003), organisational commitment (using job satisfaction as a mediator variable) (Trivellas and Santouridis, 2016), organisational efficiency and effectiveness, organisational (overall) performance (Yeo and Li, 2014), organisational trust (Akdere et al., 2012), overall pass rate of students (Bae, 2007), rate of student enrolment (Gamage et al., 2008), quality of teaching and research (Elmuti et al., 1996), satisfaction and motivation of students (Marinez-Caro, Cegarra-Navarro et al., 2015; Sadeh and Garkaz, 2015; Suárez-Barraza and Rodríguez-González, 2015), and finally, standardization in filing and record maintenance (Sohail et al., 2003).

Even though there have been valuable studies in the literature that have focussed on the QM efforts of Turkish TEIs, they have either been conceptual (e.g. Bengisu, 2007) or empirical and conducted with relatively small samples (e.g. Basari et al., 2016; Bayraktar et al., 2008). In addition, these studies have often focussed on only one unit of TEIs. For example, Akan (2014) investigated student satisfaction in only one vocational school. Finally, Karahan and Kuzu (2014) compared the organisational performance of two vocational schools, one of which implemented QM and one which did not. Therefore, the aim of this study was to present the current status of QM efforts in the context of Turkish TEIs with an extensive data set derived from different academic units of TEIs (e.g. faculty, institute, vocational school and school).

3. QUALITY MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF TURKISH TERTIARY EDUCATION SYSTEM

Although the Turkish republic appears to be a very young country, the state tradition is rooted in the Seljuk and Ottoman empires, and therefore, there is actually a long tradition of higher education in Turkish culture. For example, Madrasas could be thought of as a different organizational form of contemporary TEIs, and the Nizamiye Madrasa was established in the 7th century AD by Seljuk Turks in Baghdad. As Turkish culture transitioned from the Ottoman Empire to the Turkish Republic in 1923, Turkish TEIs acquired a very democratic, secular and contemporary identity (Küskü, 2003). After a series of modifications in the period between 1923 and 1980, the current HES in Turkey is based on a law introduced in 1981, entitled The Higher Education Law No 2547. This law mainly gave the responsibility of the management of the Turkish HES to “The Council of Higher Education (YÖK)”. Some scholars have argued that as a tool of quality assurance, it has broader authority than institutions of quality assurance in developed countries (Özer et al., 2010). It also seems to have made some favorable contributions to QM efforts in the Turkish HES. For example, in 2005, the “Higher Education Academic Assessment and Quality Improvement Commission (YÖDEK)” was established with a YÖK regulation. The primary responsibility of the commission is the implementation of quality assurance in universities (Visakorpi et al., 2008).

In respect of the early QM efforts of Turkish TEIs, these were an outcome of the desire to eliminate worries in education and teaching. Although there were very few QM practices in Turkish TEIs during the early 1990s, by the end of the decade, they had begun to spread rapidly with the Sorbonne and Bologna Declarations (Bayraktar et al., 2008). Over the course of time, there have continued to be some financial concerns about TEIs and the HES, such as stable and significant increases in numbers of students, inadequacies in the numbers of faculty members and increases in the costs of education (Özer, 2012). Despite all these difficulties, some Turkish TEIs have achieved outstanding successes in the field of QM. Some have reached the finals of the EFQM award, and a few have even won it such as Sakarya University. Therefore, it can be stated that the Turkish HES has a heterogeneous structure in general in terms of the quality consciousness of individual Turkish TEIs (Mizikaci, 2006).

4. METHOD

4.1. Aim of the Study

As stated above, the aim of this study was to understand the current status of QM efforts in Turkish TEIs.

4.2. Data and Sampling

The level of analysis in this study was the academic units in TEIs such as faculties, institutes, vocational schools and schools. This level of analysis was preferred since there may be different levels of quality consciousness in different units of the same TEI.

To understand the level of QM efforts in these units, the researchers planned to send a letter to invite administrators of academic units of TEIs to participate in the study. At the first stage, the aim was to contact all units of TEIs in Turkey. However, the researchers could not access the e-mail addresses of some administrators in some TEIs. Therefore, the invitation letter was finally sent to 6023 administrators of 2120 units in 173 Turkish universities via e-mail. As a result of three waves of invitations, the data were collected from 672 higher education units (e.g. faculties, institutes, vocational schools and schools) in 149 universities. Therefore, the return rate was approximately 32% (672 of 2120) and 85% (149 of 173) at the academic unit and university levels respectively.

When a population includes 10.000 units and a confidence level of 95% and a margin of error of 5% are accepted, the appropriate sample size is 370. Therefore, 672 units were adequate for the analysis. The data were collected from TEIs during the period from July 2015 to March 2016. Of the participating universities were 114 were state-funded and 35 were private.

The institutional administrators were 540 (80%) males and 132 (20%) females with an average age of 43.78 ± 8.70 years (range, 26–70 years). The average tenure of the participants was 18.16 ± 9.63 years (range, 1-50 years), and the average duration in an administrative position was 8.34 ± 4.40 years (range, 4 months-38 years). The job titles of the administrators who participated in the study are given below in Table 1.

Table 1. Job Titles of Participants

	Frequency (N)	Percentage (%)
Dean	75	11%
Vice Dean	139	21%
Faculty Secretary	47	7%
Institute Manager	35	5%
Vice Institute Manager	44	7%
Institute Secretary	23	3%
Director of School	18	3%
Vice Director of School	64	9%
School Secretary	19	3%
Director of Vocational School	55	8%
Vice Director of Vocational School	114	17%
Vocational School Secretary	39	6%
Total	672	100%

4.3. Data Collection

After completion of the literature review, a questionnaire form was designed to determine the current status of QM efforts in Turkish TEIs. This questionnaire consisted of questions about the demographic data of the participants and their institutions and the QM efforts of the related institutions. Some of the questions were categorical, and the rest (the majority of the questions) were open-ended. By adding some open-ended questions to the questionnaire, it was expected to create an opportunity for very rich data set responses given spontaneously by the participants (Reja et al., 2003). The final form of the questionnaire consisted of a total of 30 questions. After a pilot study was conducted with three respondents, and it was put on an internet page.

Then, an invitation letter was prepared to explain the aim of the study and invite administrators to contribute to this study. In the hope of increasing the attraction of the study, a statement was included in the letter that when requested, the findings would be shared with participants. This letter also included an internet link to the study. Then, the invitation letter was sent by e-mail to the administrators of all institutions in all of the 173 Turkish TEIs.

4.4. Validity and Reliability

Before designing the questionnaire to be used, an extensive literature review was conducted to guarantee content validity (Saraph et al., 1989). A numerical approach to the procedure of content validity was not adopted. The data were analyzed by two researchers. A coefficient of intercoder reliability was calculated to evaluate consistency between these two researchers. During this process, some responses that came from participants were selected randomly and coded by the researchers independently. The reliability between the researchers was determined as 0.88.

In research-based studies, triangulation is a critical tool (Ambert et al., 1995). The nature of this study that is based on self-declarations of the participants makes triangulation more critical. Therefore, the researchers used some tools to confirm the response of participants. For example, some of the participants declared that their units have a quality certificate. At this point, the researchers examined the websites of some units to triangulate the response of participants.

4.5. Data Analysis

Researchers in the team read the responses to all of the open-ended questions; the responses that could be evidence for the main research question were underlined. Then, codes were specified by the researchers, and the codes were collected under various meaningful categories/themes (Yıldırım and Şimşek, 2005). Some of these categories were formed with the help of the literature review. The rest of the categories emerged during the analysis. All processes were implemented through discussions between the two researchers.

4.6. Limitations

Like every study, this research also had some limitations. First, there are some studies (e.g. Walfish et al., 2012) in the literature about self-assessment bias, which imply that individuals often tend to assess themselves higher than their real situations or than other persons. The data set of the current study was based on the self-evaluation of administrations. Therefore, it is possible that the participants of this study may have painted a more optimistic picture of the QM efforts of their units than reality. Second, although there were some closed questions, the mainly open-ended nature of the data collection tool might have created some disadvantages (Reja et al., 2003). For example, one participant emphasized that open-ended questions were difficult for him to respond to. Therefore, open-ended questions might attract some negligent responses. In addition, some questions in the tool for data collection related to the past of the institution and retrospective research may sometimes cause various difficulties (Cooper et al., 2017), such as failing to remember the investigated case correctly.

5. FINDINGS

In the first stage, the question was asked whether the unit had a quality certificate or if they were implementing quality works without a quality certificate. The findings, according to the units, are given below:

Table 2. Current Position of Quality Works of the Academic Units in the Turkish TEIs

	Faculty	Institute	Vocational School	School	Frequency/Percentage
The academic unit currently has a quality certificate for the academic and/or administrative processes.	37	10	17	8	72/(11%)
The academic unit does not currently have a quality certificate for the academic and/or administrative processes, but quality works are in progress.	92	36	58	29	215/(32%)
The academic unit does not currently have a quality certificate for the academic and/or administrative processes, and there is no quality work concerning the development of administrative and/or academic processes.	132	56	133	64	385/(57%)
Total	261	102	208	101	672/(100%)

In the next sections, the findings of the study are placed in three categories of 1)“the findings of the faculty/institute/vocational school/school with a current quality certificate for academic and/or administrative

processes” (Category A), 2)“the findings of the faculty/institute/vocational school/school currently which does not have a quality certificate for academic and/or administrative processes but quality works are in progress” (Category B) and finally, 3)“the findings of the faculty/institute/vocational school/school which does not have a quality certificate for the academic and/or administrative processes and there is no quality work concerning the development of administrative and/or academic processes” (Category C).

5.1. Category A

As stated above, the responses given by administrators of academic units with a quality certificate are presented in Table 3. The oldest date was 2000 when a quality certificate had been obtained by a unit in our data set. According to the participants, the scope of the quality certificates is given below.

Table 3. The Scope of the Quality Certificates

	Faculty	Institute	Vocational School	School	Frequency/ Percentage
ISO 9001	14	7	17	3	41/(48%)
EFQM Award	5	-	-	-	5/(6%)
MÜDEK (Association for Evaluation and Accreditation of Engineering Programs)	5	-	-	-	5/(6%)
UTEAK (National Standards for Undergraduate Medical Education)	5	-	-	-	5/(6%)
Others	16	3	4	6	29/(34%)
Total					85/(100%)

The “others” item in the table includes some types of quality certificates such as AACSB, EAEVE (European Association of Establishments for Veterinary Education), EAQUALS, ISO 14001/15189/18001, VEDEK (Association of Evaluation and Accreditation of Educational Institutions and Programs of Veterinary Medicine), etc. Additionally, some of the academic units had more than one certificate. For example, a faculty possessed three different quality certificates such as ISO 9001, ISO 10002 and EFQM Award at the same time. Despite differences stemming from the type and size of the academic unit, the average time between beginning quality works and obtaining a quality certificate was 24.65 months. The minimum and maximum durations to obtain a quality certificate of the participating academic units were two months and 97 months, respectively. Also, there may be various motivational factors behind taking a quality certificate. The primary triggers for the participating units in this study are presented in Table 4.

Table 4. The Main Triggers To Obtain A Quality Certificate

	Faculty	Institute	Vocational School	School	Frequency/ Percentage
Initiative/vision of rectorship	11	3	1	-	15/(26%)
Being a better/high standard academic unit	6	-	2	1	9/(15%)
Desire to create a more institutional/standard structure	2	1	4	-	7/(12%)
Gaining acceptance at national/international level	3	1	1	-	5/(9%)
Coercive pressures/obligations	4	-	1	-	5/(9%)
Others	7	3	4	3	17/(29%)
Total					58/(100%)

In Table 4, the category of “others” includes items such as a result of strategic planning, recommendations of scholars who work for the related unit and focus on the “quality management” as an area of expertise, and mimetic isomorphism.

It is possible that academic organizations begin their quality efforts with some expectations. Table 5 presents the expectations of academic units when they were beginning the QM efforts. As in the other tables, Table 5 also includes the category of others comprising items such as increasing competitive power, achieving transparency, building teamwork in related academic units and increasing effectiveness.

Table 5. Expected Benefits at the Beginning of Quality Works

	Faculty	Institute	Vocational School	School	Frequency/ Percentage
Improving the quality	11	9	6	1	27/(23%)
Standardization (in documents, operations etc.)	9	1	5	3	18/(15%)
Determination of the areas that need corrections and finding of inadequacies	8	3	3	2	16/(14%)
Meeting national/ international standards	8	-	2	-	10/(8%)
Institutionalization	3	-	2	2	7/(6%)
Increasing the controllability	3	-	2	1	6/(5%)
Others	21	3	8	3	35/(29%)
Total					119/(100%)

In addition, organizations may experience some difficulties during the process of obtaining a quality certificate. The difficulties experienced by participating organizations are given in Table 6.

Table 6. Difficulties Experienced During the Process of Obtaining a Quality Certificate

	Faculty	Institute	Vocational School	School	Frequency/ Percentage
Low level of staff motivation and resistance to change	12	1	9	2	24/(46%)
Inadequacies in numbers and educational levels of staff	4	-	2	1	7/(13%)
Financial inadequacies	5	-	1	-	6/(12%)
Extra works-work overloads	3	-	2	1	6/(12%)
Others	5	-	3	1	9/(17%)
Total					52/(100%)

In Table 6, the category of others includes statements such as difficulties in the internalization of continuous improvement by staff, inadequacies in infrastructure and physical conditions, coordination problems and ambiguities about the goals of certification in the minds of staff. According to participants, obtaining quality certificates entailed some expenses. The average expense was calculated as 57,108 Turkish Liras (range 1,000–500,000 TL, median 15,000 TL).

According to the administrators of the academic units, the benefits of having a quality certificate for the academic and/or administrative process are presented in Table 7.

Table 7. The Benefits of Having a Quality Certificate

	Faculty	Institute	Vocational School	School	Frequency/ Percentage
Gaining strength in institutional reputation/image/prestige	9	1	2	3	15/(13%)
Improvements in process	3	2	8	2	15/(13%)
Standardization	2	4	4	2	12/(10%)
Increases in service quality	8	1	-	-	9/(7%)
Increases in process control	3	4	1	-	8/(7%)
Determination/elimination of deficiencies	6	-	-	-	6/(5%)
Increases in feedbacks	4	1	-	-	5/(4%)
Description of processes/jobs	2	1	2	-	5/(4%)
Increase in institutionalization	-	-	3	2	5/(4%)
Tasks becoming easier	1	2	-	2	5/(4%)
Others	20	3	6	5	34/(29%)
Total					119/(100%)

In the table above, the administrators pronounced increases in motivation/organizational commitment of employees, being a model institution, increases in short and long-term planning efforts, improvements in documentation, gaining competitive advantage, increases in organizational transparency, justice, productivity and effectiveness etc. as the “other” benefits of having a quality certificate.

Also, participants were asked about the possible drawbacks of having a quality certificate. The findings are presented in Table 8. The category of others included some items such as resistance of and some decreases in the motivation of personnel, increases in workloads, negative impacts on curriculum, etc.

Table 8. The Drawbacks of Holding a Quality Certificate

	Faculty	Institute	Vocational School	School	Frequency/ Percentage
No drawback	9	3	4	3	19/(43%)
Increases in bureaucracy/time consuming tasks	6	1	1	-	8/(18%)
Increases in costs	3	1	-	2	6/(14%)
Others	8	1	2	-	11/(25%)
Total					44/(100%)

5.2. Category B

Two hundred fifteen academic units that have this status participated in the study. On the other hand, this category also includes a small number of academic units that do not have a current quality certificate but had one previously. The QM activities implemented by these academic units are given in Table 9.

Table 9. The QM Activities Carried Out by Institutions Which Do Not Currently Have a Quality Certificate But Have Quality Works

	Faculty	Institute	Vocational School	School	Frequency/ Percentage
Preparation for accreditation	32	3	3	3	41/(14%)
Forming a quality unit/committee of quality/quality team	13	6	6	5	30/(10%)
Preparation of quality documents (policies, procedures, etc.)	11	3	6	2	22/(8%)
Identification, follow-up and improvement of current processes	7	2	8	4	21/(7%)

Strategic planning (creation of mission-vision statements, SWOT analysis etc.)	8	5	7	1	21/(7%)
Internal audits	12	2	5	1	20/(7%)
Rearrangement of curricula (adaptation to Bologna processes etc.)	9	2	4	4	19/(6%)
Preparation of infrastructure projects and improvement of physical conditions	11	5	2	1	19/(6%)
Assessment and improvement of satisfaction (personnel, student etc.)	10	1	6	1	18/(6%)
Taking quality trainings	5	3	6	3	17/(6%)
Others (e.g. preparing/revising job descriptions, collaborations with stakeholders, complaint/suggestion box)	32	6	19	11	68/(23%)
Total					295/(100%)

Besides, QM efforts may also create some benefits and drawbacks for organizations that do not have a quality certificate. The benefits provided by organizations are presented in Table 10.

Table 10. The Benefits Provided by Institutions Which Do Not Currently Have A Quality Certificate But Have Quality Works

	Faculty	Institute	Vocational School	School	Frequency/ Percentage
Management of processes in a better way	17	7	7	2	33/(12%)
Standardization	10	4	7	2	23/(9%)
Increases in service quality	10	3	5	4	22/(8%)
A stronger institutional reputation/image/prestige at national and/or international level	12	2	6	1	21/(8%)
Institutionalization	11	1	7	1	20/(8%)
Increases in efficiency and/or effectiveness	4	2	8	1	15/(6%)
More systematic operation	5	2	6	1	14/(5%)
Increases in student satisfaction	7	-	3	-	10/(4%)
Be able to see weak/missing points of organization	6	2	-	1	9/(3%)
Increases in quality consciousness	4	-	3	2	9/(3%)
Increases in employee satisfaction	4	-	4	-	8/(3%)
Increases in productivity	5	-	2	1	8/(3%)
More corporate governance	3	2	1	-	6/(2%)
Increases in employee motivation	2	1	1	2	6/(2%)
Much more social/economic contribution to the society	1	4	-	1	6/(2%)
Others	29	7	14	7	57/(22%)
Total					267/(100%)

In Table 10, the category of “others” includes some responses such as decreases in workloads of personnel, improvements in physical conditions, increases in efforts of innovation, increases in university-industry collaboration, greater dynamism of the organization, stronger participation of stakeholders in processes, sectoral leadership, stronger organizational justice and participative management etc.

Having quality works may have some drawbacks. According to the participants, these drawbacks are presented in Table 11.

Table 11. The Drawbacks Experienced by Institutions Which Do Not Currently Have a Quality Certificate But Have Quality Works

	Faculty	Institute	Vocational School	School	Frequency/ Percentage
No drawback	6	7	7	4	24/(31%)
The resistance of employees to the change	5	2	2	1	10/(13%)
Time consuming activities	3	1	4	1	9/(12%)
Intensive documentation works	4	1	2	-	7/(9%)
Increases in work loads	2	2	1	1	6/(8%)
Extra financial burdens	3	1	-	1	5/(6%)
Others	4	5	4	3	16/(21%)
Total					77/(100%)

Some of these academic units that do not have a quality certificate prepare some of the quality documents. These documents are given below in Table 12.

Table 12. The Quality Documents Prepared by Institutions Which Do Not Currently Have a Certificate But Have Quality Works

	Faculty	Institute	Vocational School	School	Frequency/ Percentage
Quality objectives	23	10	15	6	54/(23%)
Meeting records of quality teams	19	5	13	2	39/(16%)
Quality policy	18	7	8	5	38/(16%)
Quality manual	18	7	6	2	33/(14%)
Standard quality forms	5	2	4	-	11/(5%)
Strategic plan	4	2	2	-	8/(3%)
Job descriptions	5	2	1	-	8/(3%)
Internal control guide	3	-	4	-	7/(3%)
Procedures	4	1	1	1	7/(3%)
Mission-vision statements	2	1	2	1	6/(3%)
Others	13	3	6	4	26/(11%)
Total					237/(100%)

In this table, the statement of “others” includes some items such as organizational charts, quality plan, SWOT analysis, etc.

In addition, the question was asked of “If you have an intent, which quality certificate does your academic unit plan to obtain in the future?”. The responses are given below in Table 13.

Table 13. The Type of Quality Certificate That Academic Units Plan to Obtain in the Future

	Faculty	Institute	Vocational School	School	Frequency/ Percentage
ISO 9001	13	7	13	2	35/(46%)
MÜDEK	6	-	-	-	6/(8%)
EVEAE	4	-	-	-	4/(5%)
AACSB	3	-	-	-	3/(4%)
EQUALS	-	-	1	2	3/(4%)
FEDEK	3	-	-	-	3/(4%)
JCI	3	-	-	-	3/(4%)
Pearson Assured	-	-	-	3	3/(4%)
UTEAK	2	1	-	-	3/(4%)
Other	11	1	-	1	13/(17%)
Total					76/(100%)

In this table, the category of other included items such as ABET, ISO 17025, EQUIS, ORPHEUS and Turkish Excellence Award.

5.3. Category C

The first question for the organizations in this group was what were the reasons behind not performing quality efforts. The findings are given in Table 14.

Table 14. Reasons Behind Not Performing Quality Efforts

	Faculty	Institute	Vocational School	School	Frequency/ Percentage
Due to being a newly established academic unit	49	14	27	22	112/(27%)
Inadequacies in numbers of academic/administrative staff	20	5	21	9	55/(13%)
Insufficiency in physical conditions/infrastructure	17	4	15	5	41/(10%)
Since there is no need	10	3	14	7	34/(8%)
Inadequate consciousness and knowledge about quality management	5	5	15	4	29/(7%)
Work overloads and time inadequacies	7	4	7	4	22/(5%)
Since it is/should be started from top management (rectorship)	7	3	6	3	19/(4%)
No demand/encouragement or constrain from top management (rectorship)	7	-	6	2	15/(4%)
Others	31	14	29	18	92/(22%)
Total					419/(100%)

The items of “others” include some statements such as the incomplete process of institutionalization, financial constraints, insufficiency in the number of students, negligence, being a closed faculty, absence of a collaboration between university and industry, absence of an example related to quality management, etc.

Finally, the organizations in this group were asked whether or not they had a current attempt, such as beginning to perform QM efforts. The responses are presented in Table 15.

Table 15. Attempts to Begin Efforts of Quality Management and the Scope of the Effort

	Faculty	Institute	Vocational School	School	Frequency/ Percentage
No, we have not made any attempts to implement QM	75	33	80	38	226/(67%)
In the future, we are going to implement QM in both academic and administrative processes	10	6	6	3	25/(7%)
In the future, we are going to implement QM	6	1	11	2	20/(6%)
Yes, we are making attempts to implement QM currently in both academic and administrative process	3	4	4	8	19/(5%)
Yes, we are currently making attempts to implement QM	6	2	7	2	17/(5%)
Yes, we are currently making attempts to implement QM only in academic processes	5	2	1	1	9/(3%)

Yes, we are currently making attempts to implement QM only in administrative processes	2	1	2	2	7/(2%)
In the future, we are going to implement QM only in academic processes	3	-	-	3	6/(2%)
In the future, we are going to implement QM only in administrative processes	2	1	3	-	6/(2%)
We are indecisive about implementing QM	2	1	-	1	4/(1%)
Total					339/(100%)

6. DISCUSSION

This study aimed to examine the current status of QM efforts in Turkish TEIs. First, the findings of the study revealed that 20% of the participants of this study were female administrators. Although, in different fields of science, the ratio of Turkish female professors is higher than the average ratio in the European Union (Öztan and Doğan, 2015), some recent studies (e.g. Şentürk, 2015) have also claimed that the numbers and participation in the decision-making processes of female administrators in Turkish TEIs is not as high as desired. Therefore, this finding of the current study may be a precursor of a not radical but small improvement in the ratios of female administrators in Turkish HES.

As seen in Table 2, approximately 43% of the participating academic units declared that they were interested in QM activities. According to QM literature, the commitment of all units and the adaptation of QM efforts into all activities is essential for success at an organizational level. For example, Antony et al. (2004) underlined the importance of consistency among departments about QM. However, in the current study, there was no consistent stance about QM in the participating academic units of many TEIs. In some TEIs, there were some radical differences in consciousness levels of QM from one academic unit to another. There may be several reasons for this difference. For example, the director of a school and the vice director of a vocational school explained the weak consciousness of QM in their units as schools and vocational schools often being seen as stepchildren by rectorships of related TEIs. In brief, whatever the main reason, providing consistency of QM among academic (and administrative) units and all activities seems to be crucial for the success of QM at TEI level.

As another point, if Table 3 and 13 are examined, it may be easily observed that when the concept of QM is announced, the first thing that comes to the minds of administrators of Turkish TEIs is ISO 9000 standards. It was evident for administrators of vocational schools. For example, 17 of 21 certified vocational schools in the study data set had an ISO 9000 certificate (in Table 3) and 13 of 14 vocational schools that intended to obtain a quality certificate in the future also planned to apply for ISO 9000 certification (in Table 13). This stance of administrators appears to be consistent with the findings of some previous studies (e.g. Gotzamani and Tsiotras, 2001) that conceptualize ISO 9000 as an appropriate first step towards QM journey, although it may even create a danger such as a certain degree of steadiness (Escanciano et al., 2001). This consistency might stem from administrators of vocational schools examining QM literature before setting a road map. Finally, one possible task for top management of TEIs at this point may be a reminder that obtaining ISO 9000 quality certificate should not be the last stop on the QM journey.

The findings in Table 4 indicate that QM efforts in Turkish TEIs often commence as a top-down change project. In keeping with the previous table, Table 6 may show that the academic-administrative staff of these units put up resistance to top-down efforts of QM. This finding is consistent with some previous studies (e.g. Eryılmaz and Eryılmaz, 2015) that have presented examples of resistant attitudes of individuals to top-down change projects. Solutions may be the use of a combination of top-down and bottom-up change approaches (Skordoulis, 2004) or

an in-depth diagnosis of organizational culture first to overcome the resistance in the QM context. Then, if necessary, active efforts can be implemented to change attitudes, beliefs and values of staffs in TEIs.

In addition, some emphasis in Tables 4, 9 and 12 indicate that participants conceive QM and “Strategic Management (SM)” as complementary. Again, it may be the result of administrators reading about QM or their individual experience of administration. This complementary characteristic of the relationship between QM and SM is consistent with some studies (e.g. Coşkun, 2011) in related literature that claim an arm in arm proceeding of QM and SM. It is known that this stream that underlines the necessity of interaction between QM and SM is primarily inspired by a Japanese approach, Hoshin Kanri.

As emphasized before, Table 5 and 7 give answers to the questions of “which benefits did your unit expect from QM implementation at the beginning of the process?” and “which benefits did your unit obtain from QM after obtaining a quality certificate?”. A comparison of these two tables may express many points. Although it is possible that participants who contributed some items in Table 5 may not have declared any ideas for the same items in Table 8, and it may also be said that expectations at the beginning of the QM journey and the perceived outcomes of having a certificate for TEIs are partially consistent with each other. For example, academic units declared their desire to improve quality (27 units), then, 9 and 15 units reported increases in service quality and improvements in processes, respectively. In a similar vein, academic units expected standardization (18 units) and some (12 units) obtained it. At this point, the most eye-catching finding is that only 5 academic units expected to improve image, prestige and/or reputation, whereas 15 administrators reported some increases in image, prestige and/or reputation of their units. The limited interest and information of Turkish TEIs about corporate image/reputation (Öncel and Sevim, 2014) may be a reason for the limited expectations of administrators about some increases in image, prestige or reputation with the implementation of QM.

Table 7 and Table 10 revealed higher reputation/image/prestige as a result of QM efforts both in academic units with a quality certificate and in those that do not have a quality certificate. This finding appears consistent with some findings in the literature. For example, Staw and Epstein (2000) indicated that the implementation of QM has significant and positive effects on corporate reputation. In a similar vein, Oluseye et al. (2014) found that in Nigerian TEIs there was a positive and significant correlation between QM implementation and perceived image of the TEIs.

Table 8 and 11 present drawbacks of QM for two types of academic units; those with a quality certificate, and those with no quality certificate who were but making QM efforts. The perceived drawbacks of QM implementation were seen to be very similar in both groups. For example, the most common response in both of these groups was “no drawback”. In a similar vein, there are many common items of “drawbacks” such as increases in time-consuming and bureaucratic activities, increases in costs, increases in needs of personnel, etc. This finding is consistent with the study of Sila (2007), which reported indifference in many points between ISO-registered and non-ISO-registered companies. Similarly, in the current study, even if the unit had no certificate, the implementation of many quality activities by these academic units may create some similarities in the drawbacks experienced. Finally, when Tables 7, 8, 10 and 11 are evaluated together, the participants seem to perceive that the benefits of QM efforts outweigh the drawbacks.

Finally, Table 14 indicated that “being a newly established academic unit” and “inadequacies in numbers of academic and administrative staff” were the most critical factors behind the behavior of not performing quality efforts. These findings seem to be consistent with literature that has focussed on the antecedents of the spread of

new management techniques among organizations such as organizational age (Kimberly and Evanisco, 1981), and organizational size (Batra and Pall, 2015).

7. CONCLUSION

The aim of this study was to understand the current status of QM efforts in Turkish TEIs. The study revealed that even though there are some positive developments, there is still a long way to go for Turkish TEIs in the context of a QM journey. Also, findings indicated many similarities among different units in many points such as the scope of quality certificate, expected benefits at the beginning of quality works, the drawbacks of holding a quality certificate, etc. These similarities may enable an experience sharing on the quality journey between different units of tertiary organizations.

This study hopes to make some small contributions to the related literature. First, in the context of QM, this study considered different units of TEIs at the same time. Second, previous studies have often focussed on one group of organizations, whereas this study evaluated three groups of organizations, namely certified organizations, non-certified but QM focussed organizations and finally, both non-certified and non-QM focussed organizations. Third, the previous empirical literature on QM in TEIs has primarily focused on TEIs in developed countries. The current study used data from Turkey, a DC. Finally, the study benefitted from the comparatively extensive data set coming from 672 units of 149 universities. The combination of these factors appears to create the chance to make small contributions to the literature.

Finally, this study appears to create some opportunities for future studies. For example, some studies (e.g. Fernando, 2001) have previously investigated the effects of the use of popular management techniques on various dimensions of corporate performance and corporate reputation/image. In the current study, participants reported that implementation and certification of QM contribute to reputation/image/prestige of their academic units. However, as far as is known, this claim has not been statistically analysed to date. Therefore, in the context of TEIs, this finding could be tested statistically in future studies. In addition, the number of cross-country studies in this field is limited (Tari and Dick, 2016). As far as known, there is also no study that compares the difficulties/benefits of QM in TEIs of developed countries and DCs. Therefore, in the context of TEIs, some cross-cultural QM studies, including both type of countries, can be conducted for comparison.

REFERENCES

- Akan, B. (2014). Toplam kalite yönetimi çerçevesinde öğrenci memnuniyeti: Namık Kemal Üniversitesi Hayrabolu Meslek Yüksekokulu uygulaması. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(10), 106-123.
- Akdere, M., Gider, Ö. and Top, M. (2012). Examining the role of employee focus in the Turkish healthcare industry. Total Quality Management, 23(11), 1241-1256.
- Alia, N.A., Mahata F. and Zairib, M. (2010). Testing the criticality of HR-TQM factors in the Malaysian higher education context. Total Quality Management, 21(11), 1177-1188.
- Allen, M.W. and Brady, R.M. (1997). Total quality management, organisational commitment, perceived organisational support, intraorganisational communication. Management Communication Quarterly, 10(3), 316-341.
- Alves, H. and Raposo, M. (2007). Conceptual model of student satisfaction in higher education. Total Quality Management, 18(5), 571-588.

- Aly, N. and Akpovi, J. (2001). Total quality management in California public higher education. *Quality Assurance in Education*, 9(3), 127-131.
- Ambert, A., Adler, P.A., Adler, P. and Detzner, D.F. (1995). Understanding and evaluating qualitative research. *Journal of Marriage and the Family*, 57(4), 879-893.
- Antony, J., Fergusson, C. Warwood, S. and Tsang, H.Y. (2004). Comparing total quality management success factors in UK manufacturing and service industries: Some key findings from a survey. *Journal of Advances in Management Research*, 1(2), 32-45.
- Aoun, M. and Hasnan, N. (2017). Health-care technology management: developing the innovation skills through implementing soft TQM among Lebanese hospitals. *Total Quality Management & Business Excellence*, 28(1), 1-11.
- Bae, S.H. (2007). The relationship between ISO 9000 participation and educational outcomes of schools. *Quality Assurance in Education*, 14(3), 251-267.
- Bagur-Femenias, L., Perramon, J. and Barquero, J.D. (2016). Does intensive social network management lead to positive effects in quality practices?. *Total Quality Management & Business Excellence*, 27(11), 1246-1260.
- Basari, G., Altinay, Z., Dagli, G. and Altinay, F. (2016). Assessment of the quality management models in higher education. *Journal of Education and Learning*, 5(3), 107-121.
- Batra, R. and Pall, A.S. (2015). Adoption and assessment of hospital information systems: A study of hospitals in Jalandhar. *Asia-Pacific Journal of Management Research and Innovation*, 11(3), 205-208.
- Bayazit, O. (2003). Total quality management (TQM) practices in Turkish manufacturing organisations. *The TQM Magazine*, 15(5), 345-350.
- Bayraktar, E. Tatoglu, E. and Zaim, S. (2008). An instrument for measuring the critical factors of TQM in the Turkish higher education. *Total Quality Management*, 19(6), 551-574.
- Bayraktar, E., Tatoglu, E. and Zaim, S. (2013). Measuring the relative efficiency of quality management practices in Turkish public and private universities. *Journal of Operational Research Society*, 64, 1810-1830.
- Beattie, K.R. and Sohal, A.S. (1999). Implementing ISO 9000: a study of its benefits among Australian organisations. *Total Quality Management*, 10(1), 95-106.
- Bengisu, M. (2007). Yüksek eğitimde toplam kalite yönetimi. *Journal of Yaşar University*, 2(7), 739-749.
- Beskese, A. and Cebeci, U. (2001). Total quality management and ISO 9000 applications in Turkey. *The TQM Magazine*, 13(1), 69-73.
- Campatellia, G., Cittib, P. and Meneghin, A. (2011). Development of a simplified approach based on the EFQM model and Six Sigma for the implementation of TQM principles in a university administration. *Total Quality Management*, 22(7), 691-704.
- Chen, C-Y., Chen, P-C. and Chen, P-Y. (2014). Teaching quality in higher education: An introductory review on a process-oriented teaching-quality model. *Total Quality Management*, 25(1), 36-56.
- Cooper, D., Ezzamel, M. and Qu, S.Q. (2017). Popularizing a management accounting idea: The case of balanced scorecard. *Contemporary Accounting Research*, 34(2), 991-1025.

- Coşkun, S. (2011). Strategic management and total quality management: Similarities, differences and their implications for public administration. *TODAIÉ's Review of Public Administration*, 5(2), 59-94.
- Delic, M., Radlovacki, V., Kamberovic, B., Maksimovic, R. and Pecujlija, M. (2014). Examining relationships between quality management and organisational performance in transitional economies. *Total Quality Management*, 25(4), 367-382.
- Demirbag, M., Tatoglu, E., Tekinkus, M. and Zaim, S. (2006). An analysis of the relationship between TQM implementation and organisational performance: evidence from Turkish SMEs. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 17(6), 829-847.
- Dlacic, J., Arslanagic, M., Kadic-Maglajlic, S., Markovic, S. and Raspor, S. (2014). Exploring perceived service quality, perceived value, and repurchase intention in higher education using structural equation modelling. *Total Quality Management*, 25(2), 141-157.
- Douglas, T.J. and Judge, Jr., W.Q. (2001) Total quality management implementation and competitive advantage: the role of structural control and exploration, *The Academy of Management Journal*, 44(1), 158-169.
- Duarte, R., Ramos-Pires, A. and Gonçalves, H. (2014). Identifying at-risk students in higher education. *Total Quality Management*, 25(8), 944-952.
- Duque L.C. (2014). A framework for analysing higher education performance: Students' satisfaction, perceived learning outcomes, and dropout intentions. *Total Quality Management*, 25(1), 1-21.
- Elçi, M., Kitapçı, H. and Ertürk, A. (2007). Effects of quality culture and corporate ethical values on employee work attitudes and job performance in Turkey: An integrative approach. *Total Quality Management & Business Excellence*, 18(3), 285-302
- Elmuti, D., Kathawala, Y. and Manippallil, M. (1996). Are total quality management programmes in higher education worth the effort?. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 13(6), 29-44.
- Eryılmaz, M.E. and Eryılmaz, F. (2015). Active and passive resistance to organizational change: A case of entrepreneurship minor program in a public university, A. Szopa, W. Karwowski and D. Barbe (Ed.), *Competitive Strategies for Academic Entrepreneurship: Commercialization of Research-based Products*, (51-69), Hershey, USA: IGI Global.
- Escanciano, C., Fernandez, E. and Vazquez, C. (2001). Influence ISO 9000 certification on the progress of Spanish industry towards TQM. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 18(5), 481-494.
- Fernando, M. (2001). Are popular management techniques a waste of time?. *Academy of Management Perspectives*, 15(3), 138-140.
- Fuentes, M.M., Montes, F.J.L. and Fernandez, L.M.M. (2006). Total quality management, strategic orientation and organizational performance: The case of Spanish companies. *Total Quality Management*, 17(3), 303-323.
- Gamage, D.T., Suwanabroma, J., Ueyama, T., Hada, S. and Sekikawa, E. (2008). The impact of quality assurance measures on student services at the Japanese and Thai private universities. *Quality Assurance in Education*, 16(2), 181-198.

- Gamboa, A.J. and Melao, N.F. (2012). The impacts and success factors of ISO 9001 in education: Experiences from Portuguese vocational schools. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 29(4), 384-401.
- Gotzamani, K.D. and Tsiotras, G.D. (2001). An empirical study of ISO 9000 standards' contribution towards total quality management. *International Journal of Quality & Reliability Management*. 18(5), 481-494.
- Guimarães, R.R.M. (2013). The future of higher education in BRIC countries: A demographic perspective. *Revista Brasileira de Estudos de População*, 30(2), 549-566.
- Gyimah-Brempong, K., Paddison, O. and Mitiku, W. (2006). Higher education and economic growth in Africa. *Journal of Development Studies*, 42(3), 509-529.
- Hackman, J.R. and Wageman, R. (1995). Total quality management: Empirical, conceptual and, practical issues. *Administrative Science Quarterly*, 40(2), 309-342.
- Hoang, D.T., Igel, B. and Laosirihongthong, T. (2006a). The impact of total quality management on innovation: findings of a developing country. *International Journal of Quality and Reliability Management*, 23(9), 1092-1117.
- Hoang, D.T., Igel, B. and Laosirihongthong, T. (2006b). Total quality management (TQM) strategy and organisational characteristics: Evidence from a recent WTO member. *Total Quality Management*, 21(9), 931-951
- Hossain, M.A. and Dwivedi, Y.K. (2015). Determining the consequents of bank's service quality with mediating and moderating effects: an empirical study. *Total Quality Management*, 26(6), 661-674.
- Hung, H.M. (2007). Influence of the environment on innovation performance of TQM. *Total Quality Management*, 18(7), 715-730.
- Idris, M.A., McEwan, W. and Belavendram, N. (1996). The adoption of ISO 9000 and total quality management in Malaysia. *The TQM Magazine*, 8(5), 65-68.
- Jaca, C. and Psomas, E. (2015). Total quality management practices and performance outcomes in Spanish service companies. *Total Quality Management and Business Excellence*, 26(9), 958-970.
- Jun, M., Cai, S. and Shin, H. (2006). TQM practice in maquiladora: antecedents of employee satisfaction and loyalty. *Journal of Operations Management*, 24, 791-812.
- Karahan, M. and Kuzu, Ö.H. (2014). Yükseköğretimde kalite yönetim sistemi uygulamalarının toplam kalite yönetimi bağlamında değerlendirilmesi: Selçuk Üniversitesi Hadim ve Sarayönü Meslek Yüksekokulları örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(3), 23-41.
- Karapetrovic, S., Rajamani, D. and Willborn, W. (1999). University, Inc., *Quality Progress*, 32(5), 87-95.
- Karapetrovic, S., Casadesus, M. and Saizarbitoria, I. H. (2010). What happened to the ISO 9000 lustre? An eight-year study. *Total Quality Management & Business Excellence*, 21(3), 245-267.
- Kennedy, M.T. and Fiss, P.C. (2009). Institutionalization, framing, and diffusion: The logic of TQM adoption and implementation decisions among US hospitals. *Academy of Management Journal*, 52 (5), 897-918.

- Kimberly, J.R. and Evanisko, M.J. (1981). Organizational innovation: The influence of individual organizational and contextual factors on hospital adoption of technological and administrative innovation. *Academy of Management Journal*, 24(4), 689-713.
- Koch, J.V. (2003). TQM: Why is its impact in higher education so small?. *The TQM Magazine*, 15(5), 325-333.
- Küskü, F. (2003). Employee satisfaction in higher education: The case of academic and administrative staff in Turkey. *Career Development International*, 8(7), 347-356.
- Lam, S., Lee, V., Ooi, K. and Lin, B. (2011). The relationship between TQM, learning orientation and market performance in service organisations: An empirical analysis. *Total Quality Management & Business Excellence*, 22(12), 1277-1297.
- Lambert, G., and Ouedraogo, N. (2008). Empirical investigation of ISO 9001 quality management systems' impact on organisational learning and process performances. *Total Quality Management*, 19(10), 1071-1085.
- Langstrand, J., Cronemyr, P. and Poksinska, B. (2012). Practise what you preach: Quality of education in education on quality. *Total Quality Management & Business Excellence*, 26(11-12), 1202-1212.
- Lawrence, J.J., and McCollough, M.A. (2004). Implementing total quality management in the classroom by means of student satisfaction guarantees. *Total Quality Management*, 15(2), 235-254.
- Manyaga, T. (2008). Standards to assure quality in tertiary education: The case of Tanzania. *Quality Assurance in Education*, 16(2), 164-180.
- Marinez-Caro, E., Cegarra-Navarro, J.B. and Cepeda-Carrion, G. (2015). An application of the performance-evaluation model for e-learning quality in higher education. *Total Quality Management*, 26(6), 632-647.
- Martinez-Costa, M. and Martinez-Lorente, A.R. (2008). Does quality management foster or hinder innovation? An empirical study of Spanish companies. *Total Quality Management*, 19(3), 209-221.
- Mehta, N., Verma, P. and Seth, N. Total quality management implementation in engineering education in India: An interpretive structural modelling approach. *Total Quality Management & Business Excellence*, 25(2), 124-140.
- Melao, N.F. and Guia, S.M. (2015). Exploring the impacts of ISO 9001 on small- and medium- sized social service institutions: a multiple case study. *Total Quality Management & Business Excellence*, 26(3), 312-326.
- Mizikaci, F. (2006). Higher education in Turkey. Bucharest: Unesco European Center of Higher Education.
- Montano, C.B., Hunt, M.D. and Boudreaux, L. (2005). Improving the quality of student advising in higher education – a case study. *Total Quality Management*, 16(10), 1103-1125.
- Motwani, J. and Kumar, A. (1997). The need for implementing total quality management in higher education. *International Journal of Educational Management*, 11(3), 131-135.
- Nadiri, H., Kandampully, J. and Hussain, K. (2009). Students' perceptions of service quality in higher education. *Total Quality Management & Business Excellence*, 20(5), 523-535.

- Öncel, M. and Sevim, Ş. (2014). Sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlamada kurumsal itibar yönetimi: Yükseköğretimde yapılandırılmasına yönelik bir model önerisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 139-156.
- Özen, Ş. (2002). Toplam kalite yönetiminin Türkiye’de yeniden kurgulanması: Koşul bağımlı türdeşleşme testi. *Amme İdaresi Dergisi*, 35(81), 105-142.
- Özer, M. (2012). Türkiye yükseköğretimi için kalite güvence sistemi yaklaşımları. *Eğitime Bakış*, 8(22), 15-20.
- Özer, M., Gür, and B.S.Küçükcan, T. (2010). Yükseköğretimde kalite güvencesi. Ankara: Pelin Offset.
- Öztan, E. and Doğan, S.N. (2015). Akademinin cinsiyeti: Yıldız Teknik Üniversitesi örneği üzerinden üniversite ve toplumsal cinsiyet. *Çalışma ve Toplum*, 3, 191-222.
- Quinn, A., Lemay, G., Larsen, P. and Johnson, D.M. (2009). Service quality in higher education. *Total Quality Management*. 20(2), 139-152.
- Raharjo, H., Xie, M., Goh, T.N. and Brombacher, A.C. (2007). A methodology to improve higher education quality using the quality function deployment and analytic hierarchy process. *Total Quality Management & Business Excellence*, 18(10), 1097-1115.
- Reja, U., Mafreda, K.L., Hlebec, V. and Vehovar, V. (2003). Open-ended vs. close-ended questions in web questionnaires. *Development in Applied Statistics*, (159-177). Metodološki zvezki, 19: Ljubljana.
- Sadeh, E. and Garkaz, M. (2015). Explaining the mediating role of service quality between quality management enablers and students’ satisfaction in higher education institutes: the perception managers. *Total Quality Management and Business Excellence*, 26(12), 1335-1356.
- Sadikoglu, E. and Olcay, H. (2014). The effects of total quality management practices on performance and the reasons of and the barriers to TQM practices in Turkey. *Advances in Decision Sciences*, 1-18.
- Sahney, S.D., Banwet, D.K. and Karunes, S. (2006). An integrated framework for quality in education: Application of quality function deployment, interpretive structural modelling and path analysis. *Total Quality Management*, 17(2), 265-285.
- Saraph, J.V., Benson, P.G. and Schroeder, R.G. (1989). An instrument for measuring the critical factors of quality management. *Decision Sciences*, 20(4), 810-829.
- Sila, I. (2007). Examining the effects of contextual factors on TQM and performance through the lens of organizational theories: An empirical study. *Journal of Operations Management*, 25, 83-109.
- Skordoulis, R.T. (2004). Change management in higher education: Top-down or bottom up?. *International Journal of Applied Management Education and Development*, 1(3), 1-23.
- Sohail, M.S., Rajadurai, J. and Rahman, N.A.A. (2003). Managing quality in higher education: A Malaysian case study. *The International Journal of Educational Management*, 17(4), 141-146.
- Staw, B.M. and Epstein, L.D. (2000). What bandwagons bring: Effects of popular management techniques on corporate performance, reputation, and CEO pay. *Administrative Science Quarterly*, 45, 523-556.
- Suárez-Barraza, M.F. and Rodríguez-González, F.G. (2015). Bringing Kaizen to the classroom: lessons learned in an operations management course. *Total Quality Management*, 26(9), 1002-1016.

- Şentürk, B. (2015). Çokuz ama yokuz: Türkiye'deki akademisyen kadınlar üzerine bir analiz. *Vira Verita*, 2, 1-22.
- Tambi, A.M.B.A., Ghazali, M.C. and Yahya, N.B. (2008). The ranking of higher education institutions: A deduction or delusion?. *Total Quality Management & Business Excellence*, 19(10), 997-1011.
- Tanninen, K., Puumalainen, K. and Sandström, J. (2010). The power of TQM: analysis of its effects on profitability, productivity and customer satisfaction. *Total Quality Management*, 21(2), 171-184.
- Tari, J.J. and Dick, G. (2016). Trends in quality management research in higher education institutions. *Journal of Service Theory and Practice*, 26(3), 273-296.
- Trivellas, P. and Santouridis, I. (2016). Job satisfaction as a mediator of the relationship between service quality and organisational commitment in higher education: an empirical study of faculty and administration staff. *Total Quality Management & Business Excellence*, 27(2), 169-183.
- Visakorpi, J., Stankovic, F., Pedrosa, J. and Rozsnyai, C. (2008). Türkiye'de yükseköğretim: Eğilimler, sorunlar, fırsatlar. Yayın No: TÜSİAD-T/ 2008-10/473. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- Walfish, S., McAlister, B., O'Donnell, P. and Lambert, M. (2012). An investigation of self-assessment bias in mental health providers. *Psychological Reports*, 110(2), 639-644.
- Wayhan, V.B and Balderson, E.L. (2007). TQM and financial performance: What has empirical research discovered?. *Total Quality Management*, 18(4), 403-412.
- Wu, S.I. and Chen, J.H. (2011). Comparison between manufacturing companies that are ISO certified and those that are not certified using performance measurement model. *Total Quality Management*, 22(8), 869-890
- Yang, C.C. (2003). Improvement actions based on the customers' satisfaction survey. *Total Quality Management & Business Excellence*. 14(8), 919-930.
- Yeo, R.K. and Li, J. (2014). Beyond SERVQUAL: The competitive forces of higher education in Singapore. *Total Quality Management*, 25(2), 95-123.
- Yıldırım, A. and Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yıldız, S.M. (2014). Service quality evaluation in the school of physical education and sports: An empirical investigation of students' perceptions. *Total Quality Management*, 25(1), 80-94.

KAMU YÖNETİMİ BÖLÜMLERİNDE MESLEK ETİĞİ DERSİ VE GEREKLİLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN ASSESSMENT ON THE COURSE OF PROFESSIONAL ETHICS COURSE AND ITS NECESSITY IN DEPARTMENTS OF PUBLIC ADMINISTRATION

Ali Fuat GÖKÇE¹

Öz

Meslek grupları insanların ihtiyaç duyduğu her tür mal ve hizmet üretimini karşılamak amacıyla oluşmuştur. Bu meslek grupları süreç içinde örgütlenmiş ve kendilerine özgü ilkeler belirlemiştir. Bu ilkeler arasında etik- ahlaki değerler ön plana çıkmıştır.

Kamu yönetimi çalışanları da bir meslek grubunu oluşturmaktadır. Kamu çalışanları merkezi yönetim ve yerel yönetimler olarak genel ve mahalli hizmetleri sunmakla görevlidir. Bu görevlerini yerine getirirken devleti temsil etmektedir. Kamu çalışanlarının olumlu ve olumsuz bütün davranışları devletle özdeşleştirilmektedir. Dolayısıyla kamu çalışanlarının etik kurallara aykırı hareket etmemesi gerekmektedir.

Kamu yönetimi bölümlerinin amaçlarında genel olarak “kamu ve özel sektörde istihdam edilir” cümlesi mevcuttur. Dolayısıyla, kamusal alanın insan kaynaklarından biri olan kamu yönetimi bölümleri öğrencilerinin etik kuralları benimsemiş ve özümsemiş olarak mezun olması önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, kamu yönetimi bölümlerinde “meslek etiği” konusunun zorunlu ders olarak kataloglarda yer alması gerekliliği açıklanmıştır. Bu doğrultuda kuramsal olarak etik konusu incelendikten sonra kamu yönetimi bölümünde mesleki etik dersinin hangi dönemde yer almasının nedenleri açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etik, Mesleki Etik, Kamu Yönetimi, Eğitim.

Abstract

Occupational groups have been formed the purpose to supply with people's needed all kind of production of goods and services. These occupational groups have been organized and determined own principles in process. Ethic-moral values have come into prominence between these principles

Personnel of public administration also consists of an occupational groups. Public officials are charged with provide general and local services as central administration and local administration. They represent the state while they provide these services. All of positive and negative behaviours of public officials are identified with the state. Therefore, public officials must not behave against ethical values.

In general, there are a sentence stated as “it is employed in public and private sector” on the aim of

¹ Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi. afgscem@gmail.com

public administration departments, Therefore, the students of departments of public administration that are one of human resources of public realm must graduate as a person who adopted and digested the ethic values.

In this paper, the necessity of the subject of professional ethic must be as compulsory course in departments of public administrations's academic programs are explained. Accordingly, after the subject of ethic are analysed theoretically, the professional ethic course in departments of public administration's reasons that must be which semester is explained.

Keywords: Ethic, Occupational Ethic, Public Administration, Education.

1. GİRİŞ

Nüfusun artması ve toplumların nicelik ve nitelik bakımından gelişmesi sağlık, eğitim, güvenlik alanında kamusal ve beledi hizmetler gibi birçok hususun düzenli, adil ve eşit bir şekilde yapılmasını beraberinde getirmektedir. Toplumsal düzenin sağlanmasında ve bireylerin günlük hayatının idamesi için ihtiyaç duyduğu alanlarda hizmetlerin rasyonel bir şekilde bir düzen içinde yürütülmesi için iş bölümüne gidilmiş ve çeşitli meslek kuruluşları ortaya çıkmıştır.

Meslek kuruluşları kendi uzmanlık alanlarında sundukları hizmetlerle bireysel ve toplumsal ihtiyaçların giderilmesini sağlarlar. Bu hizmetlerin yerine getirilmesinde adil, eşit ve hizmetin gerektirdiği standartlarda iş üretmek hem hizmet sunan ve hem de hizmet alan için önemli bir husustur.

Kamu yönetimi çalışanları da sundukları çeşitli kamusal hizmetler ile birer meslek grubu olarak sayılırlar. Kamu yönetiminin hizmet sunan diğer özel yönetim (vakıf, dernek) ve işletme yönetiminden farklı yapıları, amaçları ve görevleri bulunmaktadır. Kamu yönetimleri kar amacı gütmeyen çalışan, devletin zor kullanma gücünü elinde bulunduran hizmet birimleridir. Kamu yönetimlerinin ürettiği hizmetlerin adil, eşit ve hizmetin gerektirdiği şekilde yapılmaması ya da elinde bulunan kamu gücünün kötüye kullanılması bireylerde ve bütün olarak toplumun genelinde olumsuzluklar yaratabilir.

Kamu yönetiminin özellikle yöneticilerin insan kaynağının geneli üniversitelerin kamu yönetimi mezunlarından oluşmaktadır. Diğer çalışanlar ve yöneticilerin bir kısmı ise farklı alanlardaki lisans mezunlarından ya da lise mezunlarından oluşmaktadır. Kamu yöneticilerinin büyük bir kısmının eğitim aldığı kamu yönetimi bölümlerinin eğitim süreci boyunca gerek teorik gerekse de uygulamalı olarak etik değerleri benimsemiş ve öğrenmiş birer birey olarak mezun olması kamusal alandaki hizmetlerin adil, eşit ve standartları ölçüsünde yerine getirilmesini sağlayacaktır.

Bunu sağlayabilmek için öncelikle kamu yönetimi bölümleri öğretim elemanlarına önemli görevler düşmektedir. Ayrıca ders kataloglarının kamu yönetimi odaklı, çağın gereklerine uygun ve özellikle etik değerleri önceleyecek şekilde hazırlanması gerekmektedir. Etik değerlerin öğretilmesi için ders kataloglarında "Meslek etiği" dersinin mutlaka yer alması gerekmektedir.

Bu çalışmada, meslek etiği dersinin kamu yönetimi bölümlerinin ders kataloglarında zorunlu ders olarak yer almasının önemine değinilmiştir. Ayrıca meslek etiği dersinin sekiz yarıyıldan oluşan eğitim-öğretim sürecinde hangi yarıyıldan okutulması üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda kuramsal olarak etik, meslek etiği konularına açıklandıktan sonra meslek etiği dersinin neden zorunlu ders kategorisinde olması gerektiği ve okutulacağı dönem hususunda açıklamalarda bulunulmuştur.

2. ETİK

Her çalışmanın temelini oluşturan kuramsal açıklamaların ilk adımı olarak sözü geçen kavramların ve sözcüklerin anlamlarını ortaya koymak gerekmektedir. Bu maksatla ilk olarak etik sözcüğünün anlamına ve günlük konuşma dilinde etik sözcüğü ile birlikte kullanılan ahlak sözcüğünün anlamlarını açıklamak gerekir. Etik değerleri irdelemek felsefi bir yaklaşımdır. Ahlak ise uygulamaya dönüktür. Etik sözcüğünün kökeni Yunanca töre, gelenek anlamına gelen “ethos” ve ilke, insan davranışı, karakter anlamına gelen ‘Ethikos’ sözcüğüne dayanmaktadır (Kaypak, Bimay, Yılmaz, 2017: s. 913; Yatkın, 2013: s. 2; Usta, 2012: s. 406).

Etik ve ahlak sözcükleri çoğu zaman birbirinin yerine kullanılır. Ahlak sözcüğü “morality” kökünden gelmekte olup etik sözcüğünden farklıdır. Yunanca’da adet, gelenek ve görenek anlamına gelmektedir. Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlükte (2018), Ahlak, “Bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları” şeklinde tanımlanırken, Etik ise “Töre bilimi ve çeşitli meslek kolları arasında tarafların uyması veya kaçınması gereken davranışlar bütünü” olarak tanımlanmıştır. Etik, eğitiminde karar verebilme hususu olarak, bir karakterin eğitilmesi ve uygulamada karar verebilme anlamına gelmektedir. Ahlak ise bir toplum tarafından doğru ya da adaletli olarak kabul edilen uygulamalar anlamına gelmektedir. Etik değerler evrensel olmasına rağmen ahlaki değerler kişilere, toplumlara, bölgelere, ulusal değerlere, kültür yapısına, eğitim düzeyine, görgü kurallarına ve dini değerlere bağlı olarak farklılık gösterirler (Yüksel, 2006: s. 172; Usta, 2011: s. 43). Etik değerlerin bireysel boyutu; ahlak değerlerin toplumsal boyutudur. Etik düşünsel bir çalışma; ahlak toplumsal bir davranıştır.

Etik, içinde ahlakı da barındıran felsefi bir yaklaşım ve doğru ve yanlış davranışın teorisidir. Etik, toplumların geçmişi ve bugününe ilişkin doğru ve yanlış tutum va davranışlarının, töresel ve ahlaksal ilişkilerini araştıran bir felsefe dalıdır. Etikte ideal olma kavramı ön plandadır. Toplumların kültürel yapıları bazı durumlarda farklı etik ilkeleri meydana getirirse de “yalan söyleme”, “hırsızlık yapma” gibi davranışlar bütün toplumlar tarafından kabul edilen ahlak dışı davranışlardır. Etik, soyut davranış kavramlarından anlaşılması gerekenleri belirtirken, ahlak ise etiğin bir araştırma konusu olarak kültürel değerlerle ilgili doğru ve yanlışları ve bunlarla bağlantılı davranış tarzlarının uygulamasıdır (Özkalp ve Kırel, 2011: s. 232; Ülgen ve Mirze, 2004: s. 35) Bu davranış tarzları toplumların ulusal, dinsel, etnik, cinsel kimliklerine göre farklı anlayışlarla ortaya çıkabilir. Dolayısıyla her toplumun kendi yapısına göre ahlaki değerler oluşur.

Ahlak etiğin önemli unsurlarından biridir. Diğer unsurlar ise “Değer ve olgular, kültür ve norm”dur. Değer ve olgular, olayların bireysel açıdan isteklerle ve ihtiyaçlarla ilgili ölçülebilir fiziksel nitelik taşırlar. Kültür, bir toplumun gelişme süreci içinde oluşan maddi ve manevi değerleridir. Norm ise toplumsal değerlerin yansıması ve bireylerce paylaşılmasıdır (Küçüköğlü, 2012: s. 179; Gül ve Gökçe, 2008: s. 379, 380).

Etiğin ilk anda bireysel bir boyuta sahip olduğu düşünülse de toplumsal ve örgütsel boyutları da mevcuttur. Toplumsal haklar, ödevler, kurallar tarihsel süreç içinde bireylerde farklı biçimlerde ortaya çıkar. Teorik olarak ortaya konulan etik ilkeler uygulamada bireysel eylemlerde vücut bulur ve değerlendirilir.

Etiğin toplumsal boyutunda bir anlaşma söz konusudur. Bu anlaşma yazılı, hukuki bir metinden öteye temel değerler üzerinde uzlaşmayı hedefler. Toplumsal fayda için gerekli olan doğru ya da yanlış hususları içerir.

Örgütsel boyutta kurumsallaşma, yasallık yer alır. Örgütler belirli hizmetleri üretmek için farklı kültürlere sahip bireyleri bir araya getirerek onları örgütün amacı içerisinde çalıştıran kamusal ya da özel kuruluşlardır. Bu hizmetlerin üretilmesinde eşit, adil olması, görevini yasal çerçevede yürütmesi, bulunduğu çevreye ve kültüre zıt olmaması gerekir (Eren, 1998: s. 86,87; Zadek, 1998: s. 1423).

3. MESLEK ETİĞİ

Etik ve ahlak kavramları soyuttur. Bu kavramlar bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerinde somutlaşır. Bu ilişkileri ise özel ve kamusal alan ilişkileri olarak ayırarak incelemek mümkündür. Özel alan ve kamusal alan nitelikleri bakımından birbirinden farklıdır. Her ikisinde ilişkiler farklı boyutlarda, özelliklerde olur ve sonuçları da farklı şekilde tezahür eder. Özel alanda meydana gelen ilişkinin taraflarının toplumsal statüsü aynıdır ve hukuki olarak eşit durumdadır. Dolayısıyla bireylerin özel alan ilişkileri sadece kendilerini ilgilendirir. Birbirlerine karşı olan davranışlarının olumlu ya da olumsuz olup olmaması, sonuçlarının lehte ya da aleyhte olması kendilerini ilgilendirir. Sonuç itibarıyla da ilişkilerinin devam edip etmemesi ya da kısmi ve resmi bir şekilde devam etmesine ve bir tarafa karşı hukuki yolların açılmasına neden olacaktır (Usta, 2010: s. 167).

Ancak kamusal alanda meydana gelen ilişkide tarafların statüsü ve hukuki durumları farklıdır. Kamusal alanı temsil edenlerin kamu gücünü kullanma ve karar verme yetkisi bulunmaktadır. Kamusal alanın aktörlerinin yani “idarenin” işlemleri hukuka uygunluk karinesi gereği, aksi yargı tarafından ispat edilinceye kadar ya da idare tarafından geri alınıncaya kadar hukuka uygun kabul edilir ve sonuçları mutlaka uygulanır. İdarenin almış olduğu kararların her zaman adil, eşit ve hizmet standartları ölçüsünde ve gereğinde olduğu tartışmalıdır. Bu tartışmanın temelinde ise idareyi oluşturan bireylerin aileden başlayarak mesleklerine başlayıncaya kadar geçen sürede almış oldukları eğitim, ahlaki yapısı, yetiştiği toplumsal yapının farklı olması yer alır. Çünkü kamusal alanın çalışanlarının her biri ayrı aileden gelmekte ve farklı değerlerle yetiştirilmektedir. Aile, toplumsal yapı ve çevre kişinin ahlaki yapısının oluşmasında en önemli unsurlardır. Bunların değiştirilmesi çok zordur. Ancak imkansız değildir. Eğitim sürecinin ilk, orta ve lise dönemlerinde etik ve ahlaki değerlerin verilmesi sonrasında ise bunların üzerine üniversite ya da meslek eğitimi aldığı dönemde meslek etiğinin öğretilmesi değişimi sağlayacaktır.

Meslek etiği, meslekle ilgili doğru ve yanlışlarla, haklı ya da haksız davranışların neler olduğuna yönelik inançlardır. Ayrıca belirli bir meslek grubunu belli kurallarla davranmaya zorlayan kişisel eğilimlerini sınırlandıran, yetersiz ve ilkesiz üyeleri meslekten dışlayan, mesleki rekabeti düzenleyen ve hizmet ideallerini korumayı amaçlayan mesleki ilkelerdir (İşgüden ve Çabuk , 2006: s. 61).

Bu ilkeler; doğruluk, yasallık, yeterlilik, güvenilirlik, mesleğe bağlılık, adalet, eşitlik, dürüstlük, tarafsızlık ve sorumluluk gibi temel değerlerdir. Bu ilkelerin meslek gruplarının çalışanları tarafından yerine getirilmesi, mesleğin toplum nazarında güven kazanmasını, bu meslekler tarafından üretilen hizmetlerin genel kabul görülmesini sağlar.

Meslek gruplarını da yukarıda belirtilen özel alan ve kamusal alan ayırımında olduğu gibi özel sektör ve kamu sektörü olarak değerlendirmeye tabi tutulabilir. Özel sektörde faaliyet gösteren meslek gruplarının amaçları ile kamu sektöründe faaliyet gösteren meslek gruplarının yani kamu yönetimlerinin amaçları farklıdır. Özel sektördeki meslek gruplarının temel amacı kar elde etmektir. Bu amaca yönelik olarak hizmet üretmeye çalışırlar. Ancak hizmetin üretilmesi ve pazarlanması aşamasındaki davranışlar, iş sahibi ve çalışanlarının etik değerlere göre hareket edip etmemesi o meslek grubunun ya da daha mikro ölçekte firmanın devamlılığı üzerinde etkili olacaktır. Sadece ilgili meslek grubunun devamlılığına değil bazı durumlarda bireyler üzerinde de olumsuz sonuçlar doğurabilecektir.

Örneğin, inşaat firmaları tarafından yapılan binaların inşaat mesleğinin temel değerlerine göre yapılmaması binaların kendiliğinden çökmesine ya da çok hafif şiddetli meydana gelen sarsıntılarda yıkılmasına ve ölümlere neden olmaktadır. 2 Şubat 2004 tarihinde Konya’da Zümrüt apartmanının kendiliğinden çökmesi ve 92 kişinin hayatını kaybetmesi sonrası yapılan incelemelerde binanın inşaat mesleği kurallarına göre yapılmadığı

tespit edilmiştir. Tabii bu örnek tek başına özel alan meslek grubunu ilgilendirmemektedir. Bu binanın ruhsatlandırma ve izin verme aşamasında ve kontrollerinde kamusal bir aktör olan ilgili belediyenin de yani bir kamusal meslek grubunun da ilgisi bulunmaktadır.

Özel alana tabii olan bir meslek grubu tarafından üretilen hizmet ile muhatabı arasındaki ilişki tamamen özel hukuka göre şekillenir. Meslek grubu ile muhatabı olan yani müşteri olarak adlandırılan kişiler arasında gönüllülük esaslı ve bir anlaşma söz konusudur. Hizmetin alınıp satılması tarafların anlaşmasına bağlıdır.

Üretilen hizmetin müşteri tarafından kabul görüp görmemesi hizmetin kalitesi ve sunumu ile doğrudan ilgilidir. Dolayısıyla bu meslek gruplarında daha fazla müşteriye ulaşım kar edebilmek için genel etik kuralları ile o mesleğe ait ahlaki kurallara göre hareket etmek zorundadır.

Kamusal alanda faaliyette bulunan meslek gruplarının amacı kar elde etmek değildir. Üretilen hizmet tamamen kamu yararı için yapılan bir hizmettir. Aynı zamanda bu hizmetin üretilmesinde ve sunulmasında kamu gücü kullanılır. Örneğin elektrik ve su hizmetlerin dağıtım ve hizmetin verilmesinde ilgili kamu kurumu tarafından belirlenen kurallara uyulması gerekir. Aksi takdirde bu hizmetin alınması imkansızdır.

Kamusal meslek grupları ile vatandaş arasındaki ilişki gönüllülük esasına ve karşılıklı anlaşmaya bağlı değildir. Kamusal meslek gruplarının sahip olduğu tüzel kişilik onları ön plana çıkarır. İdare hukukunda genel bir kural olan “idarenin yapmış olduğu işlem ve eylemler aksi ispat edilinceye kadar hukukidir. Aksini ispat etmek muhatap olan tarafa düşer” ilkesi idarenin yani kamusal alanda hizmet sunan meslek gruplarının bireyler üzerindeki üstünlüğünü ortaya çıkarmaktadır.

Kamusal alanın bu üstünlüğü hizmetlerin üretilmesinde ve sunumunda belirli kurallara ve değerlere uyulmasını gerektirmektedir. Bu kurallar meslek grubunun iç hukuki kuralları ile genel hukuki kurallardır ki bunlara uyulmaması durumunda belirlenen çeşitli yaptırımlar uygulanır. Diğer bir husus ise değerlerdir. Toplum tarafından kabul edilen değerlere uyulması gerekmektedir.

Kamu hizmeti, güven tesisine dayanır. Vatandaşlar, kamu hizmeti sunanların toplumsal çıkarları gözeterek ve kamusal kaynakları adil olarak en iyi şekilde yönetme ve dağıtma beklentisindedir (Gençkaya, 2005: s. 4). Adil ve güvenilir bir kamu hizmeti, kamuoyunun güvenini güçlendirir ve iş dünyası tarafından arzu edilen bir ortam yaratır. Böylece, iyi işleyen piyasaların oluşturulmasına ve ekonomik büyümenin gerçekleşmesine katkıda bulunur. Kamusal hizmet sunan meslek gruplarının çalışanlarının yani kamu çalışanlarının karar alma ve yönetsel süreçlerde doğruluk, yasallık, yeterlilik, güvenilirlik, mesleğe bağlılık, adalet, eşitlik, dürüstlük, tarafsızlık ve sorumluluk gibi genel kabul gören ilkelere uyulması, kamu yönetiminde etik kavramının içeriğini oluşturur. Aksi davranış kuralları ile yapılan işlem ve eylemler yolsuzluk olarak adlandırılır. Kamu yönetiminde etik kavramını bürokratik ve demokratik olmak üzere iki farklı etik kurallar bütünüyle bağlantılı olduğu görülmektedir. Bürokratik etik etkinlik, etkililik ve uzmanlık gibi değerleri kapsarken, demokratik etik, yurttaşlık, kamu yararı, sosyal adalet, güven, duyarlılık, saydamlık ve hesap verebilirlik gibi değerleri kapsamaktadır. Bütün bu ayrımlarda genel etik ilke ve değerleri görmek mümkündür. Dolayısıyla, kamu yönetiminde mesleki etik kavramı, kamusal hizmet sunan meslek grubu çalışanlarının hizmetin üretilmesi ve sunumunda yansız, nesnel ve dürüstlikle davranmaları ve buldukları makamları kişisel, maddi veya siyasi kazanç için kullanmaktan sakınmaları anlamına gelmektedir (Öktem ve Ömürgönülşen, 2005: s.232).

Kamu görevlileri, kendilerine tanımlanan günlük rutin işlerini yaparken yetkileri çerçevesinde kamu kaynaklarının dağıtılması, vatandaşlarla olan ilişkiler ve politika oluşturma işlevleri esnasında takdir yetkisini kullanmak durumunda kalırlar. Kamu görevlilerinin sahip olduğu bu gücün yanlış kullanılmasını engelleyen

hususlardan biri de etik ilke ve değerlerdir. Etik kurallara uyulması devlet ve kurumlarına olan güvenin tesis edilmesinde ve korunmasında hayati öneme sahiptir. Kamu yönetiminde etik kurallara uyulması topluma karşı sadakat ve bağlılığı içeren sosyal sorumluluk bilincini de içermektedir. Kamusal hizmet etiği, adaletli ve faziletli bir toplumsal yaşamın ve iyi bir kamu politikasının önkoşuludur. (Yüksel, 2006: s.186).

Meslek etiğine sahip olmayan kamusal alan çalışanları, topluma yarardan çok zarar verirler. Almış oldukları kararlarda kendi menfaatleri ön planda tutulur. Yolsuzluk artar ve vatandaşın devlete olan güveni azalır. Etik dışı davranışların, ülkenin kalkınmasına da doğrudan olumsuz etkisi vardır ve büyümeyi olumsuz yönde etkiler. Etik dışı davranışların sonucu olan bürokrasinin etkisizliği ve verimsizliği hem kamu çalışanlarının motivasyonunu azaltır hem de kamu hizmetinin kalitesini düşürür. İktisadi kaynaklar başta olmak üzere devletin bütün kaynakları etkin ve adil bir şekilde kullanılmaz ve alt yapı hizmetlerinin kalitesi düşük düzeyde kalır (Yüksel, 2006: s. 187,188).

4. KAMU YÖNETİMİ BÖLÜMLERİNDE MESLEK ETİĞİ DERSİ

Kamu yönetimi bölümlerinin esas amacı kamu organizasyonlarına personel ve yönetici yetiştirmek olduğu; ilgili bölümlerin amaçları ve görevleri kısmında açıklanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda bölümlerin ders kataloglarının ve ders içeriklerinin düzenlenmesi gerekmektedir. Bütün bölümlerde benzerlik istenilen bir durum olmasına rağmen az da olsa farklılıklar bulunmaktadır. Meslek etiği dersinin de bütün bölümlerde olması gerekmektedir. Ancak, 20 üniversitenin “kamu yönetimi” ya da “siyaset bilimi ve kamu yönetimi” adı altında faaliyet gösteren bölümlerinin ders katalogları incelendiğinde 11 üniversitenin bölümlerinde böyle bir dersin olmadığı görülmektedir. (Süleyman Demirel Üniversitesi, İnönü Üniversitesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Balıkesir Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Akdeniz Üniversitesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi).

Etikle ilgili derslerin olduğu bölümlerde ise farklı isimlerle ve farklı dönemlerde kataloglarda yer almaktadır. Ortadoğu Teknik Üniversitesinde seçmeli ders olarak Kamu Yönetiminde Etik adı altında, beşinci ya da yedinci yarıyıl; Adıyaman Üniversitesinde seçmeli ders olarak Etik ve Estetik adı altında beşinci yarıyıl, Afyon Üniversitesinde seçmeli ders olarak Yönetim ve Etik adı altında yedinci yarıyıl, Aksaray Üniversitesinde seçmeli ders olarak Yönetim Etiği adı altında sekizinci yarıyıl, Yıldırım Beyazıt Üniversitesinde seçmeli ders olarak Etik ve Kamu Politikası adı altında, Marmara Üniversitesinde seçmeli ders olarak Sosyal Bilimler için Etik adı altında altıncı yarıyıl, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesinde seçmeli ders olarak Kamu Yönetiminde Etik adı altında yedinci yarıyıl etik ile ilgili dersler planlanmıştır. Örneklerde görüldüğü gibi örnekleme alınan 20 üniversite arasında 10 üniversitede etikle ilgili ders bulunmazken diğerlerinde ise farklı isimlerle kataloglarda yer almaktadır. Bu durum kamu yönetimi ya da siyaset bilimi ve kamu yönetimi bölümlerinin aynı amaç doğrultusunda eğitim vermesine rağmen benzer bir kataloğa sahip olmadığını göstermektedir. Bölümlerin ilk kurulurken mevcut öğretim üyelerinin alanlarına uygun derslere yer verilmesi ve sonrasında program geliştirmelerin yapılmadan, ders kataloglarının güncellenmeden uzun yıllar devam etmesi durumu farklılıkların en önemli sebebidir. Tabi bu diğer dersler gibi etikle ilgili dersle de alakalıdır. Diğer derslerde farklılık bir dereceye kadar kabul edilse bile kamu yönetimi bölümlerinde etikle ilgili derslerin içeriklerinin ve isminin aynı olması gerekmektedir. Çünkü etik ve kamu yönetiminde meslek etiği konuları evrenseldir, uyulmadığı takdirde adaletin zedeleneceği, yolsuzluk başta olmak üzere daha önce belirtilen hususların ortaya çıkacağı ve zaman içerisinde toplumsal düzenin bozulacağı aşıkardır.

Meslek etiği dersinin farklı yarıyıllarda kataloglarda yer aldığı görülmektedir. Bu hususta da bir düzenlemenin yapılması gerekmektedir. Öğrencinin üniversiteyi kazanmak için uzun soluklu bir eğitim ve öğretim dönemi sonrası ilk başlarda rehavete kapılması, öğrencinin ailesinin ve yetiştiği çevresinin dışına çıkarak farklı kişilerle ve farklı ortamlarda yer alması sonrası ortaya çıkacak olan uyum sağlama sorunu genellikle ilk yarıyılıda kendini göstermektedir. Birinci yarıyılıda öğrenciler genellikle sınavlarında başarısız olmaktadır. Bu dönemdeki dersler genellikle bölümle ilgili giriş dersi mahiyetinde, öğrenciyi ileriki dönemlere hazırlayıcı nitelikte olmaktadır. Dolayısıyla birinci dönem olması dersin istenildiği gibi öğrenilememesine neden olacaktır.

Üçüncü sınıf ya da dördüncü sınıfta yer alması ve seçmeli olması durumunda ise o dönemdeki derslerin ağırlığı sebebiyle öğrenci tarafından yeterince üzerinde durulmamasına, kredi tamamlayıcı ders olarak görülmesine neden olmaktadır. Böylesi bir durumda da dersin istenildiği gibi öğrenilememesine neden olacaktır.

Mesleki etik dersinin seçmeli dersler havuzunda yer alması dersin açılmaması ya da seçilmemesi gibi sorunları beraberinde getirecektir. Dolayısıyla etik ve mesleki etik gibi konuların öğretilmeden öğrenci mezun olabilecektir.

Meslek etiği adı altında verilecek bir ders genel etik düşünce, değer ve ilkelerini hem özel alanda hizmet veren meslek gruplarını hem de kamusal alanda hizmet veren meslek gruplarının uyması gereken değerleri ve kuralları açıklamaya yöneliktir. Her iki alandaki meslek grupları ile ilgili değerler ve kuralların ders içeriklerinde olması, özel alan ve kamusal alan meslek grupları arasındaki farkın hedef kitleye iletilmesini sağlar. Kamusal alanın kapsadığı değerlerle özel alanın kapsadığı değerler genel anlamda aynıdır. Ancak, uygulaması ve sonuçları bakımından yukarıda da belirtildiği gibi farklılıkları mevcuttur. Bu farklılıkların belirtilerek anlatılması konunun kavranmasına ve dersin amacının oluşmasına yardımcı olacaktır.

Dersin adının sadece kamu yönetiminde etik olması ve içeriğinin bu başlığa göre düzenlenmesi özel alan ve kamusal alan meslek grupları arasındaki farkın hedef kitleye iletilmemesine neden olur. Genel etik düşünceleri ile kamu yönetimi etik kurallarının birbiriyle örtüşmesi, her ikisinin de önemli olduğunu göstermektedir.

Mesleki etik dersinin içerik ve ders kataloğundaki yerinin öneminin dışında dersi verecek olan kişinin kim olacağı da önemlidir. Öğretim elemanları arasında genel etik değerlerle mesleki etik değerlere sahip olmayan bir öğretim elemanının dersi vermesi eğitim ve öğretimin ciddiyetinden uzaklaşılması ve aynı zamanda inandırıcılığı konusunda öğrencilerde soru işareti bırakacaktır. Buradaki mesleki etik ise öğretim elemanının derse zamanında girmesi ve dersi tam olarak işlemesi, sınavlarda ve ders içerisinde öğrencilere karşı adaletli olmasıdır.

5. SONUÇ

Kamu yönetimi ya da siyaset bilimi ve kamu yönetimi bölümlerinin amacı iyi bir yönetici ve kamu görevlisi yetiştirmektir. Bu amaca yönelik olarak alanıyla ilgili teorik bilgilerin yanı sıra görevlerin icrası sırasında gerekli olan diğer bilgilerin de verilmesi ve öğretilmesi önemli bir husustur. Diğer bilgiler arasında yer alan etik değerleri içeren meslek etiği dersinin katalogda yer alması önemli bir husustur.

Etik dersinin kamu yönetimi bölümlerinde farklı isimlerle kataloglarda yer alması bölümler arası yatay geçişler başta olmak üzere yeknesaklığın sağlanması açısından da olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bunun önlenmesi için kamu yönetimi ya da siyaset bilimi ve kamu yönetimi bölümlerinde etikle ilgili derslerin isminin “Mesleki etik” olarak yer alması hem etik değerlerin hem de mesleki etik değerlerin öğretilmesi açısından önemlidir.

Mesleki etik dersinin kataloglarda yer alacağı dönem ise ikinci yarıyıl olması gerekir. Öğrencinin birinci yarıyıl üniversiteye uyum sorununu atlattıktan sonra derslere daha iyi konsantre olabileceği değerlendirilmektedir.

Dolayısıyla ayrıntılı olarak mesleki derslere girilmeden önce mesleki etik dersinin öğretilmesi gerekmektedir. İkinci yarıyılın hem mesleki derslere ayrıntılı olarak girmeden hem de uyum sorununu atlattıktan hemen sonra tüm öğrencilerin alabilmesi ve öğretilmesi amacıyla dersin kataloglarda zorunlu ders olarak yer alması gerekir.

Mesleki etik dersinde görevlendirilecek öğretim elemanının alanına hakim, iş hayatı ve özel hayatında etik değerlere sahip kişilerden seçilmesi dersin öğretilme amacını karşılayacaktır.

Sonuç olarak, mesleki etik dersi özellikle kamu gücünü elinde bulunduran kamu görevlilerinin sundukları hizmet esnasında adalet başta olmak üzere etik kurallara uymaması öncelikle devlete olan güveni zedeleyecek sonrasında ise toplumsal düzenin bozulmasına neden olacaktır. Dolayısıyla bölümün uzmanlık alanıyla ilgili diğer dersleri gibi öneme sahip bir ders olup, bütün kamu yönetimi ve siyaset bilimi ve kamu yönetimi bölümlerinin kataloglarında “meslek etiği” ismi altında ve ikinci yarıyılta yer alması gerekir.

KAYNAKÇA

- Eren, E. (1998). Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi. İstanbul: Beta Basım Yayın ve Dağıtım.
- Gençkaya, Ö. F. (2005). Kamusal Etik: Rolü ve Amaçları. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları.
- Gül, H., Gökçe, H. (2008). Örgütsel Etik ve Bileşenleri. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 13, S. 1, 377-389.
- İşgüden, B., Çabuk, A. (2006). Meslek Etiği ve Meslek Etiğinin Meslek Yaşamı Üzerindeki Etkileri. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.9, S.16, 59-86.
- Kaypak, Ş., Bimay, M., Yılmaz, V. (2017). Dijital Çağda Kamu Yönetimi ve Etik. Social Sciences Studies Journal, 912-925.
- Küçükkoğlu, M. T. (2012). Etik Değerler ve Etiğin Kurumsallaşması. Hukuk ve İktisat Araştırmalar Dergisi, C. 4, N. 1, 177-185.
- Öktem, M., Ömürgönülşen, U. (2005). Kamu Yönetiminde Etik Çalışmalarına Yönelik Genel Bir Çerçeve Arayışı. Siyaset ve Yönetimde Etik Sempozyumu (s. 231-237). Sakarya: Sakaarya Üniversitesi.
- Özkalp, E., Kirel, Ç. (2011). Örgütsel Davranış. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Usta, Aydın “Kamu Örgütlerinde Meslek Etiği ve Çalışma Ahlakı Üzerine Bir Değerlendirme”, Suleyman Demirel University The Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences Y.2012, Vol.17, No.1, pp.403-421.
- Usta, Aydın "Kamu Görevlisinin Etik Amaç ve Ahlaki Yükümlülüğüne Yönelik Bir Değerlendirme", İçişleri Bakanlığı Türk İdare Dergisi, Yıl.82, Eylül 2010, Sayı. 468.
- Usta, Aydın “Kuramdan Uygulamaya Kamu Yönetiminde Etik ve Ahlâk”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:01, Sayı 2, Yıl: 2011.
- Ülgen, H., Mirze, S. (2004). İşletmelerde Stratejik Yönetim. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Yatkın, A. (2013). Kamu Yönetimi Etiği ve Üst Düzey Yöneticilerin Çalışanlarına Karşı Etik Yükümlülükleri. Akademik Bakış Dergisi, 1-17.
- Yüksel, C. (2006). Kamu Yönetiminde Etik ve Türk Kamu Yönetiminde Etik Hakkında Yeni Yasal Düzenlemeler. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C: 65, S. 2,, 167-211.
- Zadek, S. (1998). Balancing Performance, Ethics and Accountability. Journal of Ethics, 1421-1441.

ULUSLARARASI AKTÖRLERİN KÜRESEL SAĞLIK POLİTİKALARI ÜZERİNE ETKİLERİ: TEORİK BİR İNCELEME

THE EFFECTS OF INTERNATIONAL ACTORS ON GLOBAL HEALTH POLITICS: A THEORETICAL REVIEW

Erdal EKE¹, Selin EROYMAK²

Öz

Özellikle 1980'li yıllardan günümüze kadarki dönemde, küreselleşme olgusunun da etkisiyle küresel sağlık politikaları ve uygulamalarında ciddi bir değişim ve dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu çalışmanın amacı Dünya Sağlık Örgütü, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası aktörlerin küresel sağlık politikaları ve uygulamaları üzerindeki etkisini betimlemektir. Çalışma kapsamında sağlık politikaları açısından Dünya Sağlık Örgütü'nün günümüze kadarki yaklaşım tarzı kronolojik bir bağlamda ele alınmış, ayrıca Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun sağlık politikalarına yönelik faaliyetleri hakkında da bir betimleme yapılmaya çalışılmıştır. Çalışma ile uluslararası aktörlerin sağlık politikalarının şekillenmesi ve uygulanması açısından ciddi bir etkiye sahip oldukları ve politikaların özündeki düşüncenin zamana göre değiştiği başta olmak üzere çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Sağlık Politikası, Küreselleşme, Neoliberalizm, Uluslararası Kuruluşlar, Sağlık Yönetimi.

Abstract

Especially until nowadays from in the 1980s, with the effect of the globalization phenomenon, there has been a significant change and transformation in global health policies and practices. The purpose of this study is to describe the impact of international actors such as World Health Organization, World Bank and International Monetary Fund on global health policies and practices. Within the scope of the study, the approach of the World Health Organization in terms of health politics was taken up in a chronological context. In addition, a description has been made about the activities for health policies of the World Bank and International Monetary Fund. The study has shown that these international actors have a significant influence in shaping and implementing health policies. At the same time, various results have been reached, such as the core of policies of these institutions have changed over time.

Keywords: Global Health Policy, Globalization, Neoliberalism, International Institutions, Health Management.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi. erdaleke@sdu.edu.tr

² Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, selineroymak@sdu.edu.tr

1. GİRİŞ

Devletlerin sosyal, siyasal ve kültürel gelişimlerini etkileyen en önemli parametrelerden birisi hiç kuşkusuz ekonomik kalkınma düzeyidir. Ekonomik kalkınma düzeyi, günümüzde dünya nüfusunun yaklaşık dörtte üçünü oluşturan az gelişmiş ülkelerin mevcut süreçte en önemli problemi olarak gösterilmektedir. Bu sorunun çözümüne yönelik son elli yılda konu hakkındaki artan ilgiye rağmen, bu ülkeler ile sanayileşmiş ülkeler arasında önemli ortanda refah farklılığı olduğu somut bir gerçeklik olarak kendisini hissettirmektedir. Az gelişmiş ülkelerde yaşayan milyonlarca insan halâ yeterli gıda, eğitim ve sağlık gibi temel gereksinimlerden yoksundur. Bununla birlikte bu ülkeler işsizlik ve yoksulluk gibi problemler ile baş etmeye çalışmaktadır (Şenses, 2004:1). Böyle bir küresel ortam içerisinde ise az gelişmiş ülkelerin kalkınması için batılı yardım kuruluşları ve politik çevreler bu sorunların çözümüne yönelik adımlarını, öncelikli olarak nüfus kontrolleri ile gerçekleştirmişlerdir (Soyer, 1991:59).

Son yıllarda küreselleşme ile birlikte neoliberal politikalar etkisini her alanda göstermiştir. Bununla birlikte sosyal, siyasal, ekonomik ve teknolojik göstergelerdeki değişimler, dünya genelinde keskin bir dönüşüm ve değişim sürecinin yaşanmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Ulusal ve uluslararası düzeyde ve hemen her alanda yaşanan bu değişimde ise neoliberal politikalar çerçevesinde serbest piyasa ekonomisinin kurallarının geçerli kılınmaya çalışıldığı girişimlerin belirleyici faktörler olduğu ifade edilmektedir (Şemin ve Aksakoğlu, 1995:45). Özellikle 1980'lerde ABD'de Reagan ve İngiltere'de Thatcher dönemindeki neoliberal politikaların küreselleşme sürecindeki başat aktörler olan uluslararası kuruluşların amaçları ile birleşmesi noktasında etkileri ve girişimleri çeşitli olmuştur (Güler, 1996:81-82). Bu girişimlerin yansımaları sağlık alanında da yaşanan olumsuzluklar ve eşitsizlikler ile kendini göstermiş olup, birçok ülkede çok büyük boyutlara ulaştığı belirlenmiştir. Özellikle Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası nitelikteki kuruluşların da yaşanan bu değişim ve dönüşüm sürecinde dolaylı ya da doğrudan bir role sahip olduğu ileri sürülmektedir (Ruger, 2005:60-61; Dedeoğlu, 2010:361; İnsel, 2015:183). Bu sebeple bu kurum ve kuruluşların bu süreç içerisinde üstlendikleri ve üslenmeleri gereken rollerinin değerlendirilmesinin, gelecek dönem küresel sağlık politikalarının şekillenmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu bağlamda konunun en derinine inilerek kavramsal bir çerçeve oluşturmak için öncelikle küreselleşme kavramına kısaca değinilmiş ve küreselleşme ile yeni dünya düzeni çatısı altında sosyal devletin rolünü nasıl bir dönüşüme uğradığından kısaca bahsedilmiştir. Buradan yola çıkılarak sosyal devlet anlayışının gereği olan yaşama hakkından sonra en temel haklardan sayılan sağlık hakkının, küreselleşen dünyada nasıl etkilendiği ve küreselleşmenin sağlık politikalarını nasıl etkilediği irdelenmeye çalışılmıştır. Özellikle sağlık üzerinde kimi zaman doğrudan kimi zaman da dolaylı etkileri olan ve yukarıda adı geçen uluslararası aktörlerin bu kapsamdaki rolleri, görev ve sorumlulukları ile yaptıkları uygulamalar ve sonuçlarının neler olduğu eleştirel bir bakış açısı ile incelenmiştir.

1.1. Küreselleşme Kavramı

Toplumlar arasında mal, hizmet ve sermayenin hareket etmesinin önündeki engelleri ortadan kaldırarak dünya ekonomisini daha bütünleşik bir yapı haline getiren küreselleşme olgusu, aynı zamanda bilgi ve teknoloji akımlarını hızlandırarak toplumları, kültürel ve kurumsal yönden birbirlerine yaklaştıran bir rol oynamaktadır (Yanar ve Şahbaz, 2013:56). Diğer bir ifadeyle küreselleşme süreci, ekonomik hayat içerisinde piyasa egemenliği, özel girişimcilik, iyi yönetim uygulamaları, esneklik, verimlilik ve bireyciliği odak haline getiren kapitalist sistemin, günümüz dünya sisteminin yeni bir boyutu olarak değerlendirilmektedir. Bahsedilen özelliklere sahip

yeni düzende yaşamak durumunda olan toplumların, devletin piyasadaki fonksiyonunun sınırlandırılması, sivil toplumun güçlendirilmesi ve özelleştirmenin yaygınlaştırılması gibi temel politik değişim adımlarına yönlendirilmesi söz konusu olmuştur (Yıldız, 2008:30). Tüm bunlar ise küreselleşmenin, neoliberalizmin en temel ideolojik söylemlerinden biri haline gelmesine ve dünyaya yayılmasında önemli rol oynamıştır (Güzelsarı, 2003:17).

Küreselleşme kavramı son yıllarda üzerinde en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Bu duruma paralel olarak küreselleşme kavramı üzerinde yazılan akademik literatür son on yılda geniş bir yelpazede artış göstermiştir (Lee vd., 2002:3; Bayar, 2008:25; Yıldız, 2008:31). Küreselleşme sürecinin gerçekleşip gerçekleşmediği, hangi biçimde ve hangi ile olduğu sonuçlarının ne olduğu konusunda da yoğun tartışmalar yaşanmaktadır (Lee vd., 2002:3). Bu tartışmaların ekseninde şekillenen küreselleşme kavramının genel kabul gören bir tanımı bulunmamakla birlikte kavramın; uluslararasılaşma, liberalizasyon, evrenselleşme, karşılıklı bağımlılık, batılılaşma, modernizasyon (Bayar, 2008:25) ya da dünya kapitalizmi, yeni dünya düzeni gibi farklı terimler ile anılmakta olduğu tespit edilmiştir (Yıldız, 2008:31). Terim ile ilgili yapılan en basit tanımda ise küreselleşme, karşılıklı bağımlılık ekseninde dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan birey, toplum ve devletle arasındaki etkileşim ve iletişim derecesinin giderek artması ile (Bayar, 2008:25; Tion, 2014:9) dünyanın büyük bir köy haline getirilerek bütünleşmenin sağlanması olarak kavramsallaştırılmıştır (Güler, 1996:43). Bir başka tanımda ise küreselleşme terimine yönelik bütünsel bir yorum getirilmiş ve bu kavram “karşılıklı birbirini etkileyen hassas dengeler üzerinde yer alan olgular” (Karabıçak, 2002:116) şeklinde tanımlanmıştır.

Literatürde yer alan küreselleşme tanımlarına bakıldığında ortak paydanın, sınırların aşılması ve karşılıklı bağımlılık ekseninin artırılmasına atıf yapılması olarak görüldüğü belirlenmiştir. Konuyla ilgili bir bakış açısına göre devletler kaçınılmaz olarak bu küreselleşmenin bir parçası olmak için çabalamakta ve tek başlarına hareket etmekten ziyade küresel ekonominin kuralları ve taleplerine uygun olarak politikalarını şekillendirmeye çalışmaktadırlar (Yıldız, 2008:30). Nitekim devletlerin ancak bu küresel ekonomi politığının işleyiş kurallarını öğrenerek kendi toplumlarına uyguladıkları oranda başarılı sayıldıkları yönünde bir algının söz konusu olduğu da tespit edilmiştir.

Bu durum ise devletin, sosyal yapısından uzaklaşarak küresel dünyaya açılması şeklinde bir felsefe ve anlayış değişikliği sonucuyla kendisini göstermektedir. Bu bakımdan küreselleşmenin devletin değişen rolü ve yaşadığı dönüşüm üzerindeki etkisinin incelenmesi önemli görülmektedir.

1.2. Sosyal Devletin Dönüşümü ve Devletin Değişen Rolü

II. Dünya savaşı sonrası dönem, devletin ekonomik hayatı çeşitli biçimlerde yönlendirip yön verdiği bir süreç olmuştur. Sosyal devlet ve refah devleti anlayışı da bu dönemde ortaya çıkmıştır (Yaşar, 2011:165). Örneğin 1970'lere kadar Kıta Avrupa'sı ülkelerinde devlet, eğitimden sağlığa kadar temel kamusal hizmetleri toplumun tüm kesimlerine sunan sosyal bir kurum olarak görevini yerine getirmiştir. Öyle ki fırsat eşitliğinin yaşamın her alanında temin edilmesi, refahın adil bölüşümünün sağlanması, aile ve çocuk yardımlarının sunulması, iyi bir yaşam sürmek için gerekli niteliklere sahip olamayan nüfusun korunması ve bu kapsamda bireylerin başta sağlık hizmetleri olmak üzere eğitim ve barınma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması, sosyal devletin birincil kamusal sorumluluğu altında yer almıştır. Ancak sosyal devlet anlayışı gereği kamusal sorumluluk altında sunulan hizmetler, küreselleşme ile birlikte temel bir dönüşümün içerisine girmiştir (Yıldız, 2008:30). Nitekim 1980'li yıllardan itibaren yeni dünya düzeni olarak da isimlendirilen kapitalist bir serbest piyasa ekonomisi yapısı inşa edilmeye çalışılmıştır. İnşa edilmeye çalışılan bu düzenin kurumları ve kurallarının da küreselleşme simgesi ile

benimsetilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla kullanılan küreselleşme simgesi ise tek seçenek olarak ortaya konulmuştur (Ertuna, 2006:36). Toplumlar bu küreselleşme sürecinde sorunlar ile baş etme noktasında önemli güçlüklerle karşı karşıya kalmışlardır (Yıldız, 2008:31). Bu dönemde sosyal devletin getirmiş olduğu sosyal refah uygulamaları ciddi eleştirilere maruz kalmış ve tartışmalara konu olmuştur. Bu eleştiri ve tartışmaların en önemli noktası ise sosyal refah uygulamalarının sürekli olarak artması ve bu doğrultuda kamu bütçesi için önemli bir yük haline gelmesi olmuştur (Bulut, 2003:73). Daha önceleri rahatlıkla finanse edilebilen kamusal harcamalar, bu dönüşüm süreci içerisinde refah devletlerinde önemli maliyet problemlerinin en ciddi nedeni olarak gösterilmiştir. Bu problemler karşısında da refah devletlerinin sosyal yönünün törpülenerek hizmet sunumunda egemenliğin piyasa mekanizmasına bırakılması yönünde neoliberalizm odaklı öneriler kamuoyunda ciddi bir destek bulmuştur. Burada dikkati en çok çeken nokta ise daha önce kamu tarafından yürütülen eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerinin yeni organizasyonel yapı içerisinde piyasaya kısacası özel sektör ve üçüncü sektör kuruluşlarına devredilmesi düşüncesi ve bu yöndeki uygulamalar olmuştur (Yıldız, 2008:30-31). Kısacası devletin üretici konumdan uzaklaştırılarak devlet-piyasa ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi öngörülmüştür (Ataay, 2006:17). Bu değişimlerde geleneksel anlamda sosyal devletin sonunun geldiği yönünde yorum ve değerlendirmeleri beraberinde getirmiştir (Yaşar ve Yaşar, 2012:71-72). Daha genel bir ifadeyle neoliberal düşüncenin yansımalarının olduğu yeni dönemde kamusal hizmetlerin yerine getirilmesinde serbest piyasa mekanizması daha etkin hale gelmiştir. Yaşanan bu değişimde ise küreselleşmenin sağlık gibi temel kamusal hizmetler üzerinde çok çeşitli etkileri olmuştur.

1.3. Küreselleşmenin Sağlık Politikaları ve Uygulamaları Üzerine Etkileri

Küreselleşmenin ülkeler üzerinde olumlu ve olumsuz pek çok etkisi bulunmaktadır. Örneğin dışa açılma ile daha yüksek üretim ve tüketim düzeyine ulaşarak ekonominin hızlı büyümesi ile ortaya çıkan olumlu etkilerin yanı sıra (Yanar ve Şahbaz, 2013:56) gelişmekte olan ülkelerin uluslararası ekonomiye bağımlılıklarını artırarak bu ülkelerin sosyal ve ekonomik göstergeler açısından daha kötü bir süreci yaşamaya başlamaları gibi olumsuz etkileri de söz konusu olmuştur (Karabıçak, 2002:121). Benzer şekilde küreselleşme ile dış etkilere daha açık hale gelen gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik sistemin, içerideki kırılganlığı artırarak yoksul kesim üzerinde olumsuz etkileri beraberinde getireceği de ifade edilmiştir (Yanar ve Şahbaz, 2013:56). Kısacası küreselleşme, toplumların ekonomik ve kültürel olarak büyümelerine sağladığı fırsatlar için övülürken kimlerin elinde olup ne şekilde yönetildiğinin bilinmezliği ile ilgili de ciddi eleştirilere maruz kalmıştır (Berlinguer, 1999:580). Bununla birlikte küreselleşmenin toplumların sağlığı üzerine olumlu etkilere sahip olduğunu iddia edenlerin yanı sıra bu görüşün tam tersi olarak toplumların sağlığı üzerine olumsuz etkilere sahip olduğunu ifade eden karşıt görüşler de yer almaktadır (Tarcan, 2001:31). Örneğin gelişmekte olan ülkelerin aldıkları dış yardımlardan çok daha yüksek düzeylerde yıllık mali kayıp yaşamaları, küreselleşmenin gelişmekte olan ülkeler üzerindeki olumsuz etkisinin en açık örneklerinden birisi olarak gösterilmektedir. Bu bağlamda bir başka örnek ise küreselleşme nedeniyle az gelişmiş ülkelerinin vatandaşları için minimum refah seviyesindeki hizmetleri sunamamaları olarak ifade edilmektedir. Bu durum hizmet sunumunun alternatif olarak özel sektöre bırakılması veya hizmetlerin doğrudan özelleştirilmesi gerektiğinin imasını beraberinde getirmektedir. Bu tip özelleştirme stratejileri, yoksullara sunulacak olan hizmetlerin erişimini ve kalitesini düşürmekte ve zengin ile fakir arasındaki uçurumun genişlemesine neden olmaktadır (Schuftan, 2003:1). Nitekim küreselleşmenin sağlık üzerindeki etkileri özelleşme önerileri ve uygulamaları ile başlamış ve sağlık hizmet sektöründeki rol ve sorumluluklar açısından küresel kurum ve kuruluşların faaliyet alanının genişletilmesi ile devam ettirilmiştir.

Küresel sağlık politikalarında rol oynayan uluslararası nitelikteki kurum ve kuruluşların bu alandaki faaliyetlerinin üç farklı yol üzerinden yürütüldüğü vurgulanmaktadır (Koivusalo, 2010:279);

- Dünya üzerinde düzenleyici nitelikte adımlar atılması ve standartların getirilmesi,
- Tüm dünyanın ortak adımlar atmasına imkân tanımak için (herkes için sağlık politikası, HIV/AIDS sorunu gibi) kapsamlı sağlık politika gündemlerinin belirlenmesi,
- Ulusal nitelikteki sağlık uygulamalarının küresel sağlık politikaları yolu ile nasıl destekleneceğinin ya da nasıl sınırlandırılacağına belirlenmesi ve sağlık kaynaklarının bölüşümünün sağlanmasıdır.

Sağlık sektörü önemli bir ekonomik sektör ve sosyal politikanın temel alanı olduğu için bu sektördeki politikaların küreselleşme sürecinin yansımaları tarafından nasıl etkilendiğini ortaya koymanın önemli olduğu ifade edilmektedir (Lee vd., 2002:3). Öncelikle DSÖ olmak üzere küresel düzeydeki sağlık politikalarının belirlenmesi sürecinde yer alan kurumların bu alanda sahip oldukları bilgi birikimlerinin, ortak dil kullanımı sonucunda oluşan ortak anlayışlarının ve paylaştıkları önceliklerin aynı olduğu ifade edilmektedir. Bu durum sağlık politikalarında toplumsal yaklaşımdan uzaklaşılarak politikaların tıbbileşmesi sorununu ortaya çıkarmasına rağmen, politikadaki ortak söylem her ülke için farklı sorunların değerlendirilebilmesine imkân tanıyan bir ortamı da beraberinde getirmiştir. Ancak küresel sağlık politikalarını belirlemeye yönelik çabalar karşısında ticari ve ekonomi politikaları ön plana çıkmaya başladığı anda ise Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ve OECD gibi uluslararası kurumların öncelik belirleme ve görüş belirtmede başat aktör konumuna yerleştikleri ve konumlarında felsefe ve düşünce açısından bir sapma meydana geldiği ileri sürülmektedir (Koivusalo, 2010:279-280).

2. DÜNYA SAĞLIK ÖRGÜTÜ (DSÖ)

Sağlık alanında etkin rol oynayan ve küresel çaptaki sağlık sorunlarının çözümünde yardımcı olan uluslararası nitelikte pek çok kuruluş bulunmaktadır. Bunların içerisinde kuşkusuz en önemlilerinden birisi, DSÖ'dür. Bu bakımdan DSÖ'nün kuruluş amacının ne olduğundan, üstlendiği misyona ve günümüze kadar nasıl bir değişim yaşadığına derinlemesine bakılmasında fayda görülmektedir.

İkinci dünya savaşının sonuçlarının toplumlar üzerindeki en büyük etkisi sağlık alanında olmuştur. Savaş süreci ve sonrasında sağlık hizmetlerine duyulan ciddi gereksinim, DSÖ'nün kurulmasındaki en önemli etken olmuştur. (Aksakoğlu, 2003:1). Tüm bu sebeplerle 1945 yılında Birleşmiş Milletler Konferansı'nda uluslararası nitelikte bir sağlık örgütünün kurulması amacı ile toplantı düzenlenmesi isteği oybirliğiyle kabul edilmiştir. Ardından Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi, bu amaç ile 15 kişilik bir teknik komite oluşturmuştur. Oluşturulan komite, kurulacak uluslararası nitelikteki sağlık örgütü için anayasa taslağını hazırlamıştır (Duda, 2008:64). DSÖ'nün Anayasası, 19 Haziran-22 Temmuz 1946 tarihleri arasında New York'ta 61 devletin temsilcileri tarafından Uluslararası Sağlık Konferansı'nda kabul edilmiş ve 7 Nisan 1948 tarihinde yürürlüğe girmiştir (World Health Organization, 1995:1). DSÖ Anayasası'nın yürürlüğe girdiği 7 Nisan tarihi ise her yıl "Dünya Sağlık Günü" olarak kutlanmaya başlanmıştır (Duda, 2008:64). Bu anayasaya göre anayasayı kabul eden ülkeler Birleşmiş Milletler Tüzüğü'ne uygun olarak DSÖ'nün temel ilkelerini tüm insanların mutluluğu, uyumlu ilişkileri ve güvenliği için temel taşıdığını beyan etmektedir (World Health Organization, 1946:119; World Health Organization, 1995:1). Ayrıca DSÖ'nün sağlık alanındaki misyonunu özetleyen rolü, örgüt anayasasının 2. maddesinde açıkça belirtilmiştir. DSÖ'nün bu alandaki temel misyonu "*sağlık alanındaki çalışmalar üzerinde*

yönlendirici ve koordinasyon otoritesi olarak hareket etmek; Birleşmiş Milletler, uzmanlaşmış kurumlar, hükümetlerin sağlık idareleri, meslek grupları gibi örgütler ile etkili bir işbirliği kurmak ve sürdürmek” (World Health Organization, 1946:119) olarak ifade edilmiştir.

Bununla birlikte DSÖ'nün kuruluş amacında da temel üç işlevinin olduğu belirtilmiştir. Bunlar; normatif standartları belirlenmesi, tıbbi konularda teknik tavsiyelerde bulunulması ve yardım sağlanması ile sağlık politikasındaki değişikliklerin desteklenmesi olarak sıralanmıştır (Godlee, 1994a:1491). Bununla birlikte DSÖ'nün kurulduğu 1948 yılından 2000'li yıllara kadar değişen koşullar ve yaşanan problemler nedeni ile örgüt yapısında, programlarında ve perspektifinde önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir (Walt, 1993:133). Örneğin kuruluş yıllarından 1970'li yılların sonuna kadar DSÖ'nün ilk iki işlevinin, onun bilimsel mükemmelliğini ve saygınlığını kazanmasında belkemiğini oluşturduğu söylenmektedir. 1977 yılında ise politik destek rolünü “Herkes İçin Sağlık” ideali ile ön plana çıkardığı ve bu dönemden sonra uluslararası alandaki sağlık politikalarını etkilemede önemli bir rol üstlendiği belirtilmektedir. Bununla birlikte 1990'lı yıllarda ve daha sonrasında örgüt, eski nüfuzunu kaybederek teknik rolüne ve biyomedikal kabuğuna geri döndüğü iddiaları nedeniyle eleştirilere maruz kalmıştır (Godlee, 1994a:1491). Bu noktada DSÖ'nün dönemleri ile birlikte incelenmesinin örgütün yaşadığı değişimin ve bu değişimin nedenlerinin tam olarak anlaşılabilmesi için önemli olduğu düşünülmektedir. DSÖ kuruluş aşamasından 2000'li yılların başlangıcına kadar geçen süreç, Walt tarafından 3 temel döneme ayrılarak incelenmiştir (1993:133-138). Bu dönemler şu şekildedir;

Tablo 1. Kuruluşundan 2000'li Yıllara Kadar DSÖ

Dönemler	Tarih Aralığı	Dönemin İsmi	Genel Yaklaşım	Genel Başkan	Örgütün Bakış Açısı ve Odaklandığı Sağlık Sorunları
1.Dönem	1950-1970	Sağlık Sorunlarına Teknik Yaklaşım Dönemi		Marcolino Candau	Hastalık odaklı sağlık anlayışı gereği dünyadaki önemli hastalıklara yönelik tıbbi ve teknik çalışmalar ile bulaşıcı hastalıklar ile mücadele ön plandadır. DSÖ bu dönemde siyasi ve dini çatışmalardan uzak kalmayı tercih etmiştir.
2.Dönem	1970-1990	Sağlık Sorunlarına Politik Yaklaşım Dönemi		Halfden Mahler	Bu dönemde temel sağlık hizmetleri yaklaşımı ön plandadır. DSÖ, bu dönemde sağlığın sosyal ve ekonomik yönleri de göz önüne alan politik bir bakış açısına sahiptir. Ancak dönemin sonlarına doğru ABD güçlü aktörler örgütün etki alanını daraltarak örgütün sağlık politikaları alanındaki gücünün ve etkisinin zayıflamasına neden olmuştur.
3.Dönem	1990-2000	Liderlik Değişim Dönemi		Hiroshi Nakajima	Bu dönemde yaşanan yönetim değişikliği, DSÖ'nün sağlığa bakış açısını küresel politikalar ekseninde değiştirmiştir. Örgütün ilgisi ve kaynakları sağlık ihtiyaçlarının en fazla olduğu fakir ülkelerden ziyade batıdaki gelişmiş ülkelere yönelmiştir.

Kaynak: Walt'ın (1993; 1998) çalışmalarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

2.1. Dönem: Sağlık Sorunlarına Teknik Yaklaşım Dönemi (1950-1970 Arası)

DSÖ'nün her türlü politik ve kültürel çatışmalardan uzak kalmayı benimsediği (Şemin ve Aksakoğlu, 1995:45) kuruluşundan 1970'li yıllara kadar süren dönemdeki temel felsefesi, politik olmayan bir tutum içerisinde hastalık odaklı sağlık anlayışı olmuştur. DSÖ'de bu dönemde Dr. Marcolino Candau (1953-1973) genel başkan olarak görev yapmış (Finkle ve Crane, 1976:368-370) ve örgüt hastalık odaklı sağlık anlayışının bir gereği olarak bazı önemli hastalıklara yönelik tıbbi ve teknik çalışmalara yönelmiştir (Walt, 1993:133; Godlee, 1994a:1491). Bununla birlikte dünyada bu dönemde yaşanan hızlı nüfus artışı bir problem olarak görülmeye başladığında DSÖ, dini ve siyasi gerekçeler ile nüfus planlaması programı yapmama kararı almıştır (Finkle ve Crane, 1976:368-370; Aksakoğlu, 2003:1). Bu tarihten ancak on beş yıl sonra örgütün nüfus artışı ile ilgili endişesi arttığında, aldığı bu kararını yumuşatarak, aile planlaması konusunda üye ülkelerden gelen talepler üzerine teknik tavsiyeler verileceğini belirtmiştir (Godlee, 1994a:1491). Ayrıca DSÖ'nün bu dönemdeki büyük başarısı, çiçek hastalığının yok edilmesi olmuştur (Fulop ve Roomer, 1982:35). Bu dönemde bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek için geliştirilen ilaçlar (penisilin, DDT, aşular vb.) ve yeni teknolojiler DSÖ'yü sıtma gibi diğer bulaşıcı hastalıkların kontrolü için umutlandırmıştır (Walt, 1993:133). DSÖ, bu dönemde hastalıklara odaklanmış ve bulaşıcı hastalıklar gibi küresel sağlık sorunlarının çözümünde küresel toplantılar düzenleyerek tıp uzmanları ile işbirliği geliştirmeye önem vermiştir. Ancak çiçek hastalığının eradike edilmesindeki başarı, sıtma hastalığının eradike edilmesinde gösterilememiştir. Yapılan girişimler sonuçsuz kalmış ve sıtma hastalığının eradikasyonu başarısız olmuştur (Newell, 1988:903). Döneminin sonlarına doğru özellikle az gelişmiş ülkelerde sıtmanın eradike edilmesi için yapılan çalışmalarda karşılaşılan zorluklar ve yaşanan başarısızlıklar örgütün hastalık merkezli bakış açısının yetersizliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir (Şemin ve Aksakoğlu, 1995:46).

Ayrıca DSÖ'nün siyasi çatışmalardan uzak teknik ve tıbbi konulara yönelik anlayışı 1960'ların sonlarında değişim geçirmiştir. Yeni bağımsızlıklarını kazanan devletlerin Birleşmiş Milletler'e girmesiyle birlikte örgüte üye olan ülke sayısı ikiye katlanmıştır (Godlee, 1994a:1491). Örgüt üyeliğinde yaşanan bu gelişme, yaptığı mali katkıya bakılmaksızın her üye devletin örgütün parlamentosu olan Dünya Sağlık Asamblesi'nde alınacak kararlar için kullanacağı oyun önemini ortaya koymuştur. Bu durum ise karar almak için gerekli olan üçte iki çoğunluğun sağlanması şartının az gelişmiş ve gelişmekte olan üye ülkelerin birlikte hareket etmeleri durumunda olabileceği anlamına işaret etmiştir (Şemin ve Aksakoğlu, 1995:46). Dolayısı ile örgütün üye sayısındaki bu genişleme sonucunda gelişmekte olan dünyanın sorunlarına daha fazla ağırlık verilerek örgüt bünyesinde alınacak kararların daha politik ve daha az öngörülebilir hale gelmesi sonucunu doğurmuştur. Kısacası DSÖ'nün üyeliğindeki bu hızlı büyüme süreci, örgütün gündemini genişletmiş ve farklılaştırmıştır (Godlee, 1994a:1491).

2.2. Dönem: Sağlık Sorunlarına Politik Yaklaşım Dönemi (1970-1990 Dönemi)

1970'li yılların ortasına gelindiğinde hastalık yönelimli sağlık politikasının sorunlu olduğunun farkına varılmış ve uygulanan sağlık politikalarının başarıya ulaşması için sadece yeni ilaç ve teknolojilerin geliştirilmesinin yeterli olmadığı anlaşılmıştır. Küresel sağlık sorunlarının üstesinden gelmek için sağlık sistemlerinin güçlendirilmesine ve sağlık kurumlarının bu süreçteki rolünün önemine dikkat çekilmiştir (Walt, 1993:133-134). DSÖ'nün sağlık hizmetlerinde küresel bakışın etkili olmaya başladığı 1973-1988 döneminde örgütün genel direktörlüğünde Dr. Halfden Mahler görev almıştır (Cueto, 2004:1865). DSÖ'nün üçüncü Genel Direktörü olan Dr. Halfden Mahler dönemi, sağlık hizmetlerinin temel sağlık hizmetleri yaklaşımı çerçevesinde ele alındığı bir dönem olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca Dr. Mahler, "2000 Yılında Herkes İçin Sağlık" idealini tanımlayan 1978 Alma Ata Deklarasyonu'nu şekillendiren bir rol üstlenmiştir. Bu dönemde DSÖ ve UNICEF

işbirliği ile çeşitli ülkelerdeki başarılı birinci basamak sağlık hizmetleri incelenmiş ve “*Gelişmekte Olan Ülkelerde Temel Sağlık İhtiyaçlarını Karşılama için Alternatif Yaklaşımlar*” raporu hazırlanmıştır (<http://www.who.int>). Ancak bu dönemde DSÖ’nde temel sağlık hizmetleri yaklaşımının uygulanmasına yönelik atılan adımlar, gelişmiş ülkelerin ekonomik çıkarlarına ters düştüğü noktada onlar tarafından engellenmeye yönelik etkilere maruz kalmıştır. Ayrıca az gelişmiş ülkelerde uygulanan istikrar programlarının mevcut sosyo-ekonomik koşullar sebebiyle olumsuz sonuçlar ortaya çıkarması da bu dönemdeki politikaların istenilen düzeye ve hedefe ulaşmasını engellemiştir (Soyer, 1991, Akt. Şemin ve Aksakoğlu, 1995:47). Bununla birlikte, DSÖ’nün politik bir örgüt haline gelmesinin örgüt ile ilgili bu değişimin yaşanmasındaki etkisinin büyük olduğu düşünülmektedir. Nitekim bu dönemde güçlü devletlerin ve çıkar gruplarının lehine alınan politik kararların örgüt içerisinde büyük çatışmalara yol açtığı (Walt, 1993:134), sağlık hizmetlerinde de ülkeler ve bireyler düzeyinde eşitsizliklerin artan boyutlara ulaştığı ifade edilmektedir (Şemin ve Aksakoğlu, 1995:46). Çünkü bu dönemde dünya genelinde 800 milyon bireyin mutlak yoksulluk içinde yaşadığı, ölümlerin 1/3’ünün 5 yaş altı çocuk ölümlerinden oluştuğu ve azgelişmiş ülkelerdeki nüfusun %80’inin sağlık hizmetlerine yeteri kadar ulaşamadığı tespit edilmiştir (Bryant, 1980:382). 1970’li yıllarda sağlıkla ilgili sorunların ve eşitsizliklerin artan boyutları, DSÖ’nün politikasının temellerini uzlaşma temeline dayandırmakta ve kapitalizmin egemen ideolojisinin sınırlarının dışına çıkarmamaktadır. Ancak dönemin sonlarına doğru gelişen ve sıklıkla kullanılmaya başlanan insan hakları, eşitlik ve sosyal adalet gibi kavramlar, DSÖ’nün politikasını etkilemiş ve bir düşünce değişimi sürecini beraberinde getirmiştir. Bu durum ise özellikle teknik özellikleri ağır basan bir örgüt anlayışı yerine, sağlığın sosyal ve ekonomik yönlerini de göz önüne alan bir DSÖ yönünde değişimin yaşanmasını gündeme taşımıştır (Şemin ve Aksakoğlu, 1995:46).

Bu sebeple temel sağlık hizmetlerinin dünyadaki önemini öncelikli olarak ilke edinen Alma Ata Bildirgesi, bu düşünce değişimi çerçevesinde ele alınması gereken bir niteliğe sahip görülmektedir. Çünkü bildirgenin yayımlandığı 1978 yılından itibaren sağlık alanında yapılan çalışmaların içeriği Alma Ata Bildirgesi’nin ilkeleri doğrultusunda şekillenmiştir. “*2000 Yılında Herkese Sağlık*” ideali ile dünya çapında öne çıkan Alma Ata Bildirgesi, 6-12 Eylül 1978 tarihleri arasında Alma-Ata kentinde DSÖ ve UNICEF’in birlikte düzenledikleri konferans sonucunda yayımlanmıştır (Soyer, 1991:56). Temel sağlık hizmetleri için yapılan bu uluslararası konferans aslında tüm dünyada ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde, teknik işbirliği içerisinde temel sağlık hizmetlerini uluslararası ekonomik düzeyde geliştirmek için acil ve etkili çalışmaların yapılmasına dikkat çekmektedir. Alma-Ata bildirgesi ile ülkeler, DSÖ ve UNICEF gibi uluslararası kurumlar, parasal kaynak sağlayan kuruluşlar, tüm sağlık görevlileri ve tüm dünya toplumları işbirliğine çağrılmıştır. Bu bildirme ile yapılmak istenen özellikle gelişmekte olan ülkelerin temel sağlık hizmetleri için ulusal ve uluslararası yükümlülükleri sağlayabilmesi için teknik ve parasal olarak desteklenmesi ve bildirgenin ruhu ve içeriğine uygun olarak temel sağlık hizmetlerinin tüm dünyada geliştirilmesidir (Declaration of Alma-Ata, 1978). Ancak teorik alt yapısındaki temel sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi ile ilgili olumlu anlayışa rağmen bu bildirgenin, az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerde pratikte uygulanması ile ilgili büyük problemler ile karşılaşmıştır (Soyer, 1991:60-61). Bu bağlamdaki en büyük problem ise gelişmiş ülkelerde bu değişime karşı gösterilen tepkiler olmuştur. Örneğin ABD, DSÖ’nün bebek mamaları ve temel ilaçlar gibi konular ile ilgilenmesini politik bir uğraş olarak değerlendirmiştir. Anne sütünün desteklenmesi ve bebek mamalarının kullanım kurallarının belirlenmesine yönelik 1981 yılında toplanan Dünya Sağlık Asamble’sindeki oylamada da 118 ülkeye karşı tek hayır oyu, ABD tarafından DSÖ’nün küresel ticarete müdahale ettiği gerekçesi ile kullanılmıştır (Sikkink, 1986:822-834; Godlee, 1994a:1492). Ayrıca 18 ilaç tekelinin 11’inde ortaklığı ve sahipliği olan ABD, DSÖ’nün bu politikalarına karşılık örgüte mali yardımları

kısıtlama düzeyinde sert bir karar alarak tepkisini ortaya koymuştur (Godlee, 1994a:1492). ABD'nin tavrından destek alan Çin de önceki yıllarda ücretsiz dağıttığı verem ilaçlarını ücretle satmaya başlamış ve dünyada 3 milyon insanın ölümüyle karşı karşıya gelmesine neden olmuştur (Aksakoğlu, 2003:3). Bir görüşe göre bu durumların yaşanmasına kapı aralayan temel etkenin örgüt anayasasının 2. maddesi olduğu iddia edilmiştir (Koivusalo, 2010:279). Bu madde ile DSÖ'nün yönlendirici rolüne atıf yapılırken, onun etkisinin işbirliği içerisinde olduğu kurumların gerisinde kaldığı gerçeği vurgulanmıştır. Sonuç olarak zengin kaynaklara sahip olan kurumlar ve örgütler sağlık politikası alanında daha etkin hale gelmiş ve bunu yaparken de DSÖ gibi uluslararası örgütleri arka plana itmiştir. Bu durum ise küresel sağlık politikalarında kuralları belirleyen DSÖ'nün etki alanını daraltarak örgütün sağlık politikaları alanındaki gücünün ve etkisinin zayıflamasına neden olmuştur.

Görüldüğü üzere incelenen bu konular küreselleşme sürecinin ve kapitalizmin sağlık alanında kendini gösterdiği ve hissettirdiği en temel alanlar olarak değerlendirilebilmektedir. Bu alanlarda yapılacak bazı düzenlemeler, gelişmiş ülkelerin ekonomik çıkarları ile önemli ölçüde çeliştiği için bu ülkeler tarafından bu değişikliklere karşı ciddi bir direnç söz konusu olabilmektedir (Şemin ve Aksakoğlu, 1995:46). Tüm bunlar göz önüne alındığında da aslında Alma Ata Bildirgesi'nin sağlık hizmetleri alanında iyileşmeyi getireceği varsayılan sürecin gerçek olmadığı ve ekonomik düzenin işleyişinin bu süreçte çok daha fazla etkili olduğu algısı kendisini açığa çıkarmaktadır (Soyer, 1991:56).

2.3. Dönem: Liderlik Değişim Dönemi (1987 sonrası)

1980'li yıllardan sonra giderek artan ekonomik kriz vakalarının ve serbest piyasa ekonomisinin kurallarının etkisinin tüm dünyada hissedildiği bir dönemde (1988 yılı), örgütün genel direktörlüğüne Dr. Hiroshi Nakajima seçilmiştir. Bu seçim sonrasında gelişen süreç, DSÖ'de pek çok önemli değişimi gündeme getirmiştir (Şemin ve Aksakoğlu, 1995:47). Bu süreçteki en önemli değişimlerden birisi, DB'nin sağlık alanında etkisinin giderek artması ve DSÖ'nün politikalarının neoliberal politikalar etrafında şekillenmesi ile birlikte gerçekleşmiştir (Dedeoğlu, 2010: 363). Örgüt bünyesinde önceki genel direktör Dr. Halfden Mahler döneminde sağlanan konsensus ortadan kalkmış ve bu durum beraberinde örgüt içerisinde yaşanan sorun ve çelişkilerin boyutlarının artmasına sebep olmuştur. Bu dönemde DSÖ'de yaşanan değişim ve sorunlar temelde DSÖ'nün mali yapısı, yönetsel işleyişi ve program ile perspektifinde ortaya çıkmıştır (Şemin ve Aksakoğlu, 1995:47). Örneğin örgütün parasal kaynaklarının sağlık ihtiyaçlarının en fazla olduğu akut solunum yolu enfeksiyonları gibi alanlara ve fakir ülkelere ayrılmaktan daha ziyade, psiko-sosyal sağlık ve nörolojik hastalıkların önlenmesi gibi alanlara aktarılacak strateji ve harcamalarda odak noktası batı ağırlıklı gelişmiş ülkeler olmuş ve bu durum örgütün içinden ve dışından büyük eleştirilere neden olmuştur (Godlee, 1994b:1639). Ayrıca bu dönemde yaşanan yönetim değişikliği, DSÖ'nün küresel sağlık sorunlarına bakış açısını değiştirmiştir (Dedeoğlu, 2010:363). DSÖ'nün başkanı Nakajima'nın başkanlığının ilk yılında 35'ten fazla ülkeye yaptığı gezilerin gerekli olup olmadığı ve seyahatleri nedeniyle koltuğunu sürekli boş bırakması, örgütün gündemini sürekli meşgul eden ve tartışılan konulardan olmuştur (McGregor, 1992:1699). DSÖ'deki liderlik değişimi örgütün sağlığa bakış açısını etkileyerek program ve perspektifine de yansımıştır. DSÖ'nün bu dönemdeki rolü, ülkelere teknik tavsiyeler verme ve tavsiye ettiği politikaları ülkelerde kurduğu temsilcilikleri aracılığı ile yönlendirme şeklinde somutlaşmıştır. Nitekim DSÖ'de çalışan personelin büyük çoğunluğu Cenevre'deki genel merkezde iken azınlık bir kısmı bölgesel ofislerde çalışmaktadır. Bu durum ise DSÖ'nün küresel dünyanın sorunlarına ne kadar uzaklaştığının göstergesi olarak gösterilmiştir. DSÖ'nün bu dönemde yaşadığı sorunlar ve değişen tavrı, onun örgüt olarak etkinliğinin ve prestijinin sorgulanır hale gelmesine sebep olmuştur (Godlee, 1994b:1636-1639). Yine bu dönemde DSÖ'deki

açık politika eksikliği farklı bir eleştiri konusu olmuştur. DSÖ'nün geleneksel sağlık modeline olan bakış açısından vazgeçmesi, örgütün değişmeyen perspektifine yapılan en sert eleştirilerden birisi olmuştur. Örneğin “2000 Yılında Herkes İçin Sağlık” ideali çok kültürlü bir retoriğe sahip olmasına rağmen, sağlığın geniş bir sosyal konu kapsamında ele alındığını yansıtmamaktadır. Örgütün tüm programlarında ve tüm kadrolarındaki etkin kişiler bir anlamda hekimlerdir. Sağlık ekonomistleri, mühendisler, sosyolog ve antropologların etkisi ise çok sınırlı kalmaktadır. Bu durumun ise sağlığın yoksulluk, eğitim ve çevresel tehditler ile olan ilişkisini göz ardı ettiği düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Benzer şekilde örgütün sağlık konusundaki tüm endişelerinin tıbbi kökenli olması, onu ülkelerin yalnızca sağlık bakanlıkları ile iş yapmaktan ve temsilciliklerini bu bakanlıklarda kurmaktan öteye geçirmemektedir. Olması gerekenin ise DSÖ'nün eğitim, istihdam, içişleri ve finans gibi sağlık üzerinde etkisi olan diğer güçlü kurumlar ile doğrudan temas kurması olduğu ifade edilmektedir (Godlee, 1994a:1494).

Walt'ın DSÖ'yü dönemlere ayırarak yaptığı inceleme örgütün kuruluşundan 2000'li yıllar ile sınırlı kaldığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda 2000 yılı sonrası DSÖ'de yaşanan değişim, Alma Ata Deklarasyonu'nda bahsi geçen “2000 Yılında Herkese Sağlık” ideali sonrasında yaşanan değişimler ve gelişmeler olarak ayrı bir başlık halinde incelenmiştir. DSÖ'nün 2000'li yıllardan günümüze kadar yaşadığı değişim genel hatları ile aşağıdaki şekilde özetlenebilmektedir.

2.4. Dönem: 2000 Yılında Herkese Sağlık Hedefinden Günümüze DSÖ

1948 yılındaki kuruluşunda beyan ettiği “dünya nüfusunun sağlığını koruma ve geliştirme” amacı taşıyan politikasını, 1970'li ve 1990'lı yıllarda yeniden şekillendiren DSÖ'nün, 2000'li yıllara gelindiğinde yeniden kapitalist düzenin ve güçlü devletlerin egemenliğine teslim ederek siyasi çizgisini şekillendirdiği ileri sürülmektedir. Bu bakımdan DSÖ'nün görünenin aksine, değişmediği ve aynı kapitalist düzenin politikalarını uyguladığı ve günümüzde de devam ettirdiği belirtilmektedir (Aksakoğlu, 2002:1). DSÖ'nün neoliberal politikalar sonrası sermaye sahiplerine yakın olma durumu da onun kuruluş amacındaki toplumcu ve hakkaniyetçi konumundan uzaklaşmasına sebep olmuştur. Sağlığın bir hak olduğu ilkesi yeni dünya düzeni içerisinde uzak durulması gereken bir kavram olarak kodlanmıştır. Dolayısıyla DSÖ'de yaşanan ideolojik ve politik değişim, 2000'li yıllar sonrasında da etkisini devam ettirmiştir. DSÖ, güçlü devletlerin ve kurumların etkisi altında kalarak politikalarını şekillendirmeye devam etmektedir (Dedeoğlu, 2010:365).

DSÖ'nün genel başkanlığına Gro Harlem Brundtland'ın geldiği 1998 yılı da DSÖ ile DB'nin ilişkilerinin karşılıklı geliştiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. DB, DSÖ ile ortaklık kurmanın önemine değinirken, DSÖ'de DB gibi büyük ortaklar ile işbirliğine girişmenin sponsorluk anlamında örgüt için katkısına dikkat çekmiştir. Bu noktada DB'nin 1993 yılından itibaren yayımladığı Dünya Sağlık Raporu'ndaki sağlığa yatırım ilkesi iki kurumun karşılıklı çıkarları neticesinde yeniden şekillenmiştir. Bu noktada DB için sağlık kavramı, yatırım ilkesi çerçevesinde yeniden şekillenerek ve kişilerin sağlıklı olması, sağlıklı işgücünün oluşturulması ve daha kârlı üretim sağlanması anlamına gelmiştir. DSÖ'de ise temel misyon sermaye etrafında şekillenmeye başlamıştır. 2001 yılında Davos'ta gerçekleşen zirvede DSÖ, temel ilaç listesi konusunda ülkelerin patent haklarının korunmasına yönelik inisiyatif olarak desteğini küresel sermayeden yana kullanmıştır (Aksakoğlu, 2003:3-4). Bu durum DSÖ'nün kuruluşundan bu yana yaşadığı değişimin ne kadar büyük olduğunun göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Nitekim DSÖ; tüm dünya nüfusunun temel sağlık düzeyini yükseltmek, korumak ve geliştirmek gibi bir amaç demeti çerçevesinde kurulmuş olmasına rağmen, küreselleşen dünyanın etkisinden kendisini kurtaramadığı yönünde eleştirilere maruz kalmıştır. Örgütün politik atmosferinde güçlü devletlerin ve aktörlerin egemenliği hakim olmuş ve politikalar bu aktörlerin çıkarlarına uymadığı noktada uygulamadan yoksun

kalmıştır. Bu durum DSÖ'yi sağlık hizmetleri ve politikasında üstlendiği etkin rolden geri plana iterek görüş belirten ve danışmanlık hizmeti sunan bir örgüt haline dönüşmesine sebep olmuştur. Örgütte yaşanan tüm bu olumsuz durumlara rağmen hâlâ DSÖ gibi küresel sağlık sorunlara eğilen ve çözümler üreten bir kurumun varlığına da acilen ihtiyaç duyulduğu net bir şekilde ifade edilmektedir. Bu bağlamda günümüz dünyasında ihtiyaç duyulan DSÖ'nün bilimsel, birleştirici, standart koyucu ve teknik destek sağlayıcı rolüne geri dönmesi ve yeniden sağlık hizmetleri alanında etkin bir kurum haline gelmesi temenni edilmektedir (Dedeoğlu, 2010:365).

Dünya nüfusunun sağlığı üzerinde doğrudan etkisi olan DSÖ gibi başat kurumların yanında, sağlık üzerinde dolaylı etkileri ile sağlık politikalarını ve sağlık hizmetlerini yönlendiren farklı küresel kurumlar da bulunmaktadır. Bu kurumlardan kuşkusuz en öne çıkanlarının DB ve IMF olduğu söylenilebilir. Bu bağlamda çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde DB ve IMF'nin hangi amaçla kurulduğu, sağlık alanında nasıl etkili olmaya başladıkları, bu etkiyi hangi argümanlar ile gerçekleştirdikleri ve etkileri ile sonuçlarının neler olduğundan kısaca bahsedilmiştir.

3. DÜNYA BANKASI VE KÜRESEL SAĞLIĞA ETKİSİ

1980 sonrası dünyada yaşanan ekonomik kriz tüm alanlarda olduğu gibi uluslararası sağlık alanında da büyük değişikliklerin yaşanmasına sebep olmuştur (Buse ve Gwin, 1998:665). Bu dönemde DSÖ'nün örgüt içinde ve dışında yaşadığı problemler, bütüncül perspektifini kaybetmesi ve etki alanını daraltması, sağlık alanını diğer küresel kurumların ilgisine açık hale getirmiştir. Özellikle DB, sağlık konusunda daha fazla inisiyatif almaya ve söz sahibi olmaya başlamıştır (Godlee, 1994a:1494). Başlangıçta toplumsal gelişmeye katkıda bulunmak için dünya ülkelerine kredi vermek üzere kurulduğu bilinen DB, 1970'li yıllardan itibaren asıl amaçlarını ortaya koymuştur. Öncelikle kamusal hizmetlere dikkatini çevirmiş, kamu hizmetlerindeki dayanışma kökenli yapının yerini rekabetin alması gerektiğini ifade etmiştir. Kısacası DB, kamu hizmetlerinin piyasa ekonomisine açılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu noktada DB'nin sağlık ile ilgili görüşü "*kamu hizmetinde eğitimle birlikte en önemli iki unsurdan birisi olan sağlık, özel bir problem alanıdır ve sağlık hizmeti özel bir metadır*" şeklinde olmuştur (Aksakoğlu, 2003:3). DB'nin sağlığa bakış açısı, onun sağlık alanında verdiği krediler ile mali bir fonksiyon üstlenmesine neden olmuştur (Şemin ve Aksakoğlu, 1995:52). DB, özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde sağlık sektöründeki faaliyetlerin önde gelen dış finansörü olarak konumunu ortaya koymuş ve sağlamlaştırmıştır. (Buse ve Gwin, 1998:665). 1980'li yıllardan sonra sağlık sektörüne olan ilgisi artan DB'nin sektördeki kredi oranı 1991 yılına gelindiğinde %1'den %7'ye yükselmiştir. Bununla birlikte değinilmesi gereken nokta yalnızca kredi oranlarındaki yüzdesel artış değildir. DB'nin sağlık alanında verdiği krediler, yürüttüğü projelerin niteliğini de değiştirmiştir. Verdiği kredilerin karşılığını alabilmek adına ülkelere ortak reçeteler sunmaya başlamıştır. Bu noktadaki en temel argümanı ise sağlık alanında özelleşme yanlısı politikaların uygulanması olmuştur (Güler, 1996:110).

Bununla birlikte DB tarafından yayımlanan Dünya Gelişim Raporları da küresel sağlık politika gündeminin belirlenmesinde ve sağlık alanındaki etkinliğini göstermesi bakımından önemli görülmektedir. Ancak DB'nin sağlık alanındaki etkinliğinin daha iyi anlaşılabilmesi için az gelişmiş ülkelere verdiği krediler karşılığında IMF ile işbirliği içerisine girerek uygulattığı yapısal uyum programlarını incelemek gerekmektedir. Bu programların bu ülkelerde neden uygulandığı ve sağlık alanındaki sonuçlarının neler olduğunu görmek, küresel politikaların etkisini değerlendirmek açısından önemlidir. Ancak buna değinmeden önce sağlık alanındaki diğer önemli aktör olan IMF'nin hangi amaçla kurulduğu ve sağlık alanındaki fonksiyonunun neler olduğu ele alınmıştır.

4. KÜRESEL EKONOMİNİN PARASAL PROBLEMLERİNİ ÇÖZME ÇABALARI: IMF

İkinci Dünya Savaşı başta Avrupa ülkeleri olmak üzere dünya genelinde yıkıcı bir ekonomik etki bırakmıştır (Bordo ve James, 2000:15). Yaşanan bu olumsuzluklar ise savaş henüz bitmeden uluslararası yeni bir para sisteminin kurulması, bu sistem ile döviz kurlarında istikrarın sağlanması, küresel ticaretin serbestleştirilmesi ve uluslararası rezerv problemini çözme ihtiyacını gündeme getirmiştir (Öztürk, 2002:98). Tüm bu ihtiyaçlara cevap verecek uluslararası yeni bir para sisteminin oluşturulması amacı ile ABD ve İngiltere gibi gelişmiş ülkelerin öncülüğünde 1944 tarihinde Bretton Woods kasabasında 44 ülkenin katılımı ile IMF'nin temeli atılmıştır (Bordo ve James, 2000:5-13; Öztürk, 2002:98). Bretton Woods sisteminde temel amaç ayarlanabilir döviz kuru sistemini kurarak dalgalanmalar karşısında kurların korunabilmesini sağlayacak parasal konularda uluslararası bir sistem kurulması olarak ortaya konulmuştur. Ayrıca bu sistem literatürde, gelişmiş ülkeler için kısa dönemli cari açıkların finansörü, gelişmekte olan dünya için ise kalkınmanın finansörü olarak tanımlanmıştır (Barro ve Lee, 2005:2-4). IMF'nin kuruluş amacı ana sözleşmesinde, uluslararası parasal işbirliğinin geliştirilmesini sağlamak, uluslararası ticaretin dengeli bir şekilde büyümesini ve gelişmesini kolaylaştırmak, çok taraflı ödemeler sisteminin kurulmasına destek olmak, ödeme sıkıntısı çeken üye ülkelere uluslararası refahı yıkıcı önlemlere başvurmadan maddi destek sağlamak, üye ülkelerin ödemeler dengesi sorunlarının derecesini azaltmak ve süresini kısaltmak şeklinde izah edilmiştir (International Monetary Fund, 2016:2).

Bununla birlikte IMF'nin rolü, küresel ekonomide yaşanan gelişmelere bağlı olarak değişmiştir (Öztürk, 2002:95). Bu değişimin yaşanmasında ise IMF yönetiminde oy hakkının %19.14'ünü elinde tutan ABD ile yine bu hakkının yaklaşık %60'ına sahip olan zengin ülkelerin çıkarlarının etkili olduğu belirtilmektedir. Bu sebeple IMF'nin, özellikle en çok oy hakkına sahip olan ABD'nin kendi ekonomik-politik amaçlarına göre üyelerine destek veren bir bankaya dönüştüğü iddiası sürekli tartışma konusu olmuştur. 1970'li yıllara gelindiğinde ise yaşanan petrol krizi dolayısıyla ödemeler dengesi sorunları yaşayan ve dış ticaret açıkları hızla büyüyen gelişmekte olan ülkelerin IMF'den borç alması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu durum 1980'lerde ihracat fiyatlarının düşmesi ve faiz oranlarının yükselmesi ile ülkeler açısından ekonomik bir krize neden olmuştur (Erdoğan, 1994:44). Bu kapsamda 1980'li yılların başına kadar sıklıkla ödemeler dengesi problemlerini çözmek için politikalar geliştiren IMF, 1980 sonrası borcunu ödeyemeyen ülkelere uygulattığı yapısal uyum programları ile küresel ekonomiyi denetleme yolunda etkisini hissettirmeye başlamıştır. Bu gelişmeler ise IMF'nin küreselleşme sürecine bağlı olarak dünya genelinde yaşanan finansal krizlerde ödeme mercii ve kriz yöneticisi rolünün açığa çıkmasına sebep olmuştur (Öztürk, 2002:95).

IMF'nin ve DB'nin gelişmekte olan ülkelere verdikleri krediler, onların ortak hareket etmesi için majör bir faktör olmuştur. Nitekim bu iki kuruluş 1980'li yılların sonlarına doğru yakın işbirliğine girişmiş ve yeni dünya düzeninde belirleyici ve etkin güç odakları olarak politika şekillendirici bir tavır sergilemeye başlamışlardır (Sönmez, 1998:453). Bu bağlamda yaptıkları ilk iş, gelişmekte olan ülkelere verdikleri borçların karşılığını alabilmek için birtakım istikrar programlarının uygulanmasını sağlamak olmuştur. IMF ve DB işbirliği ile geliştirilen bu programlar genel olarak "yapısal uyum programları" olarak adı ile anılmaktadır (Erdoğan, 1994:45-45; Chossudovsky, 2003:35; Brunelli, 2007:2-3; Memiş vd., 2010:325-326). Bu programlar esas olarak borçlu ülkelere kemer sıkma politikası uygulatarak istikrarın sağlanmasını önermektedir. Ancak sorun klasikleşen istikrar programlarının her ülkeye aynı reçetelerin uygulanması olmuştur. Bu reçetelerin temel argümanları ise ticaretin serbestleştirilmesi, özelleştirmenin desteklenmesi, kamu harcamalarının kısıtlanması, vergilerin artırılması ve devletin eğitim ve sağlık gibi sosyal alanlardan çekilmesi şeklinde betimlenmiştir (Erdoğan, 1994:45). Hem içinde

düştükleri ekonomik krizlerden kurtulmak hem de bu kurumlardan yeniden destek almak isteyen az gelişmiş ülkeler ise IMF'nin ve DB'nin önerdikleri bu reçeteleri uygulamak zorunda kalmışlardır (Memiş vd., 2010:326). Tarım politikalarından sağlık politikalarına kadar geniş bir yelpazede uygulanan bu programların ve reçetelerin borç alan ülkeler üzerindeki etkileri kısa vadede olumlu gibi görünse de uzun vadede olumsuz olmuştur (Güler, 1996:84; Şenses, 2004:15; Memiş, 2015:155).

4.1. DB ve IMF İşbirliği: Yapısal Uyum Programları

Dünya genelinde 1980'li yılların ortalarından itibaren neoliberal politikaların etkisi ile keskin bir değişim ve dönüşüm sürecinin yaşandığı bilinmektedir. Yaşanan bu değişimi de en derinden hisseden ülkelerin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olduğu ve bu değişimin etkisinin de çeşitli açılardan olumsuz olarak hissedildiği ifade edilmektedir. Bu olumsuz etkinin en büyük mimarının ise bu dönemde uygulanan yapısal uyum-yapısal düzeltme programları olduğu kanıtlarla ortaya konulmuştur (Permanent Peoples Tribunal, 1990:330-331; Loewenson, 1993:717). Yapısal uyum programlarının geçmişinin anlaşılmasında en iyi referans noktası, 1944'ten başlayarak Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun oluşturulması yönündeki adımlar olarak gösterilmektedir. Bu kurumlar, küresel ekonomik zorlukları çözülmesi için 1982 yılında az gelişmiş ülkelerin borç krizine müdahale etmişlerdir. Dünya Bankası ve IMF aslen bu ülkelerin borçlarını azaltmak amacıyla kurulmamış olsalar da, tam olarak ilgilendikleri konu dönemselsel koşullar itibariyle bu olmuştur. Buradaki asıl amaç, bu ülkelerin küresel pazardaki verimliliklerini artırmak olmakla birlikte Dünya Bankası ve IMF tarafından uygulanan yapısal uyum programlarıyla da hükümet harcamalarının kısıtlanması felsefesiyle bu boyut farklı bir yöne evrilmiştir (Brunelli, 2007:2). Bu uygulama sonrasında ise az gelişmiş ülkelerde yoksulluğun, işsizliğin ve eşitsizliklerin önemli oranda arttığı ifade edilmektedir. Yapısal uyum programları temel olarak enflasyonu azaltmayı ve devletin rolünü sınırlamayı amaçlamıştır. Ancak programlar iç talebin kısıtlanması ve döviz kurunun değer kaybetmesine yol açmıştır. Bu durum ise borçların ödenmesi için kaynakların serbest bırakılmasına, dolayısı ile uluslararası sermayenin tercih ettiği ekonomik kalkınma modellerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Brand, 1994:568). Görüldüğü gibi az gelişmiş ülkeler bir taraftan bu ekonomik sorunla baş etmek için programların gereklerini yerine getirmek için çabalamış bir taraftan da yeni kaynak arayışlarına yönelmiştir.

Bununla birlikte uygulanan yapısal uyum programları nedeniyle 1982-1987 dönemleri arasında güneydeki az gelişmiş ülkelere kuzeydeki gelişmiş ülkelere DB'nin verilerine göre asgari en az 87,8 milyar dolar, OECD verilerine göre ise 287 milyar dolarlık bir net kaynak aktarımı gerçekleşmiştir. DB ve IMF'nin bu yıllardan itibaren az gelişmiş ülkelere borç veren konumdan, bu ülkelere borç alan konuma doğru geçişi, bu durumun yansıması şeklinde değerlendirilmiştir. Nitekim bu ülkelere yıllık sermaye akışının IMF'ye yaklaşık 3 milyar dolar ve DB'ye ise 1,9 milyar dolar seviyesinde olduğu ifade edilmiştir (Permanent Peoples Tribunal, 1990:330-331). Bu sebeple programın uygulandığı 1980'li yıllar boyunca gelişmekte olan ülkelerin gelirinin ortalama % 60 gerilediği ifade edilmektedir (Öğüt, 2014:12).

Eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, IMF ve DB tarafından gelişmekte olan ülkelere uygulanmak üzere verilen programların bu ülkelerin daha yoksul duruma gelmesinde etkili olduğu çok sık ifade edilmiştir. Bu noktada kreditor olarak IMF'nin kredi verdiği ülkelere uyguladığı "koşulluluk" ilkesinden bahsetmek, konunun anlaşılması için önem taşımaktadır. IMF'nin kredi verdiği ülkelerin maruz kalabileceği zorluklara bakılmaksızın uyguladığı "koşulluluk" şartı, IMF'nin şartlarının borç alan ülke tarafından kabul edilmesi ve eylemlerin IMF tarafından yönlendirilmesi anlamına gelmektedir. Aynı zamanda DB'de de IMF'nin koşullarına bağlı kredi kategorileri oluşturulmuştur (Brand, 1994:567-568). Bunun sonucu olarak uygulanan bu

politikalar, az gelişmiş ülkelerde yoksulluğun daha da artması ve sonrasında sağlık hizmetlerinin sunumunun gerilemesi olarak kendini göstermiştir (Brunelli, 2007:2).

DB ve IMF işbirliği ile uygulanan bu istikrar programlarının sağlık politikaları ve uygulamaları alanındaki yansımaları, DSÖ'nün faaliyetlerini tamamlayıcı ve Alma-Ata deklarasyonuna uygun nitelikte olan projelerin desteklenmesi ile başlamış ve sağlık hizmetleri ile ilgili kredilerin verilmesi ile devam etmiştir (Şemin ve Aksakoğlu, 1995:51). Bu programlar Afrika'da 40'ın üzerinde ülkede uygulamaya konulmuş ve bu yöndeki ilk olumsuz etkiler, gıda güvensizliğinin artması ve yetersiz beslenme üzerinde ortaya çıkmıştır. Sonrasında ise zaten yoksulluk seviyelerinin altında yaşayan Afrika ülkelerinin nüfusunun üçte ikisinin veya daha fazlasının sağlık hizmetlerine erişimin azalması ile sağlık göstergelerinin daha da kötüleşmesine neden olmuştur (Loewenson, 1993:717). Yapısal uyum programlarının etkisi ile Afrika ülkelerinde 1985 yılında eğitim ve sağlık için yapılan harcamaların %26 ve Güney Amerika ülkelerinde ise %18 oranında azaldığı bildirilmiştir (Brand, 1994:575). Aynı şekilde birçok Afrika ülkesinde, yapısal uyum programlarının en hızlı uygulandığı dönemler olan 1980-1985 yılları arasında bebek ölüm hızlarının %4-54 arasında artış gösterdiği kayıt altına alınmıştır (Commonwealth Secretariat, 1989, Akt., Loewenson, 1993:721). Benzer şekilde tüberküloz, kolera, enfeksiyon hastalıkları, AIDS, trahom gibi salgın hastalıkların süreç içerisinde yaygınlaşması ve ortadan kalktığı düşünülen hastalıkların da tekrar görülmeye başladığı ifade edilmektedir (Öğüt, 2014:14). Yapısal uyum programları ile proaktif bir sağlık politikası çerçevesinin kaybedilmesi, politikadan etkilenen topluluklar ve politika yapıcılar arasında genişleyen bir uçuruma neden olmuştur. Bu durum temelde eşitlik ilkesinin ve sağlık hizmetlerinde sosyal sorumluluğunun yer aldığı bir politikadan, sağlığın bir metaya dönüştüğü ve sağlık hizmetlerine erişimin de bireysel bir sorumluluk haline geldiği bir düşünce ve yapının oluşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla eleştirel görüş çerçevesindeki bu tespitlerden yola çıkıldığında yapısal uyum programları ile nüfusun sağlığını geliştirmeyi amaçlayan politikalar arasında derin bir çelişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Loewenson, 1993:717).

4.2. Türkiye Özelinde Kısa Bir Değerlendirme

II. Dünya Savaşı sonrası yükselen sosyal devlet anlayışı ve keynezyen politikaların bir sonucu olarak devlet her alanda etkisini artırmaya başlamış, bu durum ise artan bürokrasi ile devletin hantal bir yapıya bürünmesi şeklinde kendini göstermiştir. Bu duruma tepki olarak İngiltere ve Amerika'da yeni sağ ideoloji yükselişe geçmeye başlamıştır. Yeni sağ ideolojisi ile kamu harcamalarının kısıtlanması, devletin her alanda küçülmesi ve özelleştirme uygulamalarının yaygınlaşması konuları gündeme gelmiştir. Buna paralel olarak özellikle 1980 sonrası DB ve IMF gibi küresel aktörlerin yeni sağ ideolojinin yaygınlaşması için izledikleri aktif politikalar, devletin özel sektör mantığı ile yönetilmesine zemin hazırlamıştır (Balcı ve Kırılmaz, 2007:137; Genç, 2010:147). Bu durum 1980'li yıllardan itibaren dünya genelinde izlenen politikaların küresel aktörlerin odağında şekillenmesine neden olmuştur. Nitekim bu politikalar etkisi sağlık alanında da hissedilmiş; sağlık hizmetlerinin sunulmasında özel sektörün kapasitesinin arttırılmasını öngören yaklaşım, Türkiye'deki sağlık politikalarına da dolaylı ya da doğrudan olmak üzere çeşitli düzeylerde yansımıştır. Örneğin 24 Ocak 1980 kararlarının alınması, kamu sektöründe yeni sağ ideolojinin yansımaları olarak serbest piyasa düzeni oluşturulmaya çalışıldığını açıkça ortaya koymuş ve bu doğrultudaki gelişmeler dahilinde 1990'lı yıllara gelindiğinde sağlık alanında, sağlık reform paketleri söz konusu olmuştur.

Uluslararası aktörler ile ikili iş birlikleri geliştirme, bu aktörlerin kurdukları örgütlere üye olma ve onlarla ortak projeler yürütme konusunda daima aktif olmaya çalışan Türkiye, sıklıkla bu örgütlerin politikalarını benimsemeye ve uygulamaya çalışmıştır. Örneğin DSÖ tarafından 2000'li yıllarda üye ülkelerin sağlık politikalarına yön vermek

üzere hazırlanan Ljubljana Bildirgesi'nin temel ilkelerini benimsemiş ve politik önerilerini uygulamaya çalışmıştır (Altay, 2007:47). Benzer şekilde Türkiye ile DB arasında 1990 yılında imzalanan Sağlık Projesi Kredi Anlaşması ile alınan krediler, Türkiye'de sağlık hizmetlerini küresel sağlık politikaları çerçevesinde yönlendirmek için uygulanan projelerden olmuştur. 1991 yılında da SB'ye bağlı olarak ve DB'nin politikaları doğrultusunda Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü yine bu dönemde (1991) kurulmuştur. Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü DB için raporlar hazırlama görevinde aktif rol üstlenmiştir (Güler, 1996:110-112; Atalay, 2015:63). Yine Sosyal Sigortalar ve GSS kanunu ile onun devamı niteliğindeki politikalar DB önerisi ile hazırlanmıştır (Erçen, 2010:7), Aynı zamanda DB'nin önerisi ile koruyucu sağlık hizmetleri kamunun sorumluluğuna bırakılmış, tedavi edici sağlık hizmetlerinde ise özel sektörün kapasitesi ve sorumluluğu artırılmıştır (Güler, 1996:110).

Bu uygulamaların devamı olarak 2003 yılında uygulamaya konulan en somut sağlık reformu da Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) olmuştur (Soyer, 2011: 302-303; Bilaloğlu, 2015: 16-19; Atalay, 2015:61). Türkiye'nin DB'den aldığı krediler karşılığında hayata geçirilen ve geniş kapsamlı bir dönüşümü içeren sağlık reform paketi olarak da nitelendirilebilen SDP (Elbek, 2009:33) temel olarak; sosyal güvenlik kurumlarının birleştirilmesi, aile hekimliği sisteminin uygulamaya konulması, özel sektörün sağlık alanında teşvik edilmesinin en büyük örneği olan Kamu-Özel Ortaklığı (KÖO) modelinin hayata geçirilmesi, ilaçlar ve belirli sağlık hizmetleri için katılım payı alınmaya başlanması, Genel Sağlık Sigortası (GSS) sisteminin başlatılması başta olmak üzere çok sayıda uygulamayı içermiştir. SDP ile gerçekleştirilen sağlık politikaları ve uygulama sonuçları, farklı çevrelerde farklı bakış açıları ile değerlendirilmiştir (Soyer, 2011: 302-303; Bilaloğlu, 2015: 16-19; Atalay, 2015:61). SDP'nin bir dönüşüm programı olarak getirilerine yönelik tartışmalar bir yana burada asıl ifade edilmek istenilen husus, Türkiye'de 1980 sonrası sağlık alanında uygulamaya çalışılan politikaların ve uygulanan reformların küresel düzeyde kendisini hissettiren neoliberal politikalarından belli ölçülerde esintiler taşıdığı gerçeğidir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sağlık hizmetlerinin gelişimi, dünyanın ve insanlığın gelişimine de bağlı olarak uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Sağlık hizmetlerine ilişkin politikaların belirlenmesi, uygulanması ve günün gelişen koşullarına göre adapte edilmesi, hemen her dönemde politika yapma süreci ve bu sürece etki eden ulusal ve uluslararası aktörlerin yaklaşımları ile ilişkili bir metodolojide ele alınmıştır.

Sağlık politikalarının küresel düzlemde tartışılan bir konu haline gelmesi açısından 1800'lerin ortaları bir milat olarak değerlendirilirken bu yönde en ciddi ve kurumsal adımların atılması ise İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki döneme rast gelmiştir. Bu bağlamdaki ilk gelişme, Birleşmiş Milletler nezdinde DSÖ'nün kurulmasıyla birlikte gerçekleşmiştir.

Kuruluş misyonu ve amaçları açısından sağlık alanında küresel bir aktör olarak kabul edilen DSÖ'nün rol, etkinlik ve inisiyatif alma düzeyinin kronolojik olarak farklılık arz ettiği görülmektedir. Sağlık sorunlarına teknik yaklaşım dönemi, sağlık sorunlarına politik yaklaşım dönemi, liderlik değişim dönemi ve 2000'li yılları içinde barındıran son dönem olmak üzere dört ana dönemde faaliyetleri ve politikaları irdelenen DSÖ, bu süreçte ulusal hükümetler ve diğer ulusal paydaşlarla doğrudan; uluslararası ekonomik odaklı organizasyonlardan DB ve IMF gibi oluşumlarla da dolaylı olarak ilişki içerisinde olmuştur. Eleştirel bir perspektifle başlangıçta sağlığa tıbbi odaklı bir bakış açısına sahip olan DSÖ, dünyada gerçekleşen sosyal, siyasal ve ekonomik değişkenlerden de etkilenerek küreselleşme süreci ile birlikte sağlığın bireysel sorumluluk ilkesine bırakılması düşüncesine yönelmiş ve bu bağlamda ciddi bir felsefe değişikliğini de hissedilir kılmıştır.

DB ve IMF gibi farklı amaçlar çerçevesinde oluşturulan küresel kuruluşların misyonlarının küresel politikalar doğrultusunda yeniden şekillenmesi sonucunda sağlık üzerindeki etkileri de dolaylı olarak kendini göstermiş ve yapısal uyum programları ile sağlık alanında değişim ve dönüşüm faaliyetleri teşvik edilmeye ve tasarlanmaya başlanmıştır. Çeşitli yönlerden olumsuz sonuçları nedeniyle ciddi bir şekilde eleştirilen bu programlar, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde en önemli gündem maddelerinden birisi olmuştur.

Küresel düzeydeki BM, DSÖ, DB ve IMF gibi siyasal ve ekonomik mekanizmaların yönetilmesi ve yönlendirilmesi sürecinde hiç kuşkusuz en önemli güç, ekonomik göstergeler açısından diğerlerine göre daha güçlü ve ileri seviyelerde bulunan devletlere ait olmaktadır. Bu durumda da uluslararası aktörlerin aldıkları kararların şekillenmesi sürecinde önemli problemler yaşanabilmekte ve bazı gerçekler kamu politikası oluşturma sürecinin doğasına da uygun bir şekilde görmezden gelinebilmektedir. Böylesi bir durum ise sağlık alanında günümüzde de az gelişmiş ülkelerin birçoğunda sıklıkla şahit olunan ve çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine yol açan eşitsizliklere ve hakkaniyetsizliklere sebebiyet vermektedir.

Halbuki başta DSÖ gibi dünyadaki sağlık standartlarının ve politikalarının geliştirilmesi ile sağlık göstergelerinin iyileştirilmesini şiar edinmiş aktörlerin, dünya ekonomik sisteminin kaygılarından daha uzak bir çerçevede daha objektif, şeffaf ve hakkaniyetli kararlar alması ve bu yönde politikalar üretmekle sağlık alanındaki sorunların giderilmesine yönelik bir yürüngeyi benimsemesi gerekmektedir. Ayrıca bu aktörlerin, sağlığın sosyal, ekonomik ve sistematik olarak bütüncül bir bakış açısı ile ele alınmasını sağlayarak bu doğrultuda uyguladıkları ve uygulattıkları politikaların yalnızca teorik değil pratik olarak da takipçisi olmaları gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle devletlerin her birisinin kendisine has sağlık yapıları olduğu gerçeğinden hareketle, küresel sağlık politikaları ile ulusal sağlık politikaları entegre bir çerçevede birleştirilerek her ülkeye has bir politika düzlemi ve uygulamaları planlanmalı, ulusal hükümetlerin bu yöndeki hareket kapasitelerinin bizzat kendileri tarafından yönetilmesi yönünde bir hareket tarzı benimsenmeli ve de sağlığın insani bir hak olduğu düşüncesini özüne alan bir değişim ve dönüşüm stratejisi ortaya konulmalıdır.

Bu çalışmada uluslararası aktörlerin uyguladıkları küresel politika ve programların sağlık üzerindeki etkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu politika ve programların ülkeler üzerindeki etkisinin görüldüğünden çok daha derin olduğu tahmin edilmektedir. Bu sebeple uluslararası aktörlerin küresel sağlık politikaları üzerindeki etkisinin ülkeler nezdindeki örneklerden yola çıkarak yeni çalışmalarda daha detaylı ve sonuçlanan programlar üzerinden incelenmesinin faydalı olacağı düşünülmekte ve önerilmektedir.

6. KAYNAKÇA

- Aksakoğlu, Gazanfer (2002), “Herkes İçin Sağlıktan Hedef 21’e: Dünya Sağlık Örgütü Değişiyor”, *Toplum ve Hekim*, Cilt.17, Sayı.2, (1-12).
- Aksakoğlu, Gazanfer (2003), “Dünya Sağlık Örgütü ve Sağlık Politikalarında Değişim”, *Sol*, Cilt.199, Sayı.41, (1-7).
- Altay, Asuman (2007), “Sağlık Hizmetlerinin Sunumunda Yeni Açılımlar ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, *Sayıştay Dergisi*, Cilt.18, Sayı.64, (33-58).
- Ataay, Faruk (2006), *Neoliberalizm ve Devletin Yeniden Yapılandırılması: Türkiye’de Kamu Reformu Üzerine İncelemeler*, De Ki Basım Yayım, Ankara.
- Atalay, Selçuk (2015), “Sağlıkta Piyasalaşma ve Kamu-Özel Ortaklığı”, (Der) Gülbiye Yenimahalleli Yaşar, Asuman Göksel ve Ömür Birler, *Türkiye’de Sağlık, Siyaset, Piyasa* içinde 1. Basım, NotaBene Yayınları, Ankara, (57-84).

- Balcı, Asım - Kırılmaz, Harun (2007), “Yeni Kamu Yönetimi Anlayışının Türk Sağlık Sektörüne Yansımaları”, (Ed) Coşkun Can Aktan ve Ulvi Saran, *Sağlık Ekonomisi ve Sağlık Yönetimi* içinde, 1. Basım, Aura Kitapları, İstanbul, (134-165).
- Barro, Robert - Jong-Waa, Lee (2005), “IMF Programs: Who is Chosen and What are the Effects?”, *Journal of Monetary Economics*, Cilt.52, Sayı.7, (1-54).
- Bayar, Fırat (2008), “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye”, *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Sayı.32, (25-34).
- Berlinguer, Giovanni (1999), “Globalization and Global Health, *International Journal of Health Services*, Cilt.29, Sayı.3, (579-595).
- Bilaloğlu, Eriş (2015), “2003-2013 Sağlıkta Dönüşüm Programı”, (Der) Gülbiye Yenimahalleli Yaşar, Asuman Göksel ve Ömür Birler, *Türkiye’de Sağlık, Siyaset, Piyasa* içinde 1. Basım, NotaBene Yayınları, Ankara, (15-20).
- Bordo, Michael - James, Harold (2000), *The International Monetary Fund: its Present Role in Historical Perspective*, National Bureau of Economic Research, Econpapers, Working Paper 7724.
- Brand, Horst (1994), “The World Bank, The Monetary Fund, and Poverty”, *International Journal of Health Services*, Cilt.24, Sayı.3, (567-578).
- Brunelli, Bianca (2007), Structural Adjustment Programs and the Delivery of Health Care in the Third World, *Pell Scholars and Senior Theses*, Paper 16.
- Bryant, Johnnie (1980), “WHO's Program of Health for all by the Year 2000: A Macro System for Health Policy Making a Challenge to Social Science Research. Social Science and Medicine”, *Part A: Medical Psychology and Medical Sociology*, Cilt.14, Sayı.5, (381-386).
- Bulut, Nihat (2003), “Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu mu?”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt.52, Sayı.2, (173-197).
- Buse, Kent - Gwin, Catherine (1998), “The World Bank and Global Cooperation in Health: the Case of Bangladesh”, *The Lancet*, Cilt.351, Sayı.9103, (665-669).
- Chossudovsky, Michel (2003), *The Globalization of Poverty and the New World Order*, Pincourt (Quebec): Global Research, 2nd Edition, Center for Research on Globalization (CRG).
- Cueto, Marcos (2004), “The origins of Primary Health Care and Selective Primary Health Care”, *American Journal of Public Health*, Cilt.94, Sayı.11, (1864-1874).
- Declaration of Alma-Ata, (1978), *International Conference on Primary Health Care*, Alma-Ata, USSR, 6-12 September 1978.
- Dedeoğlu, Necati (2010), “Dünya Sağlık Örgütü, Sağlık Hakkı ve Küreselleşme”, *TAF Preventive Medicine Bulletin*, Cilt.9, Sayı.4, (361-366).
- Duda Ünalmiş, Hilal (2008), *Uluslararası Örgütler Bağlamında Global Sağlık Politikaları*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Elbek, Osman (2009), “Sağlıkta Dönüşüm: Eleştirel Bir Değerlendirme”, *Türkiye Psikiyatri Derneği Bülteni*, Cilt.12, Sayı.1, (33-43).

- Erçen Yoğun, Esmeray Ayşe (2010), “Kurumsal Taklitçilik-Izomorfizm: Türkiye’de Sağlıkta Dönüşüm Program Hedeflerinin Ulaşılabilirliği”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı. 19, (1-11).
- Erdoğan, Seyhan (1994), “Gelişmekte Olan Ülkelerde İstikrar ve Yapısal Uyum Programları ve Uluslararası Çalışma Standartları”, *Toplum ve Hekim*, Cilt.9, Sayı.62, (44-50).
- Ertuna, Özer (2006), “Yeni Dünya Düzeni: Küreselleşme”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı.30, (36-45).
- Finkle, Jason - Crane, Barbara (1976), “The World Health Organization and the Population Issue: Organizational Values in the United Nations”, *Population and Development Review*, (367-393).
- Fulop, Tamas - Roemer, Milton (1982), *International Development of Health Manpower Policy*, WHO Offset Publication, Geneva.
- Genç, Neval (2010), “Yeni Kamu Hizmeti Yaklaşımı”, *Türk İdare Dergisi*, Sayı.466,(145-159).
- Godlee, Fiona (1994a), “WHO in Retreat: is it Losing its Influence?”, *BMJ: British Medical Journal*, Cilt.309, Sayı.6967, (1491-1495).
- Godlee, Fiona (1994b), “WHO at Country Level a Little Impact, No strategy”, *BMJ: British Medical Journal*, Cilt.309, Sayı.6969, (1636-1639).
- Güler Ayman, Birgül (1996), *Yeni Sağlık ve Devletin Değişimi Yapısal Uyum Politikaları*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Güzelsarı, Selime (2003), “Neo-liberal Politikalar ve Yönetişim Modeli”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt.36, Sayı.2, (17-34).
- <http://www.who.int/news-room/detail/15-12-2016-dr-halfdan-t-mahler-who-s-third-director-general-dies-at-93>, (23.05.2018).
- International Monetary Fund (2016), *Articles of Agreement*, Publication Data Joint Bank-Fund Library, Washington.
- İnsel, Ahmet (2015), *Neo-liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karabıçak, Mevlüt (2002), “Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerinde Ortaya Çıkan Yönelim ve Tepkiler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt.792, Sayı.1, (115-131)
- Koivusalo, Meri (2010), “The Shaping of Global Health Policy”, (Eds) Panitch, Leo and Leys, Colin, *Morbid symptoms: Health under capitalism: Socialist Register* The Merlin Press, Londra, (279-294).
- Lee, Kelley - Buse, Kent - Fustukian, Suzanne (2002), *Health Policy in a Globalising World*. Cambridge University Press.
- Loewenson, Rene (1993), “Structural Adjustment and Health Policy in Africa”, *International Journal of Health Services*, Cilt.23, Sayı.4, (717-730).
- McGregor, Alan (1992), “WHO: Director-General’s Travels”, *Lancet*, Cilt.340, Sayı.5, (1363-1420).
- Memiş, Hasan - Kara, Mehmet - Tayfur, Lütfü (2010), “Yoksulluk, Yapısal Uyum Programları ve Sahra Altı Afrika Ülkeleri/Poverty, Structural Adjustment Programs and Sub-Saharan Africa Countries”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt.7, Sayı.14, (325-346).

- Memiş, Hasan (2015), “Küreselleşme ve Yoksulluk İlişkisi”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Cilt.5, Sayı.1, (144-161).
- Newell, Kenneth (1988), “Selective Primary Health Care: the Counter Revolution”, *Social Science and Medicine*, Cilt.26, Sayı.9, (903-906).
- Öğüt, Kaan (2014), “Küresel Sistemde Borç Krizi-Yoksulluk ve IMF”, *Aydınlanma 1923*, Cilt.35, Sayı.35, (11-14).
- Öztürk, Nazım (2002), “IMF'nin Değişen Rolü ve Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerine Etkileri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt.57, Sayı.04, (95-125).
- Permanent Peoples Tribunal (1990), Tribunal on the Policies of the International Monetary Fund and the World Bank, West Berlin, September 26–29, 1988: Verdict, *International Journal of Health Services*, Cilt.20, Sayı.2, 329-347.
- Ruger Praf, Jennifer (2005), “Thechanging Role of the World Bank in Global Health”, *American Journal of Public Health*, Cilt.95, Sayı.1, (60-70).
- Schuftan, Claudio (2003), “Poverty and Inequity in the Era of Globalization: Our Need to Change and to Reconceptualize”, *International Journal for Equity in Health*, Cilt.2, Sayı.4, (1-7).
- Sikkink, Kathryn (1986), “Codes of Conduct for Transnational Corporations: the Case of the WHO/UNICEF Code”, *International Organization*, Cilt.40, Sayı.4, (815-840).
- Soyer Ata (1991), “Yeni Dönem Eski Tartışmalar: Alma-Ata bildirgesi ve Dünya Sağlık Örgütü Üçüncü Dünya'ya alternatif öner(ebil)iyor mu?”, *Toplum ve Hekim*, Cilt.7, Sayı.48, (55-62).
- Soyer, Ata (2011), “1980’den Günümüze Sağlık Politikaları”, *Praksis*, Cilt.9, (301-309).
- Sönmez, Sinan (1998), *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm Sömürgecilikten Küreselleşmeye*, İmge Kitabevi: Ankara.
- Şemin, Semih - Aksakoğlu, Gazanfer (1995), “Sağlık Alanında Artan Sorunlar ve Dünya Sağlık Örgütü'nün Azalan Etkinliği”, *Toplum ve Hekim*, Cilt.10, Sayı.68, (45-53).
- Şenses, Fikret (2004), “Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?”, *Kalkınma ve Küreselleşme Dergisi*, Sayı.1, (13-54).
- Tarcan, Ertuğrul (2001), “Küreselleşmenin Sağlık Üzerine Etkileri ve Sağlık İşletmelerinin Küreselleşme Süreci”, *Yönetim Dergisi*, Cilt.12, Sayı.39, (29-43).
- Tion Patrick, Aondoakaa. (2014), “The International Monetary Fund (IMF) and World Bank: an Assessment af the Role of Africa’s Integration into Global Economic System”, *Journal of Humanities and Social Science*, Cilt.19, Sayı.11, (9-17).
- Walt, Gill (1993), “WHO Under Stress: Implications for Health Policy”, *Health Policy Journal*, Cilt.24, Sayı.2, (125-144).
- Walt, Gill (1998), “Globalisation of International Health”, *The Lancet*, Cilt.351, Sayı.9100, (434-437).
- World Health Organisation (1946), *Constitution of the World Health Organisation*, Geneva.
- World Health Organization (1995), *Constitution of The World Health Organization Basic Documants*, International Health Conferance 1946, New York.
- Yanar, Rüstem - Şahbaz, Ahmet (2013), “Gelişmekte Olan Ülkelerde Küreselleşmenin Yoksulluk ve Gelir Eşitsizliği Üzerindeki Etkileri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt.8, Sayı.3, (55-74).

- Yaşar, Yavuz - Yaşar-Yenimahalleli, Gülbiye (2012), “Neoliberal Küreselleşme ve Sosyal Politikada Dönüşüm/Neoliberal Globalisation and Transformations in Social Policy”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt.36, Sayı.1-274, (63-92).
- Yaşar Yenimahalleli, Gülbiye (2011), “Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Neoliberal Dönüşümü/Neoliberal Transformation of Social Security in Turkey”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt.35, Sayı.272, (163-194).
- Yıldız, Özkan (2008), “Küreselleşme, Sağlık ve Toplum”, *Gaziantep Tıp Dergisi*, Cilt.14, Sayı.1, (30-34).

**KARİYER SEÇİM NİYETİNDE
AİLENİN VE MESLEĞE YÖNELİK BİREYSEL TUTUMUN ETKİSİ:
BÜRO HİZMETLERİ VE SEKRETERLİK ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA**

**THE EFFECT OF PARENTAL AND INDIVIDUAL ATTITUDES IN CAREER
CHOOSE INTENTION FOR THE OCCUPATION: RESEARCH ON OFFICE
SERVICES AND SECRETARY STUDENTS**

Dilek ESEN¹

Öz

Bu araştırmanın amacı, kariyer seçim niyetinde ailenin ve mesleğe yönelik bireysel tutumun etkisini tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda, 2018-2019 eğitim-öğretim döneminde Büro Hizmetleri ve Sekreterlik önlisans programlarında öğrenim gören 423 öğrenci kolayda örneklem yöntemi ile seçilmiştir. Veriler nicel yöntem kullanılarak elde edilmiştir. Veri toplama aracı olarak, Wong ve Liu (2009) tarafından geliştirilen “Kariyere Yönelik Aile Etkisi Tutum Ölçeği” ile Üstüner (2006) tarafından geliştirilen “Mesleğe Yönelik Bireysel Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, ailenin, kariyer seçim niyeti üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Mesleğe yönelik bireysel tutumun, kariyer seçim niyeti üzerinde oldukça güçlü bir etkisi vardır.

Anahtar Kelimeler: Kariyer, Kariyer Seçim Niyeti, Kariyer Seçiminde Ailenin Etkisi, Kariyer Seçiminde Bireysel Tutumun Etkisi, Yönetici Asistanlığı.

Abstract

The aim of this research is to determine the effect of the family and the individual's attitude towards the profession that intends to choose a career. For this purpose, 423 students who were studying in the Office Services and Secretarial Associate Degree programs in 2018-2019 academic year were selected by convenience sampling method. Quantitative method used for obtaining the data. “Parental Influences Attitude Scale” developed by Wong and Liu (2009) and “Individual Attitude Scale for Occupation” developed by Üstüner (2006) were used as data collection tools. According to the findings, it was found that the family had an effect on the career intention. Individual attitudes towards the occupation have a strong influence on the career intention.

Keywords: Career, Career Choice Intention, Parental Influences on Career Choice, Individual Influences on Career Choice.

¹ Dr., esendilek@gmail.com

1. GİRİŞ

Kariyer kavramı, dikey anlamda yükselme, başarıya ve statü elde etme gibi anlamlarda kullanılabileceği gibi (Aydemir, 1995:2; Aytaç, 1997; Can vd., 2001:152), vasıflı ve vasıfsız herkesin sahip olabileceği bir iş ya da meslek (Greenhouse, 1987:5-7; Berberoğlu, 1991: 135), şeklinde de tanımlanabilmektedir. Çalışmada kariyer kavramı, mesleki anlamda bilgi ve beceri olarak ilerlenecek yol anlamında kullanılmaktadır.

Biyolojik, sosyolojik, psikolojik, kişisel, ekonomik ve politik başta olmak üzere bireylerin kariyer seçimlerinde etkili olan pek çok faktörden bahsetmek mümkündür. Ancak mevcut eğitim sisteminde bireyler, mesleki anlamda ilerleyecekleri yolu 15-19 yaş aralıklarında seçmektedirler. Dolayısıyla bu yaş aralığındaki bireyler üzerinde ailenin ayrıca önemli bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir (Middleton, Loughhead, 1993:161).

Bireylerin tutumu kariyer seçiminde etkili olan bir başka değişkendir. Bu anlamda bireylerin mesleğe yönelik tutumlarının anlaşılmasının, kariyer tercihlerinin anlaşılması açısından önemli bir yordayıcı olabileceği düşünülmektedir. Yönetici asistanlığı mesleğine yönelik toplumsal algının oluşmasında önyargıların önemli etkisinin olduğu bilinmesine rağmen, gençlerin ve işgören adaylarının kariyerlerine bu doğrultuda yön vermek konusundaki tutumları merak konusudur.

Araştırmanın amacı, aile faktörü ve mesleğe yönelik bireysel tutumun, yönetici asistanlığı kariyerini seçim niyeti üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda izleyen kısımda sırasıyla, araştırmayla ilgili yazın, araştırmanın problemi, amacı, önemi, varsayımları, yöntemi, bulguları ve sonuçları sunulmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Kariyer, bilgi birikimi, becerinin işte somutlaştırılması, çalışanın konusunda uzmanlaşması, zaman içinde kazanılan iş tecrübesi ve geliştirilmiş iş ilişkileri olarak tanımlanabilir (Redman, 2001:268). Başka bir tanıma göre kariyer, kişinin yaşamı boyunca işe ilişkin edindiği deneyim ve faaliyetlerle ilgili olarak geliştirdiği tutum ve davranışlar dizisidir (Cascio, 1989:341).

Kariyer, genellikle bir mesleğe sahip olma ve seçilen mesleki alanda ilerleme anlamlarında kullanılan bir kavramdır. Kariyer seçimi de bireyin mesleki anlamda bilgi ve beceri olarak ilerleyeceği yolu, elde edeceği kazanımları belirleyen bir süreçtir. Geleneksel kariyer anlayışında, bireyin ilerleyeceği kariyer yolunda alternatiflerini değerlendirdiği dönem yirmili yaşların ortalarında sona eren keşif dönemidir. Keşif dönemi, bireyin ilişkide olduğu arkadaş, öğretmen, anne, babadan etkilenecek meslek seçtiği bir dönemdir (Can, vd., 2001: 304).

Kariyer seçimi çok yönlü bir süreçtir ve bu seçimi etkileyen pek çok faktör vardır. Super'in yapmış olduğu araştırmaya göre, kariyer seçimini etkileyen faktörler (akt. Tuzcuoğlu, 1994:267); biyolojik etmenler (fiziksel özellikler, yaş, cinsiyet), sosyolojik etmenler (aile ilişkileri, sosyal baskılar, sosyal düzey), psikolojik ve kişisel etmenler (bireyin ihtiyaçları, duyguları, tutum ve değerleri, ilgi ve yetenekleri), ekonomik etmenler (ailenin ekonomik düzeyi, çevrenin ya da ülkenin ekonomik durumu, otomasyon), politik etmenler (mesleğe girme olanakları, iş bulma olanağı, eğitim ve yetiştirme fırsatları) ve şansla ilgili etmenler (doğal afetler, işleri ve iş yerlerini etkileyen beklenmedik olaylar, iç ve dış savaşlar) şeklinde ifade edilmektedir.

Birçok araştırma kariyer seçiminde ailenin etkisini ortaya koymaktadır (Middleton, Loughhead, 1993:161;Leung vd, 2011:11). Stambler (1998), genç bir bireyin kariyer seçiminde ailesinden açıkça etkilendiğini ortaya koymaktadır. Biggart ve diğerlerinin (2004) yaptığı araştırma sonucuna göre aile, kariyer seçim niyetinde en yaygın aracı etkiye sahip öğedir. Ankete katılan öğrencilerin % 21'i seçimlerini ailelerinin işbirliğiyle yaptıklarını ifade ederken, %2'si kararlarının ardındaki gerçek aktörlerin aileleri olduğunu ifade etmişlerdir. Sosyologların da kariyer seçimiyle ilgili olarak üzerinde durdukları önemli değişkenlerden birini aile oluşturur

(Erjem, 2000:75). Akbayır'ın (2006:1-5) çalışmasında, öğretmenlik mesleğine yönelmede destekçi ya da engelleyici anlayış sergileyen ailelerin ortak demografik özelliklerinin olduğu ortaya konulmuştur. Arslan (2002:1-11) tarafından yapılan araştırmaya göre de, ailedeki çocuk sayısının, gelir düzeyinin, baba mesleğinin mesleki tercihler üzerinde etkisi bulunmaktadır.

Kariyer seçimde etkili olan faktörlerden birisi ise kişisel faktörlerden biri olan “tutum”dur. Tutum, bireyin kendisine ya da çevresindeki herhangi bir nesne, toplumsal konu ya da olaya karşı deneyim, güdü ve bilgilerine dayanarak örgütlediği zihinsel, duygusal ve davranışsal bir tepki ön eğilimidir (İnceoğlu, 1993:15). Tutum sadece bir davranış eğilimi ya da sadece bir duygu değil, düşünce-duygu-davranış eğilimi bileşkesidir (Kağıtçıbaşı, 1985:85). Bilişsel öğelerde bilgi değiştiğinde tutum da değişmektedir. Duygusal öge ise aynı zamanda bireyin değerler sistemi ile ilgilidir. Davranışsal öge ile bireyin tutumu anlaşılabilir (Kocabaş vd., 2006).

3. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Kariyer seçim niyetinde, aile faktörünün ve mesleğe yönelik bireysel tutumun etkisinin sorgulanması araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır. Kariyer seçim niyetinde, ailenin (Dinç, 2008; 90-106; Ahmad ve diğerleri, 1997:325-335; Özen, 2011:84) ve mesleğe yönelik bireysel tutumun (Tokar ve diğerleri, 1998; Genç ve diğerleri, 2007) önemli değişkenler olduğunu ortaya koyan araştırmalar mevcuttur. Ancak literatürde kariyer seçim niyeti ile ailenin etkisi arasındaki ilişkiyi birlikte alarak irdeleyen çalışmalara ihtiyaç vardır. Özellikle kariyer meslekler arasında yer almayan ve toplumun bir kısmı tarafından önyargılı şekilde değerlendirilen bir meslek grubu olması açısından, yönetici asistanlığı mesleğine yönelmede etkili olan bu değişkenler sorgulanmıştır. Bu doğrultuda, araştırma soruları aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

- “Cinsiyet”, “gelir durumu”, “ebeveynlerin eğitim durumu”, “ailede çalışan bir meslektaşın varlığı” ve “yaşanılan bölge” gibi demografik değişkenlerle, kariyere yönelik aile tutumu arasında anlamlı ilişkiler var mıdır?

- Cinsiyet”, “gelir durumu”, “ebeveynlerin eğitim durumu”, “ailede çalışan bir meslektaşın varlığı” ve “yaşanılan bölge” gibi demografik değişkenlerle, mesleğe yönelik bireysel tutum arasında anlamlı ilişkiler var mıdır?

- Kariyer seçimine yönelik aile etkisinin, yönetici asistanlığı kariyerini seçim niyeti üzerinde etkisi var mıdır?

- Kariyer seçimine yönelik aile etkisi boyutlarının (algılanan aile engeli, prestij ve refaha yönelik algılanan aile ilgisi, yönetici asistanlığı kariyerine yönelik algılanan aile desteği, kariyer hazırlığına yönelik aile desteği, kariyerle ilgili algılanan aile düşünce ve değerlerinin aktarımı) yönetici asistanlığı kariyerini seçim niyeti üzerinde etkisi var mıdır?

- Mesleğe yönelik bireysel tutumun yönetici asistanlığı kariyerini seçim niyeti üzerinde etkisi var mıdır?

4. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırmanın amacı, aile faktörünün ve mesleğe yönelik bireysel tutumun, yönetici asistanlığı kariyerini seçim niyeti üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu anlamda araştırmanın, yazındaki boşluğu doldurması ve yönetici asistanlığı açısından mevcut durumu ortaya koyması, bundan sonraki araştırmalara rehberlik yapması açısından katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

5. VARSAYIMLAR

Verilen amaçlar kapsamında, araştırmanın temel varsayımları şunlardır:

- 1) Soru formunu dolduran öğrencilerin, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik önlisans programlarında öğrenim gördükleri kabul edilmektedir.
- 2) Soru formunu dolduran öğrencilerin, aileleri ve kendileriyle ilgili değerlendirmeler yapabilecekleri kabul edilmektedir.
- 3) Araştırmada, veri toplama aracı olarak kullanılacak anket formlarının doğru olarak cevaplandırıldığı düşünülmektedir.
- 4) Seçilen örneklemin, evreni doğru temsil ettiği kabul edilmektedir.

6. YÖNTEM

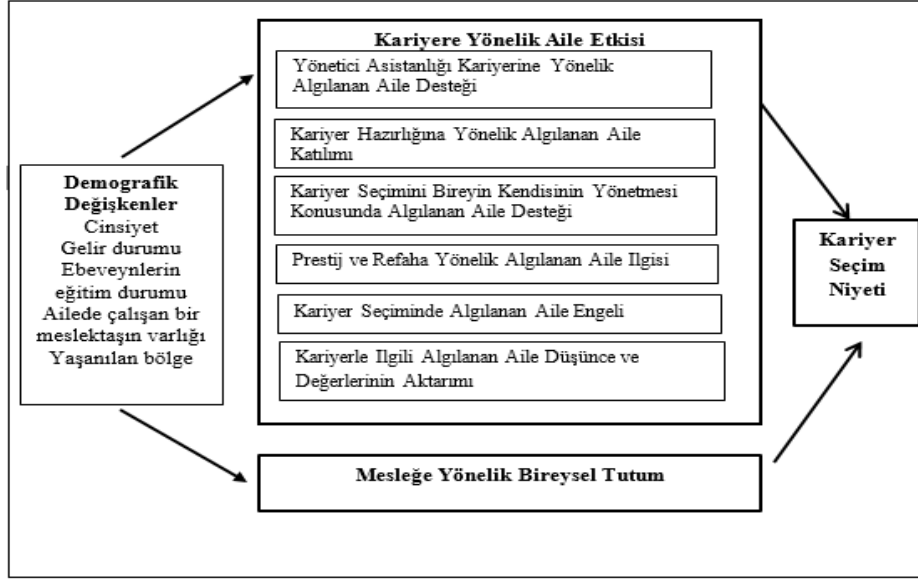
6.1. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Türkiye’de 2018-2019 eğitim-öğretim yılında üniversitelerin, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik programında öğrenim gören önlisans öğrencileri oluşturmaktadır. Yükseköğretim Kurulu (Yükseköğretim Kurulu [YÖK], 2019) istatistiklerine göre, 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Büro Hizmetleri ve Sekreterlik adıyla faaliyetlerine devam eden 250 program bulunmaktadır. Zaman, bölgesel uzaklık gibi kısıtlılıklar nedeniyle, araştırmanın örneklemi yargısal örneklem yöntemiyle seçilen sekiz üniversitenin (Dokuz Eylül Üni., Adnan Menderes Üni., Karadeniz Teknik Üni., Kocaeli Üni., Muğla Sıtkı Koçman Üni., Ahi Evran Üni., Kırklareli Üni., Gaziantep Üni.) Büro Hizmetleri ve Sekreterlik programlarında öğrenim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Örneklem kapsamında yer alan programlarda öğrenim gören ve kolayda örneklem yöntemiyle seçilen 700 öğrenciye soru formu elektronik ortamda gönderilmiştir. Gönderilen soru formundan 425 tanesi geri dönmüş; 2 form değerlendirilmeye uygun olmadığından analiz dışı bırakılarak, analizler 423 form üzerinden yapılmıştır. Bartlett’e göre (2001:48) Evren sayısının bir milyon olduğu durumlarda, % 0,95 güven aralığında, 385 örneklem yeterli olabilmektedir. Araştırma kapsamında bulunan 250 programın her birinde ortalama 60 öğrenci olduğu varsayıldığında evren sayısı 15000 olmaktadır. Dolayısıyla örneklem olarak kabul edilen 423 soru formunun evreni temsil edebileceği düşünülmektedir.

6.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Araştırmada mevcut durum tespit edilmek istendiğinden tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma soruları çerçevesinde araştırmanın modeli Şekil 1’de ifade edilmektedir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın temel soruları çerçevesinde oluşturulan hipotezler şu şekilde ifade edilebilir:

H₁₋₁ hipotezinde “Kariyere Yönelik Aile Etkisi Tutum Ölçeği” ile demografik değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı sorgulanmıştır. Bu hipotez toplam beş alt hipotezden oluşmakta olup, bu demografik değişkenler sırasıyla “cinsiyet”, “gelir durumu”, “ebeveynlerin eğitim durumu”, “ailede çalışan bir meslektaşın varlığı” ve “yaşanılan bölge” olarak adlandırılmaktadır. Her bir demografik değişken için H₁₋₁₋₁, H₁₋₁₋₂, H₁₋₁₋₃, H₁₋₁₋₄, H₁₋₁₋₅ hipotezleri oluşturulmuş olup, bu hipotezlerin yazımı ilk iki örnekte verildiği şekilde devam etmektedir.

H₁₋₁₋₁: Cinsiyet ile “Kariyere Yönelik Aile Etkisi Tutum Ölçeği”nin alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₁₋₁₋₂: Gelir durumu ile “Kariyere Yönelik Aile Etkisi Tutum Ölçeği”nin alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₁₋₂ hipotezinde “Mesleğe Yönelik Bireysel Tutum” ile demografik değişkenler ile arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı sorgulanmıştır. Bu hipotez toplam beş alt hipotezden oluşmakta olup, bu demografik değişkenler sırasıyla “cinsiyet”, “gelir durumu”, “ebeveynlerin eğitim durumu”, “ailede çalışan bir meslektaşın varlığı” ve “yaşanılan bölge” olarak adlandırılmaktadır. Her bir demografik değişken için H₁₋₂₋₁, H₁₋₂₋₂, H₁₋₂₋₃, H₁₋₂₋₄, H₁₋₂₋₅ hipotezleri oluşturulmuş olup, bu hipotezlerin yazımı ilk iki örnekte verildiği şekilde devam etmektedir.

H₁₋₂₋₁: Cinsiyet ile “Mesleğe Yönelik Bireysel Tutum” arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₁₋₂₋₂: Gelir durumu ile “Mesleğe Yönelik Bireysel Tutum” arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₁₋₃₋₁: Kariyer seçimini bireyin kendisinin yönetmesi konusunda algılanan aile desteği ile mesleğe yönelik bireysel tutum arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H₁₋₃₋₂: Kariyer seçimine yönelik algılanan aile engeli ile mesleğe yönelik bireysel tutum arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

H₁₋₃₋₃: Prestij ve refaha yönelik algılanan aile ilgisi ile mesleğe yönelik bireysel tutum arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H₁₋₃₋₄: Yönetici asistanlığı kariyerine yönelik algılanan aile desteği ile mesleğe yönelik bireysel tutum arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H₁₋₃₋₅: Kariyer Hazırlığına yönelik algılanan aile desteği ile mesleğe yönelik bireysel tutum arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H₁₋₃₋₆: Kariyerle ilgili algılanan aile düşünce ve değerlerinin aktarımı ile mesleğe yönelik bireysel tutum arasında anlamlı ilişki vardır.

H₁₋₄: Kariyer seçimine yönelik aile etkisinin, yönetici asistanlığı kariyerini seçim niyeti üzerinde etkisi vardır.

H₁₋₅: Mesleğe yönelik bireysel tutumun yönetici asistanlığı kariyerini seçim niyeti üzerinde etkisi vardır.

Anket formu aracılığıyla elde edilen veriler SPSS 22 paket programı ile güvenilirlik analizi, faktör analizi, t testi, Anova testi, korelasyon, regresyon analizleri ve tanımlayıcı istatistikler kullanılarak çözümlenmiştir.

6.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak iki ölçekten faydalanılmıştır. Bunlar “Kariyere Yönelik Aile Etkisi Tutum Ölçeği” ve “Mesleğe Yönelik Bireysel Tutum Ölçeği”dir. “Kariyere Yönelik Aile Etkisi Tutum Ölçeği”, Wong ve Liu (2009) tarafından geliştirilmiştir. 22 maddelik bu ölçekte 5’li likert (1:kesinlikle katılmıyorum 5:kesinlikle katılıyorum) soru tipi kullanılmıştır.

“Kariyere Yönelik Aile Etkisi Tutum Ölçeği” İngilizce’den Türkçe’ye uyarlanmıştır. Uyarlama esnasında ölçek sorularının farklı kişilerce Türkçe’ye çevirisi yapılmış; ortaya çıkan Türkçe biçiminin tekrar İngilizce’ye çevirisi yapılmıştır. İngilizce’ye çevirisi yapılan biçimi ile ölçeğin orijinalinin arasında anlam farklılığının bulunmadığı tespit edildiğinden, çevirinin uygun olduğuna karar verilmiştir. İzleyen aşamada, ölçeğin güvenilirliği, ilgili programda öğrenim gören 50 öğrenci üzerinde pilot çalışma yapılarak test etmiştir. Ölçeğin güvenilirlik düzeyi 0,88 olarak hesaplanmış ve ölçeğin güvenilir olduğuna karar verilmiştir.

“Mesleğe Yönelik Bireysel Tutum Ölçeği”, Üstüner (2006) tarafından geliştirilen ölçekten uyarlanmıştır. Üstüner’in öğretmenlik mesleği için geliştirdiği ölçek, orijinalinde 34 maddeden oluşmaktadır; fakat ölçek, yönetici asistanlığı mesleğine uyarlandığından, yönetici asistanlığı mesleğiyle anlam bakımından uyuşmayan 3 maddenin ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir. Ölçekte yer alan maddeler, 5’li likert ölçeği (1:kesinlikle katılmıyorum, 5:kesinlikle katılıyorum) kullanılarak katılımcılara yöneltilmiştir.

6.4. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Ölçekte kullanılan değişkenlerin iç tutarlılığı Cronbach’s Alpha (α) ile hesaplanmıştır. Değişkenleri daha sağlıklı bir biçimde belirlemek ve kullanılan ölçeğin yapı geçerliliğini sınamak amacıyla, verilere faktör analizi uygulanmıştır. “Kariyere Yönelik Aile Etkisi Tutum Ölçeğine” uygulanan faktör analizi sonucunda, ölçeğin orijinalinde yer alan “kariyer hazırlığına yönelik algılanan aile katılımı”, “yönetici asistanlığı kariyerine yönelik algılanan aile desteği” ve “kariyer seçiminde algılanan aile engeli” değişkenlerinden birer soru çıkartılmıştır. İlgili soruların ölçekten çıkartılma gerekçesi ise soruların tek başına ayrı faktörlere yüklenmeleri veya birden çok faktöre yüklenmeleridir. İlgili maddelerin çıkartılması sonucunda tekrarlanan analiz sonuçlarına göre, ölçeğin orijinal halinde “kariyer hazırlığına yönelik algılanan aile katılımı” değişkeninde yer alan “ailem, yüksek nitelikli meslektaşlardan oluşan bir grup ile çalışacağım kariyeri seçmemi ister” sorusunun, “refah ve prestijle ilgili algılanan aile ilgisi” değişkenine yüklendiği görülmüştür. İlgili soru yeniden değerlendirildiğinde sorunun, refah ve prestij algısına atfedilebilecek bir anlam taşıdığı düşünülerek, “refah ve prestijle ilgili algılanan aile ilgisi” değişkeninde yer almasına karar verilmiştir.

“Kariyere Yönelik Aile Etkisi Tutum Ölçeği” ait geçerlik ve güvenilirlikle ilgili verilere Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Kariyere Yönelik Aile Etkisi Tutum Ölçeği Faktör Yükleri, Alfa ve KMO Değerleri

Sorular	Faktörler					
	1	2	3	4	5	6
Yönetici Asistanlığı Kariyerine Yönelik Algılanan Aile Desteği						
Ailem yönetici asistanlığı konusundaki kariyer seçimimi destekler.	0,83					
Ailem yönetici asistanlığı mesleğine yönelik olumlu bir tutuma sahiptir.	0,83					
Ailem yönetici asistanlığı mesleğinde başarılı bir şekilde çalışacağıma inanır.	0,83					
Ailem yönetici asistanlığı ile ilgili bir iş bulmamın benim için iyi olacağını düşünür.	0,82					
Ailem sıklıkla yönetici asistanlığı mesleği ile ilgili benimle fikir alışverişi yapar.	0,45					
Ailem yönetici asistanlığı mesleği ile ilgili bazı doğru bilgilere sahiptir.	0,46					
Ailem beni yönetici asistanlığı alanında çalışmaya yöneltebilir.	0,83					
Kariyer Hazırlığına Yönelik Algılanan Aile Katılımı						
Ailem tarafından yönetici asistanlığı ile ilgili bazı eğitim ve öğretilere katılmak için teşvik ediliyorum.		0,84				
Ailem yönetici asistanlığı mesleğinin peşinden gitmemi kolaylaştırmak için ellerinden gelenin en iyisini yapıyor.		0,42				
Kariyer Seçimini Bireyin Kendisinin Yönetmesi Konusunda Algılanan Aile Desteği						
Ailem ilgi duyduğum alanda bir meslek seçmem konusunda beni teşvik eder.			0,73			
Ailem kariyerimi kendimin seçmesine izin verir.			0,80			
Ailem yeteneklerimi en iyi şekilde kullanabileceğim bir mesleği yapmamı teşvik eder.			0,76			
Prestij ve Refaha Yönelik Algılanan Aile İlgisi						
Ailem yaşlanırken onlara iyi bir yaşam kalitesi sunmamı sağlayacak bir mesleği tercih ederim.				0,58		
Başka akrabalar ya da arkadaşların önünde ailemin gurur duymasını sağlayacak bir mesleği seçmeyi tercih ederim.				0,77		
Ailem istikrarlı bir kariyeri seçmem konusunda beni teşvik eder.				0,54		
Ailem, yüksek nitelikli meslektaşlardan oluşan bir grup ile çalışacağım kariyeri seçmemi ister.				0,63		
Kariyer Seçiminde Algılanan Aile Engeli						
Ailemin, benim hakkımda endişe duymalarını sağlayacak kadar ağır iş yükü olan bir mesleği asla istemem.					0,87	
Ailemin, benim hakkımda endişe duymalarını sağlayacak kadar ağır çalışma saatleri olan bir mesleği asla istemem.					0,90	
Kariyerle İlgili Algılanan Aile Düşünce ve Değerlerinin Aktarımı						
Kariyer seçimi yaparken ailemin düşüncesini dikkate alırım.						0,71
Ailemin çalışma değerlerinin benimkileri etkileyeceğini düşünüyorum.						0,83
Faktörlere ait alfa değerleri	0,89	0,69	0,74	0,65	0,84	0,60
Ölçeğe ait alfa değeri	0,87					
KMO	0,87					

Ölçek, orijinal ölçeğinde olduğu gibi 6 alt boyuttan oluşmaktadır. Bunlar; “yönetici asistanlığı mesleğine yönelik algılanan aile desteği”, “kariyer hazırlığına yönelik algılanan aile katılımı”, “kariyer seçimini bireyin kendisinin yönetmesi konusunda algılanan aile desteği”, “kariyer seçiminde algılanan aile engeli”, “ailenin prestij ve refah algısı”, “kariyerle ilgili aile düşünce ve değerlerinin algılanan aktarımı” şeklindedir.

Ölçeğe ve alt boyutlarına ait en düşük Cronbach alfa değerleri ($\alpha=0,60$) olduğundan, ölçeğin güvenilir olduğuna karar verilmiştir. Örneklem yeterliliğiyle ilgili fikir veren KMO değeri, 0,87 olarak ve Bartlett değeri de 3047,460 olarak bulunmuştur. $P=0,00 < 0,01$ olduğundan, bu durum verilerin 0,99 güven aralığında faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir.

“Mesleğe Yönelik Bireysel Tutum Ölçeği”, Üstüner (2006) tarafından tek bir faktörde değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan ölçekte, birinci faktörün açıkladığı varyans yüzdesinin toplam varyansın en az %30’u olması ve birinci faktörün öz değerinin ikinci faktörün öz değerinin yaklaşık 3-3,5 katından daha büyük olması, (Kaya, 2005:225) faktörlerin yapısal olarak orijinalinde olduğu gibi tek bir grupta toplanabileceğini göstermektedir (bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Özdeğer ve Açıklanan Varyans Yüzdesi

Faktör	Özdeğer	Açıklanan Varyans(%)
1	14,441	48,135
2	2,341	7,802
3	1,539	5,131

Ölçeğe ait en düşük faktör yükü 0,55; en yüksek faktör yükü ise 0,85 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğe ait en düşük Cronbach alfa değerleri ($\alpha=0,961$), örneklem yeterliliğiyle ilgili fikir veren KMO 0,964 ve Bartlett değeri, 7359,214 olarak bulunmuştur. $P=0,00<0,01$ olduğundan bu durum, verilerin 0,99 güven aralığında faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir.

7. BULGULAR VE YORUMLAR

7.1. Demografik Faktörlere ve Tanımlayıcı İstatistiklere İlişkin Analizler

Katılımcıların verdikleri cevaplar doğrultusunda elde edilen demografik faktörlere ilişkin frekans ve yüzde değerleri Tablo 3’de sunulmaktadır.

Tablo 3. Demografik Değişkenlere Ait Frekans ve Yüzde Değerleri

		n	%			n	%	
Cinsiyet	Kadın	314	74,2	Mezun Olunan Okul	Mesleki Lise	201	47,5	
	Erkek	109	25,8		Anadolu Lisesi	160	38,7	
Yaş	16-19	161	38,3		Çok Programlı A. Lisesi	31	7,3	
	20-24	248	58,5		Açıköğretim Lisesi	17	4	
	25-29	9	2,1		Diğer	11	2,6	
Ailedeki Çocuk Sayısı	1	52	12,5	Öğrenim Görülen Üniversite	Dokuz Eylül Üni.	137	32,4	
	2	150	35,5		Adnan Menderes Üni.	77	18,2	
	3	107	25,3		Karadeniz Teknik Üni.	69	16,3	
	4	49	11,5		Kocaeli Üni.	37	8,7	
	5 ve üstü	57	13,5		Muğla Sıtkı Koçman Üni.	26	6,1	
Ailenin Gelir Durumu	1500TL ve altı	176	41,6		Ahi Evran Üni.	22	5,2	
	1501-2500 TL	117	27,6		Kırklareli Üni.	18	4,2	
	2501-5000 TL	68	16		Gaziantep Üni.	10	2,4	
	5001-10000 TL	34	8		Sınıf	2.sınıf	214	50,4
	10000 TL ve üzeri	17	4			1.sınıf	183	43,1
			Sınıf tekrarı yapanlar	23		5,4		

Tablo 3’te görüldüğü gibi ankete katılanların % 74’ü kadın, % 25,’i ise erkektir. Buradan yola çıkarak Büro Hizmetleri ve Sekreterlik önlisans programlarına kayıtlı öğrencilerin neredeyse ¼’ünün cinsiyetinin kadın olduğu görülmektedir.

Gelir durumuna göre dağılımlara bakıldığında ankete katılanların % 69'unun aylık ortalama gelirleri 2500 TL'nin altında olduğu görülmektedir. Buradaki bulgulardan yola çıkılarak örneklem kapsamındaki öğrencilerin ve ailelerinin ekonomik refah seviyelerinin düşük olduğu ifade edilebilir.

H₁₋₁₋₁ ve H₁₋₁₋₄ hipotezlerinde belirtildiği gibi cinsiyet ve ailede çalışan bir meslektaşın varlığına ilişkin demografik değişkenler ile “Kariyere Yönelik Aile Etkisi Tutum Ölçeği”nin alt boyutları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı bağımsız gruplar için t testi kullanılarak test edilmiştir. H₁₋₁₋₂, H₁₋₁₋₃, H₁₋₁₋₅ hipotezlerinde belirtildiği üzere, gelir durumu, ebeveynlerin eğitim durumu ve yaşanan bölge gibi demografik değişkenler ile “Kariyere Yönelik Aile Etkisi Tutum Ölçeği”nin alt boyutları arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı Anova analizleri kullanılarak test edilmiştir. Elde edilen bulgularda, yalnızca cinsiyet değişkeninin üç alt boyut ile anlamlı ilişkisi bulunmuştur. Gelir durumu, ebeveynlerin eğitim durumu, ailede çalışan bir meslektaşın varlığı ve yaşanan bölge gibi demografik değişkenler ile “Kariyere Yönelik Aile Etkisi Tutum Ölçeği”nin alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Anlamlı ilişkilerin tespit edildiği değişkenlere ilişkin bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. H₁₋₁₋₁ Hipotezine (Cinsiyet Değişkenine) İlişkin T Testi Sonuçları

	Cinsiyet	n	Ortalama	t	Serbestlik Derecesi	p
Kariyer seçimini bireyin kendisinin yönetmesi konusunda algılanan aile desteği	Kadın	313	4,17	2,01	159,25	0,04
	Erkek	107	3,92			
Kariyer seçiminde algılanan aile engeli	Kadın	313	4,03	3,43	152,42	0,01
	Erkek	107	3,49			
Yönetici asistanlığı mesleğinin seçimine yönelik algılanan aile desteği	Kadın	313	3,93	3,86	159,66	0,00
	Erkek	107	3,44			
Kariyerle ilgili algılanan aile düşünce ve değerlerinin aktarımı	Kadın	314	3,64	2,79	419	0,00
	Erkek	107	3,28			

Tablo 4'ten elde edilen bulgulara göre, kariyer seçimini bireyin kendisinin yönetmesi konusunda algılanan aile desteği kadın ve erkekler arasında $p=0,04<0,05$ olduğundan 0,95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık göstermektedir. Kadın öğrencilerin kariyer seçimlerini kendilerinin yönetmeleri konusunda ailelerinden gördükleri desteğin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Kariyer seçiminde algılanan aile engeli faktörü altında toplanan, “ailemin, benim hakkımda endişe duymalarını sağlayacak kadar ağır iş yükü olan bir mesleği asla istemem” ve “ailemin, benim hakkımda endişe duymalarını sağlayacak kadar ağır çalışma saatleri olan bir mesleği asla istemem” sorularına katılım düzeylerine göre verilen cevapların ortalamaları kadın ve erkek öğrenciler arasında farklılaşmaktadır. Bu farklılaşma, $p=0,01<0,05$ olduğundan 0,95 güven aralığında anlamlı bir farklılıktır.

Tablo 4'teki ortalama değerlere bakıldığında, “yönetici asistanlığı mesleğinin seçimine yönelik aile desteğinin” kadın öğrencilere (3,93), erkek öğrencilere (3,44) kıyasla daha fazla verildiğine ilişkin bir sonuca ulaşılabılır. İki grup arasındaki bu farklılık $p=0,00<0,01$ olduğundan 0,99 güven aralığında anlamlı bir farklılıktır.

Kariyerle ilgili algılanan aile düşünce ve değerlerinin aktarımı (“kariyer seçiminde ailemin düşünce ve değerlerini dikkate alırım”, “ailemin düşünce ve değerlerinin benimkileri etkileyeceğini düşünüyorum”) ile ilgili ortalama değerlerin, kadın öğrencilerde 3,6, erkek öğrencilerde ise 3,28 olduğu görülmektedir. Bu farklılık, $p=0,00<0,01$ olduğundan, 0,99 güven aralığında anlamlı bir farklılıktır.

H₁₋₂₋₁ ve H₁₋₂₋₄ hipotezlerinde belirtildiği gibi cinsiyet ve ailede çalışan bir meslektaşın varlığına ilişkin demografik değişkenler ile “Mesleğe Yönelik Tutum” arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı bağımsız gruplar için t testi kullanılarak test edilmiştir. H₁₋₂₋₂, H₁₋₂₋₃, H₁₋₂₋₅ hipotezlerinde belirtildiği gibi gelir durumu, ebeveynlerin eğitim durumu ve yaşanan bölge gibi demografik değişkenler ile “Mesleğe Yönelik Tutum” arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı Anova analizi kullanılarak test edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, yalnızca cinsiyet değişkeni ile ailede çalışan bir meslektaşın varlığı değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Gelir durumu, ebeveynlerin eğitim durumu ve yaşanan bölge gibi demografik değişkenler ile mesleğe yönelik bireysel tutum arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Tablo 5’te sadece anlamlı bulunan ilişkilere ait bulgular sunulmuştur.

Tablo 5. H₁₋₂₋₁ (Cinsiyet) ve H₁₋₂₋₄ (Ailede Çalışan Meslektaşın Varlığı) Hipotezlerine İlişkin T Testi Sonuçları

	Cinsiyet	n	Ortalama	t	Serbestlik Derecesi	p
Mesleğe Yönelik Bireysel Tutum	Kadın	315	3,84	3,25	420	0,01
	Erkek	107	3,52			
	Meslektaş	n	Ortalama	t	Serbestlik Derecesi	p
	Yok	376	3,7313	-2,37	59,93	0,02
	Var	44	4,0146			

Mesleğe yönelik bireysel tutum, kadın (3,84) ve erkek (3,52) öğrenciler arasında farklılık göstermektedir. Kadın öğrencilerin mesleğe yönelik tutum değerlendirmeleri daha olumluyken (3,84); erkek öğrencilerin tutumları (3,52) kadın öğrencilerinkinden daha düşüktür. Bu farklılık $p=0,01<0,05$ olduğundan 0,95 güven aralığında anlamlı bir farklılıktır.

Tablo 5’ten görüleceği gibi, ailede yönetici asistanı olarak çalışan bir yakının varlığı ile mesleğe yönelik bireysel tutum arasında $p=0,02<0,05$ olduğundan anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ailesinde yönetici asistanı olarak çalışan yakınların varlığı mesleğe yönelik bireysel tutumu olumlu yönde etkilemiştir.

Tanımlayıcı istatistiklere ilişkin analizler kapsamında ölçeklere verilen cevaplara ilişkin ortalama değerler Tablo 6 ve Tablo 7’de sunulmuştur. “Kariyere Yönelik Aile Etkisi Tutum Ölçeği” alt boyutlarına verilen cevaplar doğrultusunda, en yüksek ortalama değeri (4,16) “Prestij ve Refaha Yönelik Algılanan Aile İlgisi” boyutu almıştır. Benzer sonuç, Çin’de Wong ve Liu (2009) tarafından yapılan araştırma bulgularında da tespit edilmiştir.

Tablo 6. Aile Katılımına Yönelik Tutum Ölçeğinin Alt Boyutlarının Ortalamaları

Boyutlar	n	Ortalama
Yönetici Asistanlığı Kariyerine Yönelik Algılanan Aile Desteği	420	3,80
Kariyer Hazırlığına Yönelik Algılanan Aile Katılımı	418	3,39
Kariyer Seçimini Bireyin Kendisinin Yönetmesi Konusunda Algılanan Aile Desteği	420	4,11
Prestij ve Refaha Yönelik Algılanan Aile İlgisi	420	4,16
Kariyer Seçiminde Algılanan Aile Engeli	420	3,89
Kariyerle İlgili Algılanan Aile Düşünce ve Değerlerinin Aktarımı	421	3,55

Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin cevapların ortalama değerlerine bakıldığında en yüksek ikinci ortalama değer (4,11) “Kariyer Seçimini Bireyin Kendisinin Yönetmesi Konusunda Algılanan Aile Desteği” boyutu almıştır.

“Mesleğe yönelik bireysel tutum ölçeğine” ait ortalama değerlere ilişkin veriler Tablo 7’de verilmektedir.

Tablo 7. Mesleğe Yönelik Bireysel Tutuma İlişkin Cevapların Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Ort.	Stand.Sap.
Yönetici asistanı olma düşüncesi bile bana cazip geliyor.	3,53	1,33
Yönetici asistanlığı mesleği sıkıcı geliyor.	2,16	1,35
Yönetici asistanı olmayı kendime yakıştırıyorum.	3,88	1,30
Tekrar bir meslek tercihinde bulunmam gerekse yönetici asistanlığını tercih ederim.	2,86	1,42
Yönetici asistanlığının bana göre bir meslek olmadığını düşünüyorum.	2,24	1,44
Yönetici asistanlığının yaşam tarzıma uygun olmadığını düşünüyorum.	2,26	1,43
Yönetici asistanlığının kişiliğime uygun olmadığını düşünüyorum.	2,04	1,39
Yönetici asistanlığı mesleğini seçtiğime pişman oluyorum.	2,10	1,38
Yönetici asistanlığında başarılı olacağıma inanıyorum.	4,17	1,16
Yönetici asistanlığı ile ilgili olan bu bölümü seçmiş olmaktan hoşnutum.	3,76	1,32
Yönetici asistanlığı mesleğinde karşılaşacağım zorlukları aşabileceğime inanıyorum.	4,24	1,07
Zor şartlar altında dahi yönetici asistanlığı yapmak isterim.	3,28	1,43
Yönetici asistanlığı mesleğinin gereklilikleri konusunda kendime güveniyorum.	4,13	1,14
Yönetici asistanlığı mesleğine karşı özel bir yeteneğim olduğu kanısındayım.	3,42	1,27
Yönetici asistanlığının bana uygun bir meslek olmadığını düşünüyorum.	2,14	1,43
Yönetici asistanlığının, birşeyler üretip yaratmam için bana fırsatlar vereceğini düşünüyorum.	3,67	1,28
Yönetici asistanlığını profesyonel bir şekilde yürütebileceğime inanıyorum.	3,99	1,14
Yönetici asistanlığı yapan insanlara sempati duyarım.	3,72	1,27
Yönetici asistanı olacağıma düşünmek beni mutlu ediyor.	3,55	1,37
Bir meslek tercih etmek durumunda olanlara yönetici asistanlığını tavsiye etmem.	2,36	1,48
Yönetici asistanı olduğumda yapabileceğim çok şey olduğunu düşünüyorum.	3,81	1,25
Yönetici asistanlığının çalışma koşulları bana çekici geliyor.	3,55	1,26
Yönetici asistanlığı bilgisi derslerinde başarılı olmayı önemserim.	4,26	1,05
Yönetici asistanlığı yapan kişilerle sohbet etmekten hoşlanırım.	3,96	1,28
Bilgili ve yeterli bir yönetici asistanı olacağıma düşünüyorum.	4,18	1,09
Yönetici asistanlığının toplumda bana saygınlık kazandıracağına inanıyorum.	3,87	1,17
Halen okumakta olduğum yönetici asistanlığı bölümünü isteyerek seçtim.	3,64	1,51
Yönetici asistanlığı mesleğinin bana sıkıntılar yaşatmasından endişe duyuyorum.	2,66	1,34
Yönetim, yönetici asistanlığı konularında konuşmaktan hoşlanmam.	2,24	1,38
Yönetici asistanlığı mesleğinin bana sıkıntılar yaşatmasından endişe duyuyorum.	2,53	1,36
Mezun olduktan sonra yönetici asistanlığı mesleğini seçmeyi düşünüyorum.	3,56	1,27

Mesleğe yönelik bireysel tutum ölçeğine verilen cevaplar incelendiğinde en yüksek ortalamaların, “yönetici asistanlığı bilgisi derslerinde başarılı olmayı olmayı önemserim” (4,26), “yönetici asistanlığı mesleğinde karşılaşacağım zorlukları aşabileceğime inanıyorum” (4,24), “bilgili ve yeterli bir yönetici asistanı olacağıma düşünüyorum” (4,18), “yönetici asistanlığı mesleğinde başarılı olacağıma inanıyorum” (4,17), “yönetici asistanlığı mesleğinin gereklilikleri konusunda kendime güveniyorum” (4,13) seçeneklerinde toplandığı görülmektedir.

Tablo 7’den de görüleceği üzere, en düşük ortalama değerlerin “yönetici asistanlığının kişiliğime uygun olmadığını düşünüyorum” (2,04), “yönetici asistanlığı mesleğini seçtiğime pişman oluyorum” (2,10), “yönetici asistanlığının bana uygun bir meslek olmadığını düşünüyorum” (2,10) cevaplarında toplandığı görülmektedir. Genel olarak ortalama değerlerine bakıldığında, katılımcıların yönetici asistanlığı mesleğine yönelik bakış açısının olumlu olduğu ve bu mesleği kendilerine yakıştırdıkları ve başarı ile mesleği yerine getirebileceklerine ilişkin güvenlerinin olduğu yorumu yapılabilir.

7.2. Korelasyon ve Regresyon Analizleri

Kariyer seçimine yönelik aile katılımının boyutları ile mesleğe yönelik bireysel tutum arasında ilişkinin olup olmadığının test edilmesi için korelasyon analizi uygulanmıştır. Elde edilen veriler Tablo 8’de sunulmaktadır.

H_{1.3.1}: Kariyer seçimini bireyin kendisinin yönetmesi konusunda algılanan aile desteği ile mesleğe yönelik bireysel tutum arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_{1.3.2}: Kariyer seçimine yönelik algılanan aile engeli ile mesleğe yönelik bireysel tutum arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

H_{1.3.3}: Prestij ve refaha yönelik algılanan aile ilgisi ile mesleğe yönelik bireysel tutum arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_{1.3.4}: Yönetici asistanlığı kariyerine yönelik algılanan aile desteği ile mesleğe yönelik bireysel tutum arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_{1.3.5}: Kariyer Hazırlığına yönelik algılanan aile desteği ile mesleğe yönelik bireysel tutum arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_{1.3.6}: Kariyerle ilgili algılanan aile düşünce ve değerlerinin aktarımı ile mesleğe yönelik bireysel tutum arasında anlamlı ilişki vardır.

Tablo 8. Kariyer Seçimine Yönelik Aile Katılımı ile Mesleğe Yönelik Bireysel Tutuma İlişkin Korelasyon Analizi Tablosu

	A1	A2	A3	A4	A5	A6	T1
A1-Kariyer Seçimini Bireyin Kendisinin Yönetmesi Konusunda Algılanan Aile Desteği	1	,243**	,447**	,440**	,349**	,317**	,314**
A2-Kariyer Seçimine Yönelik Algılanan Aile Engeli		1	,289**	,115*	,046	,313**	,029
A3-Prestij ve Refaha Yönelik Algılanan Aile İlgisi			1	,293**	,269**	,444**	,209**
A4-Yönetici Asistanlığı Kariyerine Yönelik Algılanan Aile Desteği				1	,700**	,290**	,578**
A5-Kariyer Hazırlığına Yönelik Algılanan Aile Desteği					1	,240**	,455**
A6-Kariyerle İlgili Algılanan Aile Düşünce ve Değerlerinin Aktarımı						1	,137**
T1-Mesleğe Yönelik Bireysel Tutum							1

** . Korelasyon 0.01 seviyesinde anlamlı (2-kuyruklu)

* . Korelasyon 0.05 seviyesinde anlamlı (2-kuyruklu)

Tablo 8’deki bulgular, H_{1.3.2} dışındaki diğer hipotezlerin doğrulandığı ifade etmektedir. H_{1.3.2} hipotezinde $p=0,551>0,05$ ve $r=0,029$ olduğundan, “Kariyer Seçimine Yönelik Algılanan Aile Engeli” ile “Mesleğe Yönelik Bireysel Tutum” arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

En güçlü ilişkinin, $r=0,578$ olduğundan, “yönetici asistanlığı kariyerine yönelik algılanan aile desteği” ile “Mesleğe Yönelik Bireysel Tutum” arasında kurulduğu görülmektedir. Mesleğe yönelik bireysel tutum ile en zayıf ilişki ise ($r=0,137$) “kariyerle ilgili algılanan aile düşünce ve değerlerinin aktarımı” ile “Mesleğe Yönelik Bireysel Tutum” arasında kurulmuştur.

“Kariyer Seçimine Yönelik Aile Etkisi” ölçeğin kendi boyutları içindeki ilişkisine bakıldığında, “kariyer seçimine yönelik algılanan aile desteği” ile “aile engeli” dışındaki seçenekler arasında anlamlı bir ilişki

bulunmuştur. Bu durum ölçeğin geçerliliği açısından da önemli bir göstergedir. “kariyer hazırlığına yönelik algılanan aile desteği” boyutu ile “yönetici asistanlığı kariyerine yönelik algılanan aile desteği” arasında ($r=0,700$) oldukça güçlü bir ilişki vardır.

Kariyer seçimine yönelik aile etkisinin, yönetici asistanlığı kariyerini seçim niyeti üzerinde etkisini (H_{1-4}) ve mesleğe yönelik bireysel tutumun, yönetici asistanlığı kariyerini seçim niyeti üzerindeki etkisini (H_{1-5}) sınamak amacıyla çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara ilişkin bulgular Tablo 9’da sunulmaktadır.

Tablo 9. H_{1-4} ve H_{1-5} Hipotezlerine İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Tablosu

Kariyer Seçimine Yönelik Aile Etkisi Ölçeği	R²: 0,227			
	F:19,89			
p:0,00				
Düzeltilmiş R²: 0,215				
	Beta	t	p	
Sabit(Constant)	1,40	3,97	0,00	
Kariyer Seçiminde Algılanan Aile Engeli	-0,07	-1,54	0,13	
Prestij ve Refaha Yönelik Algılanan Aile İlgisi	0,01	0,26	0,79	
Yönetici Asistanlığı Kariyerine Yönelik Algılanan Aile Desteği	0,40	6,31	0,00	
Kariyer Hazırlığına Yönelik Algılanan Aile Katılımı	0,08	1,31	0,19	
Kariyerle İlgili Algılanan Aile Düşünce ve Değerlerinin Aktarımı	-0,01	-0,33	0,74	
Mesleğe Yönelik Bireysel Tutum	Sabit(Constant)			
	Mesleğe Yönelik Bireysel Tutum			
	Beta	t	p	
Sabit(Constant)	-0,48	-2,36	0,01	
Mesleğe Yönelik Bireysel Tutum	0,71	20,75	0,00	
R²: 0,508				
F:430,708				
p:0,00				
Düzeltilmiş R²: 0,507				

X: Kariyer seçimine yönelik aile tutumu, Mesleğe Yönelik Bireysel Tutum

Y: Yönetici asistanlığı kariyer seçim niyeti

Kariyer seçimine yönelik aile tutumunun, yönetici asistanlığı kariyerini seçim niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır ($R^2=21,5$). Yönetici asistanlığı kariyerini seçim niyeti, 0,21 oranında kariyer seçimine yönelik aile tutumu ile açıklanmaktadır. Dolayısıyla H_{1-4} hipotezi doğrulanmıştır.

Fakat ölçeğin alt boyutlarının, yönetici asistanlığı kariyeri seçim niyeti üzerindeki etkisine bakıldığında, yalnızca “yönetici asistanlığı kariyerine yönelik algılanan aile desteğinin” anlamlı bir etkiye sahip olduğu ifade edilebilir.

Tablo 9’da sunulan bulgulardan da görüleceği üzere, mesleğe yönelik bireysel tutumun, yönetici asistanlığı kariyerini seçim niyeti üzerinde etkisi vardır. Yönetici asistanlığı kariyerini seçim niyeti 0,50 oranında mesleğe yönelik bireysel tutum ile açıklanmaktadır. Bu etki oldukça güçlü bir etkidir. Dolayısıyla H_{1-5} desteklenmiştir.

8. SONUÇ

Elde edilen bulgulara göre, kariyer seçimine yönelik aile etkisinin, yönetici asistanlığı kariyerini seçim niyeti üzerinde etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların ailelerinin düşük geliri, çok çocuklu, ilk kademe eğitim düzeylerinden mezun ebeveynlerden oluştuğu dikkat çekmektedir. Aileler çocuklarının, yönetici asistanlığına yönelik kariyer seçimlerini desteklemektedir.

Ailelerin seçilen/seçilecek olan kariyerle ilgili en yüksek beklentileri, refah ve prestije yöneliktir. Benzer sonuç Çin’de Wong ve Liu (2009) tarafından yapılan araştırma bulgularında da ortaya konulmuştur.

Araştırma bulgularına göre, ailenin gelir durumu ile kariyer seçimine yönelik aile etkisi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Buna rağmen, araştırmacı tarafından, ailelerin kariyerle ilgili en yüksek beklentilerinin refah ve prestije yönelik algılarının, ailelerin mevcut ekonomik gelir düzeylerinden etkilendiği düşünülmektedir. Türk-İş'in 2018 yılı Haziran ayı araştırmasına göre, Türkiye'de dört kişilik bir ailenin yoksulluk sınırının 5 bin 584 TL olmasına karşın, araştırmacının örneklemini kapsamındaki ailelerin yalnızca % 12'sinin 5000 TL ve üzerinde aylık geliri olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun ailelerin, kendi çocukları için refah ve prestij açısından tatmin edici bir işte çalışmaları konusundaki önceliklerini etkilediği düşünülmektedir.

Kariyer seçim niyetinde aile etkisi boyutunda, "kariyer seçimini bireyin kendisinin yönetmesi konusunda algılanan aile desteği" boyutu en yüksek ortalama değeri almıştır. Ebeveynlerin % 56'sı ilkokul mezunu iken; sadece % 2,9'u üniversite eğitimlerini tamamlamıştır. Bu bulgulardan hareket edilerek, ailelerin eğitim olarak kendilerinden daha ileri düzeyde olan çocuklarını, kariyer anlamında özgür bırakmakta ve çocuklarının kariyer seçimlerini destekleme eğilimi içinde oldukları yorumu yapılabilir. Ayrıca ailelerin, kadın öğrencilere, kariyerlerini kendileri yönetmeleri hususu ile yönetici asistanlığı mesleğine yönelik verdikleri desteğin, erkek öğrencilere verilen destekten daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Ailesinde yönetici asistanı olarak çalışan yakınların varlığı, mesleğe yönelik bireysel tutumu olumlu yönde etkilediği araştırma bulguları arasında yer almaktadır. Bu durum, ailede yönetici asistanı olarak çalışanların, meslekle ilgili olumlu deneyim ve duygulara sahip olduğu ve bu olumlu izlenimlerini de diğer aile üyelerine aktardıkları şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca bu bulgu, meslekle ilgili toplumdaki olumsuz bakış açısının sadece bir önyargıdan ibaret olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Mesleğe yönelik bireysel tutumun da yönetici asistanlığı kariyerini seçim niyeti üzerinde etkisi vardır. Bu etki oldukça güçlü bir etkidir. Kadın öğrencilerin mesleğe yönelik tutum değerlendirmelerine yönelik cevaplarının ortalama değerleri, erkek öğrencilerin verdikleri cevapların ortalamalarından daha yüksektir. Ancak, iki grup arasındaki farkın belirgin biçimde ayrılmadığı görülmektedir. Bireysel algılar ve çıkarımlar zaman, öğrenme ve çevresel değişkenlerin etkisiyle değişebilmektedir. Dolayısıyla bu alanda öğrenim gören öğrencilerin mesleğe, mesleğin gerekliliklerine ve önemine ilişkin daha fazla bilgi, deneyim ve donanıma sahip olacakları beklendiğinden, mesleğe yönelik bilgi sahibi olmayan ve bu sebeple kalıp yargıları nedeniyle olumsuz tutuma sahip bireylerden, pozitif anlamda farklı tutum geliştirdikleri düşünülebilir.

Katılımcılar mesleğe yönelik birtakım zorluklarla karşılaşabileceklerini beklemektedirler. Ancak verilen cevaplara ilişkin ortalama değerlere bakıldığında, katılımcıların yönetici asistanlığı mesleğini önemsedikleri, yeterlilikleri ve başarılı olabilecekleri konusunda kendilerine güvendikleri yargısına ulaşılabilir. Elde edilen bulgulardan, erkek öğrencilerin de benzer düşüncelere sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik programlarında öğrenim gören öğrencilerin, mesleği icra etme konusunda bilinçli ve istekli oldukları şeklinde yorumlanabilir. Ailelerin de yönetici asistanlığı kariyeri seçimine verdikleri yapıcı destek düşünüldüğünde, toplumda yönetici asistanlığı mesleğine yönelik oluşan kalıp yargıların değişme arifesinde olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKLAR

- Ahmed, Karman - Alam, Kazi Firoz – Alam, Manzurul (1997), “An Empirical Study of Factors Affecting Accounting Students’ Career Choice in New Zealand”, *Accounting Education*, Vol.:6, No:4, (325-335).
- Akbayır, Kamil (2006), “Öğretmenlik Mesleğine Yönelmede Ailenin ve Branş Seçiminde Cinsiyetin Rolü”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:5, Sayı.2, (1-5).
- Anderson, Simon - Biggart, Andy - Deacon, Kirsty - Furlong, Andy- Given, Lisa- Hinds, Kerstin (2004), *Findings From The Scottish School Leavers Survey: 17 in 2003*, Scottish Executive, Edinburgh. Available at:www .scotland. gov.uk/library5/education/17in03.pdf
- Arslan, Kahraman (2002), “Üniversiteli Gençlerde Mesleki Tercihler ve Girişimcilik Eğilimleri”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2002/6, (1-11).
- Aydemir, Nilgün (1995), “2000’li Yıllara Doğru Özel Sektör İmalat Sanayinde İnsan Kaynakları Yönetimi ve Kariyer Arayışları”, *Tügiad Yayını*, İstanbul.
- Berberoğlu, Güneş (1991), “İşletmelerde Organizasyon-Birey Bütünleşmesini Sağlayan Etkili Bir Uygulama: Kariyer Yönetimi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Sayı 1.
- Can, Halil - Akgün, Ahmet - Kavuncubaşı, Şahin (2001), *Kamu ve Özel Kesimde İnsan Kaynakları Yönetimi*, 4. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara.
- Dinç, Engin (2008), “Meslek Seçiminde Etkili Faktörlerin İncelenmesi: Meslek Yüksek Okulu- Muhasebe Programı Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:16, (90-106).
- Erdoğan, Nihat (2002), “Yeni Kariyer Yaklaşımları ve Kariyer Değerlerindeki Değişim”, *1. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, Kocaeli
- Erjem, Yaşar (2000), “Öğretmenlik Mesleğine Yönelmede Ailenin İşlevi”, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt.2, Sayı:19, (70-79).
- Genç, Gülten- Kaya, Alim - Genç, Metin (2007). “İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Meslek Seçimini Etkiyen Faktörler”, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:8, Sayı:14, (49-63).
- Greenhouse, H.Jeffrey (1987), *Career Management*, The Dryden Pres, USA.
- İnceoğlu, Metin (1993), *Tutum Algı İletişim*, Verso Yayıncılık, Ankara.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1985), *İnsan ve İnsanlar*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Kocabaş, Ayfer – Selçinoğlu, Ebru - Susar Kırmızı, Fatma (2006), “Sınıf Öğretmenliği Lisansüstü Öğrencilerinin Programa Yönelik Tutumlarına Ve Problem Çözme Becerilerine İlişkin Görüşleri”, *Eğitim ve Bilim*, Cilt: 31, Sayı:142, (26-34).
- Kuzgun, Yıldız (1991), *Rehberlik ve Psikolojik Danışma*, ÖSYM Yayınları, Ankara.
- Leung, Alvin- Hou, Zhi Jin- Gati, Itamar- Xixi, Li (2011), “Effects of Parental Expectations and Cultural- Values Orientation on Career Decision-Making Difficulties of Chinese University Students”, *Journal of Vocational Behavior*, Vol. 78, Issue 1, (11-20).
- Middleton, Eric B. – Loughhead, Teri (2003), “Parental Influence on Career Development: An Integrative Framework for Adolescent Career Counseling”, *Journal of Career Development*, Vol 19, No: 3, (161-180).

- Özer, Yener (2011), “Kişisel Sorumluluk Bağlamında Kariyer Seçimini Etkileyen Sosyal Psikolojik Faktörler”, *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, Cilt:2, Sayı: 3, (81-96).
- Redman, Tom - Wilkinson, Adrian (2001), *Contemporary Human Resource Management*, Prentice Hall, New York.
- Stambler, Benjamin (1998), “An Examination of the Effects of Parental Influence on Secondary Schoolcompletion”, Unpublished EdD dissertation, State University of New York at Albany, Albany, New York.
- Şimşek, Şerif (1999), *Yönetim ve Organizasyon*, Nobel Yayınevi, Ankara.
- Tokar, David M. - Fischer, Ann R - Subich, Linda M. (1998), “Personality and Vocational Behavior: A Selective Review of the Literature, 1993– 1997”, *Journal of Vocational Behavior*, Vol.:53, No:2, (115-153).
- Tuzcuoğlu, Semai (1994), “Meslek Seçimi ve Önemi”, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayı:6, (265-280).
- Türk-İş, CNN Türk Ekonomi Haberleri, <https://www.cnnturk.com/ekonomi/turkiye/iste-turkiyenin-yeni-acilik-ve-yoksulluk-siniri-28/06/2018> (15. 05.2019)
- Üstüner, Mehmet (2006), “Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, Sayı:45, (109-127).
- Wong, Simon - Liu, Gloria Jing (2010), “Will Parental Influences Affect Career Choice”, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Vol. 22, No.1, (82-102).
- Yükseköğretim Kurumu, Yükseköğretim Bilgi Sistemi, <https://istatistik.yok.gov.tr/> (15.05.2019)

DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE KARBON TİCARETİ VE KARBON MUHASEBESİ UYGULAMALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A RESEARCH ON CARBON TRADE AND CARBON ACCOUNTING APPLICATIONS IN THE WORLD AND TURKEY

Cennet GÜRBÜZ¹, Özlem Nilüfer KARATAŞ ARACI², İsmail BEKÇİ³

Öz

Sanayi devriminden bu yana, küreselleşmeyle birlikte hızla gelişen sanayi ve ticaret daha fazla doğal kaynak ve enerji ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Bu ihtiyaçlar karşılanırken birçok ekolojik problem ortaya çıkmıştır. Bunlardan en vahimi küresel ısınmaya bağlı olarak iklim değişikliğidir. İklim değişikliğinin en önemli sebebi sera gazı emisyonlarının atmosferde birikmesidir. Dolayısıyla iklim değişikliği ve küresel ısınmanın önüne geçebilmek için başyurulabilecek mücadele yöntemlerinden en önemlisi, bu gazların emisyonlarının azaltılmasıdır. Bu bağlamda, mücadelenin uluslararası boyutta yapılabilmesi için bazı anlaşmalar imzalanmaktadır. Bu anlaşmaların sonuçlarından bir tanesi karbon ticaretidir. Bu ticaret, işletmelerin karbon emisyonlarının ölçülmesi, kayıt altına alınması, finansal raporlarda yer alması ve ayrıca maliyetlerinin hesaplanması ve kontrol edilmesi ihtiyaçlarını doğurmuştur. Böylelikle karbon muhasebesi ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Dünya'da ve Türkiye'de karbon ticaretinin boyutları ele alınmış ve karbon muhasebesinde yer alan farklı uygulamalar örneklerle açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Karbon Ticareti, Karbon Piyasaları, Karbon Muhasebesi.

Abstract

Since the Industrial Revolution, the rapidly growing industry and trade with globalization has brought more natural resources and energy needs. Many ecological problems have arisen while meeting these needs. The worst of these is climate change due to global warming. The most important reason for climate change is the accumulation of greenhouse gas emissions in the atmosphere. Therefore, the most important way to combat climate change and prevent global warming is to reduce emissions of these gases. In this context, some agreements are signed for the internationalization of this struggle. One of the results of these agreements is carbon trade. This trade has led to the need to measure and record the carbon emissions of enterprises, to include them in financial reports and also to calculate and control their costs. Thus, carbon accounting emerged. This study dealt with the

¹ Milli Eğitim Bakanlığı, cnntgrbz01@gmail.com

² Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, onkaraci@mehmetakif.edu.tr

³ Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, ismailbekci@sdu.edu.tr

size of the carbon trade in the world and Turkey and is situated in carbon accounting is explained with examples of different applications.

Keywords: *Climate Change, Carbon Trade, Carbon Markets, Carbon Accounting.*

1. GİRİŞ

Doğa, insanoğlunun var olduğundan beri her türlü ihtiyacını karşılamak için emrindedir. Ancak insanoğlunun doğal kaynaklara hiç tükenmeyecek gibi muamele etmesi ve kirletmesi doğal atmosferik dengede olumsuz değişimlere yol açmıştır. İlerleyen yıllarda, Türkiye'nin de yer aldığı enlemlerde, sıcaklık artışı; yağış rejiminde değişimler, deniz suyu seviyesinde yükselmeler ve toprakta yer alan su seviyesinin azalması beklenmektedir. Hükümetler arası İklim Değişimi Paneli (IPCC)'nde ...2030 senesi için Akdeniz'de su seviyesinde 12-18 cm arasında bir yükselme olacağı tahmin edilmektedir. Küresel iklim değişikliklerinin ülkemizde Akdeniz ikliminin özelliğinde anomaliler oluşturabileceği, yağış miktarlarında düşüşe ve dolayısıyla kuraklık artışına, temiz su temini sorunlarına, yangın riskinin artmasına, zirai alanların ve tarım rekoltesinin düşmesine neden olabileceği öngörülmektedir (Özmen, 2009: 44-45).

Bu değişikliklerin sonuçlarından sadece insanoğlu değil tüm ekosistem ve dolayısıyla global ekonominin yapı taşı olan işletmeler de etkilenmektedir.

İklim değişikliğinin işletmeler üzerinde meydana getirdiği etkilerin, bazıları gelir, bazıları ise maliyet olarak işletme bütçelerine yansımaktadır. Genel olarak, iklim değişikliğinin işletmeler üzerinde meydana getirdiği etkiler aşağıdaki şekilde sıralanabilmektedir (Aliusta vd., 2016:383);

- Tarım ürünlerinde yaşanan üretim sıkıntısına bağlı olarak artan maliyetler,
- Nehir ve kanal taşımacılığının azalması sonucu diğer ulaşım yollarının tercih edilmesi ve artan yakıt ihtiyacı
- Hava kirliliğine bağlı olarak artan sağlık harcamalarının sağlık sektörü, özellikle ilaç sektörü gelirlerine katkısı,
- Sıcaklık değerlerindeki değişimler nedeniyle mevsimlerin daha soğuk ya da daha sıcak geçiyor olmasının ısınma ve soğutma sektöründe faaliyet gösteren işletmelere olan ihtiyacı artırması
- Doğal afetlerin artışına bağlı olarak sigorta sektöründe meydana gelen aşırı zararlar,
- Karbon ticareti, karbon vergisi gibi ulusal ve uluslararası iktisadi tedbirlerin işletme kârlarına etkisi.

Yukarıda sayılan sebepler bu etkilerin sadece bazılarıdır. Bu yüzden ülkeler ve işletmeler, bu değişikliklere ayak uydurabilmek ya da sonuçlarının zararlarını en aza indirgeyebilmek için çeşitli uluslararası protokoller ve anlaşmalara taraf olmaktadır. Bu protokol ve anlaşmalar; "Kyoto Protokolü", "Paris Antlaşması", "Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi", "Vienna Sözleşmesi" ve "Montreal Protokolü" dür. Bahsi geçen protokol ve anlaşmalar taraflarına bazı yükümlülükler yüklemektedir ve bu yükümlülüklerin bir de mali boyutu söz konusudur. Bu mali boyutun ölçülmesi ve kayıt altına alınması gerekliliği çevre muhasebesi kavramının önemini ortaya çıkarmıştır. Çevre muhasebesi, geleneksel muhasebe uygulamalarının olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için araştırmalar yaparak, çevresel maliyet ve gelirleri ayrı ayrı tanımlamakta ve ölçerek raporlanmasını ve kontrolünü sağlamaktadır (Aarons, 1995: 2).

İklim değişikliğinin en önemli sebeplerinden bir tanesi atmosfere salınan ve özellikle enerji ihtiyacının karşılanması sırasında ortaya çıkan CO₂ gazıdır. Bu ihtiyaçtan kaynaklanan işletme giderlerinin sürekli artış göstermesi, ürün maliyetlerindeki payının artması, müşterilerde gelişen çevre bilinci, sürdürülebilir kalkınma kavramının öneminin farkına varılması, enerji maliyetlerindeki artış, Kyoto Protokolü sonucu ortaya çıkan karbon

ticareti ve buna bağlı gelişen karbon piyasaları ve tüm dünyada yaygınlaşan karbon vergileri (Aliusta, 2014:31), atmosfere salınan karbonların kayıt altına alınıp izlenmesi, raporlanması ve kontrol edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Uyar ve Cengiz, 2011: 48). Böylelikle çevre muhasebesinin bir alt dalı olarak karbon muhasebesi kavramı literatüre girmiştir. Ancak karbon muhasebesi uygulamaları ile ilgili henüz uygulamada tam anlamıyla birlik sağlanmış değildir. Bu çalışmanın amacı öncelikle karbon muhasebesinin ortaya çıkma sebepleri olan karbon ticareti, karbon piyasaları açıklık getirip sonrasında uygulamada ve literatürde yer alan muhasebe uygulamalarını örneklerle açıklayarak ortak bir muhasebe dilinin oluşması için önerilerde bulunmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Karbon Ticareti ve Karbon Piyasaları

Karbon ticareti ve karbon piyasası ile ilgili dünya literatüründeki akademik çalışmaların bazıları aşağıdaki gibidir;

Baron ve Bygrave (2002), henüz organize bir karbon piyasasının var olmadığı yıllarda OECD için hazırladıkları “Towards International Emissions Trading: Design Implications For Linkages isimli çalışmalarında özellikle sanayileşmiş ülkelerin sera gazı emisyon taahhütlerinden kaynaklanan serbest ticaretin ülkeler arasında birbirine bağlanması ve ortak bir piyasa aracılığıyla yapılması gerekliliğini savunmuşlardır. Bu durumun gelişmiş sera gazı azaltma seçenekleri, piyasa likiditesinde artış, maliyetlerin düşürülmesi gibi birçok faydasının olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca o yıllarda yerel olarak sürdürülen sera gazları ticaretinin nasıl birbirine bağlanması gerektiği ve Kyoto Protokolü altında büyük ve uluslararası bir ticaret sistemine dönüştürülüp dönüştürülemeyeceği sorusuna cevap aramışlar ve ortak bir piyasa kurulması gerektiği sonucuna varmışlardır.

Montagnoli ve Vries, 2010 yılında “Carbon Trading Thickness and Market Efficiency adıyla yayınladıkları çalışmalarında Avrupa Birliği Emisyon Ticaret Sisteminde karbon ticaretinin yoğunluğu ve verimliliği üzerine bir araştırma yapmışlardır. Araştırmalarında iki dönemi ele almışlardır. İlk dönem olan 2005-2007 yılları arasında, ticaretin verimsiz ve sık yapılmadığı sonucuna varılmıştır. İkinci dönem olan 2008 – 2009 periyodunda ise tam tersi bir durum olduğu görülmektedir. Çalışmaya göre, birinci dönem olan öğrenme ve deneme döneminden sonraki yıllarda piyasa olgunlaşma belirtileri göstermektedir.

Perdan ve Azapagic (2011), “Carbon Trading: Current Schemes And Future Developments adıyla yayınladıkları makalelerinde dünyadaki zorunlu emisyon ticareti planlarını kapsamlı bir şekilde ele almışlardır. Emisyon ticaretinin, coğrafi ve sektörel olarak genişleme eğilimi, gelecekteki gelişmeler olarak belirlenmiştir. Makaleye göre, genişlemenin gerçekleşebilmesi için önemli teknik düzenlemeler ve farklı ticaret sistemlerinin uyumlaştırılması gerekmektedir ve bunun için; politik destek ve istikrarlı bir ekonomik ortam gereklidir. Sonuç olarak, Kyoto sonrası taahhütlerin yerine tam anlamıyla getirilememesi ve olumsuz çevre politikaları, karbon ticareti için belirsiz bir geleceğe işaret etmektedir.

McAfee (2016), “Karbon Fix” adlı kitapta yer alan bölümünde karbon ticaretinin, orman yangınlarını önleyip önlemediği ve bu konudaki yardımları arttırmadığı sorusuna yanıt aramıştır.

Cong ve Lo (2017) “Emission Trading and Carbon Market Performance In Shenzhen, China isimli çalışmalarında Shenzhen’in emisyon ticareti planının piyasa performansını değerlendirmişlerdir. Volatilite derecesini tahmin etmek için alım satım kayıtları kullanılmış, getiri oranının beklenen risk ile negatif ilişkili olduğu bulunmuştur. Ayrıca çalışmada, ticaret hacmindeki kurtosis değerinin aşırı derecede yüksek olduğu sonucuna ulaşılmış, piyasa verimliliğinin ve piyasa bozulmalarının giderilmesi için önlemler alınması gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Schneider & Theuer (2018) "Environmental Integrity Of International Carbon Market Mechanisms Under The Paris Agreement" adlı makalelerinde, uluslararası karbon piyasası mekanizmalarının çevresel bütünlük risklerini ve bunları Paris Anlaşması ile aşmanın yollarını tanımlamış ve sınıflandırmıştır. Özellikle ülkelerde politika yapıcılarının çevresel bütünlüğü teşvik etmek için çeşitli uygulamalarda bulunması gerektiği savunulmuştur.

Karbon ticareti ve piyasası ile ilgili Türkçe literatür tarandığında konuyla ilgili yapılan çalışmalardan bazıları aşağıdaki gibidir;

Uzar ve Akkaya (2010), çalışmalarında, Kyoto Protokolü sonrası piyasa mekanizmalarını, dünyada faaliyet gösteren karbon borsalarını ve faaliyetlerini incelemektedirler.

Çelikkol ve Özkan (2011), çalışmalarında, karbon ticareti ile ilgili oluşturulan ulusal ve uluslararası programlar, spot ve türev ürünler olarak tezgâh üstü piyasalar ve borsalarda işlem gören emisyon ticaretini incelemektedirler.

Bayrak (2012), çalışmasında Kyoto Protokolü'nün piyasa temelli finansman kaynakları ve Türkiye'de düşük karbon ekonomisi geçiş süreci ve finansmanını incelemektedir.

Cankır vd. (2014), çalışmalarında, çevresel sürdürülebilirlik ve gönüllü karbon piyasaları üzerinde durmuşlardır.

Binboğa (2014) çalışmasında, karbon piyasalarının Türkiye'deki gelişim sürecini ele almışlardır.

Çıtak (2016), çalışmasında, karbon piyasalarının oluşumu, karbon sertifikalarının fiyatlandırılması ve performanslarını incelemiş ve Avrupa karbon merkez bankasının kurulmasına duyulan ihtiyacı dile getirmişlerdir.

Topçu (2018) "Düşük Karbon Ekonomisine Geçme(me): İklim Değişikliği ve Enerji Politikaları Bağlamında Bir Bakış" adıyla yayımladıkları makalelerinde yapılan tüm uluslararası antlaşmalar ve taahhütlere rağmen neden tam anlamıyla çevresel bir ekonomiye geçilememesinin sebepleri ortaya konulmuştur.

2.2. Karbon Muhasebesi

Karbon ticaretinin ve buna bağlı olarak karbon muhasebesi ile ilgili kavramların aktif olarak ortaya çıkışı Kyoto Protokolü ile birlikte anılsa da kavramsal temellerinin çok daha eskilere dayandığı görülmektedir. Ünlü İngiliz ekonomist Arthur C. Pigou 1920'li yıllarda çevre vergilerinin uygulanması gerekliliğinden bahsetmiştir. Pigou'ya göre toplumun faydası için işletmelerin çevreyi kirletmelerinden ötürü doğan negatif dışsallıklarına eş değer bir ödeme yapmaları gerekmektedir (Cankaya ve Şeker, 2013: 108, Çataloluk, 2014: 24). Temeli 1920'li yıllardan bu zamana kadar karbon muhasebesi ile ilgili literatür incelendiğinde, konuların 3 tema altında toplandığı görülmektedir. Bunlar Pigou'nun da dikkat çektiği karbon vergisi, karbon maliyetlerinin yönetimi ve karbon ticareti sonucu ortaya çıkan mali durumların raporlanmasıdır. Bu çalışmalardan bazıları şöyledir;

Bebbington ve González (2008), "Carbon Trading: Accounting and Reporting Issues" adlı çalışmalarında, küresel iklim değişikliğinin finansal raporlamada büyük sorunlara sebep olacağı kanısından yola çıkarak bir araştırma yapmışlar ve daha önce kullanılan sosyal muhasebe hesaplarının yetersiz kalacağı ve yeni hesaplar oluşturulması ve kullanılması gerektiğini savunmuşlardır.

Ratnatunga ve Balachandran (2009), "Carbon Business Accounting: The Impact of Global Warming on the Cost and Management Accounting Profession" adlı çalışmalarında, karbon yönetim muhasebesi bilgilerinin işletme politikası, insan kaynakları yönetimi, pazarlama, tedarik zinciri yönetimi ve finans stratejileri gibi tüm işletme faaliyetlerine olan etkisini tartışmakta ve karbon ekonomisi denilen bu yeni kavramın muhasebecileri ciddi şekilde etkileyeceğinin üzerinde durmaktadır.

Burritt vd., (2011), “Carbon Management Accounting: Explaining Practice in Leading German Companies” adlı çalışmalarında önde gelen 10 Alman şirketinin karbon yönetimi muhasebesi uygulamalarını incelemişlerdir. Karbon yönetim muhasebesi uygulamalarının öneminin anlaşıldığında ve diğer sistemlerle bağdaştırıldığında genel olarak firma performans ve verimliliğinin artarak ciddi bir rekabet avantajı sağladığı sonucuna varmışlardır.

Qian (2018) “Environmental Management Accounting and Its Effects On Carbon Management and Disclosure Quality” isimli çalışmalarında çevre yönetim muhasebesi uygulamalarının karbon emisyonunun yönetimindeki rolünü ve sonuçların doğru bir şekilde aktarılıp aktarılmadığını incelemişlerdir. Çalışmada, ABD, Almanya, Avustralya ve Japonya’da faaliyette bulunan 114 büyük firmanın verilerini kullanarak birçok firmanın çevre yönetim muhasebesi araçlarını kullandığını ancak tam anlamıyla çevre muhasebesi uygulayan firma sayısının çok az olduğunu tespit edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda çevre yönetim muhasebesi uygulayan işletmelerin karbon yönetimi ve şeffaflık üzerinde önemli derecede olumlu bir etkisi olduğu ortaya çıkmıştır.

Türkçe literatür incelendiğinde ise aşağıdaki çalışmalara rastlamak mümkündür;

Uyar ve Cengiz (2011), “Karbon (Sera Gazı) Muhasebesi” adlı çalışmalarında karbon piyasası işlemlerini tanıtarak muhasebe uygulamalarını değerlendirmektedirler. Çalışmalarının sonucunda, muhasebe standartlarında gerekli düzenlemelerin yapılması ve Tek Düzen Hesap Sisteminde gerekli hesapların açılması ve işletme bütçeleri içerisinde karbon bütçesine yer verilmesi gerekliliği sonucuna varmışlardır.

Cankaya ve Şeker (2013), “Karbon Sertifikalarının Türkiye Muhasebe Standartlarına Göre Muhasebeleştirilmesi” adıyla yayımladıkları makalelerinde, karbon ticareti ve mevcut yasal düzenlemeleri inceleyerek muhasebeleştirme açısından literatürdeki kayıt yöntemleri ve Türkiye Muhasebe Standartları çerçevesinde çeşitli tavsiyelerde bulmaktadırlar.

Organ ve Çiftçi (2013), “Karbon Vergisi”, ismini verdikleri makalelerinde, karbon vergisini detaylı bir şekilde incelemiş, sonuç olarak tek başına çevre kirliliği ile mücadele kapsamında yeterli olmamasına rağmen dünya ülkelerinin ortaklaşa katılımları ile başarılı olabileceği bir vergi türü olduğu sonucuna varmıştır.

Öker ve Adıgüzel (2013), “Karbon Kredilerinin Uluslararası Muhasebe Standartları Kapsamında Muhasebeleştirilmesi” adıyla yayımladıkları çalışmalarında, emisyon azaltma yükümlülüklerini ve karbon piyasalarını incelemiş, zorunlu ve gönüllü piyasalardaki karbon kredilerinin nasıl raporlanacağını uluslararası muhasebe standartları çerçevesinde değerlendirmişlerdir.

Durgut (2015), “Karbon Ticaretinin Uluslararası Muhasebe Standartlarına Göre Muhasebeleştirilmesi” adlı çalışmasında karbon ticareti kapsamında ortaya çıkan bilgilerin kayıt altına alınmasından raporlanmasına kadar geçen muhasebe süreci ve Muhasebe Standartlarında yer alan düzenlemelere göre karbon muhasebesi çerçevesinde işletmelerin karbon ticaret işlemlerinin kayda alınmasını incelemektedir.

Aliusta vd., (2016), “Küresel Isınmayı Önleme Sürecinde Uygulanan Piyasa Temelli İktisadi Araçlar: Karbon Ticareti ve Karbon Vergisi” isimli makalelerinde, küresel ısınmayı önlemede kullanılan en önemli araçlardan olan karbon ticareti ve karbon vergisi ile ilgili genel, teorik bir inceleme yapmışlardır.

Vargün (2016) “Sürdürülebilir Bir Çevre İçin Karbon Muhasebesi ve Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Sisteminin Entegrasyonu” adlı çalışmalarında farazi bir örnek üzerinden karbon muhasebesi sistemi ile faaliyet tabanlı maliyetleme sisteminin birlikte nasıl kullanılabileceği hakkında bilgi vermişlerdir.

Fidancı ve Yükücü (2018) “Karbon Maliyetlerinin Yönetiminde Sürdürülebilirlik Felsefesi Yaklaşımı: Lisanssız Elektrik Üretimi Örneği” adlı makalelerinde, karbon maliyetlerinin işletme kararlarındaki stratejik etkisi

değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, karbon maliyetlerinin azaltılması örneği olarak lisanssız elektrik üretimi için karbon maliyetlerinde nasıl bir azalmaya yol açtığı örnek bir uygulama ile incelenmiştir.

Literatür incelendiğinde, çalışmalarda karbon ile ilgili uygulamaların genelde tek bir boyutunun ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmada karbon ticareti ve piyasalarının Türkiye ve Dünya’daki son durumu incelenmiş, ayrıca karbon muhasebesi uygulamaları hem vergisel hem maliyet hem de finansal raporlama açısından kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Özellikle Türk literatürü incelendiğinde son yıllarda muhasebe düzenlemelerinde yer alan değişiklikler çerçevesinde yeni bir yayına rastlanılmamış piyasada ki çalışmaların 2016 ve öncesindeki eski düzenlemeler çerçevesinde yapıldığı görülmüştür. Bu bağlamda çalışma mevcut muhasebe uygulamaları, uluslararası muhasebe standartları ve büyük ve orta boy işletmeler için finansal raporlama standartları çerçevesinde karbon muhasebesi uygulamalarını bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmesi açısından literatürdeki boşluğu dolduracak ve bundan sonraki çalışmalara yol gösterici olacaktır.

3. TASARIM VE YÖNTEM

Çalışmada, nitel araştırma tekniklerinden “doküman inceleyerek veri toplama tekniği” kullanılmıştır. Tüm başlıklar, Dünya ve Türkiye ölçeğinde karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Öncelikle yukarıda da değinildiği üzere konuyla ilgili yapılan literatür taramasına yer verilmiş, sonrasında karbon ticareti ve karbon piyasalarının son durumlarına değinilmiştir. Son olarak da karbon muhasebesi kapsamında karbon vergisi ve muhasebeleştirilmesi, karbon maliyetlerinin ve sertifikalarının muhasebeleştirilmesi konuları ele alınmış ve varılan sonuçlar eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1. Karbon Ticareti ve Piyasaları

Karbon piyasası, sera gazları için oluşturulmuş ve emisyon kaynaklarına tahsis edilmiş emisyon izinlerinin alınıp satıldığı bir piyasadır. Ülkelerin emisyon azaltım maliyetleri birbirleriyle aynı düzeyde gerçekleşmemektedir. Bazı ülkeler diğer ülkelere göre daha düşük maliyetle ve daha fazla oranda sera gazı azaltabilme olanağına sahiptir. Bir ülke kendisine tahsis edilen emisyon izinlerini, emisyon iznine ihtiyacı olan diğer ülkelere, Kyoto Protokolü’nün 3. ve 17. maddeleri uyarınca satabilir. Bunun için ticarete katılmak isteyen ülke kendi içerisinde bir emisyon takip, dağıtım ve kontrol sistemi oluşturmalı ve uluslararası standartlara uymayı taahhüt etmelidir (Çetinkaya ve Sokulgan, 2009: 38, Aktaran: Çelikkol ve Özkan, 2011: 212). Dünya’da işlem gören aktif karbon borsaları ve faaliyetleri aşağıdaki gibi özetlenebilir;

Avrupa Birliği Emisyon Ticareti Sistemi (European Union Emission Trading Scheme- EU ETS):Sera gazlarını azaltmak amacıyla uygulanmakta olan emisyon ticareti sisteminin günümüzdeki en bilinen ve büyük örneği 2005 yılında Avrupa Birliği içinde *limitleme ve ticaret* şeklinde faaliyete başlamış olan bu sistemdir. Karbondioksit emisyonlarını azaltmaya yönelik olarak geliştirilmiş ilk bölgesel emisyon ticareti uygulaması olan EU ETS 2003 yılında yayınlanan 2003/87/EC sayılı yönetmelik ile 30 ülkeden yaklaşık 11.000 işletmenin katılımı ile uygulamaya koyulmuştur (EEA, 2011:43). Sisteme dahil olan işletmelere ülkeleri tarafından belirlenen yıllık kullanabilecekleri “Tahsis Edilmiş Emisyon Birimi” AAU (Assigned Amount Unit-AAU) ile belli bir kota getirilir. Toplam emisyon kotası hesap birimi olarak belirlenen ve ton başına birim permi anlamına gelen EUA (European Union Allowance) sayısı ile ifade edilir. EUA permi miktarı ilgili sektördeki işletmelerin geçmiş yıllardaki karbondioksit emisyon miktarları baz alınarak belirlenir. O yıl içinde işletmeler kendilerine tahsis edilen miktar kadar CO₂ emisyonu satabilirler. İşletmeler yılın sonunda gerçekleşen CO₂ emisyonları ve tahsis edilen EUA

emisyon permilerini karşılaştırarak izin verilen miktarı dengeleyecek şekilde ülkelerin yetkili organlarına iade etmek zorundadırlar. İşletmelerin gerçekleşen emisyonları düşüldükten sonra eğer hala EUA permisi kalmış ise, bu miktarı sistemdeki kota hedefini tutturamamış işletmelere satabilir, ya da sonraki yıllarda kullanmak üzere biriktirebilirler (Mercan, 2013: 96).

Avrupa Enerji Borsası (European Energy Exchange-EEX): 2002 yılında Alman Enerji Borsası Leipzig ve Frankfurt Borsalarının birleşmesi sonucu Leipzig’te kurulmuştur. Bu piyasa, enerji ve enerjiye bağlı ürünler pazarında neredeyse lider konuma gelmiştir. Doğal gaz ve sera gazı emisyon hakları spot ve türev piyasalarda işlem görürken kömür yalnızca türev piyasalarda işlem görmektedir (Uzar ve Akkaya, 2010: 484).

NASDAQ OMX Oslo (NordPool Borsası): Bu borsada Finlandiya, İsveç, Danimarka ve Norveç gibi İskandinav ülkelerinin enerji sözleşmeleri ve emisyon ürünlerine dair işlemlerin yapıldığı ve İskandinav bölgesinin enerji tüketiminin %70’inden fazlasının karşılandığı bir fiziki piyasadır. Piyasa, hizmetlerini Nordpool ASA ve Nordpool Spot AS adıyla iki farklı piyasada yürütmektedir. Karbon piyasasına, emisyon izinleri (EUA) ve karbon kredileri (CER) için standart sözleşmeler öneren ilk Avrupa borsası NordPool’dur (Çelikkol ve Özkan, 2011: 212).

Avrupa İklim Borsası (European Climate Exchange-ECX): ECX’de üç çeşit karbon biriminin ticareti yapılmaktadır. Bunlar; AB Tahsisatı (EUAs), Sertifikalandırılmış Emisyon İndirimleri (CERs) ve dünyada ilk defa yapılan Emisyon Azaltım Birimleridir (ERUs). Avrupa İklim Borsası’nda Nisan 2005’te EUA’ya dayalı vadeli işlem sözleşmeleri işlem görmeye başlamıştır. Bunu takiben Ekim 2006’da EUA’ya dayalı opsiyonlar işlem görmeye başlamıştır. 2008 yılında ise CER’e dayalı vadeli işlem sözleşmeleri ve opsiyonlar işlem görmeye başlamıştır. 2009’da EUA ve CER olarak iki yeni sözleşme eklenmiştir. ECX, Climate Exchange Plc şirketinin bir üyesidir. Climate Exchange Plc, Londra Borsasında işlem görmektedir (Uzar ve Akkaya, 2010: 484).

Bunların dışında Çin Emisyon Sistemi ve PiyasaSı, Bluenext, Polonya Enerji Borsası, Climex, Avusturya Enerji Borsası, Chicago İklim Borsası, Chicago İklim Vadeli İşlemler Borsası, Montreal İklim Borsası, Avustralya İklim Borsası ve Asya Karbon Global borsaları bulunmaktadır. Bu borsalarda işlemler genelde forward, futures ve swap şeklinde yürütülmektedir.

Türkiye’de ki duruma bakıldığında ise, her ne kadar Kyoto Protokolü’nün emisyon ticaretine konu olan esneklik mekanizmalarından yararlanılmasa da bu mekanizmalardan bağımsız olarak işleyen, çevresel ve sosyal sorumluluk ilkesi çerçevesinde kurulmuş Gönüllü Karbon Piyasası’na yönelik projeler uzun süredir geliştirilmekte ve uygulanmaktadır. Türkiye, Gönüllü Karbon Piyasaları’nda işlem gören sertifikaların geliştirildiği projelere 2005 yılından bu yana ev sahipliği yapmaktadır. Gönüllü Karbon Piyasası, Dünya Karbon Piyasası içerisinde çok küçük bir yüzdeyi temsil etmesine rağmen bu piyasayı hali hazırda etkili biçimde kullanmakta olan Türkiye’nin ileri dönemde karbon piyasalarına katılımı açısından önemli bir fırsat sunmaktadır. (CSB F: 2018). Mevcut durumda, Ülkemizde Gönüllü Karbon Piyasasında işlem gören 308 adet proje bulunmaktadır. Bu projelerden yıllık 20 Milyon ton CO₂ eşdeğerinin üzerinde sera gazı emisyon azaltımı gerçekleşmesi beklenmektedir. Söz konusu projelerin proje türlerine göre dağılımları Tablo 1’de gösterilmiştir.

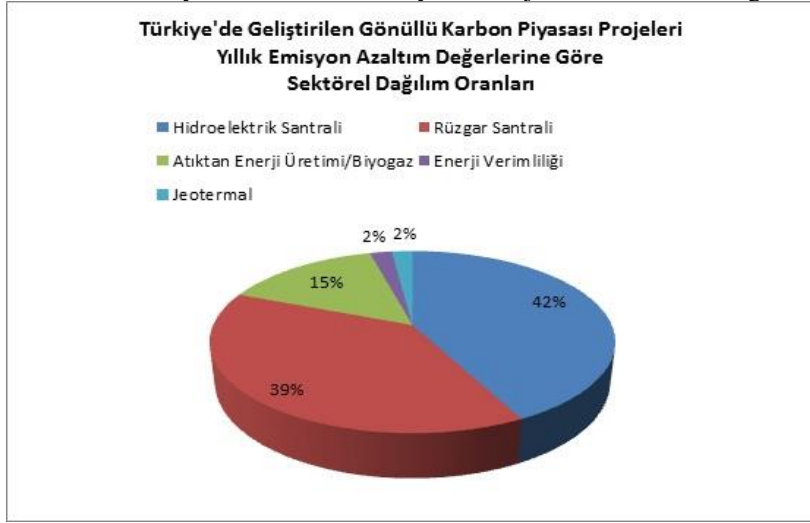
Tablo 1. Türkiye Gönüllü Karbon Piyasasında İşlem Gören Projeler

Proje Türü	Sayısı	Yıllık Emisyon Azaltımı (ton CO ₂ /yıl)
Hidroelektrik Santrali	159	8.747.634
Rüzgâr Santrali	106	7.951.391
Atıktan Enerji Üretimi/Biyogaz	27	3.069.273
Enerji Verimliliği	10	432.081
Jeotermal	6	405.309
TOPLAM	308	20.605.688

Kaynak: <https://iklim.csb.gov.tr/gonullu-karbon-piyasalari-i-439>

Bu projelerin 2018 yılı itibariyle sektörel dağılımı ise grafik 1'de görülmektedir.

Grafik 1. Türkiye Gönüllü Karbon Piyasası Projelerinin Sektörel Dağılımı

Kaynak: <https://iklim.csb.gov.tr/gonullu-karbon-piyasalari-i-4391>

Ülkemizde geliştirilen Gönüllü Karbon Piyasası'na yönelik projelerin kayıt altına alınmasına ve bu projelerden elde edilen karbon sertifikalarının takibine ilişkin olarak hazırlanan Gönüllü Karbon Piyasası Proje Kayıt Tebliği 9 Ekim 2013 Tarihli ve 28790 Sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Tebliğe göre, Türkiye'de Gönüllü Karbon Piyasaları kapsamında karbon sertifikası elde eden proje sahiplerinin Bakanlığa kayıt olmaları ve projelerine ait proje tasarım belgesi, onaylama raporu ve doğrulama raporlarını projenin karbon sertifikasının elde edilmesini müteakip 30 gün içerisinde Bakanlığa iletmeleri gerekmektedir (CSB F:2018).

4.2. Karbon Muhasebesi ve Uygulamaları

Karbon muhasebesinin amacı, işletmelerin sera gazı emisyonlarına yönelik miktar ve parasal hareketleri, karbon piyasasında yürütülen alım satım işlemleri gibi mali nitelikteki karbon işlemlerinin takibi, kayıt edilmesi ve sonuçların raporlanmasıdır (Aliusta, 2014:31). Bu kapsamda karbon muhasebesi ile ilgili uygulamalarda 3 durum ön plana çıkmaktadır. Karbon tahsisat ve ticaret işlemleri, karbon maliyetlerinin hesaplanması ve karbon vergisi.

Karbon tahsisat ve ticaret işlemlerinin muhasebeleştirilmesini net bir şekilde kapsayan uluslararası bir düzenleme veya standart bulunmamaktadır genelde muhasebeleştirilmeler, IFRIC-3 tahsisat ticaretine göre yorumlanmıştır (Dokumacı, 2010:27).

Temiz kalkınma mekanizması, proje temelli bir mekanizma olarak gelişmekte olan ülkelerde emisyon azaltım projelerinin finansmanının desteklenmesine olanak tanımaktadır. Böylelikle gelişmiş ülke kendi fazla salınımına karşın dünyanın bir başka bölgesindeki gelişmekte olan ülkenin azaltım çalışmalarına finansal kaynak oluşturarak emisyon azaltma çalışmalarına katkı sağlayabilmektedir.

Karbon piyasasında gerçekleşen permi alım satımları ve emisyon azaltma maliyetleri ile ilgili standartlarda yeterli düzenlemelerin bulunmadığı görülmektedir.

Tahsisatlar, proje veya karbon ticareti yoluyla emisyon sertifikalarının kabul edilmesi olup genel anlamda mevcut muhasebe sisteminde 260. Haklar hesabına alım sırasında borç kaydı satım sırasında alacak kaydı yapılmaktadır. Satım sırasında tahsisatların, proje yoluyla alınmış veya yatırım amaçlı alınan sertifikaların satışında yurt içine veya yurtdışına satım durumuna göre kayıt yapılmaktadır. Satış sırasında gelir elde edilmesi ve sertifikaların vergiye konu edinilmesi sonucunda vergi kayıtları da söz konusu olmaktadır. Ayrıca emisyon

azaltımı sağlayabilmek için katılan maliyetler ve karbon vergisi konuları ve muhasebe kayıtları karbon muhasebesi kapsamındadır.

4.2.1. Karbon sertifikalarının alımı ve muhasebeleştirilmesi

4.2.1.1. Sertifikaların Tahsisat Yoluyla Elde Edilmesi

Karbon sertifikaları devlet (yetkili otorite) tarafından bedelsiz olarak verildiğinde tahsisatlar şeklinde elde edilmekte ve TMS 20 Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi kapsamında muhasebeleştirilir.

Örnek: 2012 yılında kullanılmak üzere piyasa fiyatı 1 ton CO₂ başına 20 TL olan karbon sertifikalarından işletmeye 10.000 ton CO₂ emisyon iznine denk gelen sertifika yetkili otorite tarafından tahsis edilmiştir.

260 HAKLAR HESABI 260.01 Emisyon Sertifikaları 382 ALINAN DEVLET TEŞVİKLERİ VE YARDIMLARI	200.000	200.000
---	---------	---------

4.2.1.2. Proje Yoluyla Sertifika Elde Etme

İşletmeler, Kyoto protokolü esneklik mekanizmaları (Temiz Kalkınma Mekanizması ve Ortak Yürütme) ile başka ülkelerdeki projelerle veya işletme bünyesinde emisyon azaltıcı projelerle sağlanan emisyon azaltımları sonucunda, sorumlu sertifikasyon kuruluşlarından emisyon sertifikası kazanabilmektedirler.

Örnek: İşletme, atık yakıttan enerji sağladığı projesi ile 20.000 ton CO₂ değerinde karbon kredisine hak kazanmıştır. Aynı tarihte 1 ton CO₂ piyasa fiyatı 25 TL'dir.

260 HAKLAR HESABI 260.01 Emisyon Sertifikaları 380 ERTELENEN GELİRLER	500.000	500.000
---	---------	---------

4.2.1.3. Karbon Ticareti Yoluyla Sertifika Elde Etme

Kyoto Protokolü çerçevesinde işletmelere tahsis edilen karbon tahsisatlarının aşılması halinde zorunlu olarak veya yatırım amaçlı karbon piyasalarından karbon sertifikaları satın alınabilir. Karbon sertifikaları yurt içinden veya yurt dışından satın alınabilir. (Ülkemizde karbon piyasası bulunmadığından sadece yurt dışından alım satım yapılabilmektedir.)

Karbon sertifikalarının yurt içinden satın alındığı varsayılırsa;

Örnek: Kyoto protokolü çerçevesinde aktif karbon piyasası bulunan ülkede A üretim işletmesi ilgili tahsis döneminde kendilerine tahsis edilen emisyon haklarından 2000 ton CO₂ daha fazla emisyon neden olduğu için yurt içindeki bir firmadan ton başına 20 TL'den 2000 ton CO₂'ye eşdeğer karbon kredi sertifikasını satın alarak bedeli bankadan ödenmiştir.

260 HAKLAR HESABI	40.000	
260.01 Emisyon Hakkı		
191 İNDİRİLECEK KDV HESABI	7.200	
102 BANKALAR HESABI		47.200

Karbon sertifikalarının yurt dışından satın alındığı varsayılırsa;

Örnek: Kyoto protokolü çerçevesinde emisyon salımı sınırlanmış A üretim işletmesi ilgili tahsis döneminde kendilerine tahsis edilen emisyon haklarından 2000 ton CO₂ daha fazla emisyonla neden olduğu için yurt dışındaki bir firmadan ton başına 50 €'den 2000 ton CO₂'ye eşdeğer karbon kredi sertifikasını satın alarak bedeli bankadan ödenmiştir. İşlem tarihinde kur fiyatı 6,10 TL'dir. (İki ülke arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesine ilişkin Anlaşma yapılmadığı varsayılarak ülkemizde uygulanan %20 oranında Kurumlar Vergisi hesaplamada dikkate alınmaktadır. Ayrıca KDV'nin ödemeyi yapan tarafından üstlenildiği varsayılmıştır.)

260 HAKLAR HESABI	762.500	
260.01 Emisyon Hakkı		
191 İNDİRİLECEK KDV	109.800	
102 BANKALAR HESABI		610.000
360 ÖDENECEK VERGİ VE FONLAR		262.300
360.01 KV Kesintisi	152.500	
360.02 KDV Kesintisi	<u>109.800</u>	

Çifte vergileme, vergiye tabi bir gelirin birden fazla ülkede vergi konusu olması, aynı gelirin hem elde edildiği ülkede hem de geliri elde edenin yerleşik olduğu ülkede vergilendirilmesi durumunda söz konusudur. Ülkeler bu durumu ortadan kaldırmak amacıyla Çifte Vergilendirmenin Önlenmesine ilişkin Anlaşma yapılmaktadır. Eğer iki ülke arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesine ilişkin Anlaşma yapılmış ise, anlaşma şartları geçerlidir.

4.2.2. Karbon Sertifikalarının Satımı ve Muhasebeleştirilmesi

4.2.2.1. Yurt İçine Karbon Sertifikası Satılması

Örnek: Yurt içinde faaliyet gösteren tam mükellef A işletmesi yatırım amacıyla karbon piyasasından 50 TL piyasa değerinden satın almış olduğu 2000 ton CO₂'ye eşdeğer karbon sertifikasını yurtiçi bir firmaya ton başına 75 TL piyasa fiyatı ile peşin satmıştır.

Maliyet Bedeli: 2000 ton x 50 TL= 100.000 TL

Satış Bedeli: 2000 ton x 75 TL = 150.000 TL

100 KASA HESABI	177.000.	
260 HAKLAR HESABI		100.000
260.01 Emisyon Hakkı		
391 HESAPLANAN KDV		27.000
649 DİĞER OLAĞAN GELİR VE KARLAR		50.000
649.06 Karbon Sertifika Satış Karı		

4.2.2.2. Yurt Dışına Karbon Sertifikası Satılması

Örnek: Yurt içinde faaliyet gösteren A işletmesi yatırım amacıyla karbon piyasasından ton başına 35 €'dan satın almış olduğu 2000 ton CO₂'ye eşdeğer karbon sertifikasını yurtdışı bir firmaya ton başına 45 € piyasa fiyatı ile aynı yıl içerisinde satmıştır. Bedel banka hesabına %1 komisyon bedeli alınarak havale edilmiştir. (Yapılan satış işlemi KDV Kanununun 11. maddesine göre ihraç kapsamında yer alacağından KDV'den istisnadır.)

Alış €=6,10 TL Satış €=6,20 TL

Maliyet Bedeli: 2000 ton x 35 € x 6,10 = 427.000 TL

Satış Bedeli: 2000 ton x 45 € x 2,20 = 558.000 TL

Komisyon Bedeli: 558.000 x 0,01= 5.580 TL

/ /		
102 BANKALAR HESABI	177.000.	
260 HAKLAR HESABI		100.000
260.01 Emisyon Hakkı		
391 HESAPLANAN KDV		27.000
649 DİĞER OLAĞAN GELİR		50.000
VE KARLAR		
649.06 Karbon Sertifika Satış Karı		
/ /		

4.3. Karbon Vergisi ve Muhasebeleştirilmesi

Karbon vergileri sera gazı emisyonu azaltımı ve iklim değişikliği ile mücadele için 1990'ların başından itibaren ilk olarak İskandinav ülkelerinde uygulanmaya başlanmış ardından diğer Avrupa ülkeleri tarafından da uygulanmaya devam edilmiştir (Word Bank 2017:12). Karbon vergisi ile karbon içeriği yoğun ürünlere alternatiflerine göre daha yüksek vergi uygulanmakta ve bu ürünlerin satış fiyatları piyasada yükselerek tüketici taleplerinin ve karlılıklarının dolaylı olarak azalmasını sağlamaktadır.

Genellikle enerji ürünleri veya motorlu taşıtlara vergi uygulamasına rağmen, bazı ülkeler farklı türlerde karbon vergileri uygulamaktadır. Vergi oranları çeşitli olup, Danimarka, Fransa, Almanya, Finlandiya, İrlanda, Hollanda, İsveç, Norveç ve İsviçre, Birleşik Krallık gibi ülkeler tarafından uygulanan karbon vergileri Avrupa Birliği Emisyon Ticaret Programına (AB ETS) iyi bir tamamlayıcısıdır (Freire Gonzalez and Ho, 2018:2).

Türkiye'de karbon vergisi konusunda resmi bir düzenleme bulunmamasına karşın çevreye duyarlı olmak adına Türk Vergi Sisteminde yer alan bazı düzenlemeler bulunmaktadır. Motorlu Taşıtlar Vergisi ve Çevre Temizlik Vergisi, KDV gibi. Karbon emisyonları içinde ulaştırma sektörü içinde önemli bir paya sahip olduğundan çevresel vergilendirmede Motorlu Taşıtlar Vergisi önemlidir. Motor hacminin artışına bağlı olarak verginin artması sonucunda motor hacmi yüksek ürünlerin satışı olumsuz etkileneceğinden emisyon azaltımına dolaylı etki söz konusudur.

İşletmeler tarafından çevreye verilen zarar nedeniyle ödenen karbon vergisi işletmeler için gider niteliğinde olduğu için işletmenin hangi bölümde (yönetim, üretim, pazarlama veya Ar-Ge bölüm) emisyonuna neden olunmakta ise o bölüm giderlerine kaydedilir. Karbon içerikli fosil yakıtlar satış tutarı üzerinden ad valorem vergiye veya fiziki miktarı ve karbon içeriğine göre spesifik vergilendirmeye tabidir.

Örnek: İşletme, yönetim biriminin ısınma ihtiyacı için kullanılacak olan 20 ton kömürü tonu 1000 TL'den peşin satın almıştır.

- Ad valorem vergilendirme (Tutar üzerine uygulanan): %5 Vergi oranını uygulandığını varsayımı ile;

Vergi Matrahı: 20 ton x 1000 TL= 20.000 TL

Karbon Vergisi Tutarı: $20.000 \times 0,05 = 1000$ TL

- Spesifik vergilendirme (miktar veya karbon içeriğine göre uygulanan):

Örnek olarak 1 ton karbon emisyonu başına 80 TL vergi uygulanması halinde;

1 ton kömür ≈ 746 kg karbon ortaya çıktığına göre 20 ton kömür için yaklaşık 15 ton karbon ortaya çıkacaktır ($20 \times 0,746 = 14,92$)

$15 \times 80 = 1.200$ TL Karbon vergisi tutarı

770 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ	21.000	
770. 05 Kalorifer Yakıt Gideri 20.000		
770. 06 Karbon Vergisi <u>1.000</u>		
191 İNDİRİLECEK KDV	3.600	
100 KASA HESABI		23.600

4.4. Karbon Maliyetleri

Karbon emisyonları işletmelerin gönüllü veya zorunlu olarak katlandıkları maliyetler olup, maliyet muhasebesi sistemine uygun olarak gider yerlerine ve ürünlere dağıtılmaktadır. Çevresel maliyetlerin bir unsuru olan karbon maliyetlerinin ayrı hesaplarda, uygun gider yerleri ve çeşitleri açılarak gösterilmelidir.

Çevresel maliyetleri izleyen ve muhasebeleştirilmesini amaçlayan işletmelerin emisyon kaynaklı harcamalarını ya da karbon maliyetlerini eğer üretimle ilgili ise 7/A- "730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ HESABI"nın altında izlenebilmektedir. 7/B seçeneğini kullanan işletmeler ise bu maliyetleri 79 nolu hesap grubunun altında izleyebilmektedirler.

Karbon maliyetlerinin nereden kaynaklandığı ve ne miktarda meydana geldiği doğru bir şekilde belirlenmesi, maliyetlerin kontrollü bir şekilde azaltılması sağlayarak, planlamaya da yardımcı olacaktır. Böylelikle hem emisyon kaynaklı toplam karbon maliyetleri tespit edilmekte hem de ürünün toplam maliyeti içerisindeki karbon maliyet belirlenebilmektedir.

4.5. Karbon Muhasebesinde Raporlama

İklim değişikliğinin şirketlere etkileri ve kurumsal yatırımcıların iklim değişikliği konusunda artan endişeleri kurumsal yönetimlerin iklim değişikliği konusundaki bilgilerin kapsamlı olarak açıklamalarını gerektirmektedir. Kurumsal performansın gerçek görünümünü ve faaliyetlerinin içeriğini doğru yansıtmak için, küresel iklim değişikliğinin etkileri ve uyum konusunda bilgi sağlamak için finansal olmayan raporlama da önem kazanmaktadır.

5. SONUÇ, ÖNERİLER VE KISITLAR

Çalışmada Dünya literatürünün önemli bir kısmı, Türk literatürünün ise tamamı taranmıştır. Karbon piyasaları gelişmiş ülkelerin diğer ülkelere emisyon azaltımı konusunda yeni teknolojilerin getirilmesinde ve emisyon maliyetlerinin finansmanı katkı sağlayarak bu ülkelere yabancı kaynak girdisi sunabileceği bir ortam oluşturmaktadır.

Karbon Ticareti beraberinde Karbon Muhasebesi kavramını getirmiştir. Çevresel sürdürülebilirlik anlamında emisyon azaltımı tüm Dünyanın ortak sorunu olduğu için ortak hareket edilmesi önemlidir. Aksi takdirde rekabet noktasında, emisyon azaltımı yapan ülkelerdeki işletmeler emisyon azaltımına dair herhangi bir gayreti bulunmayan ülkelerdeki işletmeler karşısında dezavantaj sahibi olacaklardır.

Dünya’da karbon ticareti ve karbon piyasalarının ortaya çıkışından bu yana çok büyük aşamalar kaydettiğini ve işlem hacimlerinin günden güne artmakta olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu piyasalarda artan işlem hacminin beraberinde birtakım denetim sorunlarını da getirdiği aşikardır. Ayrıca yapılan ticaretlerin genelde, ulusal ya da belirli bölgelerde kendine has kurallar çerçevesinde yapılmaktadır. Bu durum karbon ticaretinde ve piyasalarda bir standardın oluşturulamamasına sebep olmaktadır. Bu gibi nedenlerle 2008 yılından bu yana tartışılan bir Dünya Karbon Merkez Bankası ya da Borsası oluşumuna ihtiyacın hat safhaya geldiği anlaşılmaktadır. Türkiye’de her ne kadar karbon piyasası projeleri gönüllü piyasalarda yürütülse de Paris Antlaşmasına taraf olarak 2030 yılında karbon emisyonlarını en az yüzde 21 azaltmayı taahhüt etmesiyle, ülkemizde de karbon piyasalarının daha etkin bir hale gelmesi hatta zorunlu bir karbon piyasasının kurulması gerekliliğinin ortaya çıkacağı öngörülmektedir.

Türkiye’deki karbon işlemleri gönüllü projeler bazında yapılmakta ve organize bir piyasa bulunmamaktadır. Ancak her geçen yıl gönüllü proje hacminde gelişme görülmektedir. Dolayısıyla gönüllü projeler bir noktada organize bir piyasanın oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Çalışma Avrupa Birliği Emisyon Ticareti Sistemi, Avrupa Enerji Borsası Avrupa İklim Borsası, Oslo Borsası, Bluenext, Avustralya İklim Borsaları gibi Türkiye’de bir zorunlu piyasanın kurulması tavsiye edilmektedir.

Karbon Vergilendirmesi Karbon azaltımında etkin bir yöntem olup Danimarka, Fransa, Almanya, İrlanda, Birleşik Krallıklarda uygulandığı gibi ayrı ve yasal bir düzenleme ile gerçekleştirilmelidir.

Şirketler tarafından emisyon azaltımı için katlanılması gereken karbon maliyetleri yüksek olarak görülmekte ve yasal (baca filtresi takılması gibi) zorunluluğu olmadığı sürece çok tercih edilmemektedir. Ancak bu maliyetlere katlanmanın sonucunda hem orta ve uzun vadede enerji maliyetlerinin azalış görüleceği hem de karbon piyasası ile emisyon azaltma sonucunda gelir elde etme imkanının bulunduğu konusunda işletmelerin daha fazla bilinçlendirilmesi gerekmektedir

Karbon muhasebesi çerçevesinde, yapılan araştırmalar, denetimdeki sıkıntılar, karbon ayak izi hesaplamasında ve maliyetlerin hesaplanmasında kullanılan farklı uygulamalar, farklı vergi uygulamaları, ülke uygulamalarının yasal anlamda birlerinden ciddi farklılıklar göstermesi, dolayısıyla piyasa işlemlerinde ortak bir mali dil kullanılmaması gibi sebeplerden ötürü Dünya ve Türkiye’de standart karbon muhasebe uygulamalarından bahsetmek mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- Aarons, Paul A. (1995). Environmental Accounting, A Pad 3505 Summer 1995 Research Project, www.Fau.Edu.
- Aliusta, H. (2014). Sürdürülebilir İşletme Açısından Karbon Muhasebesi Ve Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Aliusta, H. Yılmaz, B. & Kırhoğlu, Hilmi, (2016). Küresel Isınmayı Önleme Sürecinde Uygulanan Piyasa Temelli İktisadi Araçlar: Karbon Ticareti Ve Karbon Vergisi, Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi, ICAFR 16 Özel Sayısı, 382- 401.
- Baron, R., & Bygrave, S. (2002). Towards International Emissions Trading: Design Implications For Linkages, Paris, France: Organization For Economic Co-Operation And Development And International Energy Agency. Com/Env/Epoc/Iea/Slt, 5.
- Bayrak, Mehmet, R. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma İçin Türkiye’de Düşük Karbon Ekonomisi Ve Kyoto Protokolü’nün Finansman Kaynakları, Tarih, Kültür Ve Sanat Araştırmaları Dergisi,

(Issn:2147-00626), Vol:1 No:4, Karabük Üniversitesi, Özel Sayı: Tüketim Toplumu ve Çevre, 266-279.

- Bebbington, J., & Larrinaga-Gonzalez, C. (2008). Carbon Trading: Accounting And Reporting Issues, *European Accounting Review*, 17(4), 697-717.
- Burritt, R. L., Schaltegger, S., & Zvezdov, D. (2011). Carbon Management Accounting: Explaining Practice İn Leading German Companies, *Australian Accounting Review*, 21(1), 80-98.
- Cankır, B., Semiz, B. & Aktas, A., (2014). Sürdürülebilir Yönetim Anlayışı Çerçevesinde Gönüllü Karbon Piyasalarında Kullanılan Standartlar Ve Bu Standartların Karşılaştırmalı Analizi, *Journal Of Economics, Finance And Accounting – (Jefa)*, Issn: 2148-6697, Sayı:1, volume: Issue :1
- Cong, R., & Lo, A. Y. (2017). Emission Trading And Carbon Market Performance in Shenzhen, China, *Applied Energy*, 193, 414-425.
- Çankaya, F., & Şeker, Y. (2013). Karbon Sertifikalarının Türkiye Muhasebe Standartlarına Göre Muhasebeleştirilmesi, *World Of Accounting Science*, 15(4).
- Çataloluk, C. (2014). Çevre Sorunlarının Önlenmesinde Vergi Politikası, *Electronic Turkish Studies*, 9(8), ss.21-34
- Çelik, L., (2009). Çevre Finansmanı Kapsamında Emisyon Ticareti Ve Karbon Piyasasının Türkiye'ye Yansımaları, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelikkol, H. ve Özkan, N. (2011). Karbon Piyasaları Ve Türkiye Perspektifi, Sayı:31, Aralık, Sayfa: 203-222,
- Çıtak, O. S. (2016). Karbon Ayak İzi'nin Ne Kadarı Finansal Piyasalarda: Karbon Piyasalarının Performansı Ve Karbon Merkez Bankasının Kurulması, *Maliye Ve Finans Yazıları*, Sayfa: 31-46.
- Durgut, M. (2015). Karbon Ticaretinin Uluslararası Muhasebe Standartlarına Göre Muhasebeleştirilmesi, *Siyaset, Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(2).
- Fıdancı, N., & Yükçü, S. (2018). Karbon Maliyetlerinin Yönetiminde Sürdürülebilirlik Felsefesi Yaklaşımı: Lisansız Elektrik Üretimi Örneği, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20, 230-247.
- Freire Gonzalez, J. and Ho,M.S., (2018), Carbon Taxes and The Double Dividend Hypothesis in A Recursive-Dynamic CGE Model For Spain, *Economic Systems Research*, sayfa:1-18.
- <https://iklim.csb.gov.tr/gonullu-karbon-piyasaları-i-439>
- Mcafee, K. (2016). Profits And Promises: Can Carbon Trading Save Forests And Aid Development? In *The Carbon Fix* (Pp. 61-83), Routledge.
- Mercan, M. (2013). Türkiye İçin Alternatif Mitigasyon Politikası Uygulamalarının Ekonomik Analizi- Genel Denge Analizi, Doktora Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Montagnoli, A., & De Vries, F. P. (2010). Carbon Trading Thickness And Market Efficiency, *Energy Economics*, 32(6), 1331-1336.
- Oecd Environment Directorate And International Energy Agency Towards International Emissions Trading: Design Implications For Linkages Information Paper. 2002.
- Organ, İ., Çiftçi T., E. (2010). Karbon Vergisi, Niğde Üniversitesi İibf Dergisi, 2013, Cilt: 6, Sayı: 1, S. 81-95.

- Öker, F. Ve Adıgüzel, H. (2013). Karbon Kredilerinin Uluslararası Muhasebe Standartları Kapsamında Muhasebeleştirilmesi, *Mali Çözüm İsmmmo*, Mart-Nisan Yıl:23, Sayı:116, Sayfa: 17-39.
- Özmen, M. T. (2009). Sera Gazı-Küresel Isınma Ve Kyoto Protokolü, http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/16154_50_07.pdf
- Perdan, S., & Azapagic, A. (2011). Carbon Trading: Current Schemes And Future Developments, *Energy Policy*, 39(10), 6040-6054.
- Qian, W., Hörisch, J., & Schaltegger, S. (2018). Environmental Management Accounting And Its Effects On Carbon Management And Disclosure Quality, *Journal Of Cleaner Production*, 174, 1608-1619.
- Ratnatunga, J. T., & Balachandran, K. R. (2009). Carbon Business Accounting: The Impact Of Global Warming On The Cost And Management Accounting Profession, *Journal Of Accounting, Auditing & Finance*, 24(2), 333-355.
- Schneider, L., & La Hoz Theuer, S. (2019). Environmental Integrity Of International Carbon Market Mechanisms Under The Paris Agreement, *Climate Policy*, 19(3), 386-400.
- Topçu, F. H. (2018). Düşük Karbon Ekonomisine Geçme (Me): İklim Değişikliği Ve Enerji Politikaları Bağlamında Bir Bakış, *Akdeniz Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2018 Özel Sayısı), 115-154.
- Uyar, S. ve Cengiz, E. (2011). Karbon (Sera Gazı) Muhasebesi, *Mali Çözüm Dergisi*, Mayıs – Haziran, Sayfa: 47-68.
- Uzar, C., ve Akkaya, C. (2010). Karbon Ticareti Ve Karbon Borsaları Üzerine Bir İnceleme, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi*, 9. Ulusal İşletmecilik Kongresi, Bildiriler Kitabı, Sayfa: 481-486, Zonguldak.
- Vargün, H., Gürkan, S., & Akbulut, H. (2015). Sürdürülebilir Bir Çevre İçin Karbon Muhasebesi Ve Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Sisteminin Entegrasyonu *Mali Çözüm Dergisi/Financial Analysis*, 25(132).
- World Bank (2017), *State and Trends of Carbon Pricing 2017*, World Bank, Washington, DC.

ULUSLARARASI SERMAYE AKIMLARININ MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER İLE İLİŞKİSİ

THE RELATIONSHIP OF INTERNATIONAL CAPITAL FLOWS WITH MACROECONOMIC INDICATORS

Şirin KOVUSOVA¹, Remzi BULUT²

Öz

Günümüz ekonomilerinde uluslararası sermaye hareketlerinin ülke ekonomisinin üzerindeki etkileri araştırılmaktadır. Özellikle sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle doğrudan yabancı yatırımlar gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere kaymaktadır. Dışa açık ekonomi politikaları izlemeye başlayan gelişmekte olan ülkeler uluslararası sermaye hareketlerini kendi ülkelerine çekmek için yabancı yatırımcıları teşvik edici politikalar izlemişlerdir. Gelişmekte olan ülkelere giren yabancı yatırımlar o ülkenin ekonomisi üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler oluşturmuştur.

Bağımsızlığını kazandıktan sonra diğer gelişmekte olan ülkeler gibi Türkmenistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan Cumhuriyetlerinde, ülke ekonomisinin istikrarlı büyümesi için dışa açık, ihracatı artırıcı politikalar izlenmeye başlamıştır. Yabancı yatırımları ülkeye çekmek amaçlı ekonomik politikalar uygulanmıştır.

Bu çalışmada söz konusu ülkelerin bağımsızlığını kazandıktan sonraki dönemlerde uygulanan politikalar sonucunda ülkeye giren uluslararası sermaye hareketlerinin ülke ekonomisi üzerindeki etkileri ve sonuçları ekonometrik olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. 1996-2016 yılları arasındaki veriler kullanılarak panel veri ekonometrisi analizleri yapılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuca göre doğrudan yabancı yatırımların ihracat ile doğru orantılı, enflasyonla ters orantılı bir ilişkisi vardır. Çalışmanın en belirgin sonucu beklenenin aksine incelediğimiz dönemde GSYH'nin tahmin katsayısının negatif ve istatistiki olarak anlamsız çıkmasıdır

Anahtar Kelimeler: Sermaye Akımları, Türki Cumhuriyetler, Panel Veri Analizi.

Abstract

In today's economies, the influence of international capital flows on the economy of the countries are investigated. Specially (particularly) after the liberalization of capital flows, foreign direct investments are shifting from developed countries to developing countries. Developing countries which started to follow open economy policies, to attract international capital flows to their own countries and to encourage foreign investors, followed

¹ shirinkovusova@hotmail.com

² Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, rbulut@mehmetakif.edu.tr

policies. Foreign investment in developing countries has had both positive and negative effects on the countries' economy.

After gaining independence, like other developing countries Turkmenistan, Azerbaijan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Kazakhstan Republics, for the steady growth of the country's economy began to follow open economy and export promotion policies. Economic policies that aim to encourage foreign direct investments are implemented.

In this study it is aimed to reveal, the effect and results of foreign direct flows as a result of the policies to this countries' economies econometrically, after their independence. Data were analyzed by using the panel data econometrics analysis between 1996-2016. According to the results obtained in the study, foreign direct investments have a direct relationship with exports and have an inverse relationship with inflation. Contrary to expectations, the most significant result of the study is that the estimation coefficient of GDP is negative and statistically insignificant.

Keywords: *Capital Flows, Turkic Republics, Panel Data Analysis.*

1. GİRİŞ

Uluslararası sermaye hareketleri 1970'lerde Bretton Woods sisteminin çökmesiyle artış göstermiştir. Günümüz ekonomisinde en önemli olgulardan biri olan faiz – kur arbitrajına dayanmaktadır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomisi iyileşen kapitalist ülkeler, Bretton Woods sisteminin çökmesiyle tekrar krize girmişlerdir. Kapitalist ekonomiler 1929 yılında meydana gelen ekonomik buhrandan Keynesyen politikaları uygulayarak çıkmışlardı, fakat 1970 krizinin çözümü ise Keynes'in politikalarını uygulamak değildir. Çünkü bu krizin esas sebebi devletin ekonomiye fazla müdahale etmesinden kaynaklanmıştır. Söz konusu ekonomik krizin çözümü, yurtdışında üretim ve mali piyasaların liberalleşmesi, yurtdışında dış ticaret ve sermaye hareketlerindeki kısıtlamaların kaldırılmasıdır.

1970'li yıllarda Bretton Woods sisteminin çöküşü, dünya ekonomisinde üretim ağırlığının tarımdan ziyade sanayi sektörüne oradan da hizmet sektörüne kaymasını zorunlu hale getirmiştir. Sermaye hareketliliği gelişmiş ülkelerin, sömürge ülkelerinden ucuz hammadde, işgücü ve pazar olanaklarından yararlanma istekleriyle başlamıştır. Uluslararası Sermaye Hareketleri üzerindeki kontrollerin kaldırılması, yabancı sermayenin gelişmekte olan ülkelerin piyasalarına girip çıkmasını kolaylaştırmıştır.

1990'lı yıllarda meydana gelen ve yeni dönem sermaye hareketleri olarak adlandırılan uluslararası sermaye hareketleri eski sermaye hareketlerinden farklı olarak kamu kesiminden özel kesime doğru kaymıştır. Özellikle Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla yeni ülkelerin ortaya çıkması, sermaye hareketlerinde yeni arayışlar oluşturmaya başlamıştır.

Gelişmekte olan ülkeler kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda uluslararası sermaye hareketlerini ülkelere çekmek için yüksek faiz ve düşük döviz kuru politikaları uygulamışlardır. Faiz ve kur politikalarından yararlanarak, kısa vadede kar elde etmeye çalışan fakat riskli dönemlerde ülkeden ayrılabilen kısa vadeli sermaye hareketleri, makroekonomik değişkenler üzerinde olumsuz etki oluşturmaktadır.

Son zamanlarda gelişmekte olan ülkelere yönelen uluslararası sermaye hareketleri ve sermayenin bu ülkeler üzerindeki etkisi, iktisat biliminin farklı alanlarında tartışma konusu olmaktadır. Bazı görüşlere göre,

finansal serbestleşme ile gelen yüksek miktarda sermaye, tasarrufları harekete geçirir ve sermaye daha üretken kullanımlara taşınarak, ekonomileri olumlu yönde etkilemektedir.

Bu çalışmada; dünyada yaşanan finansal liberalleşme ile birlikte sermaye akımları önündeki engellerin kalkmasıyla uluslararası sermaye hareketlerine açılan Türki Cumhuriyetler olarak adlandırılan-Türkmenistan'da ki, Azerbaycan'da ki, Kırgızistan'da ki, Özbekistan'da ki ve Kazakistan'da ki uluslararası sermaye akımlarının makroekonomik göstergeler üzerindeki etkileri analiz edilmiştir.

Bu çalışma ana hatlarıyla üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde uluslararası sermaye hareketlerinin kavramsal çerçevesi ve uluslararası sermaye hareketlerini etkileyen unsurlar açıklanmıştır.

İkinci bölümde Türkmenistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan ekonomilerinin genel durumu, bağımsızlığından günümüze kadar ekonomik gelişimleri ve bu ülkelerde uluslararası sermaye hareketlerinin gelişimi ve bunları etkileyen faktörler ve uluslararası sermaye hareketlerinin etkileri incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise, analize dahil edilen ülkelerdeki sermaye hareketlerinin makroekonomik değişkenler üzerindeki etkileri panel regresyon analizi ile araştırılmıştır. Buna göre, öncelikle çalışmada kullanılan ekonometrik yöntem açıklanmıştır. Uluslararası sermaye hareketlerinin makroekonomik değişkenler üzerinde nasıl bir etkisi olduğu sorusu, ülkelerdeki sermaye hareketlerinin ekonomi üzerindeki etkilerinin araştırılmasına yönelik ana hipotezimiz olmuştur. Ekonometrik analiz, ana hipotez baz alınarak oluşturulan hipotezlerin sınanmasını içermiştir. Son kısımda elde edilen uygulama sonuçları yorumlanmıştır. Sonuç bölümünde ise, elde edilen değerlere göre değerlendirme yapılmıştır.

2. ULUSLARARASI SERMAYE HAREKETLERİ

2.1. Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Genel Çerçevesi

İşletmeler için ekonomik olarak en temel unsur büyümenin sağlanması ve bu büyümeyi istikrarlı bir şekilde sürdürmektir. İşletmelerin bu amaca ulaşabilmesi büyük oranda elde ettiği sermaye miktarına bağlıdır. İşletmeyi kuran kişiler başta belirli bir miktarda sermayeye ihtiyaç duymaktadırlar. İşletmenin büyümesini sağlamak için ülke içinden ve dışından sermaye bulunması ve bulunan sermayenin de en az maliyetle elde edilmesi gerekmektedir. (Eroğlu, Dinçer ve Hacıoğlu, 2016: 281).

Neo-klasik iktisatçılara göre, sermaye akımları gelişmiş ülkelere (GÜ) gelişmekte olan ülkelere (GOÜ) doğru kaymaktadır. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde sermaye kıt faktör olması sebebiyle karlılık oranı oldukça yüksektir. Yurtiçi ekonomilerinde faiz oranları dünya faiz oranlarına kıyasla yüksek ise ülkeye sermaye girişi olmaktadır, tam tersi durumda ise sermaye çıkışı söz konusudur. Sermaye çıkışları, ulusal ticari bankaların Merkez Bankası'ndan (MB) olan birincil rezerv taleplerinin arttırmasına sebep olmaktadır. Diğer taraftan MB rezervleri karşılamak amacıyla finansal kaynak arzını arttırmaktadır. Sermaye çıkışlarında meydana gelen bu durum, gelişmekte olan ülkelere enflasyon oranının hızlı şekilde artmasına neden olan önemli faktörlerden biridir (Adanur Aklan, 2002: 36).

Uluslararası sermaye, uluslararası ticari ilişkiler içerisinde en geniş kapsamlı konulardan biri olarak bilinmektedir. Sermaye akımlarının kullandığı araçlar ve izlediği yollar çeşitli ve farklı olarak karşımıza çıkmaktadır (Yalçınar, 2008: 83). Günümüzde sermaye hareketleri küreselleşmenin de etkisiyle ekonomide ve ticarete serbestleşmiş ve hız kazanmıştır. Liberalleşmeyle birlikte uluslararası pazarlarda sermayenin serbest

dolaşımı artmış ve ticaret serbestleşmiştir. Sektörler ve işletmeler hızla gelişmiş ve yurtdışı işletmelerle yerli işletmeler arasındaki ilişkiler artmıştır. (Erol ve Samsunlu, 2003: 72).

2.2. Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Gelişimi

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalist ekonomilerde uzun yıllar devam eden hızlı büyüme ve refah dönemi, dolar ve altına bağlı olan Bretton Woods sisteminin çökmesiyle kapitalist düzenin yeniden krize girmesiyle sona ermiştir. Kapitalist ülkeler, 1929 ekonomik buhranından Keynesyen politikaları uygulayarak çıkmışlardır. 1970 yılında meydana gelen durgunluk (stagflasyon) krizinin çözümü Keynes'in devletin ekonomiye müdahalesi politikaları ile aynı değildir. Çünkü devlet otoritesinin ekonomiye fazla müdahale etmesi bu ekonomik krizin esas sebebi olmuş, çözümü ise rekabeti ön plana taşıma, özelleştirme, piyasalara ağırlık verme, serbestleşme (liberalizasyon) ve düzenlemeden vazgeçme (deregülasyon) kavramları olmuştur. Kapitalist sistem krizine çözüm olarak oluşturulan liberal plan, yurtdışında üretim ve mali piyasaların serbestleştirilmesi uluslararası planda ise dış ticaret ve sermaye hareketlerinin üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması olmuştur (İnsel ve Sungur, 2003: 2).

1990'lı yıllar da ortaya çıkan ve yeni dönem sermaye hareketi olarak adlandırılan, uluslararası sermaye akımları, sermaye akımlarını doğuran faktörlerin, özelliklerin, kanallarının ve sonuçlarının çok farklı olmasından dolayı oldukça değişik kapsamda ortaya çıkmıştır. Yeni dönem sermaye hareketlerini eski dönem sermaye hareketlerinden ayıran en temel özellik ortaya çıkma sebeplerinin ve yollarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Geçmiş dönemde sermaye hareketleri özel kesimden kamu kesimine doğru kayarken yeni sermaye hareketi döneminde kamu kesiminden özel kesime kaymıştır. Bu durum ise uzun vadeli yatırım yapan kurumların öneminin artmasına kamu alanındaki yoğunlaşan ödüncülerin de dengeli bir şekilde özel sektör firmalarına kaymasına neden olmuştur (Yalçınar, 2008: 84).

2.3. Günümüzde Sermaye Hareketleri

Dünya Ekonomik Görünümü Raporuna (World Economic Outlook WEO) göre, 1990'lı yıllarda, yani yeni sermaye akımı döneminden günümüze kadar devam eden iki ayrı önemli sermaye hareketinden bahsedilebilir. Bu sermaye akımlarından birincisi 1990-1998 yılları arasında ortaya çıkan ve GÜ' den GOÜ' ye kayan bir akım, ikincisi ise 2002 yılından günümüze kadar gelen gelişmekte olan piyasalardan daha iyi cari işlem pozisyonuna ve daha kuvvetli uluslararası rezervlere sahip olan ülkelere yönelen akımlardır (Eroğlu vd., 2016: 283).

Küreselleşen dünyamızda ekonomik, sosyal ve kültürel kavramlar gibi Uluslararası Sermaye Hareketleri de hem nicel hem de nitel anlamda hızlı bir değişime uğramıştır. Bu değişimin ivmesi her geçen gün farklı hale gelmektedir. Elbette bu değişikliklerde teknolojinin rolü büyüktür. Bundan başka, dünya piyasalarında yaşanan küreselleşme süreci sermaye hareketlerinin miktarını aşırı derecede arttırmıştır. Bu durum (süreç), Uluslararası Sermaye Hareketlerinin küresel boyutlara ulaşmasına ve Uluslararası ölçekte çalışan firmaların daha da büyümesine ve tekelleşmesine sebep olmuştur (Ergün, 2011: 5).

2.4. Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Etkileri

Özel sermaye, riski azaltmak amacıyla portföy çeşitlendirme yoluyla tüm dünyada hareketliliğe kavuşmuştur. Sermaye bir ülkeye girdikten sonra o ülkenin komşu ülkelerine de giriş yapmış sayılmaktadır. Bu olay Latin Amerika ve Güney Doğu Asya ülkelerinde açıkça görülmüştür (Berksoy ve Saltoğlu, 1998: 28). Buna benzer şekilde bir ülkede ekonomik istikrarsızlık sonucunda meydana gelen kur kriziyle sermaye çıkışlarının başlaması, komşu ülkelerinde aynı ekonomik baskı altına girmesine sebep olmuştur (Karacan, 1997: 70).

1990'lı yıllarda finansal piyasalar olumlu ve olumsuz gelişmelere karşı aşırı tepki göstermişlerdir. Teknoloji sayesinde yatırımcılar bilgilere daha hızlı erişip yatırım yaptıkları ülke ekonomisinde veya komşu

ülkelerin ekonomilerinde ortaya çıkan en küçük değişimlere bile anlık ve büyük tepkiler vermeye başlamışlardır. Söz konusu değişimlerin olumlu olarak algılanması yoğun sermaye girişine neden olurken; yaşanan değişimin olumsuz olarak algılanması ise yoğun sermaye çıkışına neden olmuştur.

İlerleyen yıllarda sermaye hareketlerine serbestlik getirilmiştir. Sermaye hareketlerine getirilen serbestlik toplam tasarrufların daha etkin ve daha verimli yatırım alanlarında kullanılmasını sağlamıştır. Fakat finansal sektör ile makroekonomik yapının güçlü olmadığı bir ortamda sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, ülke ekonomilerinde bazı riskler ortaya çıkarmıştır. Bu risklerdeki artış ve finansal piyasalardaki hareketsizlik, o ülkede spekülasyon ortamının oluşmasına sebep olmuştur (Karacan, 1997: 47).

2.5. Sermaye Hareketlerinin Belirleyicileri

Uluslararası sermaye hareketlerinin ardındaki etkenler hem gerekliliklerin sağlanmasına çalışmak hem de bu hareketlerden fayda sağlamak ve yan etkileriyle başa çıkmak için hayati önem taşımaktadır. Sermaye hareketlerinin belirleyicileri içsel ve dışsal etkenler olarak iki grupta incelenmektedir. Ekonomik etkenlerde içsel etken olarak adlandırılan iç tasarruf açıklarının ekonomik büyümeye engel oluşturduğu sermaye ithalatçısı ülkenin büyüme potansiyeli, üretim maliyetleri, iç ve dış borçlarının sürdürülebilirliği, finansal piyasaların şekillenmesi gibi unsurlar sayılabilir. Bunlardan başka dünya faiz oranlarının seyri, portföy bileşimlerinin değişimi, yatırımcıların beklentileri de ekonomik etkenler arasında bulunmaktadır. Siyasi olarak sayılabilecek etkenlerin arasında ise, yatırımları finanse etmek için yabancı sermaye girişine ihtiyacı olan ülkelerin politik istikrarı ve yatırımcılar tarafından yakından takip edilen politik riskler gelmektedir. Ülkeye yatırım yapacak olan yabancı yatırımcıları ilgilendiren kurumsal düzenlemeler, bürokratik yapı ve hukuki çerçeve de kurumsal özellikli etkenlerdendir.

Ekonomik, siyasi ve kurumsal etkenlerinin yanı sıra Taylor ve Sarno sermaye hareketlerinin uzun ve kısa dönemli belirleyicilerini açıklamaktadırlar. Sermaye akımlarının içsel ve dışsal unsurları bu akımların beklenen sürelerine göre farklılık göstermektedir. Uzun ve kısa dönemli etkenlerdeki geçici değişim net hareketlerde geçici kıvılcıklara yansırken, içsel ve dışsal etkenlerdeki kalıcı değişimler net hareketlerde değişimlere neden olmaktadır. Örnekle açıklamak gerekirse; hem yurtiçi hem de uluslararası etkenler hisse senedi ve tahvil hareketlerinin uzun dönemli belirleyicilerini gerektirmektedir. Diğer taraftan tahvil hareketleri kısa dönemde küresel hareketlere daha duyarlıdır (Taylor ve Sarno, 1997: 452).

2.6. Uluslararası Sermaye Hareketlerini Etkileyen Faktörler

Küreselleşmeyle birlikte kıt olan sermayenin birçok devlet tarafından paylaşılmak istenmesiyle uluslararası sermayenin ülke ekonomisine ve kalkınmasına yapmış olduğu katkılar daha da iyi anlaşılmaktadır. Bu nedenle ülkeler, uluslararası sermayeden paylarına düşen miktarı arttırmak amacıyla günden güne uluslararası sermayeyi ülkeye çekmek amaçlı teşvikler yapmaktadır. Önceki senelerde uluslararası sermaye hareketlerinden, üretimi arttırmak, sermaye açığını kapatmak, üretim maliyetlerini düşürmek, işsizliğe çözüm bulmak, ucuz işgücü bulmak, taşıma giderlerinden tasarruf etmek, düşük vergi teşviklerinden yararlanmak, döviz rezervlerini arttırmak ve ucuz hammadde kullanmak gibi beklentiler daha çekici iken bugün, uluslararası sermaye yatırımları üzerindeki beklentiler giderek artmıştır. Artan faktör beklentiler, ülke ekonomisi içinde daha güvenilir bir rekabet ortamı oluşturmak, mevcut teknoloji kullanımını arttırmak, ülkeye know-how getirmek, sermaye ihracatı yapan ülkelerle gelişmiş ülkelerin ekonomik ve politik desteklerini almak, dış ülkelere açılmak, insan kaynaklarını ve çevreyi korumak ve geliştirmek gibi sıralanabilir (Çetin, 2008: 22).

Uluslararası sermaye hareketlerini etkileyen faktörler ve etkileme nedenleri; mikro ekonomik faktörler, vergi açığı, bilgi açığı, sosyal etkenler, teknoloji transferi, rekabet gücü, risk faktörü, hukuki düzenlemeler ve makroekonomik faktörler başlıkları altında toplanmaktadır.

2.7. Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Ekonomi Üzerindeki Etkileri

Uluslararası sermaye hareketleri doğrudan ya da dolaylı olarak girdiği ülke ekonomisinde birtakım etkiler meydana getirmektedir. Uluslararası sermaye hareketlerinin ülke ekonomileri üzerindeki etkileriyle ilgili ne uygulamacılar ne politikacılar ve ne de bilim adamları arasında tam bir uzlaşma ve görüş birliği yoktur. Bununla birlikte yabancı sermaye hareketleri ile yabancı sermaye yatırımları girdikleri ülkenin üretim, istihdam, fiyat, gelir, ihracat - ithalat, ekonomik kalkınma, gelir dağılımı, ulusal gelir artışı, ödemeler dengesi, teknoloji, organizasyon düzeyi ve yönetim gibi alanlarda etkiler oluşturmaktadır.

Uluslararası sermaye hareketleri, ülke ekonomisinin fiziki büyüklükleri ve reel gelişimi, dışa açılan ekonomilerin bulunduğu, finans ve kambiyo denetimlerinin olmadığı ve bununla beraber serbest kur politikası uygulayan ülke ekonomilerinde reel etkilerin yanında finansal alanda da etkin olmakla birlikte çok değişik sonuçlara neden olmaktadır. Bunlara ek olarak yabancı sermaye girişleri ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Ekonominin hızla büyümesi, kaynak kullanımında meydana gelen artıştan ötürü ülke ekonomisindeki yatırım miktarını artırmaktadır. Bunların sonucunda ise üretimde ve gelirden artış olmaktadır. Üretimin artması ile ülke ekonomisindeki mevcut istihdam miktarında artış görülmektedir (Berksoy ve Saltoğlu, 1998: 31).

3. TÜRKİ CUMHURİYETLERDE ULUSLARARASI SERMAYE HAREKETLERİNİN GELİŞİMİ VE SEÇİLMİŞ MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER ÜZERİNE ETKİLERİ

3.1. Türkmenistan Ekonomisinin Genel Durumu

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan diğer cumhuriyetler gibi Türkmenistan Cumhuriyeti'nin ekonomisi de tıpkı SSCB döneminde olduğu gibi hammaddelerin işlenmeden Rusya'ya aktarılması üzerine şekillendirilmiştir. SSCB döneminde ülke ekonomisinin hammadde üretimi üzerinde yoğun olarak durması ve üretilen bu hammaddelerin diğer ülke sanayilerine gönderilmesi ana ekonomik sektörlerin gelişmemesine sebep olmuştur. Bu gelişmelerden ötürü Sovyetler Birliği döneminde Türkmenistan diğer cumhuriyetlere göre kişi başına düşen milli geliri en az olan ülkelerden birisi haline gelmiştir.

Bağımsızlığını kazanmasının ardından Türkmenistan'da izlenen ekonomik strateji yurtdışı piyasalardan borçlanarak yatırımların enerji sektörünün geliştirilmesi ve yenilenmesi ve tarımsal sanayi sektörünün geliştirilmesi şeklinde olmuştur. Bu strateji sonucunda ise ülkedeki üretim miktarı sektörel bazda artmıştır (T.C. Aşkabat Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği).

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkmenistan hükümeti IMF'nin sunduğu programları kabul etmeyip, kapalı ekonomi politikası izlemeyi tercih etmiştir (Bulut, 2017: 134). Türkmenistan Cumhuriyeti ekonomisinde devlet müdahalesi yoğunluğundan dolayı özel girişim ve yabancı yatırımlar gelişmemiştir. İçeride kapalı bir ekonomi politikasını uygulamayı benimsemiştir. Böylece yabancı yatırımcıları teşvik edici ortamlar oluşturulmamıştır (TİKA, 2004: 9).

3.1.1. Türkmenistan'da Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Gelişimi ve Ekonomi Üzerindeki Etkisi

Yabancı Yatırımlar Kanunu, Türkmenistan'a yabancı yatırımların teşvikini arttırmak ve yabancı yatırımları çekmek için 18 Mart 2008'de yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun kabul edilmesi ile yerli yatırımcılar ile

yabancı yatırımcılar arasındaki hukuki düzen farklılıklarının giderilmesi amaçlanmıştır (Neytralniy Türkmenistan Gazetesi, 2008: 2).

Türkmenistan ve diğer GOÜ'ün ekonomilerine bakıldığında sermaye ve teknolojinin diğer üretim faktörleri olan toprak ve işgücüne kıyasla çok daha sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durum ulusal sermaye oluşum seviyesinin düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Yerli sermayenin oluşumunu ise ülkedeki kişi başına düşen milli gelir belirlemektedir.

Yabancı sermaye gittiği ülkenin ekonomisinde bir katma değer yaratmaktadır. Yabancı sermayenin kendi payını bu katma değerden çıkardığımızda geriye kalan miktar o ülkenin milli gelirine sağlanan net katkıdır. Yani yatırım sonucu faaliyet gösteren müteşebbisin ürettiği hizmet ve mallarla, bu hizmet ve malların üretimi için yaptığı giderler arasındaki fark ekonomiye yapılan katkıyı göstermektedir.

Tablo 1. Türkmenistan'da Doğrudan Yabancı Yatırımların Yıllara Göre Dağılımı (1996-2016, Milyon \$)

1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
108	108	62	125	131	170	276
2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
226	354	418	731	856	1.277	4.553
2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
3.632	3.391	3.129	3.732	4.170	4.259	4.522

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo 2. Türkmenistan'ın Ekonomik Büyümesinin Yıllara Göre Değişimi (1996-2016, %)

1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
%-4,15	%2,98	%6,35	%-5,95	%18,52	%21,69	%26,23
2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
%33,96	%14,40	%18,51	%26,82	%23,22	%52,17	%4,89
2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
%11,72	%29,45	%20,29	%11,47	%11,04	%-17,75	%1,09

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo 1 ve Tablo 2'de görüldüğü üzere Türkmenistan'ın GSYİH yükselişi ile ülkeye giren doğrudan yabancı yatırımlar doğru orantılıdır. Fakat ülkenin GSYİH artışı sadece ülkeye giren doğrudan yabancı yatırımlara bağlı değildir. Yer altı kaynaklarının ihracatına bağlı Türkmenistan ekonomisi daha çok dünya pazarlarındaki petrol ve doğal gaz fiyatlarıyla değişkenlik göstermektedir (Turkmenistan.ru).

Yabancı yatırımların dış ticarete olan etkisinin pozitif olduğu bir gerçektir. İhracat gelirinin büyük bir kısmı yabancı yatırımların katkısıyla oluşmaktadır. Türkmenistan'da en önemli sektörlerin başında gelen doğal gazı ele alırsak yurtdışına ihraç edilen doğal gazın boru hatları yurtdışı yatırımcıların sermayesi ve bilgi birikimiyle

kurulmuştur. Aynı şekilde petrol sektöründe de yabancı şirketlerin petrol çıkartma oranı her geçen gün artmaktadır (Şirzade, 2006: 39).

3.2. Azerbaycan Ekonomisinin Genel Durumu

Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra ekonomisinde birtakım sorunlar ortaya çıkmıştır. SSCB'den ayrılmasıyla birlikte ekonomik bağlantıların koparılması, ülkenin diğer Cumhuriyetlerdeki Pazar payını kaybetmesi ve eski SSCB'den sağlanan sübvansiyonların da kesilmesiyle üretim de şok düşüşler yaşanmıştır. Siyasal istikrarsızlık ve piyasa ekonomisine geçiş döneminde ülkede ekonomik kriz meydana gelmiştir. Diğer taraftan 1988 yılında başlayan Ermenistan'ın silahlı baskıları ekonomik durumu daha da zorlaştırmıştır. 1992 yılında Karabağ sorunu nedeni ile başlayan Azerbaycan - Ermenistan savaşı sırasında ülke ateşkesin imzalandığı 12 Mayıs 1994 tarihine kadar, Dağlık Karabağ da dahil olmak üzere topraklarının yaklaşık %20'sini kaybetmiştir (Ahmedow, 2006:3).

1993 yılında Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanı seçilmesi ile beraber devlet yönetiminde büyük değişimler yaşanmıştır. Bu dönemde hukuki ve iktisadi süreçte yeni reformlar yapılmış ve iktisadi gelişim amaçlı stratejik modeller oluşturulmuştur. Yapılan reformlar sayesinde küçük müesseseler özelleştirilmiş, hizmet sektörünün çoğunluğunu özel sektör yürütmüş, büyük işletmeler özelleştirilmeye başlamış, makroekonomik istikrar sağlanmış, ekonomik durgunluk sona erdirilerek iktisadi gelişim sürecine geçilmiş, tarım sektörü birçok vergiden muaf tutulmuş ve vergi borçları silinmiştir. (Yaqubov ve Mahmudzade, 2001:60).

3.2.1. Azerbaycan'da Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Gelişimi ve Ülke Ekonomisine Etkisi

1994-1997 yıllarında yabancı sermaye teşviki için ülkede kanuni ve idari düzenlemeler yapılmıştır. İlk yıllarda zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına yatırım yapan yabancı sermayeli şirketler son yıllarda diğer sektörlerde de yatırım yapmaya başlamışlardır. 1995 yılında kabul edilen ve uygulanan "Yatırım Faaliyetleri Hakkında" kanun, revize edilerek 19 Nisan 2005'te Azerbaycan Millet Meclisi tarafından tekrardan kabul edilmiştir. Bu kanun ile birlikte yabancı sermayenin teşvik edilmesi, uluslararası ilişkilerin geliştirilmesi ve yabancı yatırımların devlet güvencesi altına alınması sağlanmıştır (Seyidov, 2009:50).

3.3. Kırgızistan Ekonomisinin Genel Durumu

Sovyetler Birliğinin etkisi Kırgızistan ekonomisinin ana hatlarıyla belirlenmesini sağlamıştır. Bu etki o kadar belirgindir ki 1980'li yıllarda SSCB ekonomisi dünya genelindeki ekonomik krizlere bağlı olarak düşüş göstermiştir. Sovyet etkisiyle serbest piyasa ekonomisini ve gereklerini bilmeyen, kapitalist sisteme ayak uyduramayan Kırgızistan, yönetimin baskısını her alanda yaşamış müşteri ile direk temas kuramamıştır. Bu iletişimsizlik sorununa, 1990 yılına kadar ulaşım ve altyapı eksiklikleri, finansal yetersizlik, siyasi dalgalanmalar, Ruslar'ın kasıtlı kapalı ekonomi modelleri ve adeta halkı sosyo-ekonomik sömürsü de eklenince Kırgızistan için güçlü ve özerk bir ekonomi kurmak yabancı yatırımcıları ülkeye çekmek, bağımsız bir sermaye piyasası, ihracat unsurlarını oluşturmak imkânsız hale gelmiştir (Aşçı, 2017:32).

Kırgızistan bu olumsuzlukların giderilmesi için çabalarını istikrarla sürdürmektedir ve Dünya Ticaret Örgütü' ne dahil olan ilk BDT ülkesi olarak geçiş ekonomisini, piyasa ekonomisine çevirme yolunda ilerlemektedir. Serbest piyasaya atılım, özelleştirme, hukukun üstünlüğü, rekabet ortamının sağlanması, yatırımcıların korunması, idari sistemin verimli çalışması ile giderilebilecek sorunlar, en kritik görev ve sorumlulukları Ruslar üstlendiği için geri planda kalmıştır. (Ramazanoğlu ve Acar, 2006:390).

3.3.1. Kırgızistan'daki Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Gelişimi ve Ülke Ekonomisine Etkisi

1998 Asya krizi, Avrasya ülkelerinde önemli ölçüde ekonomik durgunluk ve belirsizliklere sebep olmuştur. Bu krizlere karşı altın piyasasında önemli bir yer tutan Kırgızistan'ın ekonomisi ne kadar büyüme

gösterse de yabancı sermaye olanaklarını geliştirememiş. 2000 yılların başlarında yatırımlar – 2 milyon dolara düşmüştür (Bostan vd., 2016:25).

3.4. Özbekistan Ekonomisinin Genel Durumu

Özbekistan bağımsızlığını kazandıktan 3 yıl sonra ekonomik yönde kararlı reform hareketlerine imza atmıştır. Bu sayede Sovyetler Birliğinden ayrılan ülkeler arasında sanayi üretiminde realist artış yapabilen tek ülkedir. Konvertibilite denilen “Merkezileştirilmiş Döviz Meblağlarının Tüketim Malları İthalatı İçin Kullanılması Hakkında” kararı ile 1996 yılından itibaren iç piyasaya düşük kaliteli malların girmesini engellemiş, kendi para birimi Sum’u dövize çevirmek yasaklanmıştır.

3.4.1. Özbekistan’daki Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Gelişimi ve Ülke Ekonomisine Etkisi

BDT ülkeleri ile serbest ticaret anlaşması olan ve 30 milyondan fazla nüfusu ile Özbekistan yabancı yatırımcılar için Orta Asya’nın bir cazibe merkezidir (Özbekistan yatırım kılavuzu, 2017: 12).

2017 yılında Özbekistan’ın yaptığı ekonomik ilerlemeler 200’ün üzerinde ticari anlaşmayı imzalamasıyla kendini göstermektedir. Bu anlaşmaların 100 tanesi Çin ile, diğerleri genellikle Rusya ve Kazakistan ile yapılmıştır. Yeni İpek Yolu Projesiyle tarihsel maneviyatı da olan serbest küresel ticareti tekrar canlandıracak bu atılıma aktif olarak katılmıştır. Özbekistan yaptığı bu çalışmalarla yatırım programını 200 projeye kadar çıkarmış yabancı yatırım ve kredi hacmini her yeni yılda arttırmayı planlamıştır.

Özbekistan ithal ettiği ürünleri kendi ülkesinde çağdaş yöntemler kullanarak üretmek ve yerli-yabancı yatırımın ülkeye kazandırılması amacıyla; Nevai, Angren ve Cizzak illerinde üç serbest ekonomik bölge kurmuştur, bunların sayısını 7 ye çıkarmak için de çalışmalarına devam etmektedir (Özbekistan yatırım kılavuzu, 2017: 14).

Tablo 3.Özbekistan’da Yabancı Yatırımlar Ve Dış Krediler (2001-2015).

Seneler	Toplam Yabancı Yatırımlar		Doğrudan Yabancı Yatırımlar		Dış Krediler		DYY’in GSYİH içindeki oranı Milyar USD
	Milyar Sum	Milyon USD	Milyar Sum	Milyon USD	Milyar Sum	Milyon USD	
2001	39,7	82,4	31,4	74,3	318,3	753,1	0,4
2002	294,9	382,4	73,0	94,6	221,9	287,8	0,9
2003	492,1	506,8	-	-	-	-	-
2004	605,8	594,2	155,1	152,2	450,7	442,0	1,2
2005	577,0	520,0	250,8	226,1	326,2	293,9	1,6
2006	730,4	599,1	499,0	409,3	231,4	198,8	2,4
2007	1247,7	981,9	946,3	744,7	301,4	237,2	3,4
2008	2193,7	1574,8	1591,8	1142,7	601,9	432,1	4,3
2009	4058,1	26857,7	1465,5	969,9	2592,6	1715,8	3,1
2010	4437,8	2808,7	2744,5	1737,2	1693,3	1071,7	2,2
2011	4592,5	2685,7	2348,8	1373,5	2237,5	1308,4	5,9
2012	4788,5	2253,5	4190,3	2208,3	598,2	315,2	4,9
2013	5595,6	2670,6	2700,1	1293,4	2895,5	1377,2	2,3
2014	6810,5	2944,7	5809,4	2511,8	1020,7	441,3	4,0
2015	8182,7	3126,6	2859,5	1092,6	5323,2	2034,0	4,7

Kaynak: Özbekistan Devlet İstatistiki Komitesi

3.5. Kazakistan Ekonomisinin Genel Durumu

Kazakistan'ın bağımsızlığından sonra 1992 yılında meydana gelen büyük kriz ülkenin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası'nı 7-8 kat oranında azaltmıştır. "Kazakistan-2030" Kalkınma Stratejisinin kabulüyle birlikte Kazakistan ekonomisi istikrarlı bir şekilde büyümeye ve gelişmeye başlamıştır. Ülkenin Pazar ekonomisine geçişi 1991-1997 yılları arasında gerçekleşmiştir. (Kazakistan Milli İstatistik Komitesi, 2007)

3.5.1. Kazakistan'daki Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Gelişimi ve Ülke Ekonomisine Etkisi

1990'lı yıllarda ülkede gerçekleşen küreselleşme ve yatırım ortamında meydana gelen liberalleşme nedeniyle, ülkeye DYY akımları başlamış ve Orta Asya ülkeleri arasında rekabete neden olmuştur (Mukashev, 2003:68). Kazakistan öncelikle DYY'leri çekmek amacıyla yeni reformlar ve stratejiler geliştirmeye başlamıştır.

Yabancı yatırımları garanti altına almak için 7 Aralık 1990 tarihli yatırım kanunlarının temeli sayılan yabancı yatırımlar hakkında kanun kabul edilmiştir (Aizhan vd., 2013:23). 1994 yılından itibaren dış ticarete yaşanan serbestleşme giderek artmış, doğrudan yabancı yatırımların çoğu ham petrol, jeolojik keşif, doğal gaz ve madencilik sektörlerine harcanmıştır (Morozov, 2005:15).

'2030 Kalkınma Stratejik Planı' nın kabul edilmesiyle birlikte Kazakistan, bağımsızlık sonrası meydana gelen krizden kurtulabilmiştir (Gövdere ve Kaleli, 2008:5). Devletin yaptığı reformlar doğrudan yabancı yatırımları ülkeye getiren en büyük unsur olmuştur, bunun nedeni yerli yatırımcılarla yabancı yatırımcılar arasındaki farklı prosedürler ortadan kaldırılmış ve her iki yatırımcıda aynı haklardan faydalanmıştır.

3.6. Uluslararası Sermaye Akımları Ve Makroekonomik Göstergeler Arasındaki İlişki İle İlgili Literatür Özeti

Uluslararası sermaye hareketleri ile makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkiler ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bu konuda yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir. Uluslararası sermaye hareketleri ve makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkileri ortaya koymak amacıyla yazılan çalışmalar aşağıda özet olarak verilmiştir.

Yazar	Kapsamı (Dönemi)	Yöntem	Araştırmanın Konusu	Bulgular
Choe, J.I. (2003)	80 ülke 1971-1975	Veri analizi	1971-1975 dönemine ait 80 ülkenin DYY ile büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır.	Çalışmanın sonucunda nedenselliğin yönünün ekonomik büyümeden DYY'ye doğru olduğu sonucuna ulaşmıştır.
Dökmen ve Aysu (2005)	73 ülke 1994-2006	Panel Eşbütünleşme analizi	Çalışmalarında, doğrudan yabancı yatırımlar ile hükümet istikrarı arasındaki ilişkiyi test etmiştir.	Yapılan analize göre, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile hükümet istikrarı arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur.
Değer ve Emsen (2006)	27 geçiş ekonomisi ülkesi	Panel veri analizi	Çalışmalarında, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra piyasa ekonomisini benimseyen 27 geçiş ekonomisindeki DYY ve büyüme ilişkilerini ele almışlardır.	Elde edilen bulgular, DYY'ların geçiş ekonomilerinin ekonomik büyümesinde önemli bir faktör olduğunu ortaya koyarken, MBA ülkeleri için DYY ve büyüme arasında anlamlı ilişkiler yakalanamamıştır. Bu sonuçlar, DYY girişlerinin politik istikrarı yakalamış GÜ'lere yakın ve belirli bir kalkınma düzeyine ulaşmış ülkelerde büyümenin dinamik güçlerden birisi olacağı hipotezini desteklemektedir.

Ralhan (2006)	8 ülke	Nonliner regresyon	8 ülke ile ilgili sermaye akışlarının bileşenlerini tanımlamak için karşılaştırmalı çalışma yapmıştır.	Çalışmada geleneksel bir yaklaşım kullanılarak sermaye akışının bileşenleri tanımlanmıştır. Gayri safi yurt içi hasıla düzeyinin sermaye akımlarını etkilediği bulunmuştur. Brüt döviz rezervlerinin tüm ülkelerde sermaye akımlarını etkileyen en önemli faktörlerden biri olduğu belirlenmiştir.
Abasız ve Karaca (2007)	25 GOÜ 1980-2005	VAR modeli	Çalışmalarında, düşük gelirli ülkelere giren uluslararası sermaye hareketlerinin bu ülkelerin ekonomik büyümesi üzerindeki etkileri araştırılmıştır.	Elde edilen sonuçlara göre, portföy yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisi, düşük gelirli gelişmekte olan ülkelerde, nispeten yüksek gelire sahip gelişmekte olan ülkelerde daha fazla bulunmuştur. Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeye olan katkısının ise ev sahibi ülkelerdeki gelişmiş insan sermayesi ve bunu destekleyecek alt yapı bağlı olarak değiştiği sonucuna ulaşılmıştır.
Vita ve Kyaw (2008)	BDT ülkeleri 1995-2006	VAR modeli incelenmesi, varyans analizi ve etki tepki analizleri	Çalışmalarında, sermaye akımının bileşenlerinin VAR model yapısını deneysel olarak işlemişlerdir.	Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, 1995-2006 yıllarında BDT geçiş ekonomilerinde gerçekleştirilen yapısal dönüşüm reformları ve makroekonomik istikrarın sağlanması ekonomik büyümeyi artırıcı etki etmiştir.
Çeviş ve Çamurdan (2009)	17 GOÜ ve geçiş ekonomileri 1989-2006	Panel Data analizi	1989:01-2006:04 dönemi verileri ile 17 GOÜ ve geçiş ekonomilerinde DYY'nin ekonomik belirleyicilerini tahmin etmişlerdir.	Bu çalışmada yatırım yapılan ülkelerin ekonomik kaynaklarıyla doğrudan ilişkili olan bir önceki dönem DYY'nin bir ekonomik belirleyici olarak önemli olduğu, ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanında, DYY'nin ana belirleyicilerinin enflasyon oranı, faiz oranı, büyüme oranı ve dışa açıklık oranı olduğu ve de DYY'nin yatırım yapılan ülke ekonomilerinde güç kattığı anlaşılmıştır.
Delioğlu Türker (2010)	13 ülke (1990-2008)	Zaman serisi ekonometrisi VAR analizi ve Granger nedensellik testi	GOÜ'lerdeki uluslararası sermaye hareketlerinin makroekonomik göstergeler üzerindeki etkileri ortaya koymayı amaçlamaktadır.	Analiz sonucuna göre uluslararası sermaye hareketleri büyümeyi olumlu ve kalıcı etkilemektedir.

4. ARAŞTIRMA DİZAYNI

Bu bölümde Türki Cumhuriyetlere yönelik sermaye hareketleri ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki ekonometrik yöntem yardımı ile incelenecektir. İnceleme sonucunda sermaye akımlarının seçilmiş makroekonomik değişkenlerin üzerindeki etkileri ve bu değişkenler ile sermaye hareketleri arasındaki ilişkinin varlığı sorgulanacaktır.

Daha sonra uygulanacak ekonometrik analizin tabanını hazırlamak amacıyla kullanılan istatistiki teknik kısaca açıklanacak, belirlenen analiz yöntemi seçilen veri seti üzerinde gerçekleştirilecek. Son olarak elde edilen sonuçlar değerlendirilecektir.

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, gelişmekte olan bir ülkenin makro ekonomik değişkenlerinin uluslar arası sermaye hareketleri üzerindeki etkisi Panel Veri Analizi yardımı ile açıklanmaya ve araştırma sonucunda sermaye hareketleri ile değişkenler arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılmıştır.

4.2. Araştırmanın Kısıtları

Araştırmada elde edilen sonuçlara ve bulgulara yönelik yapılacak yorumlarda araştırmanın sahip olduğu kısıtlar göz önünde bulundurulmalı ve tedbirli davranılmalıdır. Araştırmanın sahip olduğu kısıtlar şunlardır:

- Uluslararası sermaye hareketlerinin seçilmiş makroekonomik göstergeler üzerine analiz gerçekleştirilmiş ve sonuçlar bu makroekonomik göstergelere yönelik yorumlanmıştır.
- Çalışmada sadece panel regresyon analizine yer verilmiş olup, nicel çalışmalara başvurulmuştur.
- Çalışmaya dahil edilen büyümenin göstergesi olan GSYİH verisinin önce logaritması alınıp sonra çalışmaya dahil edilmiştir.
- Ülkelerin bağımsızlığından sonra bugüne kadar ekonomik gelişmelerinde uluslararası sermaye hareketlerinin rolünü belirlemek için 21 yıllık süreç (1996-2016) incelenmiştir. Bu nedenle elde edilen sonuçlar bu yılları kapsar.
- Türkmenistan Cumhuriyetinin verilerine ulaşılması güç olduğu için makroekonomik göstergelerin hepsi çalışmamıza dahil edilememiştir.

4.3. Evren ve Örneklem Seçimi

Araştırmanın evreni Gelişmekte Olan Türki Cumhuriyetler, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'dır. Bu ülkelere ilişkin veriler Dünya Bankası web sitesinden elde edilmiştir.

Araştırmanın evreninde bulunan 5 ülkeyi içermesinin sebebi daha büyük bir veri üzerinden çalışmanın getirdiği zaman ve emek maliyetidir. Bu nedenle bağımsızlığını 1990 yıllarında kazanan, gelişmekte olan ülke ekonomisine sahip Türki Cumhuriyetler analize dahil edilmiştir.

Araştırmanın örneklemini belirlerken söz konusu ülkelere Türkmenistan'ın makroekonomik verilerine ulaşılması güç olduğu için çalışmamıza hepsi dahil edilememiştir. Baz aldığımız yıllar 1996-2016 yıllardır fakat Türkmenistan'ın ithalat verisi 2012 yılına kadar mevcuttur. Resmi verilere göre bu ülkede işsizlik bulunmamaktadır. Döviz kuru değişkeni çalışmaya dahil edilememiştir çünkü Türkmenistan'da 1999 yılına kadar resmi döviz kuru politikası uygulanmıştır. 1999 yılından sonra sabit döviz kuru sistemine geçmişlerdir. Ülkenin faiz oranları verilerine ulaşamamıştır. Bir ülkenin verilerine ulaşamadığı için diğer ülkelerin verileri de dahil edilememiştir.

Böylelikle, sermaye hareketleriyle etkileşim içinde olan makroekonomik değişkenlerinden, doğrudan yabancı yatırımlar, büyümenin göstergesi olan gayri safi yurt içi hasıla, enflasyon oranı ve ihracat değişkenleri modele dahil edilmiştir.

Tablo 4. Çalışmaya Dahil Edilen Evren ve Örneklem

Değişken	Kısaltma	Gösterge	Kullanım	Beklenen Etki
Bağımlı Değişken	DYY	Doğrudan Yabancı Yatırım	Milyon Dolar	
Bağımsız Değişkenler	GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	Milyon Dolar	Pozitif
	İHR	İhracat	Milyon Dolar	Pozitif
	ENF	Enflasyon Oranı	TÜFE	Negatif

4.4. Araştırmanın Modeli ve Değişkenleri

Araştırma modeli tesadüfi etkiler modelidir. Bu yönde bir model tercihinin yapılmasının nedeni model tespitine yönelik analizler kısmında açıklanmıştır.

Tablo 5. Kurulan Panel Veri Analizi Modeli

	Model Göstergesi
Model	$DYY_{it} = \alpha_i + \beta_1 GSY\dot{I}H_{it} + \beta_2 \dot{I}HR_{it} + \beta_3 ENF_{it} + e_{it}$

$i = 1,2,3,\dots,5$

$t = 1,2,3,\dots,21$

Modelde yer verilen i 'ler analize tabi tutulan 5 ülkeyi tayin edilen 1'den 10'a kadar sayıları göstermekten; t 'ler 1996'dan 2016 arasındaki 21 döneme tayin edilen 1'den 21'e kadar olan sayıları ifade etmektedir. α sabit terim iken; β bağımsız değişkenlerin katsayılarıdır. e ise dönemler ve birimler itibarıyla hata terimini göstermektedir.

Modelde yer alan değişkenler ise aşağıdaki gibidir değişkenlere ait tüm verilerin logaritması alınmıştır;

- **DYY:** Modele dahil ettiğimiz ülkelere girişi olan doğrudan yabancı yatırımlardır. Bu değişken modelin bağımlı değişkenidir.
- **GSYİH:** Ülkelerin analize tabi tutulan senelerine ait gayri safi yurt içi hasılasıdır. Bu değişkenin analizde kullanılmasının nedeni makroekonomik göstergelerden büyümenin göstergesi olmasıdır. Bir ülkenin istikrarlı büyümesi yatırımcı için önem arz etmektedir.
- **İHR:** Ülkelerin analize tabi tutulan yıllar arasına ait ihracat oranıdır. Bu değişkenin analizde kullanılmasının sebebi ise bir ülkeye yabancı yatırımın gelmesinde o ülkenin ihracat oranlarının yatırımcı için önemli olmasıdır.
- **ENF:** Ülkelerin analize tabi tutulan dönemlerine ait enflasyon oranıdır. Yabancı sermaye girişi olan ülkenin enflasyon oranının üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

4.5. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızda farklı birimlere ait, farklı verilerin, farklı dönemler itibarıyla bir arada sunulması gerektiği için kullanılacak yöntem panel regresyon olarak seçilmiştir ve panel regresyon analizine dair teorik bilgiler verilecektir.

4.5.1. Panel Veri Analizi

Ekonometrik analizlerde 3 farklı veri türü kullanılmaktadır. Her bir veri türünün farklı özelliği bulunmaktadır. Bunlarda birincisi "zaman serileri" aynı verinin belli bir birim için, belli aralıklarla elde edilmesidir. Zaman serisine, Amerika'nın 1980-2008 yılları arasındaki Gayri Safi Yurt İçi Hasılası verisi örnek verilebilir. İkinci veri türü olan yatay kesit veri ise belirli bir zamanda farklı birimler için toplanmış verilerin bir araya getirilmesidir. Örneğin Ağustos 2009 dönemine ait farklı ekonomik gelire sahip olan kişilerin eğitim, ırk, medeni durumu, cinsiyet, çalıştığı saat ve aldığı ücret gibi özelliklerini içeren veri yatay geçit veri türüdür. Son olarak Panel ya da Longitudinal olarak bilen veri türü ise farklı birimlere ait farklı verilerin farklı dönemler itibarıyla bir arada sunulduğu veri türüdür. Örneğin iki pirinç fabrikasının 1990-1997 yılları arasındaki üretim, tarım alanı, işçi sayısı, gübre miktarı bilgilerinin bir arada sunulması panel veri türüdür (Hill, Griffiths ve Lim, 2011:7).

Panel veri analizi, belli bir zaman aralığında dönemsel olarak gözleme tabi tutulan bir nesneyi analiz yöntemi olarak değerlendirilebilir. Panel veri, N sayıda birimin T sayıda gözleminden oluşmaktadır. Zaman boyutu ile birlikte olan yatay kesit verilerin, başka bir ifadeyle panel veriler kullanılarak kurulan panel veri modelleri ile ekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin tahmin edilmesine “panel veri analizi” denilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2016:9). Panel veri yöntemi, yatay kesit gözlemlerinin belli bir zaman boyutu biçiminde bir araya getirilmesidir (Baltagi, 2002:3).

Panel veri modeli;

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it} X_{kit} + U_{it} \quad i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T$$

şeklinde yazılabilmektedir. Bu modelde Y: bağımlı değişken, X_k: bağımsız değişkenler, α sabit parametre ve u hata terimini ifade etmektedir. i alt indisi birey, firma, şehir, ülke gibi birimleri ifade ederken; t alt indisi gün, ay, yıl gibi zamanı ifade etmektedir. Modeldeki değişkenler panel veri setine sahip olduklarından, parametrelerin ve hata terimi hem i hem de t alt indisini taşımaktadır. Panel veri modelinde sabit ve eğim parametreleri hem birimlere hem de zamana göre değişmektedir (Baltagi, 2002:3).

Günümüzde Panel veri analizinin sıklıkla kullanılmasının nedeni panel türdeki verilerin artmasıdır. Yatay kesit ve zaman serisi verisinin yetersiz kaldığı durumlarda panel verisi meseleleri çözmeye yardımcı olmaktadır (Çelik, 2017:93).

Bilimin çeşitli alanlarında; psikoloji alanında insan davranışlarını analiz etmek için, ekonomide işletmelerin ve ücretlerin zaman içerisindeki davranışlarını analiz etmek için, sosyoloji ve sağlık bilimlerinde belirli bir grup insanın özelliklerini ve belirli bir faktöre karşı tepkilerini analiz etmek için panel veri analizi kullanılmaktadır. Son olarak eğitim bilimlerinde ise öğrencilerin ders başarıları veya mezun olma durumlarını ampirik uygulama yaparken panel veri analizleri kullanılabilmektedir (Yavuz Ataklı, 2016:152).

Panel veri analizinde en çok bilinen yöntemi olan klasik en küçük kareler (KEKK) modelidir. KEKK modelinde, havuzlanmış verilerin zaman ve kesit boyutu ihmal edilerek kullanılmaktadır. Söz konusu modelde tahmin edilen parametre sayısı kullanılan gözlem sayısından fazla ise modelin tahmininde zorluklar yaşanabilmektedir. Böyle zorluklar ile baş edebilmek için hata teriminin özellikleriyle ve katsayıların değişebilirliğiyle ilgili farklı varsayımlar ortaya konularak farklı modeller elde edilebilmektedir (Wooldridge, 2002:301).

Sabit parametre kısıtlaması kaldırıldığında, başlangıç noktasını tanımlayabilmek için kullanılan iki model vardır; Sabit Etkiler Modeli ve Tesadüfî Etkiler Modeli

Klasik modelde sabit katsayısı modele eklenen bütün birimler için homojendir. Bunun yanı sıra sabit etkiler modelinde birimlere özel bazı özelliklerin modelin sabitini bütün birimler için farklı hale getirildiği görülmektedir. Şöyle ki bu modelde birimlerin farklılaşan özellikleri, her bir birim için ayrı ayrı sabit katsayılar oluşturarak modele dahil edilmektedir (Asteriou ve Hall, 2007:344).

Sabit etkiler modelinin diğer ismi En Küçük Kareler Gölge Değişkeni Modelidir. Gölge değişkenine ait katsayıların performans testi F istatistiğine dayanarak yapılmaktadır (Baltagi, 2005:21).

Sabit etkiler modelinin matematiksel gösterimi ise aşağıdaki gibidir (Yerdelen Tatoğlu, 2016:38).

$$Y_{it} = \beta_{0i} + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_K X_{Kit} + u_{it}$$

Sabit etkiler modelinin eksik tarafı, zaman içinde değişmeyen değişkenler için uygun olmamasıdır. Bu eksikliği Tesadüfî Etkiler Modeli Kullanılarak tamamlanabilmektedir. Tesadüfî etkiler modelinde zamana ve

birimlere göre meydana gelen değişiklikler, hata teriminin bileşeni olarak modele dahil edilmektedir. Bu modelde, birinci olarak rassal etkilerin zaman içinde aynı kaldığı fakat bir yatay kesitten diğer bir yatay kesite değiştiği kabul edilmektedir. İkinci olarak ise rassal etkilerin zaman içinde değiştiği fakat yatay kesit birimleri arasında değişikliğin olmadığı kabul edilmektedir. Son olarak da rassal etkilerin hem yatay kesit birimleri arasında hem de zamana göre değişiklik gösterdiği kabul edilmektedir (Yavuz Ataklı, 2016:153).

Tesadüfi etkiler modelinin matematiksel gösterimi aşağıdaki gibidir (Yerdelen Tatoğlu, 2016:103):

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_K X_{Kit} + v_{it}$$
$$v_{it} = u_{it} + \mu_i \quad \text{ve} \quad u_{it} : \text{Artık Hata} \quad \mu_i : \text{Birim Hata}$$

Tesadüfi etkiler modelinin tahmincisi genelleştirilmiş en küçük kareler (GEKK) tahmincisidir (Asteriou ve Hall, 2007: 347).

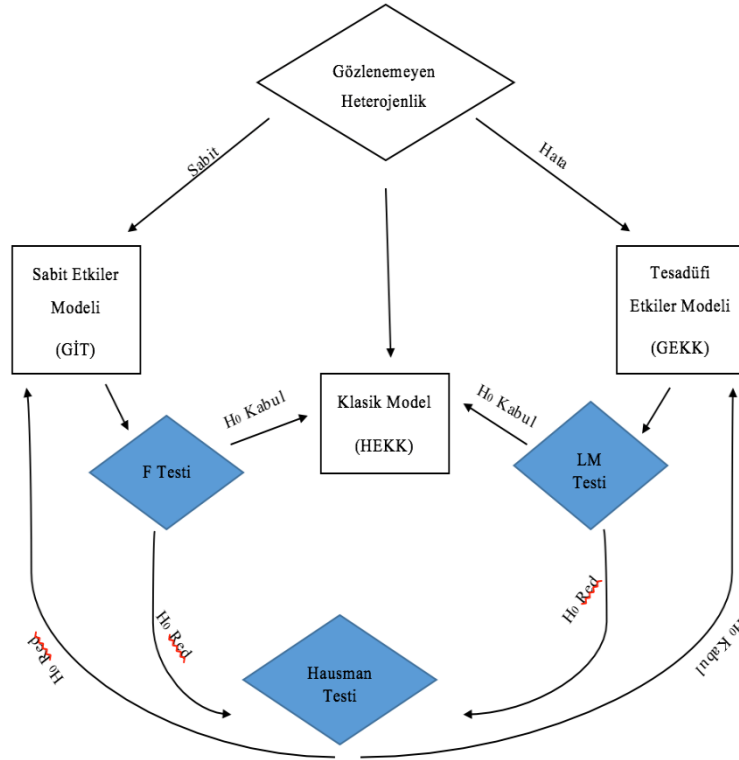
Tesadüfi etkiler modelinin varsayımları aşağıdaki gibidir (Woolridge, 2002: 257-262):

- Hata terimi bağımsız değişken ve birim hata ile korelasyonsuz olmalıdır.
- Birim hata bağımsız değişkenler ile korelasyonsuz olmalıdır.
- Bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı bulunmamalıdır.
- Hata varyansları aynı olmalıdır.
- Koşulsuz hata varyansı zamana göre sabit olmalı ve otokorelasyonsuz olmalıdır.

4.5.2. Panel Veri Modellerinin Seçimine Yönelik Tercihler

Bu başlık altında ampirik çalışmalarda, hangi durumda hangi tahmin modelinin seçileceğine karar vermek için bazı istatistiksel testler yapılmaktadır. Model seçimine ilişkin olarak Park'ın (2011) oluşturduğu şekil aşağıda verilmiştir.

Şekil 1. Panel Veri Modelleme Süreci

Kaynak: Park, 2011:16

Şekil 1'e göre, birim gözlenemeyen etkinin sabit terim aracılığıyla gösterebildiği düşüncesine varılmışsa sabit etkiler modeli; hata teriminde gösterilebildiği düşüncesine varılmışsa tesadüfi etkiler modeli

kullanılmaktadır. Bir sonraki aşamada F-Testi ve LM (Langrange Çarpanı) Testi aracılığıyla birim ve zaman etkileri test edilir. Bu testlerde H_0 hipotezlerinin reddedilememesi durumunda klasik model ve havuzlanmış en küçük kareler tahmincisi kullanılması uygundur. Eğer LM testinde H_0 hipotezi reddedilip, F-Testinde H_0 hipotezi reddedilemiyorsa tesadüfî etkiler modeli; tersi durumda LM testinde H_0 hipotezi reddedilemeyip, F-Testinde H_0 hipotezi reddediliyorsa sabit etkiler modeli kullanılması gereken modeldir. Fakat F-Testi ve LM testinin her ikisinin H_0 hipotezleri reddedilirse o zaman Hausman testine başvurulması gerekmektedir. Hausman testinde H_0 hipotezi reddedilirse sabit etkiler modeli, H_0 hipotezi kabul edilirse de tesadüfî etkiler modelinin kullanılması uygun olacaktır (Park, 2011:15).

Park'ın çalışmasında sözü edilen F-testi, analize tabi tutulan verinin birimler bazında değişiklik gösterip göstermediğini test etmektedir. Bunun için kısıtlı ve kısıtsız olmak üzere iki model kullanılmaktadır:

Kısıtsız Model:

$$Y_i = X_i\beta_i + u_i$$

Ve kısıtlı model:

$$Y = X\beta + u$$

şeklinde gösterilmektedir.

Kullanılan hipotez ise $H_0: \beta_i = \beta$ şeklindedir. H_0 hipotezinin reddedilemediği durumda verinin havuzlanabilir olduğu; dolayısıyla klasik modelin ve HEKK'in kullanılabilmesi kabul edilmektedir. H_0 'ın reddedilmesi durumunda ise sabit etkiler modelinin klasik modelden daha uygun olduğu sonucuna varılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu,2016:168).

Tesadüfî etkiler modelinin klasik modele karşı analiz edilmesinde kullanılan LM testi ise tesadüfî birim etkilerin varyansının 0'a eşit olduğu ($H_0: \sigma^2_{\mu} = 0$) hipotezini sınamaktadır. H_0 hipotezinin reddedilmesi durumunda birim etkilerinin varlığı yani klasik model uygun olmadığı söylenebilir. Tam tersi durumda ise klasik model kullanılabilir. LM testi modelde otokorelasyonun varlığı durumunda güvenilir olmamaktadır. Bu durumda genişletilmiş LM testi kullanılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2016:178).

Yapılan analizler sonucunda birim ve/veya zaman etkilerin olduğu kabul edilip, bu etkilerin sabit mi tesadüf mü olduğuna karar vermek için Hausman testine başvurulmaktadır. Hausman testinde sınanan hipotez bağımsız değişkenlerle zaman etkisi arasında korelasyon olmadığı yönündedir. Söz konusu hipotezin geçerli olduğu durumda hem sabit hem de tesadüfî etkiler modeli kullanılması uygun olmaktadır ve iki modelin kullanılacağı tahmincilerin arasındaki fark çok az olmaktadır. Böylelikle tesadüfî etkiler tahmincisi daha etkili olmakta ve kullanılmaktadır. Bu nedenle söz konusu hipotezin reddedilmesinde sabit etkiler modeli; kabul edilmesinde ise tesadüfî etkiler modeli kullanılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2016:185).

3.5.3. Panel Veri Modellerinde Temel Varsayımların Sınanması

Panel Veri Analizi başlığı altında bahsedilen her bir modelin tahmincisinin tutarlı ve tarafsız sonuçlar verebilmesi için gerekli varsayımlardan söz edilmiştir. Söz edilen varsayımlar her bir model için test edilmeli ve eğer varsayımlar sağlanmazsa dirençli tahmincilere yönelmelidir (Yerdelen Tatoğlu, 2016:209).

Panel veri modelleri ile çalışırken hata teriminin birim içerisinde ve birimlere göre eşit varyanslı diğer bir ifadeyle homoskedastik olduğu varsayılmaktadır. Klasik modelde homoskedastikte varsayımı için kullanılan test Breusch-Pagan / Cook Weiesberg testidir. Bu testte kurulan hipoteze göre alternatif hipotez i'nci hata teriminin varyansının bağımsız değişkenlerden herhangi biri ile doğrusal ya da doğrusal olmayan bir ilişki bulunmaktadır. Bunun tersi durumunu ise H_0 hipotezi söylemektedir. H_0 hipotezi ise bunun tam tersini söylemektedir. H_0

hipotezinin reddedilmesi durumunda heterokedastisitenin, H_0 'ın kabul edilmesi durumunda ise homoskedastisite mevcuttur (Coenders ve Saez, 2000:81).

Bu modelde otokorelasyonun analiz edilmesinde Durbin Watson testi kullanılmaktadır. Durbin Watson testi,

$$e_t = \rho e_{t-1} + v_t$$

şeklindeki bir modelde $H_0: \rho=0$ hipotezini test etmektedir. Test sonuçları Durbin-Watson'un tablosundaki değerlerle karşılaştırılıp üst ve alt sınır değerleri arasındaki değerlerin elde edilmesi durumunda otokorelasyon yoktur denebilir (Hill, Griffiths ve Lim, 2011:355).

Klasik modelde birimler arası korelasyonsuzluk için kullanılan test Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı (LM) testidir. Bu test, kesit verilerin kalıntılarının korelasyon matrisinin birim matris olduğu hipotezini sınamaktadır. H_0 hipotezinin reddedilmesi birimler arası korelasyon bulunduğunu, kabul edilmesi ise birimler arası korelasyonun bulunmadığını ifade etmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2016:227).

Sabit etkiler modelinde heteroskedasite varsayım Değiştirilmiş Wald testi ile sınanmaktadır. Modelde kullanılan hipotez farklı birimler için hata terimlerinin varyanslarının tek bir varyans büyüklüğüne eşit olduğudur ($H_0: \sigma_1^2 = \sigma^2$). Söz konusu hipotezin reddedilmesi heterokedastisitenin varlığıyla yorumlanırken; reddedilememesi durumunda ise homoskedastisiteye hükmedilir (Yerdelen Tatoğlu, 2016:220).

Sabit etkiler modelinde otokorelasyonun olmadığı varsayımı için kullanılan test Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez testidir. Bu testin, test istatistiği 2'den küçükse otokorelasyon mevcuttur (Yerdelen Tatoğlu, 2016:223).

Sabit etkiler modelinde birimler arası korelasyonsuzluk için kullanılan testler içerisinde en çok kullanılan test Pesaran'ın testidir. Fakat zaman sayısının birim sayısından yüksek olduğu durumlarda Friedman, Frees gibi testler kullanılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2016:229).

Son olarak Tesadüfi etkiler modelinde ise homoskedastisite varsayımı bulunduğu Levene, Brown ve Forsythe testleri kullanılmaktadır. Söz konusu test normal dağılımın bulunmadığı durumlarda da kullanılacak bir heterokedasite sınamasıdır. Levene'nin testinde grup ortalamasından sapmalar dikkate alınırken Levene, Brown ve Forsythe testi grup medyanından sapmaları dikkate almaktadır. Yapılan araştırmalarda alınan sonuçlar, bu testin varyans farklılıklarını tespit etmede en iyi sonuçları verdiğini ortaya koymaktadır (SAS Institute Inc., 1997:356).

Tesadüfi etkiler modelinde otokorelasyonsuzluk testi sabit etkiler modeli için varsayım testleri bölümünde bahsi geçen Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez testidir. Yine bu model için birimler arası korelasyonsuzluk testi Breusch-Pagan Langrange Çarpanı testidir Yerdelen Tatoğlu, 2016:237).

3.5.4. Panel Veri Analizinde Dirençli Tahminciler Yöntemi

Panel veri analizinde kullanılan modellerin tahmincilerinin kullanımı daha önce de zikredildiği üzere homoskedasite, otokorelasyonsuzluk ve birimler arası korelasyonsuzluk koşullarının mevcut olduğu durumlarda tutarlı ve yansız olmaktadır. Söz konusu koşulların yerine getirilememesi durumunda ise dirençli tahminciler yoluyla doğru sonuçların alınması sağlanmaktadır (Belke, 2014:148).

Dirençli tahminciler çok sayıda olmakla birlikte aşağıdaki tablo koşulların gerçekleşme ve model uygunluğu durumuna göre kullanılacak tahmincileri özetlemektedir:

Tablo 6. Dirençli Tahminciler Tercih Tablosu

Koşullar	Dirençli Tahminci	Kullanılabilecek Modeller
Heteroskedasite	Huber, Eicker ve White	Klasik, Sabit Etkiler ve Tesadüfi Etkiler Modelleri

Heteroskedasite ve Otokorelasyon	Arellano, Froot ve Rogers	Klasik, Sabit Etkiler ve Tesadüfi Etkiler Modelleri
Heteroskedasite ve Otokorelasyon	Newey-West	Klasik Model
Heteroskedasite, Otokorelasyon ve Birimler Arası Korelasyon	Parks-Kmenta ve Becks-Katz	Klasik model
Heteroskedasite, Otokorelasyon ve Birimler Arası Korelasyon	Driscoll-Kraay	Klasik ve Sabit Etkiler Modeli

Kaynak: Yerdelen Tatoğlu, 2016:287.

4.6. Araştırmanın Bulguları

Çalışmada uygulanan analiz için Stata 13.1 istatistik paket programı kullanılmıştır. Bu başlık altında kullanılan veri setine ilişkin betimleyici istatistikler, modelin tahmin edilmesi için uygun tahminci seçimine yönelik testler gerçekleştirilmiştir. Daha sonra temel varsayımların geçerliliği için değişen varyans, otokorelasyon ve dirençli tahminci analizleri ile ulaşılan sonuçlar ve bu sonuçlara ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

4.6.1. Betimleyici İstatistikler

Kurulan modelde kullanılacak bağımlı ve bağımsız değişkenlere ilişkin betimleyici istatistikler Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Araştırmada Kullanılan Değişkenlere İlişkin Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum Değer	Maksimum Değer
fdigdp	105	.0818799	.0921609	.550759	.550759
rgdp	105	3387.13	2867.574	564.5314	10646.03
exportgdp	101	.4518498	.1555154	.1814566	.9550163
inf	105	.1363843	.986549	-.1892973	10.14256

Tüm değişkenler bazında 105 adet gözlem bulunmaktadır. Bu durum analizlerde kullanılan panel veri setinin dengeli panele örnek olduğunu göstermektedir. Değişkenler arasında minimum ve maksimum değeri ile en yüksek değere sahip olan gayri safi yurt içi hasıladır.

4.6.2. Panel Regresyon Analizi Sonuçları

Veri setinde yer alan değişkenler ile ilgili betimleyici istatistiklerin sunulmasından sonra model tahminini gerçekleştirmek için doğru modelin seçilmesi ve varsayımların sınanarak tahminde karar verilmesi gerekmektedir.

4.6.2.1. Model Tespitine Yönelik Analizler

Panel veri modellerinin seçimine yönelik doğru modelin tespit edilmesi için F-Testi ve LM testinin uygulanması gerekmektedir.

Klasik modeli sabit etkiler modeline karşı sınamak amacıyla F testi uygulanmıştır. Birim ve /veya zaman etkisinin sıfıra eşit olduğu H_0 hipotezi reddedilmektedir. Bu durumda sabit etkilerin bulunduğu ve klasik modelin uygulanamayacağı sonucuna varılmaktadır.

Klasik modelin uygunluğunu tesadüfi etkiler modeline karşı sınamak amacıyla Breusch-Pagan LM testi kullanılmıştır. LM testi sonucunda H_0 hipotezi reddedilmektedir. Birim etkilerin varyansı sıfırdan farklıdır, diğer bir ifadeyle birim etkilerin varlığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla klasik modelin uygun olmadığı sonucuna varılmıştır.

Şekilde 1’de sunulan panel veri modelleme sürecinde yer alan, gerçekleştirilen F testinde birim etkilerin bulunmadığı yönündeki hipotezin ve LM testindeki birim etki varyansının sıfıra eşit olduğu yönündeki hipotezin reddedilmesi durumunda araştırma kullanılacak olan model Hausman testi olacaktır.

Hausman testi, yapılan analiz sonuçlarına göre birim ve / veya zaman etkilerin sabit mi tesadüf mi olduğuna karar verilmesi için kullanılan testtir.

Hausman test sonucuna göre H_0 hipotezi reddedilememektedir, dolayısıyla sabit ve tesadüfi etkiler tahmincisinin tutarlı olduğuna ancak tesadüfi etkiler tahmincisinin etkin olduğu için geçerli olduğuna karar verilmektedir.

4.6.3. Varsayımların Test Edilmesine Yönelik Analizler

Tesadüfi etkiler modelinin uygulanacağına tespit edilmesinin ardından, tesadüfi etkiler tahmincisinin kullanılabilmesi için gerekli varsayımların sağlanmış olması gerekmektedir. Söz konusu varsayımların sağlanmaması durumunda ise dirençli tahmincilere yönlenecektir.

Araştırma modelinde otokorelasyonsuzluk varsayımının test edilmesi Bhargava, Franzini ve Nerendranathan’ın Durbin-Watson ve Baltagi-Wu’nun Yerel En İyi Değişmez Testleri uygulanmıştır. Otokorelasyon test sonuçlarına göre DW ve LBI istatistik değerleri 2’den küçüktür, bu durumda tesadüfi etkiler modelinde otokorelasyon yoktur. Buna göre H_0 (otokorelasyon yoktur) hipotezi reddedilememektedir.

Tesadüfi etkiler modelinde heteroskedasite varsayımının test edilmesi için Levene, Brown ve Forsythe’nin Testi uygulanmıştır. Test istatistikleri (4,96) serbestlik dereceli Snedecor F tablosu ile karşılaştırılarak “birimlerin varyansları eşittir” şeklinde kurulan H_0 hipotezi reddedilmektedir, değişen varyans olduğu sonucu elde edilmektedir.

Elde edilen sonuçlara göre modelimizde otokorelasyon ve değişen varyans sorunları bulunmaktadır. Bu durumda modelimiz otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarına karşı dirençli standart hatalar üreten Arellana, Froot ve Rogers Tahmicisi kullanarak tahmin edilmiştir.

Tablo 8’de doğrudan yabancı yatırımların bağımlı değişken olarak kullanıldığı modelin dirençli tahmin sonuçları verilmiştir. Dirençli standart hatalar ile hesaplanan z istatistiğine göre, gayri safi yurt içi hasıla ve enflasyon değişkenlerin doğrudan yabancı yatırımları üzerindeki etkisi olumsuzken, ihracat değişkeninin etkileri olumludur.

Tablo 8. Araştırma Bulguları

Açıklayıcı Değişken	Katsayılar	Arellano, Froot ve Rogers Standart Hatalar	Olasılık
Lngsyh	-0.0378365	0.0508053	0.456
İhracatgsh	0.1141765***	0.041013	0.005
Enflasyon	-0.0068287**	0.0035378	0.054
Diagnostik testler		Sonuçlar	
F-test istatistiği		12.97***	
Breusch-Pagan LM test istatistiği		57.45***	
Hausman test istatistiği		3.77	
Otokorelasyon			
Modifi ed Bhargava et al. Durbin-Watson test istatistiği		0.606	
Baltagi-Wu LBI test istatistiği		0.638	
Değişen Varyans testi			
Modified Wald testi istatistiği		12.85***	
R² – değeri		0.0726	
F – değeri		417.91***	

Gözlem sayısı		105	
Ülke sayısı		5	

Not: *, **, *** sembolleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir (**p<0.01, ** p<0.05, *p<0.1).

5.SONUÇ

Bu çalışmada 1996-2016 yılları arasındaki veriler kullanılarak SSCB’de ayrılan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan ülkeleri örneklerinde uluslararası sermaye akımlarının makroekonomik göstergeler ile ilişkisi incelenmiştir. Panel Veri Analizleri (F Testi, LM Testi, Hausman Testi, Otokolerasyon, Değişen Varyans ve Dirençli Tahmincisi Testi), tekniği kullanılarak elde edilen ampirik sonuçlar, GSYİH değişimi hariç Enflasyon ve İhracat değişkenlerinin Doğrudan Yabancı Yatırımlar üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Bu çalışma 1991 yılından sonra bağımsızlığını kazanmış geçiş ekonomileri sınıfına giren Türkiye Cumhuriyetleri’nin ekonomik değerlendirmesini göstermesi bakımından literatüre katkı sağlayıp Orta Asya’daki ekonomik sıkıntılar ve çözümleri konusunda bilgiler kazandırabilir. Çalışmanın bulguları pazar arayışında olan yabancı yatırımcıların ülkenin hangi ekonomik değerlerine bakarak karar vereceği konusunda tercihler sunabilir.

İhracat oranları yüksek olan ülkelerin, Doğrudan Yabancı Yatırımları çekmede diğer ülkelere göre daha başarılı olduğu görülmüştür. Ülkelerin siyasi istikrarı, nitelikli işgücü, hammadde ve pazara doğrudan ulaşım, teknik ve altyapı yeterliliği, devlet teşvik, garanti ve destekleri ülkeye doğrudan yabancı yatırım için fırsat sunmaktadır.

Çalışma sonucunda enflasyon oranı arttıkça ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımların oranının düştüğü görülmektedir. Enflasyon oranını azaltmak için fiyat istikrarını sağlamak ise merkez bankasının sorumluluğuna bağlıdır.

Teorik olarak katsayısının pozitif olması beklenen Gayri Safi Yurt İçi Hasıla değişkeninin, tahmin katsayısı negatif ve istatistik olarak anlamsızdır.

Sonuç olarak, ihracat oranlarının yüksek olduğu ülkeler, DYY için cazibe merkezi olmaktadır. Yüksek enflasyona sahip ülkeler, enflasyonu düşük olan ülkelere nazaran daha düşük doğrudan yabancı yatırımlara sahiptir.

Doğrudan yabancı yatırımlar hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında, belli bir makroekonomik değişkenin yüksek oluşu ülkeye kesin olarak DYY sağlar anlamında ortak bir fikir yoktur. Bu değişkenler her ülke için kendine özgü etkiler sağlar, çalışmaya farklı ülkeler dahil olduğunda veriler değişiklik gösterebilir. Çalışmaların bulguları kullanılan veri setine, seçilen ülke grubuna ve ekonometrik yöntemle göre değişiklik göstermektedir. Bu nedenle ülkeler arasında genelleme yapılamaz.

KAYNAKLAR

Kitap

Baltagi, B. H., (2005), Econometric Analysis Of Panel Data, Third Edition, John Wiley& Sons.

Berksoy, T. ve Saltoğlu, B., (1998), Türkiye Ekonomisinde Sermaye Hareketleri, İstanbul Ticaret Odası, yayın no: 1998-58. Mega Ajans Reklamcılık Matbaacılık Fuar Hizm. LTD.ŞTİ. İstanbul.

Bulut, R., (2017), Eski SSCB Ülkeleri (Sosyal ve Ekonomik Yapılar Üzerine Bir Araştırma), Fakülte Kitabevi. Isparta.

Eroğlu, N. - Dinçer, H. - Hacıoğlu, Ü., (Ed.) (2016), *Uluslararası Finans Teori ve Politika*, Orion kitabevi. Ankara.

Karacan, A.İ., (1997), *Bankacılık ve Kriz*, Creative Yayıncılık. İstanbul.

Morozov A.A., (2005), “Kazakistan Bağımsızlık Senelerinde”, *KİSİ*, Almaty.

Peterson, W. C., (1994), *Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme* (Çev., T. Güllap). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Makale Kaynakları

Adanur Aklan, N., (2002), “Uluslararası Sermaye Akımları: Etkileri; Sterilizasyon Politikaları ve Değişen Yapısı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5 S.7, (35-52).

Acar, İ. A., ve Ramazanoğlu, G., “Bir Geçiş Ekonomisi Örneği Olarak Kırgızistan: Siyasi, Ekonomik Ve Toplumsal Yanaşmalar”, *Review of Social, Economic & Business Studies*, C.7 S.8, (385-402).

Anbar, A., ve Suleymanlı J., (2016), “Azerbaycan’da Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Uygulama”, *Akademik Bakış Dergisi* S. 57, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZISTAN <http://www.akademikbakis.org> (Erişim tarihi: 23.08.2018).

Alagöz, M., Erdoğan, S., ve Yapar Saçık, S., (2011), “Kazakistan Cumhuriyeti’nin Ekonomik Performansının Ölçümü:1992 – 2008”, *T.C. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Avrasya Etüdüleri*, S.38 (49-75).

Aşçı, A., (2017), “Kırgızistan’ın Bağımsızlık Sonrası Ekonomik Gelişimine Yönelik Öneriler”, *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırma dergisi*, C.2 S.2, (29-44).

Aizhan, K., Gumilyov, L.N, Madiyarova, D., (2013), “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Gelişim Kazakistan Örneği”, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. 4 S. 2, (20-31).

Baltagi, B. H., (2002) *Recent Developments in the Econometrics of Panel Data Volumes I and II*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Beckerman, P., (1992), “The Economics of High Inflation”, *Mac Millian, Haund Mills*.

Berksoy, T., (2001), “Kur Faiz Kıskaçı”, *Görüş Dergisi*, S.8, Mayıs. (54-55)

Bulut, R., (2016), “Bağımsızlıktan Günümüze Kırgızistan Ekonomisi” *Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı*, (38-40).

Cesar, M., (2009), “Bağımsızlığının Onuncu Yılında Türkmenistan’da Serbest Piyasaya Ekonomisine Geçiş Süreci”.

Erol, E. ve Samsunlu, A., (2003), “Yabancı Sermaye ve Türkiye’de Elektronik, Kimya ve Toprak Sektörlerinde Faaliyet Gösteren Yatırım Ortaklıklarının Performanslarının İncelenmesi” *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. Ocak S.1, (72-73).

Juravlev ve Suvorina, (2008), “Kazakistanın Yatırım Ortamını Geliştirme Yolları”, *IIBF KAZNU Almaty*.

Gövdere, B., ve Kaleli, H., (2008) “Kazakistan’daki Doğrudan Yabancı Yatırımlar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.20, (2-16).

İnsel, A. ve Sungur, N., (2003), “Sermaye Akımlarının Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: “Türkiye Örneği 1989: III – 1999: -IV”. *Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni* 2003/8.

- Mukashev, Z., (2003), “Kazakhstan and Contemporary World, Globalitics and Diplomacy”, No.3(6), (68-78).
- Özbekistan Yatırım Kılavuzu, (2017), “Neden Özbekistan”, *Özbekistan Cumhuriyeti Yatırımlardan Sorumlu Devlet Komitesi*, (10-27).
- Şirzade, D., (2006), “Daşary Yurt Maya Goyumly Karhanalaryn İşi: Meseleler ve Gelejekki Vezipeler”, *Altyn Asyryn Ykdysadyeti*, No: 4, Aşkabat.
- Taylor, M.P. ve Sarno, L., (1997), “Capital Flows to Developing Countries: Long-and Short-Term Determinants”, *World Bank Economic Review*, C.11 S.3, (451-470).
- Taylor, K. ve Driffield, N., (2005), “Wage İnequality and The Role of Multinational: Evidence from UK Panel data”, *Labour Economics*, C.12 S.2, (223-249).

Tez Kaynakları

- Ahmedow, E. (2006), *Azerbaycan Cumhuriyetinde Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye Değerlendirmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Çetin, M.Ş., (2008), *Uluslararası Sermaye Hareketlerin Gelişmekte Olan Ülkelere Olası Etkileri: Türkiye Örneği*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Ergün, M.E., (2011), *Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Büyüme Üzerindeki Etkisi ve Türkiye Örneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ş. E. Yaqubov - A. M. Mahmudzade, (2001), *Azerbaycan Respublikasında Apanlan Aqrar İslahatların Çiymentlendirilmesi, Azerbaycanda İaüsadı İslahatların Heyata Keçirihne-si Hususiyetleri ve Problemler*, İqtisadi İnkişaf Nazirliğı İqtisadi İslahatlar Merkezi, (60-63).

İnternet Kaynakları

Açıköğretim Kitabı

<http://acikogretimx.com/konu-anlatimlari/finansal-yonetim-kitabi/finansal-unite-13>. (01.12.17)

Azerbaycan Milli Bankası <https://www.cbar.az/> (0708.2018)

DEİK <https://www.deik.org.tr/> (15.06.2018)

Kazakistan Ülke Raporu, (2016) http://www.kto.org.tr/d/file/kazakistan-ulke-raporu_2016.pdf (10.06.2018).

T.C. Aşkabat Büyükelçiliğı Ticaret Müşavirliğı, Türkmenistan’ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ticari-Ekonomik İlişkileri, Aşkabat, Mayıs 2007.

Turkmenistan.ru. Na Turkmenbashinskom KNPZ Vvedena V Deystviye Ustanovka Gidroochistki Diztopliva Stoimostyu 132 mln Evro” (07.04.2018)

http://www.turkmenistan.ru/?page_id=3&lang_id=ru&elem_id=7111&type=event&highlight_words=%D0%A2%D0%9A%D0%9D%D0%9F%D0%97&soft=date (30.09.2018).

TİKA, (2004), Türkmenistan Ülke Raporu, Ankara.

Taşkent Eğitim Müşavirliğı <http://taskentem.meb.gov.tr/> (01.09.2018)

Gazete

Neytralniy Türkmenistan Gazetesi, “Türkmenistan Yabancı Yatırımlar Kanunu”, (18.03.2018), (2-3) (Türkmenistan Resmi Gazetesi).